

EGAN

JOSE M. SATRUSTEGI:

Euskal mitologiaren aztarnak

JOXEMIEL BIDADOR:

**Euskal formulakuntzaren
hurbiltze baterako**

MANENT, MARIA:

Itzultzailea: T. Irastortza

Les acacias salvatges

Kritikak eta erreseinak

1994-2

AURKIBIDEA

AZTERKETA LITERARIOAK

JOSE M. SATRUSTEGI. Euskal mitologiaren aztarnak. (<i>Itzulpena: Mikel Garmendia</i>)..	5
JOSEBA GABILONDO. Modernismoaren ja-rauntsia euskal literaturan. <i>Obabakoak</i> ..	17
JOXEMIEL BIDADOR. Euskal formulakuntza-ren hurbiltze baterako	65
INAKI ALDEKOA. Itzalen itzal	145

SORKUNTZA

POESIA

JUAN KRUIZ IGERABIDE. Norbaiti kantu	153
PATXI EZKIAGA. Sonata zuretzat	155

ANTZERKIA

JOSE ELIZONDO. Dollorra	167
-------------------------------	-----

KONTAKIZUNAK

TXOMIN PEILLEN. Saindu baten bizitza	203
--	-----

AHOZKO TRADIZIOA

J. M ^a ETXEBARRIA. Euskalerriko ipuin txorta-txo bat	209
---	-----

ITZULPENAK

MANENT, MARIÀ. Les acacies salvatges. (<i>Itzulpena: Tere Irastortza</i>).....	219
--	-----

ADABAKIAK

75 urte Euskaltzaindiak. XIII. Biltzarra	243
Manex Erdozaintzi-Etxart-i omenaldia	251
ARGIA aldizkariaren 75. urteurrena	252
EUSKADI sariak	252
Antonio M ^a Labaien	254
EGAN-en kondairarako apunteak (I)	256

EGAN

Mari, Salvador Carrera, 1914

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO "BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Saila
992 Postakutxatila — DONOSTIA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin.

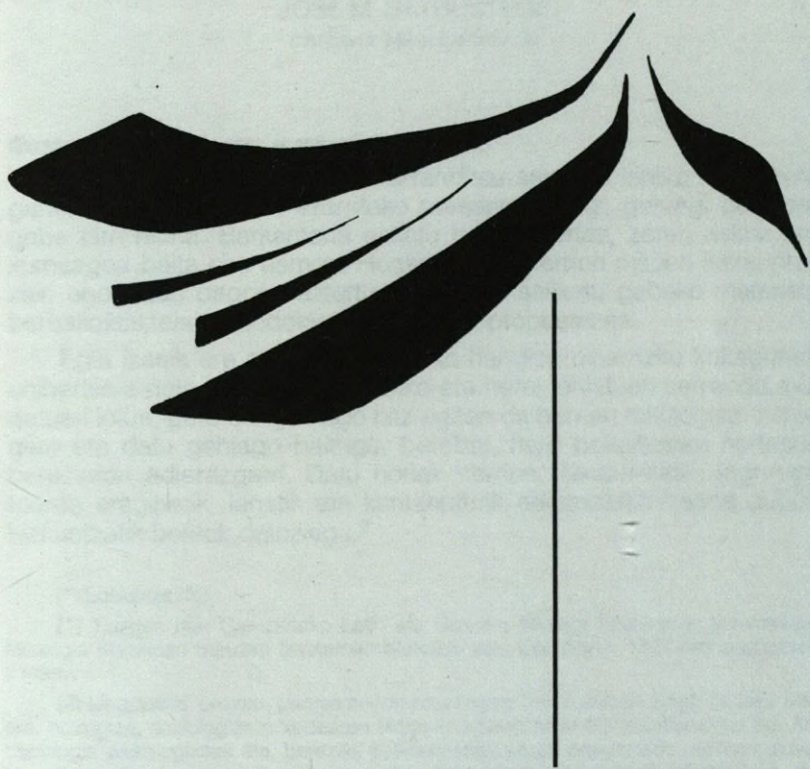
ERREDAKZIO BATZORDEA

Zuzendaria:	Luis Mari Mujika
Zuzendariordea:	Iñaki Zumalde
Idazkaria:	Gillermo Etxeberria
Administraria:	Jose Antonio Zabala
Bokalak:	Jose M ^a Urkia Juan Garmendia Larrañaga Abel Muniategi

ISSN: 0422 - 7328. EGAN

Legezko Gordailua: S.S. 289/1958

Inprimategia: IZARBERRI, S.A. - 36. Industri Poligonoa. - USURBIL

AZTERKETA
LITERARIOAK

Euskal mitologiaren aztarnak

JOSE M. SATRUSTEGI*

Itzulpena: Mikel Garmendia

Euskal mitologiaren sustraiak¹

Nago ez ote den izenburu arranditsu samarra lantxo honi, bere garaian eta programak ezarritako presaren kariatz, gehiegi pentsatu gabe jarri niona. Barkamena eskatu behar, hortaz, zeren askoz ere xumeagoa baita nire asmoa. Hona: Euskal Herrian mitoen ikerkuntza zein egoeratan dagoen aztertu eta artean sailkatu gabeko materiala berbalioztatzeko metodologi eskema bat proposatzea.

Egia izanik ere mito kosmogoniko handien oinarritzko kokagunea unibertzala dela eta Olinpoko jainko eta heroi lehiatuen zerrenda mugatuari lotua, gero eta gehiago hitz egiten da herrien mitologiak, zeren gero eta datu gehiago baitugu, berebat, herri bakoitzaren nortasun bereziaren adierazgarri. Datu horiek herrien literaturetatik, ingurugiroaren eraginetik, lanetik eta kontzeptuak adierazteko tresna dugun hizkuntzatik beretik datozkigu.²

(*) Euskaltzaina.

(1) Txosten hau Gipuzkoako Latin eta Grekera Mintegi Iraunkorrek antolatutako Mitologia Klasikoari buruzko Ikastaroan aurkeztu zen, Donostian, 1992.eko martxoaren 21ean.

(2) Linguistika, oro har, pentsamendu soziologiko baten eredu izango da beti. Izan ere, hizkuntza, soziologiaren xedearen fenomeno testimonial eta abantailatsua da. Antropologia psikologikoak eta, bereziki, psikoanalisiak neurri batean edo bestean aldezen duen gizadiaren monismoaren aurka, linguistikak pluralismoa planteatzen du, pluralismo elkar bereizlea, berez antropologia sozialak jorratzen duena. Hizkuntzak desberdinak baitira elkarren artean, eta hizkuntza-multzo handiak ere bere baitan osoak eta elkar murriztuezinekoak. Eta hizkuntza batek bere fonema, hitz eta esamoldez osatzen duen "sinbolismoak" esanahi sakonagoetan murgiltzen bagaitu, esanahi horiek bere hartan eutsi behar diote beraien esplizitatzaila eta adierazle den hizkuntzaren izaera bereiziari. (G. DURAND, *La imaginación simbólica*, Buenos Aires, 1971, 57. or.)

Egokiago zatekeen, beharbada, izenburutzat euskal aztarnak edo gure tradizioetako mitologiaren ezaugarri autoktonoak, edo antzekoren bat jartzea.

Behar-beharrezkoa dugu, ordea, hori baino lehen, mito kategoriarren nahitaezko oinarriak ondo zehaztu eta kidekatuta dauden materialak berziklatzea, bere apalean euskal tradizioko mitologiaren altxorra osatzen duten elementuak berbalioztatzeko.

Mitoaren izaera

Hona nola definitzen duen mitoa Espainiako Erret Akademiaren Hiztegiak: "Alegia, alegoriako fikzioa, erlijio gaietan bereziki". Bistan da mitoak ez duela alegilariak bere literatur fikzioa sortzean izaten duen asmo moralizatzailerik. Alegoriako fikzioa ere, etengabeko metafora dena, ez dator bat mitoaren dinamikarekin, nahiz eta bataren eta bestearen zenbait alderdi berdinak izan.

Ezagumenaren goi-kategoria batekoak ditugu mitoak, erralitateaz haraindiko ideiak lengoaia sinbolikoaren bidez ematen dituen kategoriakoak, hain zuzen. "Ez dira gezurrezko alegiak, ezta hurrik eman ere. Aitzitik, errealitate bat osatzen dute, bizirik dagoena eta behin eta berriro baliatzen duguna", dio Malinowskik. Eta gaineratzen du ezen ez direla inolaz ere halako teoria abstraktu edo irudi-andana bat, antzinako erlijioaren eta jakituria praktikoaren benetako kodetze modu bat baizik.³

Mitoen lengoaiari behar besteko babes dialektikoa ematearren, honelaxe definituko nituzke: *adigai metafisikoen, gertaera kosmogonikoen eta giza-biziaren beraren tradiziozko kontraerak, lengoaia sinbolikoaren bidez emanak eta errealitateaz haratago doazenak.*

Mito guztiak ezin ditugu, noski, berdin baloratu, mito denek ez baitute mezu berdina adierazten eta, era berean, mito denak ez baitutugu berdin ezagutzen, batzuk gehiago eta besteak gutxiago, alegia.

a) Kontraera batzuek jainko paganoen bizia eta heroi klasikoek menturak kontatzen dizkigute. Teoria kosmogonikoekin estu-estuan lotuta dagoen atal hauxe dugu, hain zuzen ere, mitoen saindutegiko erretaula nagusia. Mito unibertsalak ditugu.

(3) Mitoa, izaki bizidunei buruzkoa denez, ez da halako jakingarri zientifikoei erantzuna emateko espelikazio bat, kontraera bat baizik, jatorrizko errealitate bat berriro biziarrizten duena eta erlijiozko beharizan sakon bati, nahikunde moralei, gizartearen koakzio eta aginduei, eta are eskakizun praktikoei ere erantzuten diena. B. MALINOWSKI, in MIRCEA ELIADE, *Mito y Realidad*, 1973, 33. or.

b) Formulazio poetiko eta irudimenezkoen sorburu oparo dugu, baita ere, gizakiaren zenbait balore, hala nola hizkuntza,⁴ amodioa edo indarra gorestea.

c) Ebokazio mitikoen bitartez goretsi izan dute, orobat, herriek hainbat aurrerapen tekniko eta gertakari gogoangarri. Hala, modu inozo bezain politean esplikatua dira, hastapenetako alegori fikzioaren bidez alegia, zerra horztunaren asmakuntza edo altzairua galdatzeko moduarena, edo garia landatzeko sekretua edo errotak mugiarazteko uraren indarra erabiltzearena.

Aurrerapenaren urrats garrantzitsuen subjektua herriko pertsonaia bat izaten da, bere komunitateko ofizioaren batean diharduena eta komunitate horri mesede egiten diona. Gainera, halako dohain erlijioso bat izaten du, deabruari beretzako gordeta zituen teknika berrien sekretuak ebasteko adorea ematen diona. Horra euskal tradizioetako Prometeo apala.⁵

Mitologiaren atalkatze hori eginik, zeren, zenbait libururen arabera, jainko eta heroi klasikoek baino ez bailukete osatuko Mitologia,⁶ bide berriak zabaltzen zaizkigu hainbat eta hainbat euskal mito aztertzeko, bai eta literaturaz denaz bezanbatean ahulago agertzen zaizkigun beste kultura batzuetakoak aztertzeko ere.

Nolanahi ere den, errealtatea baino haratago doakigu mitoa, dela pertsonaia bera, dela kontatzen diren gertakarien sorburua. Kontaera naturaz haraindiko maila batekin lotzen duen erreferentzia arketipiko hori gabe, erren edo osagabe geratzen zaigu bertsioa, askoz ere hurbiltzenago baitzaie orduan kondairei, gizaki hezur-haragizkoak

(4) Urdiainen esaten zuten ezen, hasieran, izaki guztiek hitz egiten zutela, goroldioak izan ezik. Denak saiatu omen ziren —otsoa, haizea, elurra— hari hizketan irakasten, hari eta beraiek ere hitz egiteko gaitasuna galdu zuten arte.

(5) Nafarroako Burundako bertsioaren arabera, deabruak ba omen zekien artoa ereiteko sekretua. San Martin apostu batez balliatu omen zen pilatutako aleen gainean erori eta bere boten barruan sartu zitzaizkion arto-aleak eramateko. Gero, nekazari argiaren emazteak honako sehaska-kantu hau entzunez ikasi omen zion deabruaren andreari artoa ereiteko sekretua:

Elorriya loran dago, / mirua loka dago; /

Ai, artua ereiteko / zer sasoia dago. (L. Zufiaurre, Urdiain, 1965).

Pertsonaia kulturizatzaile hori ezagunago dugu *Sanmartintxiki* izenaz. J. M. BARANDIARAN, Diccionario Ilustrado de Mitología Vasca. O.C. I.t., 204. or.

(6) Gehienez ere, Mitologia grekoaren edo klasikotzat jotzen direnetako beste edozein kulturaren azterketa analitiko, literario, morfologiko edo dena delakoa izango litzateke.

menderik mende herriaren subkonszientean sortuz joan diren tradizioei eta ipuin miragarriei.

Izan ere, gizakien pentsamenduak errealitate konkretuen hesia gainditu eta, izpituaren egarria ase nahian, izaki transzendentea bilatzeari ekin zionean, orduantxe abiatu zen gizakia mitoak idarokitzen duen esperientzia erlijiosoaren ildotik.

Antzinako zibilizazioetan, mitoak betetzen zuen gidaritza-funtzioa, gaur egun filosofi hatsarriek, erlijio sinesmenek eta zientziaren oinarriek betetzen dutena. Aurrerapauso kualitatibo bat egin zuen bere garaian giza-adimenak: pentsamenduaren goi-mailalara jo zuen. Iraupen fisiko hutsa gainditu eta adimenaren lehen abstrakzio-saioa egin zen. Objetu fisikoen zentzu eta somamenezko pertzepzio hutsetik ideia unibertsalen mundu inmaterialera pasa zen.

Horixe dugu lehen aipatu dugun pentsamenduaren goi-kategoria.

Literatur mitoa

Mitologia, oro har, antzinako zibilizazio guztien ondasun izan zen. Mitologia egituratzen zuen pentsamendu sinbolikoa alde batera utzi eta arrazoi nagusitu zenean, hankaz gora jarri zuen ordurarteko sinesmenen gainean oinarritutako gizarte-kohesioa.

Gaur egun, herri batzuek beste batzuek baino biziago eusten diote arbasoen ondare aberatsari. Mutur batean dugularik altxor klasikoa, izen handiko idazleen literatur lanez dotoretua, eta bestean, berriaz, landa giroko kultura alferrikotzat joa eta bazter utzia duten herrien eremu idorra, badugu, tartean, beste eremu bat, bapatean zuzpertia eta zenbait aztarna bitxiri eusten diona, eta eremu horretantxe kokatzen da euskal mitologia.

Grezian idatziak dira, onenean ere, mitologia unibertsalaren orrialde ederrenak. Homero itsu ospetsuak, k.a. VIII. mendean *Iliada* idatzi zuenak, akeo eta troiarren arteko gudu heroikoa eta bere herriaren historia kontatzeaz gain, argi egin zuen, barnetikako izpi baten indarrak, antzinateko tradizioen ilunpearen erdian.

Betiereko bihurtu zuen Homerok Ilios edo Troiako gerra, sormenlan egituraz sendoa eta, aldi berean, zorrotza egin baitzuen, haizearen hegoetikako finezia mitikoz hornitua.

Mitoak, azken finean, bersorkuntzak ditugu, zeren tradizio-onda-reen eraldakuntza horrek bere baitan baitakar beste mundu bat bereganatzea, ondare horri duintasuna ematen dion mundu berri bat,

artistaren eskuak moldeatzen duen harrizarrari duintasuna ematen dion bera.⁷

Alde batetik jainko klasikoen etxea ekialdeko fineziaz argitzen eta usain-goxatzen duen ontzi gartsu hori daukagun bitartean, hara non ditugun, bestetik, kultura agrafoak, herriaren balada bukolikoak asabengandiko isolamendu-dorre almenatuan giltzapetu eta isilarazi zituztenak. Herri horiek kreazio eguneko goizeko ur berriez, hierofaniez eta ortzeko izar-multzoez mintzo zaizkigu; berekiko eta biztanle zituenekiko orekan bizi zen naturari egiten diote kantu, aurpegi alaiz hartzen dute bizia eta goratu egiten dituzte bere baloreak jai giroko mintzaldietan, baina, hala ere, ez dute entzulerik izan beren murrutik leihogabeetatik kanpo.

Euskal ondare preziatuaren errolda egitea genduke egitekorik behinena. Materialak sailkatzeko metodologiak taxutzea da etorkizuneko ikertzaileei gelditzen zaien lehenengo eginbeharra. Saiatuko naiz zenbait pista, eskarmentuak erakutsi dizkidanak, ematen.

Desmitologizazioa

Desmitologizazio terminoa bera, lehen begiratu batean, harrigarri samarra gertatzen bada ere, inkestek ematen dizkiguten datuak metodologikoki sailkatu aurretik bete beharreko eginkizuna dugu. Apaingarri poetiko eta literarioak erantziz joatea da kontua, hala hurbilduko baikatzaizkie pertsonaiek gorpuzten dituzten sinboloen esanahi zehatzei. Esanahi horretatixe sortuko zaigu arketipoa, itxuraz kontraera lokabe eta kontrajarriak direnei kohesioa emango diena.⁸

Egin ditudan azterketek erakutsita dakit mitu guztien eboluzioa ez dela berdina izan, eta, horren arrazoiak arakatu ahala, gero eta argiago ikusten dut bi moduko mitoak dauzkagula, joera desberdinekoak alegia, gizakiaren protagonismoari gagozkiola.

(7) *Ilada*-n, fantasia mitikoz beteak dira pasarte guztiak eta fantasiatzeko ditugu, halaber, pertsonaiak, zeinak onirikotasunaren mugan mugitzen direla baitirudi. Ezinezko da, honez gero, garai aurreklasikoaren eta klasikoaren muga estuen artean kokatzea. Bere iragan hurbilenera jotzen saiatzez gerotan, hautsi egin behar dira, nahitaez, dokumentazio historikoaren mugak, mitoaren eremu ilunetan sartzeko. (Carmen BALZER, Heraklion, "Antes de la historia del mito." Buenos Aires, 1979).

(8) Mitoaren desmitologizazioak mitoaren fantasi egitura alde batera utzi eta "in nuce" erakusten digu pentsamendu metafisikoa, lengoia poetiko edo irudizkoaren azpian estaltzen dena. Mundua esplikatzekeo antzinako saio baten erakusgarri dugu munduaren sorreran edo naturari zein gizadiari buruz kontaktzen diren beste gertakari batzuetan jainkoek edo beste munduko izakiek parte hartzea. (Carmen BALZER, op.c.).

Hona, lanerako hipotesi soil gisa, lehenengo eta behin egin deza-kegun sailkapena: alde batetik, gertakari kosmogoniko handiak, hala nola munduaren sorkuntza, ortzearena etab., eta, bestetik, maitasuna, indarra, adimena, eta horien inguruan erdietsitako garaipen garrantzi-tsuenak, hala nola metalen tratamendua, hizkuntza eta lan-teknikak, gizartean berebiziko eragina izan dutenak.

Joera desberdinekoak direla esan dugu. Eta halaxe da, zeren batzuetan, jainkoen eta beren ahalmenen munduaren aurrean, *mires-penezko jokaera* hartzen baitu gizakiak, bere baitatik kanpoko mundura begirakoa, alegia. Besteetan, aldiz, gai antropologikoen gorespemak gizakiari berari eragiten dio, zeinek *barneratze-jokaera dinamikoa* hartzen baitu.

I. - Etsiarazteko modukoa da, urte berriko liturgiako uraren mitoa-ren egitura, mito nagusienetako bat den horren egitura aztertuz gero ateratzen dugun ondorioa. "*Ur goiena, ur barrena, Urteberri egun ona*" formula honez gero fosilduak ez dauka literatur osagarri gehiagorik eta errito adierazgarri izate horretantxe geratzen da, hots: aginteei —baita auzokoei ere, antzina— ura eskaintze horretan.⁹

Genesis-en bertsiokak, alabaina, argiago azaltzen digu gertakaria, munduaren bigarren sorrera-egunari dagokiona: "Eta Jainkoak ortzea sortu zuen, eta horren bitartez beheko urak —*ur barrena*— eta goi-koak —*ur goiena*— bereizi zituen. Eta zeru izena eman zion Jainkoak ortzeari. Goiza eta arratsa bereizi ziren berriro ere: Bigarren eguna".

Japonian izan nintzenean jakinarazi zidatenez, hango komunitate sintoistek praktika berbera egiten omen dute, eta han ere, gure artean bezala, gauerdian bildutako urak "uraren jainkosarekin elkartzea" esan nahi omen du hitzez hitz. Gau osoa ematen omen dute erritoko urez egindako tea hartuz, erlijio eta famili giroan bilduta.

Euskal Herriak aspaldi galdua du, noski, mito horren kontzientzia bai eta, horrenbestez, testu paradigmaticoaren jatorrizko esanahia ere. Hala, emeki-emeki, desagertuz joan da praktika hori Nafarroako hainbat eta hainbat herritatik.¹⁰

(9) *Ur goiena, ur barrena*. Konplimenduzko esakune hori erabiltzen dute Urdiango gazteek urtezahar eguneko gauerdian agintariei diosalak egin eta, herriko elizan gaueko hamabiak jotzen dutenean, bildutako ura entregatzeko. Munduaren sorreraren mito zaharra erakusten du, leizeko uren bereizketaz sinbolizatua.

(10) 1936. erarte bizirik eusten zioten praktika horri Sakanako zenbait herritan. Hala ezagutu nuen nik Arruatzun. Imotz, Malerreka eta Baztanen ere gelditzen zen horren arrastorik.

Fenomeno bera aplika dakieke sail horretako euskal mito guztiei. Urdiainen fosilei "*Jainkoain arriak*" deitzen diete eta leiho ondoan gorde izan dituzte orain dela gutxi arte, ohartu ere egin gabe ohitura hori zela fosilak eta tximistaren adiera mitikoa lotzen zituen azken zantzua.

II. - Mito antropologikoek, aldiz, oso bestelako eboluzioa izan dute euskal tradizioan. Alegiazko edo bestelako formulatan fosildu beharrean, eraberritu egin dira eta aberastu egin dute, hartara, ondarea. Hala, zabalik uzten dute bidea itxuraldaketa korapilatsu horren prozesua berreraikitzeke.

Baina fenomeno hori zehatz-mehatz azaltzen hasi aurretik, berriro jo beharra dago mitoaren desmitologizazioaren teoriara, zein, bestalde, ez baitzaie aplikagarri, lehenengo eta behin, lehendabiziko saileko aztarna fosilduei.

Gizakiarekin edo bere interes behinenekin hertsiki lotutako mitoaren aldakortasunaren kariaz eta gure zibilizazioaren logika-oinarriari jarraiki, aldatu egin da kontaeren izaera mitikoa. Hainbestenarekin, ipuintzat jotzen dira edota herri-tradizioetako kapitulurik eklektikoenean sartzen.¹¹

Ustez mitikoa den kontaerari estalki literarioa kendu eta prozesuaren hasierako zio edo erreferentzia —halakorik izanez gero— aurkitzea, horratx desmitologizazioa zer den.

Bada euskal kontaera labur bat, haur ipuin gisakoa, Osa Nagusi-gurdiaren osakera azaltzen duena. Honako aldaera hau, "Jainkoa eta zazpi izarrak" izenekoa, Nafarroan jaso da eta honela dio:

Behin batean, nekazari aberats bati idi pareta ebatsi zioten bi lapurrek. Morroia bidali zuen lapurren atzetik eta, itzultzen ez zenez, neskamea bidali zuen haren bila. Etxeko zakurra ere neskamearen atzetik abiatu zen. Egun batzuk iragan eta, ez morroia ez neskamea agertzen ez zirenez, nekazaria bera abiatu zen haien bila. Inondik ere azaltzen ez zirela ikustean, biraoka hasi zen haserre. Hainbeste birao bota zuen lapurren kontra, ezen Jainkoak, zigor gisa, munduaren azkeneraino bata bestearen atzetik joatera kondenatu baitzituen nagusia, bi morroiak, bi lapurrak eta idi pareta. Hainbestenarekin, ortzeko

(11) Hala ere, mitoaren espresabidea irudimena, sinboloa eta poesia izango dira beti ere, eta ez diskurtso arrazionala edo kontzeptuak. Grekoek berek ezarri zuten mitoaren eta filosofiaren arteko muga, k.a. VI. mendetik aurrera, unibertsoaren hastapenari buruzko gogoeta sistematiko eta logikoa egiten hasi zirenean. (Carmen BALZER, op.c.).

zazpi izarretan kokatu zituen: aurreko bi izarretan, bi idiak; hurrengo bietan, lapurrak; horien kanpoko lehen izarrean morroia, bigarren izar bakarrean neskatoa, zakurra aldean duela beste izar txikienean eta, azkenik, zazpigarrenean, nagusia.

Bistan denez, zakurrak ez du beretzako lekurik segizio horretan, zazpi pertsonaia nagusien bidelagun soil dugu. Horixe baita, izan ere, gizartean zakurrak eguneroko bizitzan betetzen duen lekua.

Aiko-maiko itxuraz garrantzitsu horrek, gehiago baitirudi ipuin folkloriko bat, elementu baliotsuak ditu, alabaina, bere baitan, eskema estuenek eskatuko liguketen bezain zorrotz juzkatuz ere, gure kontaera mitotzat harrarazten digutenak.

Gure kontaerak, landa giroko sinbolo baten bitartez, izar-multzo baten sorrera azaltzen du, mitologia klasikoak, modu finagoan bada ere, Vía Láctea, Esne Bidearen sorrera Hércules haurrak Junoren bularretik edoskitzean bota zituen esne-tanta ikusgarriekin lotzen duen modu dinamiko berean.

Testu grekoaren maitasun-irudi poetikoa antzinako zibilizazio handietako literatura garatuenak erantsia da, esan nahi baita, bere osoan eta inolaz ere kaltetu gabe uzten duela mitoaren funtsa, base-ritarren hizkuntza apalak ere herriak sortutako mezuari, ekoizkin soziologiko eta kultural horri, inongo kalterik egiten ez dion bezalaxe. Izan ere, Mitologia klasikoak orobat aldarrikatzen duenean ezen *Esne Bidea Heracles-ek Gerión-en idiak eraman zitueneko bide-zidor bat dela*, bere egiten du, hainbestenarekin, landa giroko estrato lehenagoko baten ekarria, maila goreneko literatur testuen ondoan inolaz ere ez gutxiesteko modukoa.

Hastapenei buruzkoa izatea ez da herri-kontaera hau euskal mitologiaren barruan kokatzeko arrazoi bakarra; testuak errealitateaz haratago eramaten du gertakaria. Kontaeraren izenburuan bertan azaltzen zaigu aipatua Jainkoa eta baita aurrerago ere, kontaeraren amaieraren eragile gisa.

Bada aldaera zuberotar bat, literarioki Darricarerek garatua, Jainkoaren haserrearen piztu zuen juramentuaren formula jasotzen duena. Honela dio: *Alhaturik Goiheña! Bai ahal ziazte, nun ere baitziazte eta han, oro ondizatu! Bai aren bai!* (RIEV, 1912, 227. or.) Bertsio honetako pertsonaiak zazpi izarrek dira.

Zuberoako juramentu-formula horretan, Goiheña alhatzea dugu juramenduko esakunerik bortitzena, Jainkoa aipatu gabe ere, Jainkoa alhatzea esan nahi baitu.

Azkenik, azpimarragarria genuke zigor etsenplu emailearen funtzio moralizatzailea, Jainkoaren izena errespetatzea eskatzen duen kode erlijiosoari dagokiona.

Eredu nagusia

Mitoen identitate-kodean, pertsonaien izaera bainoago, pertsonaia horiek bere ingurunean betetzen duten funtzioa interesatzen zaigu.

Urbasako kontraeretan Hartza kemen eta indar fisikoaren goresmenaren erakusgarri bada, bidezko da hura Tartalo euskal ziklopearekin lotzea, indarraren kaltetan giza-adimena garaile irteten deneko mitoarekin, alegia. Pertsonaia indartsu asko eta askoren ondoren jentilak dauzkagu, ziklope eta hartzen aurkako hainbat borrokatan parte hartuak, eta gizonek jarritako arobetan porrot egiten dutenak.

Alegia horiek mito kategoriakoak ditugu, ezpairik gabe. Hona nola sartzen den euskal kontraeretako hartza gizakien munduan: printzesa ederra bahitzen du eta lurrazpiko bere gordelekuan ezkututzen. Hala, beraiengandik sortuko da gero giza-jeinu bat, gizakia baino ahaltsgoa.

Hurrengo urratsa *Juan Hartza*-k emango du, zeinek aske uzten baitu bere aurrekoek bahitutako printzesa. Pertsonaia horren garrantzia bere ekintzetan nabarmentzen zaigu. Gertakari horien azpian datza piztiak euskal tradizioetan duen kontzeptu totemikoa, historiaurreko aztarnategietan hainbat aztarna utzi dituen.

Kontraeraren transzendentetasuna errementariak erakusten digu, zeinek gogor zigortzen baitu hartzakumea, nahiz eta hiltzen ez duen. Urdiaingo kontraera eder batek dio nola hartzakume koskortu samar batek, amaren esanei entzungor egin eta Urbasatik behetitu zen gizonarekin norgehiagoka aritzera. Zapatariarenean atea jo eta gizon zentz galdetu zion. Artisauak, izaturik, ezetz erantzun zion. Kalean sakristauarekin egin zuen topo, soineko arruntez eta ezpartinez jantzita zihoan sakristauarekin. Honek ere ezetz erantzun zion hartzakumearen harako "gizon zara?" galderari. Arotzarenera joan eta arotzak ere ezetz erantzun zion.

Errementaldegiko mailu-hotsak entzun zituenean, bertaratu eta galdera berbera egin zion errementariari:

- Gizon zara?
- Bai, errementariak arrapostu. Zer nahi duzu?
- Zurekin lehiatu nahi dut.
- Ongi da, zaude, berotu egin behar dut eta...

Kurrika luzeak sutegian sartu, sua bizitu, eta gori-gori jarri zituen .

—Zatoz, prest naukazu. Kurrikak hartu eta sudurretik oratu zuen animalia ausarta: batera eta bestera hasi zen mugitzen, oinaze jasan ezineko hartan garraisika.

Hartzakumea joan zitzaionean, txundituta geratu zen hartzama kara desitxuratu hura ikustean, eta hona nola bukatu zen haien arteko elkarrizketa:

—Ama, zenbat hatz ditu gizonak?

—Hamar eskuetan eta beste horrenbeste oinetan, doi-doi.

—Zer botere ez da izango, bada, harena, bi hatzez niri egin didana egiteko gauza bada.

Argi uztea komeni da, hala ere, lehenengo hiru solaskide horiek hautatu izanak eta horiek kontraeran azaltzen direneko hurrenkerak ez duela aparteko esanahirik. Ez bada kontalariak, kontalari apartak, ondotxo zekiela herriska hartako etxe bakoitza non zegoen, zeren etxeen hurrenkera horrixek jarraiki aipatzen baititu ofizio bakoitzeko pertsonaiak. Lehendabiziko hiru erantzunetan ez dugu giza-izaeraren ukaziorik ikusi behar, piztiarekin borroka egin eta irabazteko beste munduko ahalmenik eza baizik.

Errementariari, beste munduko ahalmenak ematen dizkio mitologiak, metalen artisauek denez, zeren metalak jainkoen jabetzapeko baitziren. Lehengoek uste zuten burdina ortzetik etorria zela, tximista moduan. Lurrazpian gelditu omen zen kokatua, eta mendetako prozesu geldoan omen doa azaleratzen, errementariak bere eskuarekin bizkorragotzen duen prozesuan, hain zuzen ere. Hala betetzen du errementariak, jainkoek emandako ahalmen berezi horien bitartez, berez beste munduko izakiei dagokien zeregin berezi hori. Suaren ahalmen sekretua dugu, dio Mircea Eliade-k,¹² naturak baino bizkorrago egiten baitzituen gauzak.

Horra, bada, nola geratu zaigun taxutua aipagai izan dugun kategoria mitikoa: gizonak, beste munduko ahalmenek horniturik, indar fisikoa menderatzea.

Euskal mitologiaren sustraiak

Oraindik ez diogu heldu idazlan honen izenburuan aipatzen den arazoari, euskal mitologiaren sustraiari buruzkoari, izan ere ez baita erraz, oraindik ere, erantzun askiesteko modukorik ematea.

(12) MIRCELA ELIADE, *Herreros y alquimistas*, Madrid, 1974, 10 eta 71. or.

Denek onartua da euskal herria oso antzinakoa dela, eta esan dezakegu, kontrakorik egiaztatzen ez den bitarte, herri indoeuroparrak heldu aurretik kokatu zela lurralde honetan. Horrek pentsarazten digu bazuela, eskuarki, mundua eta bizia ikusteko berezko moldea, gero beste kulturen ekarpen baliotsuez aberastuz joan bide zena.

Mitologia Klasikoak, erromatarren bidez heldu zitzaionak, badu bere lekua, noski, eta ez nolana hikoia, euskal ondarean, baina zail da bereizten, hala ere, gure antzinako tradizioetatik heldu zaigunetik zer den, doi-doi, mitologia klasikoaren eraginari zor dioguna.

Mitos y creencias idazlanean Tartalori buruzko euskal kontatera aztertu nuenean, esan nuen Tartalok baduela zerikusirik ziklope grekoarekin. Berrikitan, Vaha Sarkisian ikertzaile errusiarrak kolokan jarri du hipotesi hori, gure kontatera gertuago baitago, haren ustez, tradizio armeniarretatik. Honela dio: "Baina zer esan nahi du, eskuartearen darabilgun kasuan, *eredu indoeuropar bat* esakuneak? Mito hori herrialde bati baino gehiagori dagokio eta ez dakigu non dagoen mito horren sorburua eta non ondorengo garapen edo aldakuntza. Oraingoz esan dezakegu badutela nolabaiteko antza euskal aldaerak eta Armeniakoak, eta hori esateko bide ematen digute, orobat, aurrerago aipatutako beste parekotasun mitologiko batzuek ere."

Eta, atzera nire laneko aipamenari helduz, nik jasotako euskal polifemoaren eskema eta pertsonaiaren izena, Tartalo, aztertzen du egileak eta esaten du: "Erraldoiaren izenei erreparatu behar diegu. Armenian *Tork Anguegh* izena daukagu, oraindik esplikazio etimologiko behar bezala zedarririk ez duena, eta Euskal Herrian, berriz, *Tartalo* edo *Anxo* delako bat. Bion arteko antza, bistan denez, nabarrena da, eta merezi du nolabaiteko arreta bederen eskaintzea, zeren euskal Tartalori ohiz egozten zaion jatorri homerikoak ebazteke uzten baitigu arazoa." Horraino Vaha Sarkisian-en aipamena, zeinek, bestalde, adeitasunez eskaini baitit Armeniako mitoei buruzko bere liburuari, argitaratzeaz baitago, hitzaurre bat egitea.¹³

Esandakoagatik, oso zuhur jokatu beharra daukagu ondorioak

(13) VAHAN SARKISIAN, "Euskal jatorriko elementu armeniarrek". (Herri armeniarra eta euskal enigma). *Historia* 38. alea, 1990.eko Ekaina-Abuztua. Buenos Aires, 124-126 or. Azken aldi honetan datu berriak eman ditu egile horrek Tartaloren inguruan dagoen parekotasun eusko-armeniarrari buruz, *Fontes Linguae Vasconum* aldizkarian, 59. alea, 1992, 31. or. Hipotesi hau proposatzen du: "Horrek esan nahi du *Tork Anguegh*-en tradizioak izaera etnikoa duela Armenian. Aipatu gure artikuluan *Paskam* izena, *Tork Anguegh*-en aitarena, izen baskoiarekin lotu dugu eta, hala, Euskal Herriko Tartalorentzat jatorri etnikoa proposatu."

ematerakoan, eta horrexegatik nioen hasieran, hain zuzen ere, ez ote zen asmo arranditsu samarra idazlan honi euskal mitologiaren sus-traiak izenburua eman izana.

Etxe bat eraikitzeko, aurrena, zimentarrientzako ildoan egin behar izaten da, azkenerako uzten delarik etxaurrearen apainketa. Materia-len kategoria berraztertzea, zehatz-mehatz sailkatzea eta sintesi zientifikoa ditugu Euskal Mitologiari buruzko ikerlanak gaur egun dituen egiteko behinenak, munduko kulturen ikerketa gonbaratuan di-hardutenen artean Euskal Mitologia aintzakotzat hartzea nahi badugu behintzat.

Antzinako kutsua darie euskal herri-ondarearen aztarnei, landa giroko gizarte baten aztarna baitira.

Laburpena

Mitologiako material multzoa nahas-mahas azaltzen zaigu euskal tradizioetan eta behar-beharrezkoa dugu, horrenbestez, oinarrizko eta taxuzko bersailkatze-lana. Lekuko kosmogoniko gehienak halako formula fosildu gisa azaltzen zaizkigu eta hizkuntza zaharkituan emanak. Gizakiaren balioen beren gaineko oldozketek, aldiz, aurrera egin dute, ipuin folklorikoekin elkar nahastekatu diren arte.

Idazlan honetan, Mitologia Klasikoari buruzko Ikastaro batean aurkeztu baitzen, alde zurretiko oinarri gisa, euskal ondarea zehatz-mehatz berrikustea proposatzen da, gero, behin aztergaiak zehaztu-rik, ikerketa gonbaratuaren azken egitasmoko sintesia egin ahal izateko.

Modernismoaren jarauntsia euskal literaturan. *Obabakoak*

JOSEBA GABILONDO

1. Iracurtçaileari

Atxagaren *Obabakoak* lehen aldiz letzean hiru galdera multzo etorri zitzaizkidan burura, harrez gero behin eta berriro birformulatzen eta erantzuten sailtu naitzen hiru galdera nagusi hain zuzen.¹ Hiru galdera hauen harian eta autore bera parafraseatuz, hitzaldi honen izenburua zera ere izan litekeela bururatu zait: "hiru bat galdera liburuaz bestalde dudak kontakto bakarrari".

Izan ere hiru galdera hauek liburuaz harantzago dagoen irakurlego zabal eta anonimo horren dinamikarekin kontaktatu nahi dute, *Obabakoak*-en fenomeno historikoki eta kulturalki ulertu nahiz.

Hiru galdera hauek, behean azaldu bezala, agian arbitrarioegiak eta ordenagabeak irudi da-

kizkioke irakurleari eta halaxe zirudizkidan neuri ere beren hasierako behin-behinekotasunean. Alabaina, bada batasunik hiru galderotan. Irakurleak dagoeneko abandona ez nazan, zera prometatzen diot, euskal literaturaren diagnostiko historiko bat emango diodala hiru galderotatik abiatuz. Diagnostikoa, bai euskal literatura zertan den jakin nahi duen irakurle arrunt interesdunarentzat, bai euskal literaturan lehen urratsak hartu dituenarentzat, zein galduxe dauden idazleentzat.

Beraz hiru galdera horietan lehena *Obabakoak*-en arrakastarena da: Zergaitik arrakasta hau? Zer topatzen du jendeak liburu honetan? Ez dago ikerketarik zenbat jende letu duen jakite-

(1) Atxaga, Bernardo, *Obabakoak*, Erein, Donostia, 1988.

ko,² baina erosi behintzat jende mordoak erosi du liburu hau. Eta bestela Ereinekoei egin galde.

Bigarren galdera zerarena da, alegia, *Obabakoak*-ek inauguratzen duen literaturaren mugena. Aurreko beste ezein euskal liburuk ez bezala, literatur lan honek euskal imaginazioa lau haizeetara eraman du. Denbora, Erdi Arotik egun arte hedatzen da *Obabakoak*-en, gure memoriari hain emankor suertatzen zaion mende hasierako garai modernista horretan pausaldi luzea eginik. Liburuko istorioen espazioa, aldiz, Txinatik Hamburgoaraino zabaltzen da, Amazonas eta Egipton pausaleku eginez. Estilo edo diskurso-erak ere Erdi Aroko ipuin mitikoetatik modernismoaren ipuin nihilistetara hedatzen dira. Zergatik zabalpen hori?

Hirugarren eta azken galdera aitzitik literatur ereduena da. Alegia, zein literatur ereduri jarraikitzen zaio *Obabakoak*? Edo bestela esanda historikoki zein literatur korrante edo joeratan, Euskalerrian, eta bertatik at mundu zabalean, koka dezakegu *Obabakoak*? Azken galdera hau ez dugu hutsik kritikazko tipologia behar bati erantzunez egin. Aitzitik, eredu eta generoen arazoa lanaren interpretazio historiko eta kul-

turalarentzat tresna ordezkaezina gertatzen da.

Hiru galdera hauen inguruan arituko den hitzaldi hau euskal usadio zaharrari jarraikiz emango dugu, "hirur partetan partitua eta berezia". "Lehembicicoan emaitendira, aditcera, liburuaren loriac eta virtuteac. Bigarreanean, aldiz, salatcendira, liburuaren becatuac eta ahuldadeac. Azquenecoan, quidatcendira çenbait erremedio, euscal literatura aiticina dadin eta plaçarat jalgi dadintçat".

Hiru galderon bidez, hitzaldi honek gararazi nahi duen tesia zera da, Atxaga eta Pott euskal literatura buruaski, arrakastadun eta kanonikoa gararazteko saioan *Etiopia* bezalako liburuekin bidea urratu bazuen *Obabakoak*-ekin jomugara iritsi dela, honetako modernismoak erabilitako taktika eta eredu beraz baliatuz. Alabaina, eta hitzaldi honen iritziz, modernismoa indarrean ez den garai honetan, modernismoaren mugak birpentsatzea beharrezkoa da, haren atarramendu bera euskal literaturak jasan ez dezan, aurreko hitzaldian argi utzi nahi izan dudana bezala. Azkenik, irteera postmoderno bat proposatuko dut hitzaldian, errealismoaz eta modernis-

(2) Marijose Olaziregi burutzen ari den euskal irakurleagoaren ikerketa soziologiko eta teorikoak argituko du puntu hau argitaratzen denean.

moaz harantzago. Proposamen honen asmoa ez da beste literatur korrante berri baterako manifestua aldarrikatzea, literatur kritika propedeutiko eta abangoar-

2. Loriac eta virtureac

2.1. Obabakoak-en arracasta

Aurreko hitzaldian esan duan bezala, Atxagaren literaturgintzaz eta, batez ere, *Obabakoak* lanaz hitzegitean ez gara ari beste ezein euskal liburuz bezalatsu. Alegia, 80ko hamarkadan Euskalerrian eta Espainian arrakasta, onespén eta osperik handiena jaso duen euskal literatur lanaz ari gara, eta oraintsu egiten ari garen euskal literatura-ren historia behin behingo honi dagokionez, 70eko hamarkadan egin zen literatur eraldaketa nagusienaren fruiturik umo eta opa-roenaz dihardugu halaber. Dударik gabe, 80ko hamarkadako eta seguruenik 90ekoaren hasierako libururik eragingarrienetakoz ari gara. Laburbilduz, euskal literatur kanonikoaren adierazlerik lehen eta guneenaz ari gara.

Obabakoak-en arraskata hau ulertzeko, lehenik lanaren muga

disten maneran, baizik eta Potten bidez euskal literaturak lortu duen egonkortasuna indartzea, literatur hau beste irtenbide alternatiboz ugal dadin.

denboral, espazial eta diskurtsiboak aztertzea komenigarri da, bertan baitago arrakastaren arrazoi-tako bat.

Irakurleak gogoratuko duenez, *Obabakoak* bi partetan partiturik dago. Lehen sei ipuin edo testuek izenik ez duen lehen sail bat osatzen dute datozen beste ipuin guztiei kontrajarririk. Beste ipuin guztiok bigarren ipuin sail bat osatzen dute aldiz, *Azken hitzaren bila* deritzona.³

Bi parteon arteko desberdintasunak nabariak dira lehen irakurketa batean. Lehen parteko sei ipuinak ezein ordenatan irakur litezke eta ez dute ipuinez gaineko egitura-bateratzailerik. Sei ipuinok herri tipi batean gertatzen dira (*Obaba*, *Hamburgo ondoko herrixka bat*, *Villamediana*) eta haur baten edo haur gisako gizaki baten (*Villamediana*-ko enanoa) esperientziarekin du-

(3) Lan honetan euskarazko jatorrizko lanaz bakarrik mintzatuko gara, zeren gaztelarazko itzulpenak, Sarasolaren aurkezpen historikoaz eta amaierako Atxagaren autobiografi-az gainera, baditu zenbait aldaera tipi zeinak idazlanari beste ikuspegi bat ematen baitioten. Hortik aurrera komenigarri litzateke beste itzulpenak ere (frantsesa, alemana, ingelesa, italiarra,...) kontutan hartzea, bertan ere aldaketarik izan baitaiteke.

Atxaga beti ere bere lana berrikusiz eta berridatziz bizi da. Berridazketarena bere lanaren ezaugarri ez sahiesgarria dugu.

te erlazioa, beti ere herriaren gizarte eta geografi mugak esploratzen direlarik —alegia, transgresioaren eta intzestuaren gaiak. Denbora beti ere hemeretzigarren mende amaieratik egun arte hedatzen da. Berauek dira ipuinik luzeenak.

Bigarren parteko (Azken hiztaren bila) ipuinak aldiz narrazio nagusi baten inguruan egitura-tzen dira. Ipuinok zenbait pertsonaiak Obabarantz egindako bidaiaren eta egonaren ondorioz kontatutako narrazioak dira. Testuinguru gisa jokatzeko duen narrazio nagusiaren bidez kontaktzen diren ipuinetan, ez da behin pertsonaia bat errepikatzen, Bagdadeko morroiaren salbuespenarekin. Ipuinok, behintzat lau kontinentetan gertatzen dira: Europa, Afrika, Asia eta Hegoamerika. Denborak ere, lehen esan bezala, Erdi Arotik gaur egunera arte hedatzen dira. Azkenik ipuinok narratiba motzaren tradizioaren estilo eta diskurtu desberdin askotan idatziak izan dira, Erdi Aroko ipuin magikoetatik XX. mendeko ipuin hegoamerikararren tradizioaraino (Borges, Cortázar...) hedatzen direlarik.

Obabakoak-en lehen zatiaz beste nonbait dagoeneko ihar-

dun dudanez, azterketa honetan bigarren zatiaz soilik arituko naiz. Lehenago Atxagaren *Obabakoak*-en testu azterketa zehatz bat egiten saiatua izan naiz oraindik saria etorri ez zitzaion momentu batean, horretako lehen zatiko ipuinetan kontzentratuz.⁴ Jakina entseiu haren helburua Atxagari orduan falta zitzaion legez-tapen eta kanonizazio horretan laguntzea zen alde desberdinetatik zetozkion kritiken aurkara.⁵ Dagoeneko Atxagak zilegiztapen hori lortu duenez, testu analisi zehatzak alde batera utziko ditut hemen, zilegiztapen politiko hau era historikoago batean ulertu asmoz.

Alabaina, kritika hau aurrez idatzi nuen artikulua haren segidan irakurri behar da elkarren osagarri. Izan ere artikulua hartan *Obabakoak*-en lehen zatia aztertu banuen, honetan bigarren partetan kontzentratuko naiz. Bi parteen loturaz, lan honen epilogoan zenbait hitz esango ditut. Izan ere, bi zatiok oso erizpide eta klabe desberdinetan idatziak izan dira eta liburuaren batasunak bakarrik damaie erlaziorik —eta lehen parteko zenbait ipuinetan Obabaren topologiak—, baina ez denetan. Epilogoan azalduko du-

(4) Ikus nire "*Obabakoak*. Alegoria topologiko baten irakurketa politikoa" in Joseba Lakarra (arg.), op. cit., 1257-1281. or.

(5) Jakina, gure argitalpen politika "azkarregia" dela eta, ene artikulua Atxagari saria eman eta gero plazaratu zen azkenean. Alegia idatzi zen testuinguruaren aurkako egoeran.

danez, garrantzitsua deritzot bi zatiak aldendurik aztertzea Obabakoak historikoki eta politikoki irakurtzeko.

Beraz bigarren saileko ipuinei atxekirik, goian azaldutako zabalatasun hori azpimarkatzea da garrantzitsu. Bigarren saileko ipuinon xedea ez baita soilik ez errepikatzea, baizik eta diferentziarik nabarmenenak erakustea, bai denbora eta espazioan zein gertaera eta diskurtsoetan —lehen sailaren kontrako xedea hain zuzen.

Bestela esateko, munduaren orokortasunaren zentzu oso garbia dago bigarren parte honetan eta osotasun hori azpimarkatu nahi du autoreak aniztasunaren bidez.⁶ Baina, aurreko literatur tradizio modernoan ez bezala, osotasun hau ez da eman nahi metaforikoki funtzionatzen duen narrazio bateratzaile eta orokor baten bidez, baizik eta han-hemenka pertsonaia kontalariek jasotako zenbait ipuin barreaituren bidez. Alegia, osotasuna zati batzuren bidez iradoki egin nahi

da, metafora bakar edo multzo baten bidez bere osotasunean eman gabe.

Kixoteaz geroztik, eta errealismora arte bederen, literatura modernoak mundu osoaren narrazio bat eman nahi izan digu, zenbait metafora giltzarrik ahalbidetzen duten jokoaren bidez. Alegia, osotasuna sinbolo edo metafora bakar batean —edo guti batzutan— ezkontzen salatu da modernitateak. Hala errealisismoa —modernitatearen gailur hau— gizarte bat osatzen duten pertsonaia eta lekuen deskribapen osotu bat ematen saiatu da Balzac-en *La comédie humaine* bezalako narrazio amaiezinetan. Maila honetan Obabakoak erabat apartatzen da, bere zatikatasunean eta aniztasunean, betiere pertsonaia moderno batean eta beronek gizartearekin duen gatazkan oinarritu diren literatura modernoetatik. Orobat euskal literaturaren kasuan, *Obabakoak* desberdina dugu. *Obabakoak* ez da saiatu Euskalèrriaren metafora bat ematen (*Euskaldunak, Harri eta Herri, 100 metro...*).⁷ Aitzi-

(6) Alegia Gerra Hotzaz gero, eta McLuhanek izena modan jarri zuenez gero, informatikak eta telekomunikabideek mundua auzo global bihurtu dute. Alegia, lehen ez bezala, mundua ez da esperimentatzen nazio ugariaren batasun bezala, baizik eta mundutasun bakar bezala, eta bertan nazioak eta estatua beren arteko desberdintasunekin. Alegia, auzo globaleko biztanle gara lehenik. Beste nortasun ezaugarri guztiak (hizkuntza, nazionalitatea...) auzo globaleko biztanle desberdin egiten gaituzte bakarrik.

Obabakoak sentimendu berri honetatik abiatzen da.

(7) Obaba herria bera ez da metafora bat, alegoria bat baizik. Hain zuzen, modernitateak gaitzetsitako forma (alegoria) hartu du Obabak. Ikus arestian aipatutako nire artikulua.

tik Euskalerria munduan kokatzen saiatu da. Zentzu honetan, berriro ere autorearen hitzak aipatzea baino hoberik ez, *Obabakoak*-en gaztelerazko itzulpenaren epilogo/autobiografian:

No hay, hoy en día, nada que sea estrictamente particular. El mundo está en todas partes, y, Euskal Herria, ya no es solamente Euskal Herria, sino —como habría dicho Celso Emilio Ferreiro— *el lugar donde el mundo toma el nombre de Euskal Herria*. (377. or.)

Oraindik zentzu askozaz errotikakoagoan, Obabakoak-eko ipuin bakoitza ere zabalpen bat da, alegia, bigarren espazio baterako zabalpena. Hans Menscher-en kasuan adibidez, Hamburgon bizi den pintoreak bere kuadroen bidez Arabiako Jaddig herrira bidaiatzen du bere amorea, Nabilah Abauati, bisitatzeraz. Bigarren espazio honetara egiten den zabalpenak ondorio desberdinak ditu pertsonaiengan, zorientsuak ala heriotzezkoak. Goiko adibidean, Nabilah Abauati anderearen familiak Hans Menscher pintorea hiltzen du, koadroaz bestalde Hamburgora bidaiatuz. Zabalpen honen erabakipenak pertsonaia hauek berek zabalpen hau egiteko hartu dituzten neurrien eta duten jakituriaren

arabera erabakitzen dira. Baina zabalpenak garbi azaltzen dira ipuin bakoitzean. Aurreragoko utziko dugu zabalpen honen ondorioen azterketa zehatza. Dena den zabalpen hori azpimarkatzea da garrantzitsu hemen.⁸

Hedapenak hedapen, *Azken hitzaren bila* irekitzen duen lehen zatiaren gogoeta (*Aspaldi, artean gazte eta berde ginela*) munduaren osotasunaren ideia honetan kokatzen da:

Izanez ere, nahikoa genuen munduarekin. Zabaltzen ari zen gure aurrean, indi-oillarren isatsa bailitzen, eta mila kontu berri erakusten zizkigun egunero; eta are eta gehiago agintzen, gainera, etorkizunerako. Zer ote zen mundua? Ezinezkoa zen jakitea, baina haundia behintzat bazirudien; amaierarik gabea denboran eta espazioan. (1989, 200)

Alegia, ipuion funtzioa, eta narrazio orokorrarena lehen-lehenik, barreiaketarena da. Elaberri modernoaren aurkara, irakurlearen kontzientziari halako batasun bat eman beharrean —pertsonaia nagusi baten bizimodu gatazkatiaren kontaketa bidez bere ikuspuntua emanez— testu hauek irakurlea barreiatu egiten dute denboran, espazioan

(8) Ikus Aldekoa, Iñaki, "Obaba: handitzeko lente edo lupen laguntzaz begiratutako erretratua", Op. cit., 32-41. or.

eta diskurtsuetan inoiz ere batu-ko ez den denbora-espazio-hizkuntzazko mapa handi batean —munduaren osotasuna iradoki nahi duen mapa zabala.

Jakina, jokaera honen efektua erabatekoa izan da euskal literaturan. Ordura arte partzialki bakarrik gertatu ziren Euskalerriko abertzaletasunaretiko irteerek *Obabakoak*-en erabateko hedapena eta zabalpena izan dute. Zabalpen honen efektua herri oraindik halabeharrez hain aberztzalean oso osasungarria izan da, berriro ere munduarekin kontaktuan bizi garela konturazai baitigu. Zentzurik literalenean,

2.2. *Obabakoak*-en forma

Zatikako osotasun geografiko, denboral eta hizkuntzazko honek badu literatur formaren aldetik oso ezaugarri nabarmena, orain artean bederen inork atentzio gehiegi eman ez dioena eta, orain hamar-hamabost bat urte, euskal literaturaren oinarritzko kezka zena: *Obabakoak* ez da *elaberr* maisua, *ipuin bilduma* baizik. Alegia, Atxagaren aurreko belau-naldiaren kezka —eta ia konplexu ediparra— euskarazko *elaberr* maisua idaztea zen. Etxepareren ohiartzun hura, *orain hura*

arnas berria hartzeko aukera suertatu zaigu euskal literaturan, euskal munduaren alor gehienetan kontrako sentimentu itogarriaz bizi garen honetan.

Beste hitzetan esateko, *Obabakoak*-eko lehen ipuin saileko heroiak, Obabako haurrak, bere herrixka tipian ito beharrean, literaturak irekitzen dioen mugagabeko fantasi mundura begiak zabaldu ditu bigarren ipuin sailean eta, berarekin, euskal irakurlea ere mundu horretan barneratu du. Seguru aski hau⁹ da *Obabakoak*-ek euskal irakurleari eman dion plazerrik handiena; bertatik liburuaren arrakasta.

izanen da bertze ororen gainetik, euskal literaturaren osagarri historiko egonkor izan baita.

Atxagak, aitzitik, bere literaturgintzaren hasieratik zatikakotasunaren alde egin du eta beti ere zati laburrezko literatur bildumak eman dizkigu, *Ziutateaz* eta *Etiopia* lekuko.⁹ Dudarik ez, Atxagaren forma maiteak poema eta ipuina dira —hasierako teatroa galdu egin da edo eta ez dago argitaraturik—. *Elaberr*iak eskatzen duen osotasun organikoa atutzirik, Atxaga ipuinak eskain-

(9) Txillardegirenetik Saizarbitoriarenera *elaberr* maisuaren kezka oinarri izan da euskal idazle gehienek idazketan.

Atxagaren *Ziutateaz*-i dagokionez ikus Olaziregi, Marijose, "B. Atxagaren narratiba: 'Kontalariak Ziutatetik ihes egin zuenean'" in Kortazar, Jon (arg.), *XX. Mendeko Euskal Narratiba* (argitaratzeaz).

tzen duen zatikakotasun ez-orga-
nikoaz baliatu da. Hala, zatikako
literatur lanak osotasun gisara
egituratzea ere baliabide eman-
kor eta aberats dela frogatu du
Atxagak. Oker ez banago, Atxa-
gak sekulan idatzi duen lan orga-
nikoki oso eta luze bakarra *Bi
anai* (sic) da eta bera ere ez da
elaberria, ipuin luzea edo nobela
baizik.¹⁰

Historikoki berraztertuz gero,
zaticakotasunaren aukera atxa-
gar honek modernitatearen ge-
nero marginaletara jotzeko jaugi-
na frogatzen du. Alegia, moder-
nitatearen genero nagusia elabe-
rria dela kontutan harturik, Lu-
kacs-en azterketak lekuko,¹¹ ipui-
na eta poema modernitatearen
ertzetan garatu diren generoak
ditugu.

Atxaga arazo honen jabe dela
bistan da. Are gehiago, bigarren
parteko, *Azken hitzaren bila*-ko,
ipuin batean halako manifestu
anti-moderno dagi, arazo honen
historikotasuna azalduz: *Ondo
plajiatzeko metodoaren azalpen
laburra eta adibide bat* (329-
343). Atxagak erromantizismoak
irekitako literaturgintza moder-

noa amaitu dela aldarrikatzen du
eta, hala, modernitatean nagusi
ez diren literatur formak eta jar-
dunak defendatzen irtenbidetzat.

Azken hitzaren bila-n konta-
tzen diren ipuin guztien artean
goian aipatua beste guztiak ez
bezala metaliterarioa da zentzu
kontziente batean. Hots, zera
esan nahi dugu, ez dela beste
ipuin batean oinarritutako ipuina,
zeren hau kopia edo alegoria
baino izango ez baillizateke, bai-
zik eta literaturari buruzko ipuin
bat dela. Euskal hitzak dioen be-
zala literaturaren gainean (*meta*)
aritzen den ipuina da berau.¹²

Ipuin hau Montevideoko osa-
bak irakurtzen du, hain zuzen li-
teratur tertulian XIX. mendeko li-
teratura XX. enekoaren kontra or-
dura arte defendatu duen pertso-
nariak. Ametsaren errekurtsua
erabiliz, osabak Axularrekin hi-
tzegin duela aditzera ematen du
eta beronek erromantizismoaren
eta errealismoaren bideak gait-
zesteko gomendatu diola. Osa-
baren deskribapena Dantek
egindako infernurako jeitsieraren
gisara bilbatzen da, oraingoan
euskal Virgilio bat bidaide suer-

(10) Egungo joera aurkakoa bada ere, nik-neuk "ipuin/nobela/elaberri" desberdinketa terminologikoari eutsi egingo nioke. Bertan eta tradizio ingeles (*short story/ta le/novella/novel*) eta frantsesari (*conte/nouvelle/roman*) jarraikiz, *nobela*-k ipuina baino luzeagoa eta elaberria baino motzagoa den narrazioa adieraziko luke.

Desberdinketa honi eusten ez badiogu, laster gaztelerazko itzulpen den "elaberri motz" terminoa erabili beharko dugu.

(11) Lukács, Georg, *Essays on Realism*, Cambridge, Mass., MIT Pres, 1981.

(12) Ikus hurrengo oinoharra.

tatzen bada ere Axular eta infernurako partez ugarte baterako bidaia. Axularren agerpena ez da kointzidentzia hutsa zeren bera dugu XVII. mendeko Laburdi hartan eta modernitate aurreko idazkera erlijiosoa erabiliz *Gero*, gure euskal "komedia Jainkotiarra", gauzatu zuena. Beraz berriro ere Atxagak bere literatur manifestua egiterakoan euskal hizkuntza idatziaren kanona, Axular, hartzen du bidaide. Osabaren tartekaritzaz bada ere, Atxagak berak bere manifestua kanoniko bezala zilegiztatu nahi baitu, bere burua Axularren genealogian ezarritz.

Hala, eta Axularren gomen-dioz, osabak uko egiten dio literatura moderno erromantiko eta errealistaren kanonari eta kopia-ketaren eredu aurremodernoaren alde agertzen da. Atxagak, osabaren ahotik, XIX. mendeko literatur eredu erromantiko eta erralistak —orijinaltasunaren eta jeni-altasunaren ideian oinarritutakoak— bukatu direla aldarrikatzen du. Euskal literaturan zenbaitzu sorpresaz hartu dituen manifestu honen bidez, literatur jokaera aurremoderno bat defendatu nahi du Atxagak, modernitatearen amaieraren lekuko garen garai honetan.

Axularren garaiaren antzera, *Azken hitzaren bila*-n ere dagoeneko badiren literatur lanen kopia defendatzen da literaturgin-

tza nagusitzat. Kopia-ketaren ideia, ostera, erromantizismoaren eta errealismoaren ideiekin hausten duen ideia bezala aurkeztu nahi da —hain zuzen, modernitatearekin amaituko duen ideia bezala—. Ez Axularren garaian bezala, Ama Eleizaren doktoreek dagoeneko egia esan eta adierazia zutelako, baizik eta literatura guztia idatzita dagoelako.

Atxagaren hitzetan:

...Agian ez dute metaliteraturaz ezer ere aditu...

—Nik zerbait bai, baina ez naiz gogoratzen...

—Bada funtsean, zera esan nahi da hitz horrekin... ez dagoela ezer berririk zeruaren azpian, ezta literaturan ere. Erromantizismoak sortu zituen ideia haiek...

—Bai, maitasuna eta abar...

—Tira, ez, edo bai, maitasun kontu haiek ere bai, baina nik orain haien ideia literarioak aipatu nahi nituen, obra bat nortasun berezi eta bakan baten ondoño bitxia dela, eta holako beste zenbait errakuntza...

—Eta metaliteratura?

—Bada hori, idazleok ez ditugula gauza berriak egiten, guztiok istorio berdinak idazten ditugula. Esaten den bezala *istorio on guztiak idatzita daudela, eta ez bide idatzita, txarrak ziren seinale*. Mundua, orain, Alexandria zabal bat besterik ez da, eta bertan garenok komentarioak egiten ditugu sortutakoari buruz, eta

besterik ez. Amets erromantiko-koa aspaldi desegin zitzaigun. (341-342. or., neuk azpimarkatua)

Bertan erabiltzen den terminoa, metaliteratura, arbiuatu egingo banu ere,¹³ Atxagak termino honetaz baliaturik dioena erabat garrantzikoa da: alegia, modernitatearen amaierak eman duen emaitzarik nagusienetakoa zera dela, munduaren osotasunaren zentzua eta kontzientzia, munduko literatura guztia egun komunikazioan dago.

Hortik aurrera, literatur guztiak konektaturik dauden momentu honetan, dena esanda dagoela aldarrikatzea baino argiagoa

litzateke adieraztea ez dagoela idazterik mundu literatur honetatik at gizabanako bakar jenialak sortuko duen sorkuntza errotikako diferenterik literatur idazki oro egun literaturak osatzen duen Alexandriako liburutegi honetako maileguz eta berregituraketaz sortzen baita.

Oso tasun honen kontzientzia berriro ere adierazten du Atxagak Obabakoak-en gaztelerazko itzulpenaren azken testuan ezartzen den autobiografia antzeko batean:

Pues ya se sabe que hoy en día, en pleno siglo veinte —y esta sería una de las características de la modernidad—

(13) Kopiaren ideiak zera adierazi nahi baitu, literatura beti beste eredu batzutatik abiatutako aldakilana baino ez dela eta beraz erromantikoak eta errealistak berak ere kopiagintzan arituak izan direla orijinaltasuna aldarrikatzen bazuten ere. Zentzu honetan, kopiaren ideiak aurreko literatur guztiarekiko *ikuspegi historiko* berria ematen digu. Horiek horrela, ez dago hasierako literatura jatorrizko bat eta geroagoko kopia bereizterik. Literatura bere sorkuntzatik kopia baita.

Ondorioz, 'kopia' eta 'metaliteratura' terminoak ezin dira berdindu. Izan ere literatura kopia izateak metaliteratura bihurtzen badu, literatura guztia metaliteratura eta metaliteratura guztia literatura halaber. Kopiaren zentzu honetan, *metaliteratura* terminoa arbiuatu egin behar da literatura eta metaliteratura arteko diferentzia kolapsatzen baitu.

Metaliteratura terminoak literaturaz aritzen den literatura izendatzeko balioko luke bakarrik. Alegia, gaitzat literatura hutsik duen literaturak osatzen du metaliteratura. Aurrez esistitzen duen literaturlan baten kopia bat egiteak ez du esan nahi kopiak helburu nagusitatz duenik jatorrizkoaz bereziki eta hutsik hitzegitea. Kopiaren arrazoiak ez du nahitaez metaliterarioa izan behar.

Garai bateko funtzio poetikoarentzat emandako definizioak lagun lezake hemen. Alegia metaliteratura literaturaren aukera- ardatzean egindako konbidaketa-ardatzaren ezarketa litzateke. Maila honetan beraz, *Ondo plaijatzeko metodoaren azalpen laburra eta adibide bat* eta berorri soilik genuke metaliteratura *Obabakoak*-en.

Aldekoak berak, Atxagak bezala, metaliteratura eta literatura arteko desberdinketa kolapsatu egiten du, zera dioenean: "Gaur egun litekeen literatura bakarrak bere baitan barne-bilduko ditu literatura eta metaliteratura. *Obabakoak* liburuan zehar barreiaturik dago literaturari berari buruzko diskurtsoa — *Villamedianoko* erreflesio literarioak, *Azken hitzaren bilako* pasarte osoak...— liburuaren idaztanka eratzeraino". Op. cit. 19. or.

todo el pasado literario, ya el de Arabia, ya el de China, ya el de Europa, está a nuestra disposición; en las tiendas, en las bibliotecas, en todas partes. Cualquier escritor puede así crearse su propia tradición. Puede leer *Las mil y una noches* un día, y al siguiente puede leer *Moby Dick* o *La Metamorfosis* de Kafka... y esas obras, el espíritu que ellas transmiten, pasarán inmediatamente a su vida y a su trabajo como escritor. (376. or.)

Modernitatearen amaieraren kontzientzia garbi honek, euskal literaturan lehena (beti ere zerna-hi gauza berri euskal literaturan lehena bihurtzen baita), eraberriketa poetiko berria ekotzi du Atxagarenean.

Literatura modernoaren amaieraren kontzientzia honek paradokikoki literatura ahuldu beharrean indartu egiten du, eta aurreko hitzaldian aritu naizenari birlotuz, Euskalerrian indarketa honek izan duen efektu mesedegarria aipatuko nuke. Alegia, "kopian" oinarritutako literatura honek modernitateak ezarritako formalismo irakurgaitzetatik literatu-

ra sorosi du, berriro ere literatur modernoaren hasieran literaturak izan zuen gustoaren eta pasioaren irakurketa-sentimenduak berriindartuz. Izan ere, literatura klasiko batean oinarritutako literaturak batek orijinaltasunean oinarritutakoak ez duen erakargarritasuna eta erraztasuna lor ditzake.

Hala, lekuak eta denborak bezala, literaturak ere anitz dira present *Obabakoak*-en eta liburu honen indarra literatur anitz hauen indarrak biderkatu egin da. Detektibe lanetan sartu gabe, eta adibide gisa, nik-neuk honako kopia aztarrenak aipatuko nituzke: ipui sufi batena *Bagdadeko morroia*-n,¹⁴ Conrad-en *Ilunbehen bihotzean*-ena (edo bere zine bertsiorena *Apocalypse Now*) *Ezkontaurreko ize-nez*, *Laura Sligo*-n ipuin txinar batena *Hans Menscher*-en,¹⁵ Kavafis-en *Barbaroak*-ena *Ni Jean Baptiste Hargous*-en, Poe-ren *Amontillado kupela*-rena *Pitzadura bat elur izoztuan*-en eta abar.¹⁶ Jakina, Atxagaren testuak kopia baten kopiaren kopia izan daitekeenez ezin inoiz jakin zehazki kopi iturria, beste hark esan zuen bezala, Babelgo liburutegia ez bada behintzat.

(14) Martínez de Pisón, Ignacio, "Instrucciones de uso", *Diario* 16, Libros, 45. zbk., 1989-11-23.

(15) Yourcenar, Marguerite, "How Wang-Fo Was Saved", *Oriental tales*, New York, Farrar, Strauss, Giroux, 1985. Sarrionandiak ere badu ipuin bat "Enperadore Eroa" gai beraren gainean idatzia.

(16) Muskerraren istorioa zuzenean (euskal) ahozko literaturatik dator (via Azkue-ren *Euskalerriko Jakintza* edo Barandiaran).

2.3. Modernitateaurreraco itçulera

Modernitatearen amaieraren kontzientzia honek hasieran deskribatu dugun zatikakotasunarekin duen erlazio zuzena ikus dezakegu orain. Hain zuzen, Atxagak modernitateurreko diren literatur eredutara jo du modernitatearen amaieraren kontzientzia honetaz jabetu eta, berataz baliatuz, *Obabakoak* idazteko. Alegia, Atxagak ez du bakarrik maillegatu modernitate aurretik goian azaldu dugun poetika berri hau, baizik eta idazkera eredu konkretuak ere. Hala, Erdi Aroaren amaian idatzi ziren lan zenbaiten eredia hartu du zuzenki *Obabakoak*-eko egitura eratzeko. Izan ere garai haietan, idazle berek eta kritikoez argi utzi dutenez, literaturaren helburua ez zen ezer berririk sortzea baizik eta zegoenaren berridazketa eta berregituraketa egitea. Mailegaketaren eta egituraketaren efektua baliotzatzen zen beronen orijinaltasunaren gainetik.

Literatur eredu modernourreko hauek *Obabakoak*-en nola erabili izan diren ikusteko bigarren partearen, *Azken hitzaren*

bila-ren, egitura deskribatuko dugu lehenik.

Obabakoak-en aurkibidearen oinean ezartzen den oharra garrantzitsua da ipuinon ordena aztertzean: "Liburu honetako lanak edozein ordenatan irakur daitezke. Halaere, hemengo berberari jarraitzea komeni da izan letra makurtuaz idatzita daukatenean." (5. or.). Arreta apur bat jarritz gero konturatuko gara letra italikoz dauden ipuin guztiak bigarren sailean, *Azken hitzaren bila* sailean, daudela. Hots, lehen saila edozein ordenatan irakur baliteke ere, bigarren sailean segida bat dago, autorearen borondateari jarraikiz errespetatu beharrekoa.¹⁷ Maila honetan *Rayuela* bezalako lanak datozkigu gogora, *Ziutateaz* bera ere hala egituraturik idatzia izan zela kontutan hartu behar delarik.

Azken hitzaren bila sailak hogezi zati desberdin ditu. Bertatik hamaika edozein ordenatan irakur litezkeen ipuinak dira eta bederatzi goian aipatutako ordena zuzenari egokitzen zaizkien narrazio bakar baten bederatzi parte.¹⁸

(17) *Aspaldi, artean gazte eta berde nintzela* testuak, geure iritziz, letra makurtuz joan beharko luke eta lan honetan hala kontsideratuko dugu.

(18) Edozein ordenatan irakur litezkeen hamaika ipuinak honakook dira: *Bagdadeko morroia*, *Dayoud*; *Ezkonturreko izenez*, *Laura Sligo*; *Hans Mensher*; *Ipui bat bost minututan izkribatzeko*; *Klaus Hanhn*; *Margarete Heinrich*; *Ni*, *Jean Baptiste Hargous*; *Ondo plaijatzeko metodoaren azalpen laburra eta adibide bat*; *Pitzadura bat elur izoztuan*; *Wei Lie Deshang*.

Bederatzi pasarte edo zatitan partitutumak narrazio honen funtzioa beste hamaika ipuinei lotura ematea da. Narrazio nagusi honek aitzakia eta testuinguru bakar gisa jokatzeko du, bere baitan beste hamaika ipuinak bateratuz. Hots, testuinguru emailetzat jokatzeko duen narrazio nagusian, pertsonaiek edozein parada hartzen dute ekintza geratu eta ipuin bat kontatzeko. Narrazio nagusi hau, beraz, ipuinak kontatzeko *narrazio-aitzakia* edo *narrazio testuinguru-emailea* bihurtzen da.

Eredu narraztaile hau, *testuinguru-emailea* esango dioguna, modernitatea baino lehenago Erdi Aroan hedatzen diren istorio kontakizunetatik gertuago dago. *1001 gauak* edo Boccaccio-ren *Decameron*-a lirateke erreferentziarik garbienak. Izan ere liburuok, narrazio bat aitzakiatzat hartuz, bertan barneratzen baititutze beste narrazio guztiak. Hots, narrazio bat aitzakia gisa antolatzen da, bertako pertsonaiak beste narrazio batzuetako narraztaile bihurtzeko daitezkeen. Hala *1001 gau*-etako narrazio nagusian, Shahryar erregearen eta

Shahrazad dontzeilaren istorioa kontatzen zaigu: heriotzari ekiditearren Shahrazadek istorioak kontatzen dizkio Shahryar erregeari. Beraz, lehen narrazio honek narraztaile bat (Shahrazad) eta entzule bi (erregea eta Shahrazaden ahizpa Dunyazard) eskaintzen dizkigu, testu barnean eratzen den aitzakiazko egoera komunikakor horretan nahi adina istorio kontatu daitezkeen. Oro bat *Decameron*-ean: Izurritetik ihes egin nahirik hamar gazte florentziar batzen dira hiritik kanpo dagoen egoitza batean, hamar egunez egunero bakoitzak istorio bat kontatu dezaten. Egiturak bi kasuetan matematikoak dira: 1000 edo 100 istorio kontatu nahi dira.¹⁹ Hala, lehen testuon ezaugarri nagusietakoa zera da, barneko istorio guztien inkonexioa. Ez da lotura beharrezkorik Shahrazadek kontatzen dizkigun istorioen artean. Lotura bakarra hasierako narrazioa dugu, Shahrazad, erregea eta ahizparena hain zuzen. Orobat *Decameron*-ean.

Izan ere, istorio eta narrazio hauen helburu nagusia entretenigarri izatea da, ez errealista. Ber-

Autoreak azalduetako ordenari jarraituz beharrezkoak aldiz: *Aspaldi, artean gazte eta berde nintzela; Cocteauk; Eskuarekin agur egiten zigan norbait; Finis Coronat Opus; Goizean; Rhineko ardo bat hartuz; Samuel Telleria Uribe; X eta Y; Zuzia iratxekirik dagoenean bizi da.*

(19) Jakina denez, *1001 gauak*-en kasuan ez dira literalki 1001 gau/istorio. Dena den pentsamentu literarioa bai.

tatik, istorio hauen miragarritasuna: are eta magikoago edo mitikoagoak eta hobeto. Narraziook irakurlearen harridura eta lilura txerkatzen dute, horretarako oso konbentzio narratzaile arruntak erabiliz, irakurlea lehen momentutik narrazioan errazki engaiatuko dutenak. Testuak, zerbait egitekotan, irakurlearen atentzioa suspenditu egiten du eta suspentsio horretan ahalik eta luzeen eutsi. Bertatik narrazioon luzetasun eta konplikazioak.

Pikareskak eta *Kixotea*-k Espainian, Rabelaisen liburuek Frantzian, Shakespeareren dramek eta Swiften narrazioek Ingalaterran, etab. literatura modernoa inauguratzen badute, goian aipatutako egitura narratzailea eteten dutelako da. Izan ere pikaroa bezalako pertsonaia batek ez dizkigu bakarrik istorio edo pasadizo desberdinak kontatzen baizik eta bere burua istorioon parte bihurtzen du eta, beraz, berak batzen ditu istoriook, beti ere bere burua pertsonaia bezala azalduz. Pikareskak beraz, pikaroren bidez, istorio edo pasadizo desberdinei batasun eta te-

los antropomorfitiko bat ematen die, hain zuzen, gizabanako baten bizitzaren batasuna. Batasun honek ez du egitura matematikorik onartzen (100 edo 1000 istorio), eroiaren bizitzak osatzen dituen pasadizo "natural edo organikoek" kontaktak baizik. Hala *Kixotea* ere. Era berean, narrazio hauek heroiak munduarekin duen gatazka errealistakiro azaldu nahi dute.²⁰ Beraz atentzioaren suspentsioa baino, identifikazioa eskatzen dute narrazio moderno hauek. Bertatik beren errealismoa. Identifikazio behar honek —heroiarekin munduaren gatazkaren erdigunean paratu behar honek— ez du kontakteta magiko eta mitikoentzako lekurik uzten. Kontaktetek beti ere errealista izan behar dute. Ikuspuntu bat eskaini behar diote irakurleari.

Alabaina, eta lehen esan dugun bezala, *Azken hitzaren bila* sailaren egiturak modernitatearen aurreko eredu narratzaile batera garamatza, hain zuzen, pertsonaia batasunik gabe, narratzaile batasun huts bat baino gertatzen ez den narrazio egituraketara. Narrazio batasungabe

(20) Zalduneri elaberriak ere, hein batean, gizabanako baten eta munduaren arteko guduen narrazioak baziren ere, heroi zaldunaren eta munduaren artean ez zegoen gatazka esistentzialik. Zalduneriako guduak Erdi Aroko munduaren ordenaren barnean zentzu beteaz zuten kultur jokoerak ziren.

Aitzitik, *Kixotea* bezalako narrazio modernoek hain zuzen ordena-galera honetatik abiatuta, heroiak munduarekin galduberrri duen erlazioaren berri ematen dute, nostalgiaz eta ironiaz. Munduarekiko alienaturik suertatzen den heroi gatazkatiaren berri ematen digute narrazio modernoek. Gatazka beraz ez da solik gudu bat baizik eta gatazka esistentziala: munduarekin nola gudukatu ez jakitearen eta ikasi beharraren kronika.

aurremodernoetan bezala, *Obabakoak*-en ere ez da identifikazioa eta errealismoa azpimarkatzen. Narrazioak ez dio irakurleari ikuspuntu bakar bat eskaintzen errealitatearekiko. Aitzitik, narrazio errealistak magikoez eta mitikoez nahasten dira, irakurlea liluraturuz, bere atentzioa suspendituz. Oraindik ere hurrunago joan gintezke bai geografian eta denboran honelako egitura aurremodernoak topatzeko, baina oraingoz historizitate bati huts egin ez diezaiogun, kasuistika antropologiko edo konparatibo batean sartzeko arriskuari ekidinez, Erdi Aroan behintzat izan direla esango dugu.

Bestalde eta modernitatearen amaieraraino etorrita, Hego Ameriketako tradizioan ikusten dugu joera hau, hala nola *Rayuela*, *La tía Julia y el escribidor* eta *Cien años de soledad* bezalako lanetan. Lanok ere narrazio ez-bateratuek eta egitura magiko eta fantastikoez egituratzen dituzte.

Ondorioa beraz zera da, gizabanako baten alienazioa eta ekintza batasuna ematen duen narrazio-forma antropozentriko, errealista, gatazkati eta ez-mitiko modernitatean bakarrik gertatu dela eta modernitatearekin batera desagertu direla —*Obabakoak* lekuko—.

Azkenik eta sail hau bukatze-

ko, *Azken hitzaren bila*-n bezalako narrazio egitura honek literatur modernoarekiko azaltzen duen beste diferentzia nagusia adieraziko nuke, alegia, bere ez-teleologikotasuna. Beste hitz batzutan esateko, munduaren osotasunaren kontzientzia lortu duen literaturak, literatura modernoak ez bezala, *telos* bat azaltzeko interesa galtzen du, eta horregatik mitoaren eta magiaren konbentzioez baliatzen da berriro. Hain zuzen, kasu hauxe da Erdi Aroko literaturarena²¹ edo eta egungoarena. Literatura hauek progresu baten, norantza bakar baten, zentzua galtzen dute, izan ere osotasunak progresio bakar eta lineal baten ideia deuseztatzen baitu. Literatura ez-modernoetan desagertu egiten da interesa literatura modernoan ibilbidearen metaforaren bidez adierazten den telosarekiko. Literatura ez-modernoek ez garamatzate lur berri batera, aurreko guztia zahar bihurtuko duen lur berri batera. Aitzitik, beti ere etxean gaudela azpimarkatuz, bidezidor tipi eta lokalen lilura eta magia deskubritzen dute eta, batzutan, berauon tragedia ekidinezina halaber.

Hala, *Obabakoak*-en indarra honetan datza: erabiltzen dituen eredu aurremoderno hauek berriro modernitatearen amaia adierazteko azaltzen duten gaitasunean.

(21) Orduan erlijioak bermatzen baitzuen munduaren osotasuna eta ordena.

3. Becatuac eta ahuldadeac

3.1. Modernismoaren çama

Berriro ere *Azken hitzaren bila* saileko ipuinak bateratzen dituen narrazio nagusira itzuliz, aurrez deskribatutako "narrazio testuinguru-emailea" baino konplexuagoa dela argudia daiteke. Alegia, narrazio nagusi hau ez da soilik osabaren tertuliara egiten den ibilaldiaren eta tertuliaren beraren istorioa. Egia da osabaren tertuliaren istorioak testuinguru bezala jokatzeko duela eta bertan txertatzen direla beste ipuin solte guztiak. Alabaina, osabaren istorioarekin bilbaturik beste bi istorio gehiago kondatzen dira: muskerrarena eta azken hitzaren bilaketarena.

Foto zahar bateko detaile bat dela medio, narratzaileak galdeztzen dio bere buruari bere haurtzaroko lagun bati belarritik musker bat sartu ote zitzaion. Galdera honek bultzata, narratzaileak erabakitzen du jakin nahi duela lagunaren tontotasuna muskerak sortarazi zuen. Bilaketa honen istorioa amaitzen da iradokiz narratzaileari berari ere belarritik musker bat sartu ote zaion, *Zuzia iratxekirik dagoenean bizi da* ipuinean.

Era berean, narratzailea azken hitzaren bila leiatzen da beste istorio batean. Beste bilaketa honen istorioa muskerrarenekin batera bilakatzen da eta azkenean biak bat datoz: narratzaile

lea tontotzenago delarik, azken hitzaren bilaketa ezinezkoagoa bihurtzen zaio. Porrot honek *Obabakoak*-en azken istorioa hersten du (*Zuzia iratxekirik*).

Beraz narrazio nagusia —testuinguru-emailea— hirukoitza da, hiru istorio barneratzen baititu: osabaren tertulia, muskerraren misterioa eta azken hitzaren bilaketa. Azken bi istorioak, baina, ez dute funtzio testuingu-emaileirik. Bi istorio hauen funtzioa ezin daiteke uler osabak azal dutako kopiaren poetikatik. Bi istoriook eskapo egiten diote "literatur guztia idatzita dago eta beraz literatura kopiatzea baino ez zaigu geratzen" poetikari. Muskerraren eta azken hitzaren bilaketaren istorioek ehoten duten narrazio bikoitz honek beste funtzio bat du. Funtzio honi *teleologikoa* eritziko diogu behean esplikaturiko ditugun arrazoiak direla medio. Izan ere, osabaren tertuliaren istorioa *Azken itzaren bila* ipuin sailaren bukaera propioa baino lehenago amaitzen da eta beste bi istorioen bateraketak bakarrik hersten du saila eta *Obabakoak*.

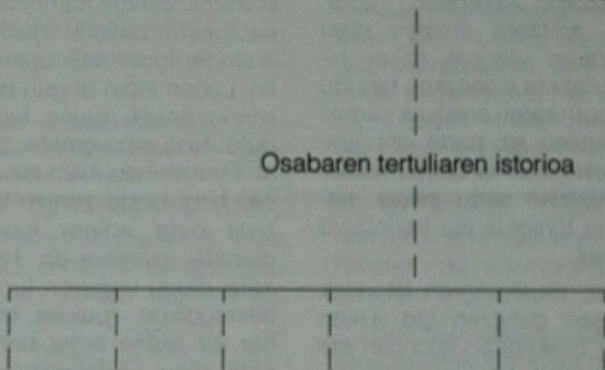
Are, *Azken hitzaren bila* saila hersten duten bi istorioen erlaziorik begiratu, bi istoriook deskonektaturik daudela ohartuko gara. Alegia, *Azken hitzaren bila*-ren azken testura arte, muskerraren eta azken hitzaren bilaketaren istorioak parekide doaz tes-

tuan, inoiz argitzen ez den loturarik gabe. Gainera, azken hitzaren bilaketaren istorioak ez du haragirik hartzen sailean zehar eta muskerrarenarekin amaieran batzen denean bakarrik hartzen du nolabaiteko zentzua, —ordura arte ez zuen zentzu testuala—.

Bi istorioen azken momentuko batasun honek funtzio bakarra du liburuan, hots sail guztiari amaiera bateratua ematea. Bes-

tela esanda, hamaika ipuin txertatuek irekitako barreiadurari eutsi eta berriro ere ordena bat eta amaierako zentzu bat ematea da bi istorioen helburua: ipuin guztiak barneratzen dituen narrazio nagusiari hasiera eta amaiera ematea. Izan ere, Osabaren istorioa muskerraren eta azken hitzaren bilaketaren istorioetan barneratzen da. Diagrama bat erabiltzekotan halako zerbait genuke:

Muskerraren eta azken hitzaren bilaketaren istorioak

1. istorioa 2. istorioa 3. istorioa 4. istorioa 5. istorioa ... 11. istorioa

(1. istorioa = Bagdedako morroia; 2. istorioa = Dayoub, Bagdadeko morroia; 3. istorioa = Ezkonturreko izenez, Laura Sligo ... 11. istorioa = Wsi Lis Deshang)

Batura honetan, bi istorio nagusiek (*Muskerra*, *Azken hitza*) sortutako narrazio bikoitzak erritmoa ematen dio narrazio nagusiari (Osabaren tertulia, *Muskerra*, *Azken hitza*). Erritmoa, hain zuzen, bi istorioen alternazioak sortzen du. Alde batetik, azken

hitzaren bilaketaren istorioa da narratzailearen ardurarik nagusiarena, baina muskerraren istorioaren alternazioak bilaketa hau atzeratu egiten du eta osabaren tertulialiko istorioarentzat leku egiten. Narrazioan zehar, muskerraren istorio honek azken hitza-

ren bilaketaren istorioa behin eta berriro atzerarazten du muskerraren misterioa argitu nahi izateak bultzata. Esan bezala, atzerapen honek Osabaren tertulieren istorioak txertatzeko aukera sortzen du, suspensea luzatuz.

Erritmo zatikatu honetan muskerraren istorioak suspensea sortzen du, amaierara arte hedatzen den suspensea. Suspense hau, aldiz, azken hitzaren bilaketak hersten du sailaren azken testuan. Azkenean, narratzaileak aditzera ematen digu muskerraren istorioak azken hitzaren bilaketa ezinezkoa bihurtu duela, porrotaren arrazoia iradoki baino egiten ez bada ere testuan: beste musker bat narratzaileari belarrian sartu zaiola, narratzailea tontotuz eta heriotzara eramanez.

Beraz, muskerraren istorioak suspensea gehitzen dio azken hitzaren bilaketaren istorioari eta finean, azken hitzaren bilaketaren istorioa bera erabakitzen, muskerraren istorioa egia zela iradokiz. Muskerraren istorioa egia izateak aldiz azken hitzaren bilaketaren istorioari berari zentzua ematen dio: ezin dela azken hitza aurkitu eta edozein saiok eromenera edo heriotzara darabala.²²

Honetan datza bi istorio

hauen funtzio teleologikoa. Narratzaileak bere buruaren amaia kontatuz amaitu nahi du ipuin saila eta liburua.

Amai hau kontatzeko beharra, aldiz, ez dago loturik beste hamaika ipuinekin. Alegia, ipuinok ez dute zentzu berririk hartzen amai honetatik. Ipuinok amai honetatik at daude. Muskerraren eta azken hitzaren bilaketaren istorioak at utziz gero, eta osabaren literatur tertuliaren istorioari bakarrik eutsiz, hamaika ipuinek ez lukete baliorik galduko eta oraindik Ipuin saila osoa litzateke. Lehen esan dugun bezala, bi istorio hauek beste funtzio bat dute testuingu-emate horretatik at. Funtzio hau, hain zuzen, ipuin sail honi beste zentzu bat, *Zentzua* bere adiera modernoan, gaineratik ezartzea da. Horregatik eritzi diogu bigarren funtzio honi teleologikoa. Ipuinek berez behar ez duten amai bat kontatu nahi digu narratzaileak. Narratzailea ipuinez gainera zerbait gehiago kontatzeko beharrean suertatzen baita, bigarren amaiera bat: Amaiera.

Amaiera kontatu nahi diguten bi istorio hauek zehazkiago aztertuz gero, zera antzeman daiteke, muskerraren istorioaren kasuan ez bezala, azken hitzaren bilaketaren istorioa erabat iluna

(22) Ikus arazo beraren ikuspegi modernista zorrotz batentzat: Aldekoa, Iñaki, "Sirenen kanta eta isiltasuna", Op. cit., 55-60. or.

dela testuan. Alegia, azken hitzaren bilaketaren aipua liburuan zehar hasieratik azken testura arte topatzen baditugu ere, zazpi aipu baino ez dira berauok.²³ Azken hitzaren bilaketak ez du zentzu handirik testuan barnean; irakurleak ez daki zergatik narratzaileak jo behar duen azken hitzaren bila. Irakurleak dakien zera bakarria hauxe da, azken hitzaren bilaketa muskerraren istorioak eta ipuin bakoitzaren kontaketa atzeratu egiten dutela eta beraz behin eta berriro atzeratzen den lana baino ez dela bihurtzen.

Azken testuan bakarrik, *Zuzia iratxekirik dagoenean bizi da-n*, azken hitzaren bilaketak zentzua hartzen du, ezinezkoa bihurtu dela adierazteko bada ere. Hots, hasieratik zentzurik ez zuen istorioak bere zentzu bakarria ezinezkotasunean topatzen du. Zein da, beraz, azken hitzaren bilaketa aipatzearen arrazola ipuin sail honetan? Zergatik hartzen du ipuin sail honek istorio honen izena?

Amaiera honek lehen irakurraldian duen baino zentzu literarioagoa azaltzen du, bi istorioen amaierako batasuna birpentsatuz gero. Narratzaileak muskerraren istorioa egia dela frogatzen badigu ere, *Obabakoak*-en

azken orrialdeetan lehen pertsonan egiten den narrazioaren sinesezintasanak erabat garbi uzten du arazoa ez dela egia izate horretan garbitzen. Narratzailea beste zerbait esaten ari zaigu; istorio hau sinetsi ala ez sinetsi kinkan uzten du irakurlea. Muskerraren istorioa istorio bat baino ez dela kontutan harturik, istorio hauxe *sinesteak* narratzailea erotasunera eraman duela baino ez dakigu. Eta are, irakurlearen esku uzten du narratzaileak musker batek tontotu duen sinestea. Alegia, narratzaileak ere azken finean beste istorio bat kontatzen digu, berak sinetsi duen istorio bat, eta, ondorioz, irakurlearen esku uzten du berak ere sinetsi ala ez. Misterio honen lilurapean eromena dakarren oharraz hersten du narratzaileak ipuin saila eta liburua beraz.

Gai hau zaharra da literaturan, prezeski literatura modernoa bezain zaharra. Cervantes eta Shakespeare-z hasi, Hölderlin, Goethe (*Werther gaztea*) eta Flaubert-ekin jarraitu, eta Bеккет, Borges eta Cortazar arte gutxienez, literaturaren istorioak sinesteak sortzen duen errealitatearekiko enajenazioak literatur modernoaren lanik onenak betetzen ditu. Kixoteaz geroko literatur istorio gehienetan eromenaz

(23) Azken hitzaren bilaketa hurrengo orrialdeetan bakarrik azaltzen da liburuan zehar: 202, 210, 225, 233, 267, 276, 368, 397-403.

edo heriotzaz pagatzen da literatura eta erreallitate arteko nahasmen neurotiko hau.²⁴

Sujetu modernoaren egitura psikologiko eta historiko nagusia bere enajenazioak osatzen du, bertatik erreallitatearen eta desiraren nahasketa. Hain zuzen, lan kapitalistaren enajenazio materialak, erreifikazioak, sortzen duen kontzientzia modernoak, enajenazio horretan du bere sorrera. Enajenazio honek, aldiz, sujetu modernoaren desiraren eta nahien sortzaile eta bultzatzaile bezala jokatzeko du, alienazio-eza desiraraziz.

Hala, literaturak funtzio hori du modernitatean, alienazioa gaindi dezaketen heroien eta munduen berri ematea irakurleen desirei. Hain zuzen alienazioaren eta desiraren nahasketaren istorioa da literatura modernoa —eta sujetu modernoaren istorioa halaber—. *Kixotea* bezalako lanen

birtutea bere buruarekiko kontzientzian datza. Lan honetan hain zuzen literatura bihurtzen baita sujetuak erreallitatea eta imajinazioa (alienazioa eta desira) nahastearen kausa. Eta beraz literaturak bere burua salatzen du fenomeno honen iturritzat. *Kixotea*-k irakurleari ohar egiten dio *Kixotea*-k berak irakurlea *kixote* bihurtu dezakeela. Ohar honen bidez, azkenik, literatura lanak erreallitate eta imajinazio arteko muga berriro ezartzen du eta indartzen.²⁵ Eta beraz, literatura lanak irakurleari itzultzen dio bere desiraren eta alineazioen kontzientzia bizia, kritikoa, dudakorra. Azkenik literaturak sujetu modernoaren egitura psikologikoak berrindartu egiten ditu.

Atxagarenean ere erreallitatea eta imajinazioa nahasten dira modernitatearen subjektuaren jatorrizko izaera azpimarkatu nahian. Dena den, lehen azaldu du-

(24) Subjeto modernoaren eta bere sortzeko enajenazioaren historia literario baten zatik ikus, Adorno, Theodor W. eta Horkheimer, Max, "Odysseus or Myth and Enlightenment" in *Dialectic of Enlightenment*, New York, The Continuum Publ. C., 1989, 43-80. or.

(25) Bere lan goiztiarrenetan Barthes, modernismo berantiar baten alde egin bazuen ere, kontziente zen oraindik literaturaren bikoiztasun epistemologiko eta ontologiko honetaz: "Literatura guztiak esan dezake: '*Larvatus prode*', aurrera dagit neure maskara hatzaz seinalatuz. Nahiz berau poetaren esperientzia inhumanoa izan, haustararik errotikakoena asumituz, hizkuntza sozialarena hain zuzen, zein elaberrigilearen gezur sinesgarria izan, egiatasunak zeinu faltsuak behar ditu, begibistako faltsutasunez, irauteko eta kontsumatua izan dadin. Produktua, gehi anbiguitate honen iturria, idazketa da". Barthes, Roland, *Le degré zéro de l'écriture*, Paris, Seuil, 1953, 60. or. (neure itzulpena).

Hain zuzen estrukturalismoaren bidez, literatura modernoa literatura orenen oinarri bihurtzen da. Hala, literatura modernoaren bikoiztasuna honek bere kasako bizitza artzen du eta, semiotikaren eta antropologiaren bidez, hizkuntzaren beraren oinarri bihurtzen da azkenik (Lévi-Straussengandik Foucault arte).

gun bezala, *Obabakoak*-en egitura zabala ez da modernoa baizik eta modernitateurrekoa. Alegia, mitoaren eta magiaren, klabean idatzitako literatura da. Azken hitzaren bilaketaren istorio modernoak egitura oinarritzkoa —modernitateurrekoa, magikoa eta mitikoa— aldatu eta bortxatu egiten du, ez baitio beste esanahi, adiera edo zentzu osagarririk ezartzen.

Are gehiago, muskerraren istorioa ere magia eta mitikaren alorrean barnera badezakegu ere, azken hitzaren bilaketaren istorioak testuinguru berri batean kokatzen du, magia eta mitoaz harantzago, literatura modernoaren joera errealisten barnean, hain zuzen mitoek eta magiek zentzurik ez duten lekunean. Atxagak, beraz, lehen pertsonazko kontakizunaren trukoaren bidez, betiko dikotomia moderno (errealitate/imaginazioa) ezartzen du lanean. Irakurlea bera narratzailearen istorioarekin obsesionatzeko arrisku moderno da *Azken hitzaren bila* egituratzen duena, hain zuzen desirak eta errealitate alienatua nahasteko arriskua. Era berri batean, literatura modernoaren gai fundazional hau narratzaileak berrezartzen du *Obabakoak*-en. Irakurlea, liburua amaitu ondoan, narratzailea *Azken hitzaren bila* sailaren hasieran zegoen lekuan dago: muskerrak norbaiten bela-

rrian barna sar daitezkeen jakin nahi du, istorio herrikoi hau egia izan daitekeen. Honela Atxagak istorio herrikoa mitoaren lekutik ateratzen du, egia/gezurra dikotomia moderno errealdan berrezartzen. Jakina dikotomia honetan, irakurleak badaki muskerraren istorioa ezin dela erreala izan. Beraz *Azken hitzaren bila*-k azkenean errealitatearen eta imaginazioaren arteko ordena moderno berrezartzen du.

García Marquezen *Cien años de soledad*-en adibidez bada azken hitzaren bilaketa bat, tradizio modernotik mailegatua. Baina ez dago klabe modernoan idatzirik. Ez dio liburuari zentzu moderno bat gehitzen —*Zentzua*. Aitzitik liburua idatzita dagoen klabe magikoari eusten dio. Azken kapituluan, Melquiades Iji-tuak hasieran idatzitako eskuizkribua Macondoko azken biztanleak irakurtzen du. Irakurketa amaitu ahala Macondo desagertu egiten da, desagertzen hori baitzen eskuizkribuek azken hitzetan iragartzen zutena; Macondoren azken zentzua. Dena den azken zentzu hau magikoa da: irakurketaren ekintza magikoak Macondo deuseztatu egiten du, edozein ulerpen errealista eta ez-magikotik arantzago. Macondoren amaia magikoa da.

Jean Francok adierazi duenez azken hitzaren eta Macondo-

ren amaieraren gai honek askoz zentzu lokalagoa eta, era berean, ezmoderno du.²⁶ Izan ere, azken hitzaren bilaketaren gaia mailegatuz, García Marquezek Hegoamerikak industrializazioaren eta kapitalismoaren menpe jasan duen patu tragikoaren berri eman du —eta beraz modernitatearen iokaera inperialista salatu. Alegia, García Marquezek ez du mailegatu azken hitzaren bilaketaren gaia bere hartan modernizatetik, literatur arazo huts bezala, baizik eta eraldatu egin du zentzu berri bat eman nahiz, Hegoamerikari propioa bihurtzen zaion zentzua:

Esta conservación de lo que no tiene valor universal es también fundamental a la economía de *Cien años de soledad*. Macondo es la negación de la ética del trabajo capitalista, valoriza el juego sobre el trabajo, el milagro sobre lo verosímil y la hazaña descomunal sobre lo racional. Sin embargo, por ser Macondo una utopía de Juego que persigue el principio de placer y no el principio de realidad, no puede aspirar a la apoteosis de la historia "universal" que, de todas formas, se escribe en otra parte, y según otras reglas que condenan a los Buendía al olvido...

Así, *Cien años de soledad* simbólicamente construye una sociedad desconocida para la cultura occidental, señala su pathos y muestra su imposibilidad en el sistema mundial. Las energías frustradas en la realidad de América Latina son condenadas a convertirse en ficción y a la soledad de la lectura. De la misma manera que la alquimia fundió ciencia y religión, teoría y práctica, antes de la separación de estas ramas del conocimiento, así *Cien años de soledad* trata de remontar a una narrativa que niegue la distinción entre las cosas como son y como pudieron haber sido. *El anacronismo en este caso funciona en forma positiva para generar la visión utópica de América Latina.* (115. or. Neure azpimar-kaketa).

Obabakoak-en ez dago zentzu lokalago eta utopiko honen berririk. Azken hitzaren bilaketaren istorioak literatura modernoaren gai orokorrari egiten dio erreferentzia bakarrik. Beraz, *Obabakoak* testutik bertatik harantzago begiratu behar dugu azken hitzaren bilaketaren zentzua ulertu nahi badugu. Izan ere, azken hitzaren bilaketaren gaia literatura modernoaren amaieraren gairik

(26) Franco, Jean, "Memoria, narración y repetición: la narrativa hispanoamericana en la época de la cultura de masas" in Viñas, David, Rama, Angel et al., *Más allá del boom. Literatura y mercado*, México D.F., Marcha Editores, 1981, 111- 129. or.

nagusiena baita, isiltasunaren poetika gauzaten duena hain zuzen, aurreko hitzaldian azaldu dudanez.

Muskerraren istorioak eta azken hitzaren bilaketak ez dute bere zergaitia testuan bertan, literatura modernoaren historian baizik. Eta aurrez ikusi dugunez, zentzu hau teleologikoa da. Literatura serio hartzearen jarrera kixotarrak, literatura modernoaren inauguratzen duenak, beti ere ezinezkoa bihurtzen den literatura modernoaren azken telosera baikaramatza: literatura modernoaren zilegiztatuko lukeen azken hitz esentzial baten porrotezko bilaketa. *Obabakoak*-eko bi istorio hauek literatura modernoaren irazkin teleologiko bat baino ez dira.²⁷

Funtzio honen zergaitia ulertzeko *Obabakoak* liburutik kanpo atera behar dugu eta Atxagaren literaturgintzaren perspektiba orokorretik berrinterpretatu. Izan ere, gure tesiari jarraikiz, Atxagaren eta Pott taldearen lehenaldiaren zamaren presentzia bezala uler-

tu behar dugu azken hitzaren bilaketaren istorioa.

Aurreko hitzaldian esplikatu dugun bezala, Potten literatur proiektua, eta Atxagarena Potten literatur partaide umoen den aldetik, euskal literatur buruaski kanoniko bat sortzea zen. *Etiopia* aztertzean adierazi dugunez, Pottek modernitatearen lehen ulerpen bateratu eta osotua ekarri du euskal literaturara. Eta hain zuzen, *Etiopia* literatur modernoaren honen telos historikoki ondo ulertu duen liburutzat laudatzen genuen. Nik uste literatur moderno honekiko atxikimenduak eta zamak bultzatu duela autorea literatura modernoaren telosaren berri atzera, *Obabakoak*-en, ematera.

Arestian adierazi dugunez, telos honek ez du funtzio garbirik liburuan, autoreak sentitu duen beharraz harantzago. Eromena eta isiltasuna aipatzeak liburu berriro ere literatura modernoaren barnean ezarri eta literatura honekiko akordioan liburuari amaiera bat emateko beharrak

(27) Jakina, inork argudia dezake *Azken hitzaren bila* sailak baduela zentzu lokal euskalduna, literaturazkoaz harantzago. Izan ere muskerraren istorioa sinetsi ala ez arazoak zera azpimarka dezake: euskal kultura egituratzen duen oinarrizko pentsakera mitikoa dela, baina pentsakera mitiko hau mitoa bere lekutik aterata bizi dela egun Euskalerrian, errealismoaren eta zientziaren munduan, mitiko badirau ere.

Bi mundu desberdin hauek —mitoa eta errealismoa— batera irauteak Euskalerrian pentsakeraren gainean argi egin diezakeela argudia lezake norbaitek. Dena den, *Azken hitzaren bila*-k berak ez du aukera garbirik ematen interpretazio honi eusteko eta, egia esan, oso motz geratzen da.

markatzen du. Bestela esanda, autoreak liburuari Telosa —Arrazoa eta Helburua— emateko tentazioari ez dio eutsi. Tentazio honen arrazoa testuan bertan baino modernitateak Atxagarenean utzi duen zama topatu behar dugu. Aldekoak dioen bezala:

Hasiera batean, Albino Maria eta muskerrarena, istorio ezagunak, eta ez horren ezagunak, kontatu eta birkontatzeko egokiera baizik ez zena, lagunaren galbidea ekarri du: aitzakia zena mami bilakatu zaigu...

Alegia idazle modernoarentzat idatziaren helburua baino areago, idazketaren abentura bera garrantzitsuagoa da. Proust-en antzera "azkeri hitza", edo obra, burutzeko luzamendutan dabil, premia-koagoa baita bilaketa bera. Bilatzea bera helburu bilakatu da. "Azken hitzik" ez dago, obraren beraren ingurua gordetzen duen heriotzaren pareko isiltasuna izan ezik. (Op. cit. 17)

Zenbait euskal literaturgilek hain maite dituzten literatur go-goeta horietako bat eginez zera gehituko nuke, literatura ez dela beti isiltasunaren eta eromenaren heriotzara eraman duen makina errituala. Alegia, *1001 gauak* edo eta *Decameron*a idatzi ziren garaietan literatura heriotzari ekiditeko errituala zen. *1001 gauak*-en, erregeak gauero dontzeila

bat hiltzeari ekiten dioenean bere emazte zenaren fidelgabetasunak bultzata, Shahrazad literaturaz baliatzen da heriotza hau mila eta bat gauetz atzeratu eta, azkenean, literaturaren poderio hutsez, maitasun bihurtzeko. Shahrazad literaturaz baliatzen da errege hiltzailea maitemindu eta herio garaitzeko.

Hala *Decameron*-ean ere, literatura izurrite beltzari atze eman eta denbora iragaiteko erritu bihurtzen da —izurritearen mina iragan arte hamar gazteri bizirik eutsiko dion dibertimendu erritual—.

Liburuotan literatur saioaren amaierak bizitzarako atea irekitzen du, ez herioganakoa. *Obabakoak*-en bertan ere, pertsonaien itxuraldatzeak (Dayoub morroia, Laura Sligoren senar Thomas Sheldon, Wei Lie Deshang...) herioren eskutik libratzen ditu pertsonaiok. Itxuraldaketa hauen kontakizunek aldiz, gu geu herioren eskutatik libratzen gaituzte, betirako ez bada ere, kontakizunek irauten duten lipar majiko horretan zehar behintzat. Azken egia bilatzen dutenek bakarrik aurkitzen dute herio atearen beste aldean zain (Hans Menscher, Jean Baptiste Hargous-en ejerzittoa...). Utopiaren magia bilatzen dutenek aldiz zoriontasuna topatzen dute.

Horixe baita modernismoaren zama: herio helburu bihurtzea.

3.2. Modernismoaren mugac

Alabaina, oraingoan, modernitatearen zama bezala karakterizatu dugun joera hau gehiago historizatu nahi nuke. Izan ere badirudi badela kontraesan bat Atxagak azaldutako kontzientzia poetiko berriaren eta liburuaren egituraketa teleologiko honen artean. Kontraesan hau, historikoki aztertuz gero, modernismoa oinarritzen den kontraesan bera dela ikus daiteke.

Modernismoak itxura desberdinak hartu baditu ere, Hegoamerika, Iparramerika, Portugal, Espainia, Ingalaterra, Frantzia eta Alemanian, eta beraz guztion kontu ematea zail bada ere, ingelese, frantsesez eta gaztelez idatzitako modernismoaren itzala nabaria da Potten eta, geroago ikusiko dugunez, *Obabakoak*-en. Aurreko kapituluari aipatu bezala, T.S. Eliot, Pound, Yeats, Conrad edo Borges en (hala nola Pessoa eta Rilke-ren) indarra eta eragina garbi azaltzen da Pott taldean (Sarrionaindia, Juaristi eta Atxaga bera barne).²⁸

Are gehiago, Pott taldeak hartutako literatur jokaera eta ereduak oro har modernista direla defendatuko nuke. Alegia, Euro-

pako literatur hegemonikoetan modernismoa desagertu den garaioetan, modernismo honek jarauntsi berezia utzi du zenbait literatura ez-hegemonikotan, hala nola hegoamerikarra (Borges eta Cortazar zubi direlarik), espainiarra eta, gure kasuan, euskalduna. Jamesoni jarrajiz ordea, bi modernismo bereziko nituzke.²⁹

II. Mundu Gerra aurrean hedatzen den modernismo lehena edo *modernismo klasikoa* (1880tik 1945-era arte edo hedatzen dena) eta gerraondoa lutzatzen den modernismo berantiar eta kanonikoagoa (Borges, Nabokov, Beckett...), *modernismo garaia* edo eritz dakiokena (hor nonbait 1945etik 1980ko hamarkada arte hedatzen dena). Zentzu honetan, euskal modernismotzat definitzen saiatzen ari naizena modernismo garaia seme litzateke.

Modernismo garai honen ezaugarriak garbiak dira. Modernismo klasikoak bezala literatura zeregin autonomotzat defendatzen du modernismo garaiak. Baina modernismo klasikoak eta abangoardiek (futurismoa, surrealismoa, *Nouveau Roman*-a

(28) Maila honetan, Kortazarren literatur kritikari ere, Paz-en itzalpean idatzia izan den aldetik, modernista eritziko nioke.

(29) Jameson, Fredric, *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, Duque UP, 1991, 305. or.

e.a) autonomia hori erresistentzia bezala defendatzen duten bitartean, testua irakurgaitz bihurtuz, gerraondoko modernismoak ez du jada erresistentziarik oposatzen eta beraz testuak berriro ere klasiko izatera iragaten dira —irakurterrezak— klasikotasun honetatik beren aberastasuna ateraz. Beraz Flaubertenetik *Nouveau Roman* arte, testuaren zailtasunak bere testualitatea problematizatzen du, literaturaren autonomiaren defentsa nagusi bezala. Hori genuke modernismo klasikoaren ezaugarriarik nagusia. Modernismo berantiarrik aldiz, literatura zaildu beharrean erraztu egiten du eredu klasiko ezaugarri hartuz. Baina modernismo garaiak eredu horiek testuartekotasun aberatsez hornitzen ditu, testuartekotasun klasiko honen bidez literaturaren autonomia berriro ere defendatuz, hala nola Borges, Calvino edo Pirec-en kasuan.

Modernismo klasikoak bezala, modernismo garaiak ez du literatura zeregin historiko gisa ulertzen baizik eta historiari at. Historiagabezia honen lehen efektua literatur tradizioaren baliotapena da. Alegia, modernismoak literatur tradizioa, bere hasieratik Europan eta beste herri-tan (Japon, Txina, herri arabiarrak...) egun arte, literaturaren erresuma bakartzat onartzen du. Tradizio hau ez da historikoki

ulertzen baizik eta lehenaldi orokor bezala. Alegia, literatur tradizioa liburutegi bihurtzen da: historiaren marka guztiak ezabatzen dituen liburutegi oropresentea. Atxagak berak dioen bezala, literatur tradizio guztiak historiari at batzen dituen liburutegi alexandriarra dugu literatur tradizioa. Liburutegi ezhistoriko honetan Erdi Aroko tradizio arabiarra XVIII. mendeko poeta mistiko ingelesekin batera dator, apal desberdinetan baina batera. T.S. Elioten *Eremu idorra*, Pounden lehen *Kantuak* edo Joycenen beraren *Ulises* tradizioaren mailegaketak ezhistoriko honen eredu on dira.

Erromantizismoarekin hasten den mundu-literaturaren deskribimendu eta dehistorizazio hau, Europaren inperialismoa zabalitzen den ahala gertatzen da. Alegia, XVIII. eta XIX. mendeko inperialismo europarraren konkistek ahalbidetu zuten lehen aldiz mundua bere orokortasunean pentsatzea, Hirugarren Mundua lehenengoaren menpe ikusten zelarik. Hala, literatura modernistak ere, mundu literatura liburutegi bakar bat bezala kontzeptitzen du, hain zuzen, Hirugarren Mundua ere barneratzen duen lehen munduko liburutegi orokorra.

Lehen aipatu dugun bezala, Atxaga ere lehen munduko liburutegiaz mintzo da. Alexandria baino British Museum-eko liburu-

tegia edo Estatu Batuetako uni-
bertsitate handienetako liburute-
giak neuri behintzat eredu zeha-
tzagoak iruditzen bazaizkit ere
—edota zenbait liburudenda:
PUF, Kinokunya edota Walden-
books...³⁰ Alegia, Atxagak, mo-
dernismoak legez, literatura ida-
tzia mundu tradizio orokor bezala
ikustatzen du eta bertatik eredu
aurremodernoak ere erabiltzeko
aukera bereganatzearen baliabi-
dea. Alegia, lehen munduko in-
perialismoak edozein diferentzia
ezabatu duenez gero, literatur
aurremoderno zein modernoak
lehen munduaren eskura daude
eta autoreak bere kasã erabil di-
tzake, erabilera hau modernista
delarik, ez aurremoderno.

Modernismoaren deskriba-
pen azkar honetan aipatuko nu-
keen beste ezaugarria zera da,
berriztapenaren ukapenarena.
Modernismoarentzat, klasikoa
zein garaia, ez dago literatur be-
rririk idazterik, literatur klasikoa-
rekiko erreferentziaz aldaketak
egitea besterik ez. Alegia, litera-
tura historikoki ulertzearen erre-
fusapenak, literatura liburutegi

bezala ulertzeak, berriztapen
ororen balio gabetasuna dakar.
Literaturak, tradizioarekiko atxiki-
mendutik lortzen duen berrizta-
penean —zaharra itxura berrian
ematearen indarrean— kokatzen
du bere balioa. Maila honetan
modernismoa da erromantizis-
moaren denuntziatzailearik lehen
eta indartsuena. Hala, lehen ai-
patu dugun Atxagaren poetika
berri honek ere erromantizismoa
salatzen du, behiala T.S. Eliotek
berak egin zuen bezala.³¹ Errea-
lismoak oraindik ez zuen etsaigo
hau nabaritzen. Modernismoaren
ikuspegitik, erromantizismoaren
jenialtasunaren eta orijinaltasuna-
ren ideiak zokoratu egin behar di-
ra. Bertatik modernismoak erro-
mantizismoaurreko literaturareki-
ko azaltzen duen jaugina —hala-
ber Atxagarena.

Beraz modernismoak formazko
berrikuntzak ukatzera jotzen du.
Modernismo klasikoak, Pound
edo Joyce lekuko, tradizioaren
erreferentziaz egituratutako for-
ma berriak bilatu zituen moderni-
tatearen berritasuna eta klasizis-
mo aurremoderno bateratu na-

(30) Izan ere Nikaragua, Kuba, Mali edota estatu askotako herrixkatan hauekin
arrestu bakarrik egin daiteke. Alegia, tradizioa ez da norbere aukera hutsa, oso muga-
pen material eta ekonomiko bereziak ditu. Eskuarki baina mugapen horiek batean labur-
bil daitezke: mendebaldeko kulturaren tradiziokoa ez izatea.

Era berean, kasu hauetan tradizioak beti ere mendebaldeko literatura esan nahi du.
Hirugarren Munduko literaturek oso gutitan, eta ez beren diseinuz, iragaten dira lehen
mundukoaren tradiziara.

(31) Ikus Eliot, T.S. "Tradition and the Individual Talent" in *Selected Essays, 1917-1932*, New York, Harcourt, Brace and Company, 1950, 3-11. or.

hian. Modernismo garaiak aldiz, modernitatearen beharrei ekidinez, forma klasiko eta estetikoagotara jotzen du eraberrikuntza ukatuz. Alegia, abangoardien ulertezintasunaren mugan kokatzen diren lanen eraberriketa ukatzen du: idazkera automatikoa, amaierarik gabeko elaberriak, forma hutsezko hitz jokoak, poesia fonetikoa... Maila honetan ulertu behar da Atxagaren ipuinarekiko joera. Ipuina, zatikakotasuna onartzen duen forma estetiko klasiko ez-abangoardista dugu.

Beraz modernismoaren, eta berezikiago modernismo garaia- ren, euskal bilakaera hau ulertzekotan, aurrez adierazi dugun egoera historikoan ulertu behar da, alegia, euskal literatur buruaski eta kanoniko bat sortarazteko kinkan. Hala, modernismoa amaitu den garai honetan, euskal modernismo hain berantiar bateg, paradoxa edo aporia historiko bat suposatu beharrean, zera frogatzen du literatur forma eta korronteak (beste edozein kultur fenomenek bezala) bere sorketa historikotik harantzago testuinguru historiko erabat desberdinetan iraun eta birlora daitezkeela. Bloch-en espresioa erabiliz, euskal modernismoa *ezsinkronikotasuna*-ren barne esplikatuz behar-ko genuke.³²

Alabaina, eta literatura hegemonikoei begiratuz gero, erkabide gisa eta ez eredu edipartzat, modernismoaren mugak ikus ditzakegu. Alegia, modernismoa, literaturan eta artean oro har, arteak jasaten duen krisi instituzionalari erantzun nahiz eratzen da. Alegia, errealismoak XIX. mendearen lehen erdialdean suposatu zuen gizartearen adierazpen errealista izateari uzten dioenean, modernismoa loratzen da krisi honi erantzun nahiz. Alde batetik, literatur herrikoi edo masazkoari kontrajartzen zaio, kultura garbi bezala. Bestetik bere burua bihurtzen du bere zereginaren objektu oinarritzko. Hain zuzen, espresio frantsesaz ezagutzen den joera modernistaren hasiera da: *l'art pour l'art*. XX. mende hasierako gizarte zatikatuaren adierazpen errealista ezinezkoa bihurtzen den heinean, modernismoak bere burua "errealistakiro" adieraztera jotzen du. Bertatik liburutegiaren eta azken hitzaren bilaketaren beharra. Bere buruaren literatura bihurtuz, modernismoak literaturaren instituzioa indartu nahi du, kanpoko eraso merkataria- ren aurka. Bertatik ere Atxagaren modernismoarekiko jaugina: modernismoa da literatura instituzio kanoniko bezala indartzen duen mugimendua. Modernismoa, beraz, arte

(32) Bloch, Ernst, *The Utopian Function of Art and Literature. Selected Essays*. Cambridge, Mass., The MIT Press, 1988.

modernoaren krisiarekiko erantzuna izan den bezala, Atxagaren modernismoa euskal literatur instituzioaren indarketa jarduna da.

Alabaina, modernismoak aurreikusi ezin zuena, II. Mundu Gerra ondoko artearen krisi orokorra da, eta gure kasuan literaturarena. Seguruaski *nouveau roman*-aren eta Oulipo-ren inguruan kokatzen den krisi honek elaberri modernoaren krisia ekarri du. Hain zuzen, II. Mundu Gerra ondoan hazten den gizarte berriak, Gerra Hotzak eta kapitalismo multinazionalak bultzatutako gizarte berriak, kultura forma berri bat sortarazten du: *postmodernitate*a terminoaz izendatu den kultura. Kultura honek, kultura moderno burgesak ez bezala, ez du artea instituzio buruaskitza gararazten baizik eta merkaturgai bihurtzen du. Ondorioz, kulturaren merkataltze orokorrak arte eta merkatu arteko banaketa desegin egiten du, gizarte burgesaren beste instituzioekin dagien bezala (familia, zientzia, unibertsitatea, museoak...). Kulturaren eta artearen merkataltze honek masa kultura eta kultura garaiaren arteko bereizketa desegin egiten du halaber eta, beraz, arte eta literatura modernistaren aukera.

Hala, kultura postmodernoak literatura merkataria sortzen du (*best seller* literatura) eta ordura

arte literaturaren barnean marginal ziren idazketa motak barneratzen eta merkataltzen halaber: Hirugarren Munduko literatura (Hegoamerikako literatura, Afrikako literaturak, literatura japoniarra...), Laugarren Munduko, emakumezkoen literatura (literatura feminista eta literatura femininoa bi aukera baino ez dira), joera heterosexual patriakalari kontrajartzen zaizkion literaturak (literatura gay, lesbiar, sadomasokista...), generozko literatura (detektibeazkoa, zientzia fikziozkoa...) eta aukera guztien bidegurutzetan sortzen diren hibrido guztiak zientzia fikzio feminista, Genet bezalako homosexual lapurrena eta abar).

Hain zuzen, modernismoak sahistutako literatura forma gehienek indar hartzen dute postmodernitatean, errealismo berri ez-bateratu batean. Postmodernitatean edozein motatako kontzientzia ez-orokorrak esploratzen dituzten literaturak plazaratzen dira. Postmodernitatearen ikuspegi honetatik, egungo literatura modernismoaren estanda bezala ikusta daiteke. Eta beraz euskal literaturan ere modernismo garai bat kanoniko gertatu den honetan, halako esplosio edo estanda postmoderno bat gertatu ahala ulertu eta bultzatu egin beharko genukeela proposatu nahi nuke.

Era ezkor batean ezartzeko-

tan, eta berriro ere *Obabakoak* era itzul gaitezen, zera adieraziko nuke, hots, *Obabakoak*-en maitasun istorio indartsuak faltan daudela, emakumerik ez dela Osabaren literatur tertulian,³³ Euskalerrian egun gertatzen ari dena erabat ausent dagoela (nolabaiteko istorio almodovarrak: eusko jaurlaritzako eta beste instituzioetako kultura yuppy berrietako eskandalu gozo-sabrosoak, Euskalerriko "desiraren legeak", gure ama beti-presenteak,³⁴ igande arratsaldetako asperdura, herri txikitan hedatzen ari den kokaina-kultura, terrorismoaren traumak, sozialismoaren eta komunismoaren amaiera...), zientzia fisikoa ere faltan dela (edozein eratakoa), detektibe eta bestelako bakarti eta galtzaile guztien kantu metafisikoezikiko gure euskal nostalgia ez dela liburu honetan asetzen eta abar. Era sinboliko batean zera ausar-

tuko nintzateke esatera, euskaldun guti bizi dela Obaban jada.

Era baikor batean ezarritz gero, egoera bestelakoa da. Izan ere, liburu bakar bati goiko guzti hori ezin eskatu. Alegia, *Obabakoak*-ek kanonizatu duen euskal modernismoa ez da inoiz gauza izango beste aukera guzti hauei buruz mintzatzeko —modernismoaren bi kezka bakarrak, azken hitzaren bilaketa eta literatur tradizioarekiko atxekimendua baitira.³⁵ Maila honetan *Obabakoak*-ek beste zerbait eman digu: euskal modernismo zaul eta heldua, literatura modernista lehen aldiz plazerez dastatzeko aukera. Eta aukera hau iraultza bat izan da euskal literaturan: literaturaren beraren aukera sortu baitu.

Hala, eta amaitzeko, *Obabakoak* euskal literatura buruaski baten kanonizazio bezala agurtuko nuke, aukera honek suposatzen duen aldaketa laudatuz eta

(33) Izan ere soziedade gastronomiko-literarioa dirudi.

(34) Saizarbitoriak behin behintzat lortu bazuen ere *100 metro*-n ama benetan erreai baten irudia.

(35) Ironikoki Susak ondo ulertu ditu Atxagaren literaturgintzaren kanonikotasunaren eta modernismoaren alde ezkorak, honako aipuak azaltzen duenez: "Atxaga, Bernardo (benetako izena: IRAZU, Joxe). Kontuz eta apal ibili beharreko idazlea. Kategorikoa: Espainiako literatur sari garrantzitsuena irabazitakoa. Gutxienik espainol eta frantses eta ingeles eta aleman eta italiar eta portugez eta polones eta norvegiar eta errumaniar eta danierara itzuli izan dira bere idazkiak. Babes sozial mundiala handia du. Kultura Sailburuak estima berezia dio *Obabakoak* liburuari. Gure ustez ordea, ez da fidatzea komeni. Goxo-goxo idazten du, baina baita ziri ederrak sartu ere gutxien uste duzunean. Kontuz parabola zalea da, eta gaizki-ulertu konponezik sor ditzake ikasleen baitan". Susa, *Herrizaingo Sailburuarentzako Txostena. Euskal narradore on eta gaiztoei buruz (lehen bilduma)*, Susa 29, separata, 1992- abendua.

Dena den eta deskribapenaren formari begiratuz —governuko txosten alfabetikoa— instituzionalizazioaren eta kanonizazioaren efektuak direla Susak berak ere onartu du.

txalotuz. Baina era berean, liburu honek suposatzen duen egoera historiko berezia azpimarkatu nahiko nuke, era honetara modernismoak euskal literaturan ekar dezakeen murrizketa gainditzeko gauza izan gaitezten: mundua ez baita liburutegi bat eta ez dago dena idatzita. Kopiatzeaz gainera, inoiz esan eta idatzi ez diren

gauza eta forma gehiegi ditugu kontatzeko eta entseiatzeko, inoiz modernismoaren liburutegian bere hartan topatuko ez ditugunak. Alde honetatik, *Obabakoak*-ek euskal literaturan bide berriak idazten hasteko aukera paregabea eman digu, liburutegietan aurkitzen ez diren literaturak hain zuzen.³⁶

I. Epilogo. Etiopiatik Obabara: Postmodernitatearen ekonomia historikoaz

1. Modernitatea kultur ez-hegemonikoetan

Epilogo honetan Atxagaren literaturgintzaren ikuspegi orokor bat eman nahi nuke, baina ez era bibliografiko batean baizik eta Atxagaren literaturgintzak euskal kulturaren eta kultura garaikidean duen zentzu historiko eta politikoa bide batez azaldu nahiz. Beraz lehenik kultur garaikidearen periodizazioaren eztabaida batez hasi nahiko nuke, bertatik Atxagaren lana eta euskal literatura hobeto aztertu ahal izango ditudalakoan.

Liotard eta beste zenbait kritikotik teorikotik postmodernitateaz idatzi dituzten saioek esplikat

nahi izan dute postmodernitatearen eta modernitatearen uztarke-ta kronologikoaren zailtasuna, emaitza oso desberdinekin.³⁷ Uztarketa honen eztabaidak argi egin dezake aurreko orrialdeetan beti ere zeharka ikutu dudana arazo garrantzitsu batean: modernitatea eta bere kronologia euskal literaturan.

Modernitatea Europako zenbait nazio-estatutan bakarrik bizi izan den garai sozial, politiko eta kulturala izan da. Modernitateak garai absolutu, kanpokaldegabe eta bakar bezala bere burua legezatu du, Historia, Gizona,

(36) Joera oso desberdin baten esanplu bezala ikus Montoia, Xabier, *Emekume Biboteduna*, Donostia, Susa, 1992.

(37) Ikus adibidez Lyotard, Jean Francois, *Au juste. Conversations*, Paris, Christian Bourgois Editeur, 1979 eta *Le postmoderne expliqué aux enfants*, Paris, Editions Gallée, 1986; Jameson, Fredric, Op. cit.

Arrazoa, Egia eta bestelako letra larrizko kontzeptu sinekdokikoen bidez. Nazio-estatu hauetatik kanpo garatu diren gizarte gehiengoentzat modernitatea efektu bat baino ez da izan, beren kronologia propioetan pairatu duten efektu geografiko, politiko eta kulturala —efektua kolonizazio, inperialismo, errepresio edota dominazio bezala defini daiteke kasuen arabera. Efektu honek gehiago edo gutiago iraun du lekuan-lekuko baina ez du inoiz garai baten itxurarik hartu. Kritikaren erantzunkizuna ala konplizitatea da, beraz, efektu hau garai bezala kultura ugaritan "bilatu eta legeztatu" nahi izatea —euskal kulturaren kasua ere genuke berau.

Kojin Karatani kritikiko japoniarrak, adibidez arazo berari aurre egiten dioenean literatur japoniarren kasuan, argi azaltzen du modernitatearen efektu itxura:

XX. mendean literatur eta pentsamentu japoniarra modernizatzeko saioari aurka egin zioena ez zen soilik sentsibilitate aurremodernoan izan baizik eta pentsakera bat zeinak zenbait zentzutan modernitatea transzenditua baitzuen jada... Antzeko egoerak dirau 1980ko Japonen. Japon infor-

mazio kontsumo gizarte txit aurreratua bihurtu da, zeinetan adierazia informazioa bihurtu den eta desira Bestearrekiko desira: izan ere XIX. mendeko-mendebaldeko su-jetua ez zen inoiz esistitu Japonen, ezta modernitatearekiko ezekin erresistentziarik ere.³⁸

Euskal literaturan eta kulturaren ere, japoniarren antzeratsu, ez da inoiz "garai modernorik" izan. Modernitatea efektu bat baino ez baita izan, hain zuzen "beti beste nonbait dagoen" efektua: Parisen, Londresen... Edo bestela esanda modernitatea ausentzia izan da. Ausentzia honetaz baliatuta izan du modernitateak indar eta eragin mendebaldeko kultura ez-hegemoniko askotan eta mendebaldeko nazio-estatuetatik kanpo halaber, berauek kolonizatu dituzten lurraldeetan.

Modernitatearen ausentziaren efektua indartsu gertatu den lekuetan, efektu honek beti ere itxura bera hartu du: ausentzia horrekiko desira eta gutiagotasun konplexua. Alegia, beti ere metropolian dagoen modernitate horrekiko desira izan da modernitateak utzi duen arrasto bakarra lekuotan. Hala, lekuotan modernitatearen presentzia beti ere ausentzia batekiko desira bezala

(38) Karatani, Kojin, "One spirit, two nineteenth centuries" in Miyoshi, Masao eta Harootunian, H.D. (arg.), *Postmodernism and Japan*, Durham eta London, Duke University Press, 1989, 217. or. Neure itzulpena.

sentitu da. Beraz gizarte ez-hegemonikotatik present zen zera bakarria modernitatearekiko desira hori zen.

Gizarte ez-hegemonikoetan postmodernitateak har dezakeen itxura berria ulertzeko, aldiz, berritoki ere Lyotardenera joko dut. Izan ere, Lyotardek ikuspegi hegemoniko batetik, badoan modernitate bati eutsi nahiz, zera teorizatu nahi izan du, modernitate bere osotasun betean postmodernitatean bakarrik gertatu delako, sublimearen forman. Beraz Lyotarden arabera, modernitateak postmodernitatean erdieztiko du bere betetasuna.³⁹

Alabaina Lyotarden teorizazio nostalgiko eta erreakzionario honen, askoz ere aplikazio zuzenagoa eta politikoagoa du kultur ez-hegemonikoetan. Izan ere eta euskal literaturaren kasuan teorizatu dudana bezala, eta Karatanik japoniarrarenean baiesten duen bezala, modernitatea ez da esistitu kultur ez-hegemonikoetan. Aitzitik, kultur ez-hegemonikoek, postmodernitatean sartzen direnean, modernitatearen ezaugarri gehienak bereganatzen dituzte.

Alegia eta Lyotardek zioena egokituz argudiatuko nuke kultur ez-hegemonikoak postmodernitatean bihurtzen direla moderno. Arrazoi baina erabat diferentia

da Lyotardek eman nahi duenarenetik eta, beraz, ondorioak ere. Nire proposamenaren arabera paradoxa hau, beraz, historia moderno hegemonikoaren ikuspegi begiratu gero gertatzen baita bakarrik: modernitatea postmodernitatean erdieztea. Aitzitik, kultur ez-hegemonikoen izate historiko propioa adierazten du paradoxa honek. Kultura ez-hegemonikoek beren burujabetza lortzen baitute kultur sistema global eta mundu-eskalako bihurtzen denean. Izan ere, globala bihurtu den nazioarteko kulturak edozein forma lokal merkataltzeko aukera ematen du —euskal kultura eta literatura barne.

Hala baitez, kultur ez-hegemonikoetan, modernitatearen eta postmodernitatearen kronologia jarraiak ez du zentzurik eta azterketa ez bakarrik kronologikoa eta baizik eta topologikoa ere du era berean. Postmodernitatea modernitate da era berean, eta garai berri honetatik aurreko historia guztia prehistoria bihurtzen da.

Postulatu honetatik abiatuta euskal literaturaren ikuspegi berri bat eman nahi nuke eta aurreko hitzaldietan Atxagaren lan-gintzaz azaldutako zenbait arazo kontraesankor argitu, bere literaturgintzaren ikuspegi orokor bat eman nahiz.

(39) Lyotard, Jean Francois, op. cit.

2. Euskal literaturaren kronologia eta topologia

Arestian eztabaidatutako historizazio bera proposatuko nuke euskal literaturarentzat ere. Alegia, postmodernitatean barneratu ahala bakarrik lortu duela euskal literaturak bere efektu modernoaren modernitate bihurtzea.

Modernitatea lehen munduan amaitu ahala bakarrik izan da posible euskal literatura bezalako fenomenua gertatzea. Nazio-estatuaren bilakaera modernoaren barnean euskal literatura ez da inoiz esistitu. Nazio-estatuaren gainbeherak bakarrik utzi du lekua euskal hizkuntza hizkuntz alfabetatu bezala gara dadin eta, erabilera erlijioso eta didaktikoaz gainera, bere funtzio poetikoa sor dezan, alegia, literatur bezala erabil dadin, literaturak behar dituen instituzio guztiekin. Arazo bera suertatu da, femenisismoak eragin duen literatura berriarekin edota zenbait komunitate etniko eta urbanoek sortarazi dituzten literatura generikoekin.

Beraz euskal literaturaren historizazio lokal bat egin beharrean gaudela azpimarkatuko nuke hasteko. Historizazio honetan hiru periodo nagusi baino ez nituzke bereziko: erlijioso, antimoderno eta postmoderno. Alegia, eta sinplifikatzeko arriskuz ausartuko nintzateke esatera *Peru Abarka* (1802) arteko euskal

"literaturarik" gehiena modernitatearen eztabaida eta efektutik kanpo, helburu erlijiosoaz idatzi zela. Era berean eta *Peru Abarkaz* gero literatur erlijiosoaz gain beste literatur moeta bat hasten da modernitatearen efektupean, hain zuzen literatur anti-moderno, erromantiko eta abertzalea.

Hiru alditan beraz bereiz daitekeen euskal literaturaren historia lokal honek ez du nahi kanonikoa izan era moderno batean baizik eta era postmoderno batean.

Bestalde esanda, azken hamabost edo hogeitau urteetan bakarrik loratu da euskal literatur bete bat, bere ezaugarri moderno guztiekin, eta literatura honen presentzia historikotik bakarrik ikus dezakegu orain aurreko euskal idazketa guztia literaturaren prehistoria bat baino ez dela izan, beti ere behar eta aginte extraliterarioek taiatua.

Bestalde, aurreko bi hitzaldietan iradoki baino egin ez dugun paradoxa historikoari aurre ematen dio hemen proposatu nahi dugun formulazio historiko honen: alegia, Atxagaren literaturan aztertu dugun modernitatearen etorrera eta gauzaketa "beranduegi" datorrela, edozein estandard modernoaren arabera.

3. Etiopiatik Obabara, atzerritik aberriera

Arestian azaltzen saiatu naitenez, *Etiopia* modernismo klasikoak eta abangoardiek literatura modernoaz dagiten azken errebi-sioaren kontzientzia biziaz idatzia izan zen. Eta *Etiopia*-k euskal literaturan izandako eragina, historikoki, literatura hegemonikoetan izandakoaren kontrakoa izan zen: literatura modernoa ezarri eta instituzionalizatzeko saioaren (Pott) hasiera bihurtu baitzen.

Obabakoak aldiz modernismo garai bezala definitu dudaren harian idatzia izan da, eta berriro ere euskal literaturan izan duen eragina modernismo garaiak literatur hegemonikoetan izandakoaren aurkakoa izan da: literatura salbatzeko azken saio izan beharrean euskal literatura indartu eta sendotu egin du, kanona ezartzearen punturaino.

Azkenik, kontutan hartu behar dugu aurreko hitzaldian, *Olaba*-koak-eko bigarren zatiaz (*Azken hitzaren bila*) bakarrik aritu naizela, beste nonbait lehen partea aztertua nuelako.⁴⁰ Beraz bi parteak batera irakurtzeko garaia iritsi da, ondoren, *Etiopia*-rekin batera Atxagaren literaturgintza oro har mintzatzeko.

Obabakoak-eko lehen partean badira ipuinak zeinak beste klabe batean idatziak izan diren,

ez modernismo klasiko edota garaiaarena, baizik eta errealismo magikoarena. Berauek dira kronologikoki ipuinik zaharrenak lehen partean. Atxagaren beste lan garaikide bat ere, *Bi anai* [sic] (1985), klabe honetan idatzia izan da. Beraz *Francisco Javier* ipuina 1978an idatzi zela kontutan hartzen badugu eta *Camilo Lizardi* 1982an, Atxagak urtetan zehar landu duen estilo edo klabea dela onartu beharra dago.

Are gehiago, lehen ipuinok errealismo magikoaren klabean idatzita badaude ere (*Camilo Lizardi*, *Jose Francisco*) azkenek errealismoaren bidea hartzen dute, nolabait magia atzean izan bailitz (*Post tenebras*, *Gauero aterako nintzateke*, *Hamaika hitz Villamedianako*). Geografia alde-tik ere ipuinok Obaba atzean uzten dute eta Hamburgora eta Villamedianara alde egiten dute, nolabait *Obabakoak*-eko bigarren saileko ipuinei bide ginez.

Aurrerago azalduko dudan bezala genealogia diskurtsibo honen zentzua beste nonbait badago ere, azpimarkatu egin nahi nuke badela halako segida bat Atxagaren literaturgintzan modernismo klasikotik (*Etiopia*), errealismo magikora (*Obabakoak*-eko lehen ipuinak) eta ber-

(40) Gabilondo, Joseba, op. cit.

tatik modernismo garaira (*Obabakoak*-eko bigarren saila). Izan ere, Atxagak bide desberdinak ibili ditu eta saiatu literatur bakar bat idazteko asmoz.

Genealogia hori kontutan hartuta, onartu beharra dago modernismoaren eta postmodernismoaren kronologia jarrai eta kontsekutiboak ez duela zentzurik Atxagaren lanean ere. Atxagak atzerrian garai kronologiko desberdinetan gertatu diren literaturak asimilatu eta erabili baititu, bere kronologia propioaren barnean komenientziaz txertatuz. Are gehiago, *Obabakoak*-en kasua lekuko, Atxagak asimilazio saiakera desberdin horiek bateratu egin ditu idazlan bakar batean, estilo eta literatur mota desberdinak elkarren ondoan ordena oso libre eta aldakorrean bilduz; hain zuzen, edozein literatur hegemonikoren kronologikoaren arabera koherentzi-gabezia baino adieraziko ez lukeen maneran. Adibidez, modernismo garaia errealismo magikoa baino lehen gertatzen dela kontutan hartzea baino ez dago arestiko kronologiaren zentzugabetasuna frogatzeko.

Beraz Atxagaren beraren kronologiatik begiraturaz zera gehitu-

ko nuke, lehen modernismo klasiko bat eta gero, Atxaga errealismo magikoaren bidean barnerratu zela *Camilo Lizardi* eta *José Francisco* bezalako ipuinekin Alabaina, aurrerago azaltzer saiatuko naizen arrazoi batengatik, errealismo magikoaren bideari ere utzi egin behar izan zion, eta orduan modernismo garaia bideari heldu, bere aurreko literatur ekoizpenaren gehien goa liburu bakar batean, modernistakiro, bateraturaz: *Obabakoak*.

Atzeraurre diskurtsibo guzti hauen atzean kontuz begiraturaz gero, beti konstante diskurtsibo bat dago, eta hain zuzen konstante hori hobeto harrapatu eta idatziz emateko asmoz egin ditu Atxagak goian aipatutako aldeketok. Konstante hau alegoria espazial bat da, hain zuzen euskarak sortarazten duen komunitate imaginarioaren muga markatu eta aztertu nahi duen alegoria.⁴¹ Mugaren alegoria espazial hau era modernista, errealista edota errealista-magikotan emandigu Atxagak baina, alegoria bezala, bere idazkera guztia giltzeritu du.

Dagoeneko hiru aldi edota idazkera berezi ditudanez Atxagarenean (modernismo klasiko).

(41) "Komunitate imaginario" terminoa Benedict Anderson-ek azaldutako zentzur darabil. Ikus bere *Imagined communities. Reflections on the origins and spread of nationalism*, London eta New York, 1984 (4. arg.).

errealismo magikoa, modernismo garaia) hiru aldiok bereiztetik abiatuko naiz, guztietan datzan alegoria topologiko iraunkor hori aztertu eta ulertzeko. Beraz hiru idioz mintzatzean Atxaga-1, Atxaga-2 eta Atxaga-3 bereziko ditut.

Beraz Atxaga-1 iritzi diodanak, alegia *Etiopia*-ren Atxaga,⁴² modernitatearen mugak aztertu nahian idatzi zuen *Etiopia*. Muga horiek *Etiopia*-ren izaera meta-poetikoak markatzen ditu. Izan ere euskaraz (batez ere) idatzitako testu honek funtzioztat zuen modernitatea beste nonbait, euskaraz harantzago, zegoela adieraztea. *Etiopia* azken linean beste nonbait dauden testu moderno hegemonikoen irakurketa bat baino ez baita, edo zehazkiago irakurketa horren kronika.

Lehen azaldu dugun bezala, frankismoak eragindako mugahersketak eta zentsurak beste nonbait, Europan zegoen literatur modernitatea ezagutzeko eta irakurtzeko desira sortu zuen. Hala, *Etiopia*-k beste nonbait, beste hizkuntzatan zegoen modernitate hura euskal irakurleei ekartzea izan zuen helburu.

Bertatik, *Etiopia*-ren aipuzko itxura metaliterarioa. Lehen parte Bibliaren aipuz hasten da. Bigarrena, Rimbauden bizitzaren

parodia euskalduna baino ez da, alegia poeta moderno gorenaren bizitzaren kronika idatziaren gainean egindako idazketa da. Hirugarren parte berriz, Marcel Showb-ek idatzitako bidai baten aipuz nahasten da. Aipu hau ezartzea zera esatea da, bidaiaren berri dagoeneko poetak irakurri duela eta beraz bidai bera metapoetikoa dela. Izan ere, beste norbaitek lehenago egin duen bidai baten kronika idatziaren berridazketa baino ez baita hirugarren parte.

Hala, poema liburuaren izaera prometeikoa azpimarka daiteke. Izan ere, poetak ez du bidai baten berri idatzen baizik eta bestek idatzi duten bidai baten irakurketaz. Hain zuzen bigarren irakurketa hau ekarri nahi du autoreak euskal hizkuntzara.

Laugarren parte, autorearen beraren *bidai* da. Bidai hau ez da dagoeneko metapoetikoa baizik eta poetikoa. Baina jakina ez du oso urruti amaitzen: etxeko sukaldean. Izan ere, laugarren parte honek iradokitzen duenez egun poetek irakurri bakarrik egin dezakete eta beren irakurketen berri eman. Poesia idazteak beti isiltasunean amaitzen du eta beraz ezinezkoa da. Aukera bakarra metapoetika da.

Etiopia-k poesia modernoaren ibilbidea kontatzen digunean

(42) Eta seguruzki *Zitateaz*-eko Atxaga abangoardista halaber.

metaliteratura bihurtzen da, *literatura modernoaren istorioaren kontaketa* baita; *Etiopia*-k literatura modernoaren gainean hitzegiten du. Alabaina, literatura moderno hori ez dago Euskalerrian baizik eta kanpoan; beraz ausente dagoen literatura moderno baten irakurketa eta kontaketa da *Etiopia*. Hain zuzen euskal irakurle gehienek ondoegi ezagutu ere egiten ez zuten literatura batena. Modernitatearen desira zegoen bakarrik Euskalerrian, modernitatea aldiz Euskalerritik kanpo.⁴³

Atxagak *Etiopia*-n modernitatearekiko desiraren arazoa esploratu zuen Etiopiaren alegoriaren bidez, desiraren eta objektuaren arteko *muga* alegorizatuz. Eta muga horretan, *kanpokaldea* da muga definitzen duena. Bestela esanda, atzerriko modernitatearekiko *desirak* definitzen du *Etiopia* eta bere euskal irakurlea.

Era berean eta Atxaga-2 kontutan hartzen badugu, errealismo magikoan idatzitako ipuinek ere muga bat aztertzen dute: (Obabako) gizartea eta natura bereizten dituen muga —gizarte eta gizarte-ezaren muga hain zuzen—. Muga hau intzestuaren eta bestialitatearen bidez markatzen den muga soziala da. Baina oraingoan, muga honek aztertzen duena *barrukaldea* da. Obabako

herrian suertatzen diren monstruositateek erakusten duena zera da, Obabaz kanpo ez dela ezer natura baizik, ausentzia soziala. Beraz Obabako monstruoen funtzioa Obabakoak definitzen duen muga erakustea da. Izan ere 'monstruo' terminoaren zentzu etimologikoa 'erakustea' da: *monstrare*. Barrukaldeko muga berri hau ez da kanpokaldean dagoen objektu batekiko (modernitate) desiraren bidez markatzen baizik eta errepresioaren bidez. Monstruositatea erreprimitzeak markatzen du barrukaldea. Edota bestela esanda, edozein jokaera edo pulsio libidinal anormalen errepresioak lortzen du barrukaldea eta normaltasuna markatzea. Barrukaldea ez du beraz desirak markatzen baizik eta *legeak*.

Barrukaldea markatu behar honek esplikatzen du Obabaren sorkuntza. Obaba herri magiko-errealista Euskalerria barnetik alegorikoki deskribatu behar izateak bultzata sortua du Atxaga-2k. Dagoeneko modernitatearekiko desira prometeikoak ez du bere objektua kanpoan baizik eta barruan: Obaban. Beraz berri ere muga beste alegoria topologiko bat dugu, bere funtzioa barnetasuna sortu eta markatzearena delarik.

(43) Testuinguru honetan 'Euskalerrri' hitza bere zentzu literalean darabilt: euskaldunen komunitate imaginario ez-geografikoa.

Lehen ipuinetatik harantzago, *Post tenebras spero lucem* beزالako ipuinetan, berriro ere Obaba herrixkaren barruko muga azaltzen da, berriro ere mutil baten bidez, oraingoan klabea magiko-errealista ez bada ere —mutila ez da dagoeneko monstruoa. Eta hain zuzen klabe magiko-errealista atzean utzi ahala, hurrengo ipuinek klabe errealista hutsean barrukotasun honen jasanezintasuna eta itogarritasuna azpimarkatzera jotzen dute (*Post tenebras spero lucem, Esteban Werfell*).

Hala *Post tenebras spero lucem* eta *Esteban Werfell* ipuinek aurrez definiturik dagoen Obabaren barrukaldetik berriro ere kanporantz egin nahi duen pertsonaiaren istorioak kondatzen dizkigute.

Azkenik Villamedianoko ipuinak (*Hamaika hitz Villamedianoko herriaren ohoretan eta bat gehiago*) eta Hamburgokoak (*Gauero aterako nintzateke paseatzera*) Obabatik harantzago beste herri-tara eramaten dute muga barrutik definitzearen lana. Villamedianoko ipuinean berriro ere enano baten irudi monstruoso baina errealista dugu. Hamburgoko ipuinean berriz amodioaren delairi jarraikiz Hamburgo uzten duen maistra dugu, hain zuzen *Post tenebras*-eko beste maistra haren hain antzeko berau. Bi ipuin hauetan autoreak Obaba ere a-

tzean utzi eta edozein herrixkaren itogarritasuna azpimarratzen du. Are gehiago itzuli errealista hau dela medio, barrukaldea markatzen duen Villamedianoko enanoaren atzean ere ez dago intzestua edota naturaren monstruositate magikoa jadanik, baikik eta aukera pertsonala eta marginazio soziala.

Edota arestian erabilitako hizkuntza psikoanalitikoagoa erabiltzearen, errepresioarekiko jasanezintasuna eta errebelidia markatzen dute ipuinok, hain zuzen barrukaldean dagoen gizabanakoaren desiren eta barrukalde horrek markatzen duen errepresioaren arteko borroka dugu ipuinoan gunea.

Puntu honetan, eta barrukaldea definitu duten ipuinok atzean utzi ahala, beren egoera eta lekunetatik harantzago joan nahi duten pertsonalen inguruan eraturako ipuinak ditugu; ipuin hauek klabe modernista batean idatzita daude. Hain zuzen ipuin hauek dira *Obabakoak*-eko bigarren partekoak *Azken hitzaren bila*. Ipuin guzti hauek Obabarako bidaiaren inguruan kokatuak daude. Obabak dagoeneko barrukalde bat eta kanpokalde bat du, eta hain zuzen horregatik bigarren planu batera iragaten da.

Ipuin modernista hauek Obabaren lokaltasuna atzean uzten dute eta beraz azken alegoria topologiko baten inguruan eratzen dira. Ez barrukaldearena edota

kanpokaldearena, baizik eta *bestaldearena*. Hain zuzen, ispiluek, koadroek, argazkiek, maskarek, jantziek eta abar mugatzen duten *aldearen eta bestaldearen* dinamikan barneratzen dira ipuinok, irudimenak edo itxurak ezkutatzen duen beste errealitate ezkutu baten problematika aztertuz.

Goian aipatu objetuek ez dituzte beren subjektuak markatzen kanpokaldearekiko desiraren bidez edota barrukaldearen errepresioaz. Objektuok subjektuaren irudian eragindako isladak subjektua indartu egiten dute, nortasun bat emanez, nortasun hori isladatuz, ezkutatuz, eraldatuz... Aurreko hitzaldian azaldu dugun gai funtzional modernoa dugu berriro ere: ilusioaren eta errealtatearen gatazka.

Hain zuzen, azken alegoria topologiko honek Obabak zekarren lokaltasuna atzean uzten du eta unibertsaltasuna besarkatzen aldez, modernismoak behiala egin bezala. Borgesen itzala he-

men garbia da. Berriro ere itzuliko naiz arazo honetara.

Dena den eta aurreko azterketa laburbilduz, azpimarkatu nahiko nuke hemen Atxagaren lana beti mugen alegoria topologikoaren inguruan eratu dela *Etiopiatik Obabakoak*-eko azken ipuine-ra arte. Itxuraz koherentziarik ez duten estilo eta klabe aukeraketa kronologigabeak, alegoria topologikoaren bilakaera aztertzean, koherentzia duela azaltzen du.

Atxagaren estilo eta klabe aukeraketak alegoria topologiko baten azterketa zehatzari jarraituko zaizkio: *kanpokaldea*, *barrukaldea* eta *bestaldea*. Azkenik alegoria topologiko honen emaitza nortasun diskurtsibo bat da desiraz, errepresioz eta nortasunez markatzen den nortasun bat. Dena den, nortasun diskurtsibo honek beti ere izate topologiko eta alegoriko bat izaten segitzen du.

Guzti hau eskema batean hain jarri ahal genuke:

	Alegoria topologikoa	Literatur estiloa	Leku geografikoa	Literatur tropoa	Sujetu sorkuntza
Abaga-1	Kanpokaldea	Mod. klasikoa	Etiopia	Bidaia	Desira
Abaga-2	Barrukaldea	Err. magikoa	Obaba	Natura	Errepresioa
Abaga-3	Bestaldea	Mod. garaia	Mundua	Liburutegia	Nortasuna

4. Euskal nortasun diskurtsibo baten sorkuntza

Artikulu honen hasieran nion Potten eta Atxagaren lanaren helburu nagusia literatura instituzio bezala egituratu eta kanon

bat ezartzea zela, Atxaga bera azkenik kanon honen erdian lekutu delarik. Era berean nion, prozesu hau erabat loturik dihoa-

la Espainiako estatuan frankismotiko transizioan garatu zen autonomi sistema politikoarekin. EEA eratu ahala, eta bere behar kulturalak asetu ahala, euskal literaturak instituzionalizatzeko eta kanonizatzeko aukera izan du. Amaitzeko, azpimarkatu behar da prozesu guzti hauek batera eman direla.

Era berean aurreko sailean frogatzen salatu naiz Atxagaren langintza alegoria topologiko baten inguruan hedatu dela, topologia honen bidez nortasun diskurtsibo bat sortu nahiz, hain zuzen euskal nortasun bat. Azpimarkatzekoa da, nortasun hori ez dela gizabanakoan oinarritzen baizik eta komunitatean. Izan ere *Etiopia*-k zein *Obabakoak*-ek espazioan oinarritutako diskurtsuak eskaintzen dizkio irakurleari —eta lehen-lehenik euskal irakurleari—. Egitura diskurtsibo horien bidez irakurleak bere burua diskurtsiboki uler dezake. Kanpokaldearen desiraz, barrukaldearen errepresioaz edota ispiluaeren isladazko nortasunaz, irakurleak bere burua koka dezake diskurtsuotan, euskal irakurle bezala bere burua egituratuz.

Literaturgintza honen bidez euskal literaturaren instituzioak lortu duena beste literaturek —eta arteek— kultura hegemonikoetako garai modernoetan lortutakoa da: sujetu modernoaren sortzea, psikoanalisiak definitutako paradigma hirukoitzaren arabera.

Alabaina beste literaturatan, sujetu hau Erdi Aroko gizarte egiturak exorzizatuz —erromantizismoa, elaberri gotiko eta historikoa— eta klase burgesaren famili egiturak indartuz —errealismoa— lortu zen. Euskal literaturan berriz sujetu sorkuntza diskurtsibo bera lortu da, kanpoan zetzan modernitate bat desiratuz, kanpoalde horrekiko norbere buruak barrukaldean kokatuz eta, azkenik, nortasun bezala definituz. Oraingoan baina, definitutako sujetua ez da modernitatearen sujetu indibiduala edo elaberri modernoetako heroi gatazkakia, baizik eta sujetu kolektibo eta topologiko bat: Obaba edota Euskalerrria.

Dena den, literatur sujetu kolektibo hau, orain artean Obaba edota Euskalerrria iritzi izan diodana, zein den errealitatean ikertzen salatutakoan erantzuna bakarra da: EEA eta bere instituzioak —euskal literatura barne—.

Bestela esanda, Atxagaren literatura ere EEA sortzeko prozesu kulturalaren erro-erroan dartzala ikus dezakegu eta prozesu hau dela halaber bere literaturgintzaren egitura eta ardatz. Bestela esanda, *Atxagak bere obraren erdian euskal nortasun baten sorkuntzaren eta azalpenaren saioa ezarri du, eta hain zuzen saio hau bera bere obratik kanpo ere hedatu du, euskal literatur instituzio kanoniko bat sortzeko saioan halaber.*

5. Postmodernitatearen ekonomia krono-topologikoa

Goian azaldu dudan kontraesan sinkronikoak beraz esplikazio bat izan dezake orain. Postmodernitateak dakarren estatu-nazioen gainbeheran, estatu-nazioak marginatutako zenbait nortasun-era berrik beren sorkuntza eta garaipena ikus dezake, garai bateko nortasun modernoaren gisara.

Gure kasuan ere euskal nortasun bat sortzearen prozesua postmodernitatean gertatzen dela egiazta daiteke, euskal literatura eta berak sortutako nortasun diskurtsiboa lekuko. Alabaina, nortasun postmoderno honek nortasun moderno hegemonikoaren itxura guztia du. Izan ere, modernitatearekiko erreakzioz eta modernitatearen egiturak mailegatuz bilakatu da.

Bestela esanda, modernitatea bihurtu da kultura marginal askoren desira-objetu eta proiektio-gune, beren nortasunak sortzeko saioan. Hala, beti beste nonbait izan den modernitate ausente batekiko desiraz eta proiektioz sortu dituzte kultura hauek beren nortasunak. Nortasun hauek, beraz, ez dira bakarrik kronologikoak, kultura hegemonikoetan bezala. Ingalaterra aurremoderno, moderno eta postmoderno bat (Europa barruan) ikusta dezakegu kronologia jarraian, lekuz aldatu gabe. Alabaina, euskal kultura bezalako kultura marginaletan, nortasunak ez dira sortzen

kronologikoki bakarrik baizik eta topologikoki. *Lehenago-beste-nonbait* zegoen kultura moderno baten desiraz eta proiektioz, euskal kulturak lehen aldiz *orain-eta-hemen* nortasun bat lortu du. Nortasun honek itxura modernoa du baina postmodernoa da.

Sinplifikatzearen arriskuz ausartuko nintzateke esatera kultura hegemonikoak: historikoak direla denboraren ardatzean beren nortasunak definitzen dituztelako (modernitatea > postmodernitatea). Kultura ez hegemonikoak topologikoak lirateke aldiz espazioaren ardatzean beren nortasunak definitzen dituztelako (han > hemen).

Beraz Kojin Karatanik Japongo literatur eta kultura garaikidea postmodernoa ez dela dioenean, adibidez, arazoari espazialki begiratu beharrean historikoki begiratzen ari zaio, eta espazialki begiratzen ari zaionean ez dio espazioari bere garrantzia ematen.

1980ko hamarkadako Japonen (modernismoarekiko obesiotik 'askatutako' Japonen), parodia, pastitxea eta kollagea korrante nagusi bihurtu dira. Baina testuinguru japoniarren nagusitasun honek hemeretzigarren mendearen berpizketa dakar; edo gizarteak bere burua 'zori paradisu'tzat bere burua ikusten zuen garai haren berpizketa. Hizkuntzarekiko jokatzel

ia patologikoa dago zeinak alde batetik azalikeriaren nagusigoa dakarren eta beste aldetik ideologia ultraabertzalearena... 'modernitatea gainditzea' pregonatzen dute berriro ere baina testuinguru desberdin batean. Egoera historiko honen izena ez da

postmodernitatea... Japonek mandealdearen begietan beti kanpotasunezko leku izaten iraungo du berez dena baino; espazio diskurtsibo konplazentziaz bete eta kanpokaldegabea. (Op. cit. 271. or., nere itzulpena).

6. Euskal nortasun postmoderno baten kontraesan politikoak

Seguraski Txillardegirenetik Saizarbitoriaren garaira arte, euskal nortasun diskurtsiboaren arazoa ez zen sentitu ere egin euskal literaturan. Alegia, Txillardegiren elaberrietan pertsonaiak transparenteak dira euskal nortasunaren arazoan. Txillardegirenetik Saizarbitoriarenera arazo hain zuzen aurkakoa baitzen: euskal nortasun moderno bat sortu nahi zen zeina ez zen nabaritu behar euskalduna zenik, hizkuntzan ezik. Beren elaberrietako pertsonaiak eta egoerek edozein paristar edota londondarrenak bezain moderno izan nahi zuten eta, nahi honen inguruan, euskal modernotasun transparente bat muntatu. Edota bestela esanda irakurle paristar eta londondarren begietan beren munduak bezain moderno (transparente) irudituko lukeen mundu eta pertsonai euskaldunak idatzi nahi zituzten aurreko idazle ge-

hienek beren elaberrietan. Arrazola orduko euskal kulturaren egoeran zetzan: erabat anti-moderno zen.

Beraz Potten eta Atxagaren garaietan hasten da euskal nortasun diskurtsibo baten arazoa indar hartzen literaturan, instituzioaren arazoaren antzera.⁴⁴ Mundu eta nortasun euskaldun hauen kanpokaldearen analisi politiko zehatzetan sartu gabe, instituzioaren eta kanonaren sorkuntzaz esandako gauza bera gehituko nuke hemen ere, alegia on eta osasuntsu dela euskal kultura baten garapen postmoderno baterako. Imaginarioki ere Atxagaren lanaz gero euskal idazle zein irakurleek beren buruak isladaturik ikus baititzakete euskal literaturan, beren nortasun diskurtsiboaz. Arazo hau alde honetatik konponduta dagoela ausartuko nintzateke esatera eta, beraz, euskal literaturak abantaila

(44) Andu Lertxundi baten *Ajea du urturik* edota Juan Mari Irigien-en *Oilarren* promesa bezala elaberri errealista-magikoek aintzindaritza lana egin zuten euskal nortasun diskurtsibo baten sorketa honetan.

handiak dituela aurrerantzean bide desberdin eta aberatsak esploratzeko, behin eta berriro literatur nortasun baten gai funtzionalera itzuli beharrik gabe —haxe da elaberri maisua idatzi behararen grinaren erroan datzan arazoa—.

Alabaina eta epilogo hau amaitzeko, aurrerantzean nortasun honek sor ditzakeen arazoak aztertu nahiko nituzke, dagoeneko Atxagaren literaturgintzan present baitira.

Ez dago ukatzerik euskal kultura bat sortuz eta sendotuz baldin badoa euskal abertzaletasun historiko baten indarrez gertatu dela (ezkerreko zein eskuineko abertzaletasunak, izan ere abertzaletasunak bi kasuotan gainetik determinatzen du). Beraz edozein euskal nortasun diskurtsibo, literaturan eta literaturatik kanpo, genealogikoki loturik dago abertzaletasun historiko honekin, eta bere kontraesan guztiekin. Atxagaren kasuan kontraesan hauek bere lanean dagoeneko present daudela esango nuke. Izan ere lehen aipatu dudak bezala barrualdearen alegoria topologikoa errepresioaren gaiaren gainean eraikita daude.

Alabaina Atxagak kontraesan hauek sublimatu nahi izan ditu

bere literaturgintzan —eta zehazkiago *Obabakoak*-en—. Izan ere literatura instituzional eta kanoniko bat sortu behararen saiok, bertan nortasun diskurtsibo bat garatu nahiz, beste edozein barne-kontraesan sublimatzea eskatzen du.

Obabakoak-eko *Azken hitzaren bila*-ri buruz ari naiz. Aurreko hitzaldian sail honek aurkezten zituen kontraesanez aritu naiz eta "modernismoaren jarauntsi"tzat salatu ditut. Ez da kasualitatea, era berean, arestian sail honi buruz berriro aritu naizenean zera aipatu badut, hain zuzen *Azken hitzaren bila* sailean nortasun diskurtsibo baten erakuntza topologiko eta alegorikoak edozein kokatze lokal (*Obaba*) alde batera uzten duela eta unibertsal bihurtzen dela, mundu osoan zehar hedatuz, "bestealdearen" nortasun arazo bezala. Izan ere, nortasun diskurtsibo berri honen izaera unibertsala eta bere jite modernista batera datoz. Biek dute funtzio bera: nortasun diskurtsibo askozaz lokalago eta kontraesankorrago baten sublimazio unibertsalista eta ahistorikoa. Modernismoaren funtzioa horixe baita, kontraesan lokal eta historikoak gai unibertsal, metafisiko eta ahistoriko bezala mozorrotzea.⁴⁵

(45) Aldekoaren lana da bakarra luzetasunez Atxagaren ibilbideaz arduratu dena (Op. cit.). Maila honetan, Aldekoaren irakurketa historikoa ez bada ere, garbi uzten du modernismoaren eragina eta indarra Atxagaren lanean. Ikus batez ere "Abangoardiak Obabara" saila (63-70. or.).

Mozorrotze modernista honen denuntzia aspaldi eginak ziren García Márquez eta Vargas Llosa Borges buruz, beste euskal modernismo honen aitajaun nagusienetakoaz, mintzatu zirenean. Beren hitzetan:

GARCIA MARQUEZ: Fijate, yo no veo lo latinoamericano en Borges... Yo creo que es una literatura de evasión. Con Borges a mí me sucede una cosa: Borges es uno de los autores que yo más leo y que más he leído y tal vez es el que menos me guste. A Borges lo leo por su extraordinaria capacidad de artificio verbal... Yo creo que Borges trabaja sobre realidades mentales, es pura evasión...

VARGAS LLOSA: A mí me parece que la literatura de evasión es una literatura que escapa de una realidad concreta, de una realidad histórica; Diríamos es una literatura obligatoriamente menos importante, menos significativa que su literatura que busca su material en una realidad concreta.

GARCIA MARQUEZ: A mí, personalmente, esa literatura no me interesa. Yo creo que toda gran literatura tiene que fundarse sobre una realidad concreta.⁴⁶

Atxagaren kasuan ere moder-

nismoaren erabilerak funtzio bera du: euskal nortasun diskurtsibo bat eratzat duen literaturgintza lokal eta konkretua muga horietatik harantzago eramatea kontraesanik ez den literatura unibertsalista batean sublimatuz. Azkenean, Atxagaren aldarrikapena literatura guztia dagoeneko idatzia dagoela, unibertsalismo sublimatzaile honentzako aitzakia baino ez da.

Nortasun diskurtsibo baten sorkuntza literarioa, euskal kulturaren beste alor gehienetan bezalatsu, ondare abertzale historikoaren ondorio da eta berari zor dio sorrera historiko eta genealogikoa. Eta abertzaletasunaren baldintzetako bat barne-kontraesanak nortasun abertzale honi sakrifikatzea da, biak gatazkan badaude.

Beraz Atxagaren lanak ere zailtasun eta arrisku hau erakusten du: euskal nortasun diskurtsibo baten sorkuntzak dituen kontraesan konkretuak sublimatzea. Edota aurreko hitzaldian nioen bezala, egun Obaba bezalako mundu batean euskaldun gutiegi bizi direla onartu beharra dago. Gehienok bestelako "Obaba" askozaz gatazkatiago eta errealaigo batean bizi gara. Izan ere Obabaren funtzioa horixe da, bizi ez garen eta bizi nahiko genukeen leku sublimatu hori errepre-

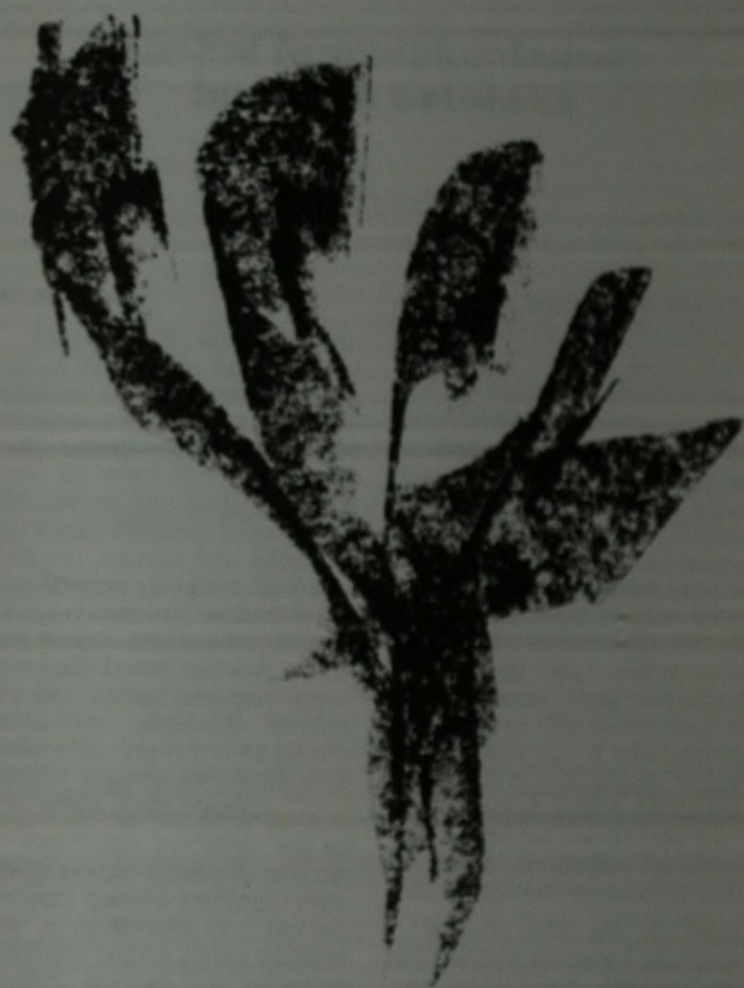
(46) García Márquez, Gabriel eta Vargas Llosa, Mario, *Diálogo sobre la novela latinoamericana*, Lima, Editorial Perú Andino, 1988, 40.41. or.

sentatzea. Obaba gure inkontziente abertzalearen proiektzio-gune da. Obaba azkenean euskal abertzaletasun historikoari zordun baitzaio.

Epilogo luze hau amaitzeko, beraz, esan nahi nuke Atxagaren literaturgintzak sortzen lagundu duen nortasun diskurtsibo euskalduna (Obaba) bat datorrela euskal literaturaren eta kulturaren instituzionalizazio eta kanonizazioarekin. Berau genuke azken hogeitau urteetako gertakaririk garrantzitsu eta emankorra euskal literaturan. Berari esker euskal literaturak —eta kulturak—

bere burua literatura postmoderno bezala eraiki ahal izan du.

Alabaina, nortasun diskurtsibo eta instituzional honen beharrek prezio bat du: barne-kontraesanen sublimazio abertzalea. Maila honetan beraz, eta EEA-ko egoera ekonomiko eta soziala aldatu ahala, abertzaletasunak ez dio frente ahal izango kontraesan berriei —ezingo ditu sublimatu— eta beraz nortasunezko literatura idazteari uztea espero dut, literatura konplexuago, aberatsago eta adierazgarriago baten —kontraesan horien adierazgarri— alde.

Euskal formulakuntzaren hurbiltze baterako

JOXEMIEL BIDADOR

O. Atarikoa

Bada ahozko euskal literaturan gehixegi ikertu ez den eremu zabalto bat, kantilenak alegia. Historian zehar ez dira aunitz burutu errefrau bildumak, baina ezin da esan ahanztirik geratu den zerbait izan dela, hor baititugu lekuko *Refranes y Sentencias* bilduma zaharra edo Ohienarte mauletarrak ondutako liburu famatua. Halaz ere, kantilenak beti ere errafrau edo esaera zaharren zerrenda luzeen barnean murgildu dira, zerbait ezaugarri amankomunean badaudela errefrau soilenekin, baina hori ez da erabateko arrazoia kantilenak errefrau soilak direla esateko.

Kantilenak zer diren ere ez dago erabat finkaturik, eta oso zehaztu gabeko kontzeptu batez ari gaitezke iduri dezake. Saiatuko bagina zertan datzaten esaten, latinean jada bazegoen hitz bati buruz mintza beharko

ginateke. *Cantilena*, *ae* elemele, esamesa; edo leloa, errepikapena. Hemen osagai garrantzitsu bat aipatzen da jadanik, errepikapenarena alegia.

Oso gutti izan dira kantilenen berri eman digutenak, eta gehienetan zerrenda laburren bidez alegatu zaizkigu berri horiek. Agian, adibiderik nabarmenena Vinsonena dugu. Honek bere *Le folk-lore du Pays Basque* liburu ospetsuan, kapitulu oso bat eskeintzen dio galari, baina, kantilenekin batera, beste zera batzuk ere azaltzen ditu, esaterako puska bilketako kantak edo herrietako esaera humoristikoak. Halarik ere, Vinsonek egiten duena korpus bat biltzea baino besterik ezta, eta ez du inolako ikerketarik edo interpretaziorik proposatzen.

Azkiek berak ere, lan handia burutu zuen bere *Euskalerriaren Jakintzarekin*. Azken liburukian, laugarrenean alegia, kapi-

tulu oso eta luze bat eskeintzen die haur jokuei, eta hor barruan, bada kantilena dezente. Halaz ere, lekeitiarrak ez du zerbait apartekotzat jotzen, eta beste haur kanta luzeekin berdintzen ditu. Bestaldetik, bada beste arazo bat, zeinetaz ozenki hitzegitera ez bait nintzateke ausartuko, fidelgarritasuna alegia. Noizpait kantilena bat kanta luzexka baten hasiera dugu Azkueregan, eta hori susmagarri samar deritzat. Halaz ere, ezin da ukatu iturri bukaezin baten aitzinean gaudela, eta hor jasotzen diren berri ugari jada ezin dira egiaztatu.

Apur bat beranduxeago, Manuel Lekuonaren lanarekin egiten dugu topo. Bere *Literatura oral vasca* liburuan, atal oso bat eskaintzen zaio berak izendaturiko "poesía decorativa" delakoari, v. atala hain zuzen ere:

"Hay en las literaturas populares un género poético de uso muy frecuente, pero de elementos extrañamente desprovistos de contenido significativo. Nos referimos a las cantilenas. Son las cantilenas un género de poesía de solo línea rítmica y colorido, sin significado alguno, por lo menos claro y expreso. También en las artes plásticas de escultura y pintura se conoce el género de solo línea y colorido, sin significado; es el que se conoce con el nombre de pintura y escultura "decorativas", en contraposición a la escultura y pintura "de asun-

to", llamadas de ordinario "escultura" y "pintura" simplemente. (...) La diversa distribución del elemento significativo, nos da una escala de poesía decorativa fácilmente divisible en tres clases: a) la al parecer totalmente desprovista de significado ideológico; b) la dotada de algún contenido significativo, aun cuando confuso y oculto; c) la compuesta de parte significativa y parte no significativa. (...) La onomatopeya y la estilización son como los elementos constitutivos inmediatos de la poesía decorativa. Suele decirse que la onomatopeya imita los sonidos de la naturaleza. Las voces onomatopéicas están formadas, en efecto, de sílabas que quieren remedar o traducir o interpretar de algún modo los sonidos de las cosas. (...) La poesía decorativa saca gran partido de este rango que el genio del idioma concede a la onomatopeya, utilizando para su intento la gran riqueza de elementos onomatopéicos que a favor de este estado de cosas se ha ido acumulando en el haber del euskera. Por lo que hace a las cualidades literarias de la onomatopeya, es por demás notable para nuestro caso, su gran fuerza de expresión. Sin la lentitud de una página literaria, un kukuruku! o un guagau! nos dan una impresión mucho más realista de un gallo, un perro, que la descripción más acabada de dichos animales. (...) La estilización, como se desprende de su misma noción está fundada en la sobriedad. La si-

briedad es cualidad general del arte, pero la estilización la eleva de categoría, llevándola hasta las últimas consecuencias y hasta los extremos del virtuosismo y de la superación de sí misma. La estilización reduce a la mínima expresión el número con la calidad, con el vigor expresivo de los mismos.

Las voces onomatopéyicas, si se comparan con las palabras que integran una descripción literaria al uso, son también verdaderos rasgos sueltos, pero de tal vigor dinámico, que, como ya dijimos antes, cada una de ellas es capaz de darnos una impresión de los objetos mucho más verdadera que la mejor descripción realista de los mismos. Por donde se comprende fácilmente el gran papel que como elemento de estilización desempeña la onomatopeya en la poesía decorativa.

Pero no es solamente la sobriedad de los rasgos lo que caracteriza a la estilización. Gusta frecuentemente la estilización de idealizar el rasgo sobriamente escogido, agrandándolo, exagerándolo hasta deformarlo, alguna vez, de su ser nativo, y darle por alguna analogía existente en él, un sentido más o menos vago y decorativo, de otro ser distinto.

Hay también en la poesía decorativa algunos rasgos que nos recuerdan esta faceta de la estilización, vemos frecuentemente en ella que las palabras del léxico corriente escogidas como rasgos característicos, sufren deformaciones o reciben adita-

mentos y reduplicaciones, que, poniendo novedad y misterio alrededor de dichas palabras, parece que tienden al mismo fin que dicha particularidad de la estilización: a dar relieve, a exagerar, así, el valor de dichos rasgos escogidos, contribuyendo al propio tiempo con ello notablemente al efecto decorativo del conjunto.

Lekuonaren hitz hauek irakurri eta gero, garbiago geratzen da kantilienen kontzeptuaren barruan zer dagoen. Halaz ere, ezta erabat argia ere ustez, eta Lekuona beraren obretan agertzen den bezalaxe, hasiera batetan berak deitzen duen "poesía decorativa" delako izendatzea, geroxeagoko lanetan, ia konturatzeke, haur kanta eta jokuekin berdintzen du.

Honengatik, hau da, kantilena hitzak izan ditzakeen konnotazioengatik —haur kanta dela, haur jokua dela— eta jarraian azalduko ditudan arrazoiengatik, nahiago izan dut formula deltura erabiltzea, eta hortik lanaren izenburua.

Formula bat zer den nahiko gauza eztabaidagarria da. Aide batetik, pertsona guzien baitan dagoke *abrakadabra* esaldi magikoaren zentrua, hau da, ezinezko edo helduezina den gauza bat hatzmateko erabil daitekeen giltza magiko-linguistikoa, beste aldetik, denok, ere ezagutzen dugu beste zentru arrazio-

nalistago bat, bilakaera, garapen, edo prozesu soil bat azaltzen duen sekuentzia informatikoa alegia, bai gertaera kimiko batez, bai sukaldari batek emandako errezeta xume batez. Gure kasuan, formula bat betiere aipatutako ahalmen magikoa zein informazio epistemologikoaz osaturik legoke.

Euskal formulakuntza deitu dudan multzo honetan, hiru arlo ezberdinak ikertuko ditut batik bat, hala nola, formula meteorologikoak, formula magiko-taumaturgikoak, eta azkenik, haurren kantilenak. Hala ere, formulakuntza arlo gehiagoz osaturik legoke orokorrean, lehenago azalduko ezaugarri bi errespetatzen diren neurrian.

Esanerak herri jakintzaren bilduma amaitugabe bat lirateke ontsa begiraturik. Jakintza diren aldetik, zientziazat jo ditzakegu, eta aldi berean, esan behar da, beren esanahia oso argia dela ia gehien gehienetan. Batzuetan esanahi hori loturik egon daiteke leku zehatz batetara —bai bertako euskalkiarengatik, bai bertan hagitutako pasadizo batengatik—, eta, horregatik, arront iluna gerta daiteke bere ingurunetik aterata, baina hau ez da erre-frauaren ezaugarri bat, baizik eta arazo geografiko zein beste motatakotan oinarritzen den gako edo zio bat. Esaera asmatzerakoan zein asmoa egon den ere

kontutan hartzekoa da nonbait nori zuzentzen zaion eta zertarako den; bi gauza auek, behar baino gehiagotan, erre-frauaren zentzua goibeltsen edo izkutatzen dute arrazoi askorengatik baina berriro ere, erre-frauaren ezaugarri ez den zerbait baten aurrean geundeke, zeren halakelentzuan baten zergatia erre-frauhori sortzen duenaren baita ulertu eta azaldu beharko baten genuke eta ez beste inon. Baina, beti ere, erre-frau batetan baten zentzu apologetiko bat, oso biki izan da ere, profetikoa nerrakirik. Zentzu hau esperientzian oinarriturik dago, *a priori* emandako lege bat. Baina, lege hori erabetekoa ez den momentuan, apologesi horren barnean sartzen da, eta horregatik, kabalerikoa den moduan, magia dei ditzakegun zerbait badauka izkurtuan. Hau ere, pertsona bakoitzaren baitan demostra daiteke zerbait da; edonork ez du erre-frau bat eta formula fisiko baten modu berean eta momentu berean esaten, nahiz biak, modu berean asmaturik egon —esperientziaren ezagutza, noski—.

Baten batek pentsa dezake formula meteorologikoak erre-frau soilak direla, eta ez dagoela zertan bereizi behar esaera arruntetatik. Dena den, ene aburuz hori da horrela gertatzen, eta erre-frau soilen multzotik aldentzen diren formula berezi batzuen aitzineki

geundeko. Alde batetik, herri jakintza bat erakusten da, esaera normaletan bezala, baina jakintza hori ez da erabatekoa, eta probabilitate oso gutxiko zientzia genuke. Beste aldetik, magikotasuna askoz nabariagoa da. Hemen ez gaude hontseilu edo lege baten aurrean, baizik eta desio edo nahi bizi baten aurrean, gizarte nekazari batetan oinarriturik. Laborariak egiten duen lana ez du egutegiak agintzen, baizik eta eguraldiak eta beste baldintza meteorologikoen. Formula hauek orduan, ez dira soilik esku-liburu bat ereintza edo uzta noiz egin behar den zehazki jakiteko, baizik eta, formulen bidez, zeruetako indarrak konjurtzen salatzen da, laborariari interesatzen zaion fenomenoak beharrezkoak diren bezala gertatzeko.

Formula taumaturgikoak, espreski, eritasunak eta mota guztiko gaitzak sendatzeko erabil izan diren formula zehatzak ditugu. Honako esaera hauek ez lirateke herri jakintza, pertsona batzuen eskutik emanda baitzeuden kasu anitzetan —nahiz zenbait formulen erabilena orokorra goa izan—. Formulan hauen esanahia ez zen beti garbia, eta askotan, zentzugabeko hitz zerrendak baino besterik ez dira. Bestalderik, nabaria da magikotasuna, sineskeria hutsa izanik, —halarik ere, batzuetan egi batetan

oinarri deitezke—. Geroxeago aipatu diren formula magikoak, formula hutsak lirateke, magia hutsa hain zuzen ere. Formula hauetan, nabaria da kristautasunaren eragina. Hau errez azal daiteke elizak historian zehar erakutsi duen jokabidea kontuan hartu ezker —elizak ongi zekien aintzinako sineskeriak ezin zirela bapatean kendu, eta bere baitan onartuz, egokitu zen tokiko beharretara, beti ere bere dotrina inposatzeko asmoarekin; hau izan zen arrazoi bat protestanteek paganismo salaketa Eliza katolikoa-ri leporatzeko hain zuzen ere—.

Hauren kantilenak jokuakin lotuta dagertza, eta jada esanda geratu den legez, Azkuak ez zituen bereizten ez elimintzeko errondak, ez berezko jokuak, ez aho-korapiloak; gauzak oro zaku berean sartzen zituen, eta ene ustez, haur literaturaz aritzean ez legoke hain gaizki, baina kantilenak diren aldetik, edo formulakuntzaren barmuan, ezberdindu behar dira —nahiz joku eta kantilenaren arteko mugak oso agerikoak ez izan—. Berrero ere, mota honetako formuletan bi alde ezberdinak agertzen zaizkigu; bai zientzia hori —oso murriztua egon arren eta beti ere modu infantil batez— bi lerrotako zeribait historio berezi eta argi batzuen bidez, eta bai magikotasun hori, behar beharrezkoa hauraren munduaren azalpenean.

1. Formula metereologikoak

Sarrera: egutegiaren bilakaera:

Delako herri baten egutegia ikertzeak ikaragarriko garrantzia dauka etnologoari eta erlijioen historialarientzako. Izan ere, euskal egutegiak ikerketa ugari jaso ditu, bainan, halarik ere, oraindino arazo asko gordetzen ditu bere baitan argitu gabe, eta batik bat, asteari dagokionez.

Aintzineko euskaldunen erlijioa beste horrenbesteren gisara, ilargian oinarritzen zen, eta horregatik, denbora gauzez neuritzen zen. Hau horrela delarik, argi gera daiteke *gaur* eta *gau* hitzen arteko erlazioa. Erabilera hau guziz arkaikoa dugu, eta ilargiaren behaketa errazten du hogeita bederatzi egunetako hila-bete ilargikoia sortzeko.

Ikerlari batzuen ustez, euskaldunek ilargi jainkoa izendatzeko zeuzkaten deiturak hiztegi-tabuek ziren, eta horregatik gaurdaino mantendu zaizkigun izen guztiak pleonasmok ditugu: *hilargia* (edo *ilun-argi*) euskalki gehienetan, *argi-zari* edo *argi-zagi* iparraldeko zenbait tokitan, eta *goikoa* Erronkariko mintzaira galduan.

Ilargia amona genuen, *Ilargi Amandre*, eta beste jainko garrantzitsu bat zen eguzkia ere *Euzkiamandre* geneukan. Baziren bi goren hauekin batera beste bi oso garrantzitsuak zirenak,

Amalur eta *Ortzia*, lurra eta zerua alegia.

Halaz ere, zer bait balin bada euskaldunen aintzinako erlijioa erakusten duenik, hori bera ditugu hilabete guzien izenetan gordeta, eta arrazoia zera da: hila-beteen izenak sortzeko ilargiak duen garrantzia. Euskalki orotan erabilitako izenen artean badira latinetik datozenak, izen kristauak, nahasiak, eta berez euskara hutsa direnak. Ikus ditzagun orain hilabeteen izenak fite batean.

Urtearen lehenengo hilabetea izendatzeko bi aukera badira: *beltzila*, *hiltzeltza* eta honen aldairak alde batetik, eta beste aldetik *urtarrila*. Lehenengoak ez du zailtasunik erakusten ulertzeko, baina bai aldiz bigarrenak. Zenbaitek *urtar* hitzarekin erlazionatzen dute deitura hau. *Urtar* uholde litzateke zuzenean, eta *urte* bera ez litzateke hezetasan aroa baino. Hau guztiz lotua dagerkigu aintzinean urte hasieran egiten ziren ur-erritoekin, gaur egunean Urdianen bakarrik, nik dakidanez, mantentzen direnak.

Bigarren hilabetearen izenak honako hauek ditugu: *otsaila* eta bere aldaerak —otsoen nahiz hotzen hilabetea—, *zezeila*, eta *barantaila*.

Hirugarrena *epaila* izan da leku askotan —adarrak ebakitzeko edo inautesteko garaia—, baina

orokorrenak *martxo*a eta bere aldaera guztiak izan dira.

Jorrala —jorratzeko hilabetea— laugarrena dugu. Izen honekin batera ere *abereila* —abeeren hila—, *opaila* —eskaintzen hilabetea—, eta *apirila* dauzkagu.

Bostgarrena loreen hilabetea ohi da, eta hortik *loraila*. Ezagunak dira *orrila* edo *ostolla* ere, *maiatzarekin* batera.

Garagarrila bai seigarren bai zazpigarren hilabetea izan daiteke lekuen arabera. *Bagila* ere ezaguna da —baben aroa—, *errearoarekin* batera. Zuberu aldean izan da *arramaizta* eta *ekhaina*. Azken honek —eguzkia goian, *ekhi-gaina*— erlijio zaharren aztarna berri bat erakusten digu, udako solstizioaren inguruan.

Sanferminetako hilabetea *garila* zein *garagarrila* izan da lekuen arabera, eta orokorki arruntena *uztaila* izan da.

Abuztua ere *dagonila* izan da leku zenbaitetan.

Bederatzigarrena leku gehienetan bai *iraila* bai *garoila* izan da. Iparralden ezaguna gertatzen da *buruila* eta beste tokitan *setemer* dugu.

Urria, *urrila*, *urrieta* eta beste aldaera batzuk izan dira nagusi hamargarren hilabetea izendatzeko. Baita ere *bildila*.

Hamaikagarrenak izen ugari

erakusten dizkigu: *hazila* —hazien hilabetea—, *gorozila* —gorotzarena—, *zemendija* —haziekin ere erlasionaturik—, eta *azaroa* —azen hilabetea—.

Azken hilabeterako *abendua* daukagu —*adventus* kristau hitzetik—. Baita *lotazila* eta *negila* ere.

Beraz, ikus daitekeen bezalaxe, izen asko, eskuliburu baten gisa, laborariak gauzak noiz egun behar dituen jakiteko dira. Halaz ere, oraindino bazezkitu geratzen esanahi oso argi ez duten zenbait deitura —latinetik datozenak kenduta noski— erlijio zaharra erakutsi bide dutenak: *urtarrila*, *zezeila*, *barantaila*, *ekaina*, *dagonila* eta *buruila*. Aipatutako *urtarrila* eta *ekaina* kenduta, beste guztiak ez dira oso argiak gertatzen, eta oraindino itxaron beharko da interpretatu ahal izateko.

Aintzinako egutegi zaharra erromanizazioarekin ahazten hasi zen. Halarik ere, honek ez du ezer ere esan nahi, zeren erta-roak oraindino oso arruntak ziren aro, urte edo hilabete nahasketak, eta egutegiaren batasuna ez da inolaz ere erabatekoa izan oso berandu arte.

Egun mendebaldean darabilgun egutegia aldaketa anitzen ondorioa dugu: hasiera batean 304 egunetako urtea zegoen —hamar hilabeteetako—; geroxeago Numa erregeak 355 egunetara

aldatzen du; Julio Cesarrek *Juliano* izeneko egutegia sortzen du 365 egun eta sei ordutan utziz; eta azkenik, Gregorio XIII Aita Santuak hamar egunetako aurrerapen bat egiten du, urriaren bosta hamabostera pasatuz. Kalkuloa guztiz ontsa egina izan zen, egun bat, lau oren eta berrogeita zortzi minututako okerra bakarrik sortzen delako lau mila urtero.

Urtea hasteko eguna ere ezberdina izan da leku bakoitzean. Aintzinako euskaldunek zeuzkaten daten artean bata bereziki izan zen zabalduena, hau da, neguko solstizioarena. Geroxeago, eta erromatartzearekin batera, errepublikako zein *Juliano* egutegiaren bidez aukeratzen zen eguna. Lehendabizikoa, hilargi-koaia zen, eta urtzaroaren ondotik zetorren lehendabiziko hilberriarekin hasten zen, gutxi gora behera martxoan, eta hortik *kalendae martiae* —honen aztarna batzuk Santander, Burgos zein Bizkaiko Karrantza eta Artzentales udaletan ospatzen diren *marzas* izeneko jaiak ditugu—. *Juliano* egutegia berriz, gorago esan den besala, Julio Cesarrek ezartzen du 45. urtean, Sosigenes astronomo eta egipziarren ideiak hartuta.

Oraindino aipatu dudan beste urtearen sailkapena urtaroena dugu. Egundun arruntena lau urtaro daudela esatea da, baina hau ez

da beti horrela izan eta benetan bitxia suertatu da ohizko mentalitate zaharrean, uste krono-espiritualetan desitxuratzaille bezala jokatzu. Zenbait tokitan, urtea hasi eta bukatu egin da San Miguel egunetan, hau da, maiatzaren zortzian eta irailaren hogeitabederatzian hain zuzen ere. Horrela, bi urtaro baino besterik ez leudeke: *uda partia* eta *negu partia*. Hau erabat egiazaturik geratzen da euskaraz dauden urtaroen izenei so egiten badiegu: *negu* eta *uda*, eta *uda* horren barruan *udaberri* eta *udazkena*. *Urri(eta)* edo *larrazken* hamargarren hilabetearen deiturak izan daitezke besterik gabe, eta xiberutarren *bedatsea* berrikuntza bat dateke, nahiz apur bat iluna hagitu.

Egutegi nahasketa guzti hauek gutxi ezpailira, kristauak ailegatu ziren eta apur bat finkoak izan zitezkeen siniskeri zahar guztiak urtu ziren erlijio berriaren barnean. Egutegi kristaua bazko egunaren inguruan eraikitzen da, eta hau arazo bat da, zeren data hau judutarren tradizioetik dator —udaberriko lehenengo hilbetea hain zuzen ere—. Orduan, data finkoak higikorak direnekin nahasten dira. Sarreran esaten den legez, kristauak erabili ohi zuten taktika beren mezua zabaltzeko beste herrietako ohiturak bere baitan onartzea zen. Beraz, errez azal daiteke ze

nahaste sortzen den Euskal Herrian; alde batetik erlijio zaharra bere egutegiarekin, bestetik erromatarrek berearekin, eta azkenik kristauak zenbait ohitura juduetan oinarriturik.

Magikotasuna

Aintzinako egutegi zaharraren agerpenak benetan urriak dira, hilabeteen izenak berak ezpadi-ra behintzat. Ziklo ilargikoaren aztarnak erabat estali ditu egutegi erromatar-kristauak, eta erlijio zaharraren aipamenik ia ez dago. Dena den, aurrean meteorologikoak egiteko dauden erizpide zientifiko guzien artean, bada dira mitiko-esoterikoak direnak —esaterako zotal-egunak eta abar—.

Solstizioak ez dira ia kasik formuletan isladatzen, eta *Donibane eguna* gaitzat hartzen duten formula askoren artean, gutxi batzuk baino eguzkiaren aipamena dakartza: *San Juan eguna, urtian dan egunik luzena*. Dena den, garrantzizko eguna genuen eta dugu haxe Euskal Herri osoan. Esate baterako, Urdiaingo herrian, Donibane bezperan oso festa bitxia ospatzen zen. Emakumeak biltzen ziren, eta ilunabarrean, Donibaneren omenezko kanta egiten zuten. Kanta hau bukatu ta gero, honako formula hau esaten zuten: *Orain arte belar, hemendik aurrera gari*, hau da, eskatzen zaio Donibane-

ri, udari, eguzkiari azken finean, mirakulua egiteko, eta ordurarte belarra izan dena gari bihurtzeko. Herri berberan oraindik, eta lehenago Euskal Herriko toki askotan, uraren erritua ospatzen da beste solstizioan, neguko solstizioan alegia. Erabiltzen den formula haxe dugu: *Ur goiena, ur barrena, urteberri egun ona*.

Erljio eta egutegi zaharrak esan bezala ia desagerturik baldin badaude euskal formulategian, ez da gauza bera gertatzen kristau kutsua duten elementuekin. Alde batetik, geroxeago aipatuko dudan mnemoteknia grafikoarekin lotuta egon daiteke. Baina bestealdetik ere, formularen garrantzia eta indarra bere efektibitatean datza. Formula magiko edo elimintzeko erronda baten boterea bere baitan dago, formula hauek berez indartsuak direlako. Baina formula meteorologikoen garrantzia beren hatzemasunean datza. Alde hortatik soilik magikotasunean uler daitezke, eta ez zientzian bakarrik. Eta igertzeko ahalmen horrek behaketaz aparte, badu beste arrazoi bat, erlijio berriaren boterea. Santuek, beren egunekin erlazonatzen diren fenomeno berezitasunak bereganatu dituzte, eta horregatik, formula igertzeko balio duen neurrian magikoa da.

Aurrean metereologikoak:

Predikzioak egiteko formuletan erabiltzen diren erizpideak oso ugariak dira. Batzuk izadi eta baserriko bizitza normalean oinarritzen dira, gauza guzi hauen behaketa lasai sistematikoan. Urtero gure behaketa propioak ez egitearren formula ezberdinak asmatzen dira eta belaunaldiz belaunaldi transmititzen dira. Honen adibide eder batzuk: *Espartina maiz laxatzen bada, laster euria, Etxean habe harria bustita dagoenean, laster euria* edo *Ormak ortan izerditan badagoz, euria*. Halarik ere erizpiderik erabiliena animaliak ditugu. Bai, etxe-ko animaliak izan daitezke aiposenak eguraldi ona, euria edo elurra ekarriko duen jakiteko; abelgorriak eta behiak: *Abelgorriak udabarrian kortan, mendira joan gura dabela orroaz hasten bada, eguraldi onaren zantzua da, Behiak anka goratu ta dardaratzen badu, elurra, Behiak gibelat uzta ari zirenean, gero denbora txarra, Behiak isilik eta isilik badira, laster eguraldi txarra, Behiak ausnartzu badagoz, atzeta eguraldi txarra, edo Behi ta ardiak gorputza inarrostuz geroz, ekaitza; ardiak, ahariak, axuriak edo ahuntzak: Ahariak eta ahuntzak gora goraka ta agiraka dabilzanean, euria, Ardia iluntzean ote jale baldin bada, hurrengo egunerako elurra, Ardiak bordan faloska ari diranean, biharamunean elurra, Ardiak gora doaze-*

nean, eguraldi ona; bera datoze-nean, txarra, edo Behi ta ardiak gorputza inarrostuz geroz, ekaitza; zakurrak: Zakurra kukusoak kentzen ari bada, euria laster; katuak: Gatuak belarri gibeletik hatza badarabile, eguraldi txarra, Gatuak erotuki jostetan ari direlarik, biharamunean elurra, edo Katuak iparraldera begira musua garbitu ezker, eguraldi ederra. Itxasaldera begira garbitzen bada, euria; zaldi eta behorrik: Behor ta zaldiak estrabilean pulunpari hots eragin gabe ta isil badira, elur gehiago izanen da; erleak: Erleak aurretik igarten dute ekaitza noiz datorren, edo Erleak euren kutxa inguruan dabilzanean, euria; oilar, oilo eta txitak: Oilarrak arboletan gora igo eta gelditzen badira euria, Oilarrak arratsalderako bortz orenez geroz kukurruku jotzen badu, hoge ta lau orenen barnean euria segur, Oiloak sagar adarretara igon ezker, laster ekaitza, edo Oiloak zorriketan, ardiak zintzarri dantzatzen, oilarra goizean kukurrukuda hasten denean, txitxarea luze luze lurraren gainean dabilenean, enarak lurra ia ia joan dijozanean, euria laster, eta baita ere etxe-ko animaleak ez direnek iragar diezaguketen ze eguraldi egingen duen; armiarmak: Amarratz baltza jaisten denean euria, Armiarma lurrean ikusten bada, hoge ta lau ordu barru euria, edo Marasma handi bat eta txiki bat ikusi ezker, euria laster, ba-

reak: *Barea lurraren gainean baldin badabil, euria, Barea eguzkia ateratzen denean aza baten azpian bada ere gordetzen dira; eltxo eta euliak: Eltxoak biraka badabiltza, euria laster, Eltxoak usika dabiltzanean, bero hurrengo egunean, Euliak heltzen badabe, euria laster, edo Euli txikiak elkartu ta eguzkia sartu baiño lehenago hegaz dabiltzanean, eguraldi ona; apoak, sugeak eta suangilak: Elurra dakarrenean, isilik egoten dira sapoak, Martiko sugeak berrogei eguneko ekaitza dakar, Sapoak klik klok kantetan badihardu, biharamonean eguraldi ona, Suangila bat norbaitek hil ezker, biharamonean euria, Subea eguzkia hartzten bide ondoan badago, laster euria, edo Suge anitx agertzen direnean, erauntsia laster, musker, muxar edo saguzarrak: Muskarra kantari badago, legorte edo euritea, Muskarrak kantari ta ixkisuak karra karra kakarra egiten badu, euri haundiak berehala, Muxarra pago zuloetan sartzen baldin bada, hego aizea, edo Saguzarrak iluntze ta gaue-tan hegaz dabiltzanean, biharamonean eguraldi ona; antzar, bele eta beste hegazti motak: Neguan txoriak etxe ondora etorrita pinpin ari badira, elurra berehala, Antzarrak batera ta bestera hegaz dabiltzanean euria, Itxasantzarrak datozenean, eguraldi txarraren zantzua, Itxasantzarrak datozenean, edurrak ugari, Bela*

*asko dabiltzanean ebia seguru, Beleak kakaka egiten badu hegoa, Beurtxoriak kantatan diane-an, euria fite xinen da, Egabelek goizetan txio txioka badihardute eguraldi ona, Egabelek hegaz lurraren kontra dabiltzanean euria, Hontzak neguko eguerdian nahiz arratsalde erdian kantatzen badu elurra edo Okila kantatzen duenean euria eskatzen ari da; har eta txinurriak: Harrak azalean dabizanean, euria laster, Harrak eta txindurriak lurgainean agertzen diranean, eguraldia euritara edo Harrak ugari lur ganera urten ezker euria, edo, basa abereak besterik gabe: Base abereak neguan euren ez etxe aldera datozenean, ekaitz handia datorrela iragarten dabe. Landareen erabilpena ez bide dago hain zabaldua aurre-sanak egiteko eta hortik hain formula gutxi egotea: basaranen bidez: *Baxaran urte, elur urte*; belarren bidez: *Belhar urte, deusez urte*; intxaurren bidez: *Intxaur urte, arto urte*; urritzen bidez: *Urrutx urte elur urte*.*

Aipatutako formula guziekin ere, beste sailkapen bat egin daiteke, eguraldi ona, txarra, euria edo elurra iragartzeko balio-garriak direnentz kontuan harturik. Formula gehienak euria iragartzeko balio zaizkigu, gutxiren zenbait baino gehiago ez dagoe-larik eguraldi ona predezitzeko. Elurra datorrenentz jakiteko ere

badira zenbait formula: *Ardia iluntzean ota jale baldin bada, hurrengo egunerako elurra, Ardiak bordan faloska ari diranean, biharamunean elurra, Behor ta zaldiak estrabilean pulunpari hots eragin gabe ta isil badira, elur gehiago izanen da, Gatuak erotuki jostetan ari direlarik, biharamunean elurra, edo Hontzak neguko eguerdian nahiz arratsalde erdian kantatzen badu, elurra.*

Beste erizpide zabaldu bat gertaera meteorologiko berak erabiltzea izan daiteke. Batzutan lainoa noraino ailegaten den kontuan hartzen da: *Lanoxerra martian noraino, apirilean edurra haraino, Lantxerra martxoan noraino, apirilean edurra haraino edo Otsallen lañoa noraño, elurra hauntzaño, besteetan haizeak izaten dira: Mendebalak eurik dakar, zerua, ilargia, eguzkia eta izarren egoera ere garrantzitsua gerta daiteke: Arrats gorri, eguraldi; goiz gorri, eurilari, Eguzkia zuriegi datorrenean, iluntzean euria, Ekhia mingar denean bihamenean ebia, Gau gorri haizetsu, goiz gorri euritsu, Goizean eguzki gorri, arratsean iturri, Iretargiak larrina daukanean hogeit ta lau ordu barru euria, Izarrak argal badira, biramenean eguraldi ona; usu badira euria, edo Izarrak bakan daudenean, eguraldi onaren zantzua.*

Erizpide mitiko-erlijioso guziaz genituzke aurrean meteorolo-

logikoak egiteko orduan. Batzuk santu bati zuzenean erreferentzia egiten diote. Hauxe santu horren egunarekin erlazionatu behar da zuzenean eta ez santuaren ezauzgarri propioekin, eta erregela mnemotekniko bat izanen litzateke, grafikotasunean oinarritzen dena, errazagoa baita santu bat fenomeno meteorologiko zehatz batekin erlazionatzea, egun soil batekin baino: *San Mark egunean euria bada, berrogei egunez gutiago izanen da, San Meder eguneko euria, berrogei eguneko ondoria, San Pedro egunean euria bada, berrogei egunez euria izanen da, edo San Pedro egunean euria egiten badu, urte hartan gaztaña aunitz.* Antzeko zerbait jazotzen da beste data berezi batzuekin, hala nola eguberria: *Eguberri zereki, urteberri hareki; kandelario eguna: Gandelairo bero, negua dugu gero; gandelairo hotz, negua joan da motz, kandelarioz euri, laster da udabarria; kandelarioz aterri, negua dator atzeti, edo Kandelera eguneko jostaiek, berrogei eguneko ekaitza; garizuma: Garizuma berandu, udabarria berandu; kukua etorri, gosea etorri; kukua juun, gosea juun edo Garizuma goiz, negua goiz; garizuma berandu, negua berandu, edo urteberria: Urte berri zereki, urteko eguberri guziak hareki.* Baina badira oso bitxiak suertatzen diren gutxi batzuk mitikotasun horren barruan sartzen di-

renak: erramu eguneko ebangelioa: *Erramu egunean ebangelioan zer aize, urte guzian hura naguse* edo *Erramuz sagara bitartean den eguraldia berrogei egunez egiten du*; meza liburua: *Mezako liburua aldarean ezker aldean gelditzen bada, eurituko da*; astelehen eta barikuak: *Asteleheneko euria, aste guziko euria, Bariakuan trumoiak hots egiten badau, eurizko bederatziruena, Ortzilarean harria egiten bada, bederatzi egunez euria, Ostiraleko trumoi, berrogei eguneko berdatea edo Ostiralez hasten den hila, onik hasten bada, ona izango da, txarrez hasten bada, txarra*; apirilaren lehenengo igandea: *Apirilaren lehenengo domekan euria bada, hil guztian hiru egun eztira aterri izaten*; hilaren azken eguna: *Hilaren azken eguna ta urrengoaren aurrenekoa onak badira, hila ondo jarraituko da*; edo bigarren eta hirugarren egunak: *Hilaren bi ta hiruan eguraldi onak izan ezker, langiro onak hil hartan, Hilaren hirugarren eguna nolako, hil guztia halako edo Hilaren hirugarren eguna zelako, hila guzia holako*. Azken hauek zotal egunekin erabat erlazionaturik dagerzkigu.

...

Jada aipatu den formula hauen helburu didaktikoa argi geratu da, eta esku-liburu baten moduan funtzionatzen dutela ere

bai. Badira bilduma honetan, deskribapenak baino ez diren nahiko formula. Gehienetan hila-bete bakoitzaren ezaugarri bat hartzen da defintzaitzat, eta besteetan, baldintza bat ezartzen da mehatxu bat bailitz eta ez betetzekotan hil horren desoreka datorke: *Abendua burdinezkoa, hilbeltza eltzairozkoa, Agorrileko euria, arno ta ezitia, Aprila bero, negua, Azaroko eguna, argiko iluna, Bagil argia, urte guziko argia, Buruila udaren buztana, ta neguaren hastapena, Eguzkia ta euria, martiko eguraldia, Kukuak egiten du maiatzean kuku, garagarriean gelditzen da mutu, Maiatza urtearen giltza, Martxo lore bat ere gabe baino hobe, april lore menture, maiatz lore lore ta flore, Otsaila firila farala, Otsaila katuila, Otsailean aldiz eguzkitan, aldiz sutantzean, Urriko edurra, zortzi hilebeteko edurra edo Urtarril hotza, neguaren bihotza.*

...

Laborantza eta abelzantzareko formula jakingarriak ez dira espero zitezkeen adina, baina halarik ere multzo txiki zehatza osatzen dute. Gehienak laborantzari dagozkio. Egiten dituzten erreferentziak honako hauek ditugu: *garia edo ogia: Apirila euritsu, urte hori ogitsu, Aprila hotz, ez gari ta ez agotz. Doni-ane euria, garien galtzegarria, Edur urte, gari urte, llintxa urte,*

gari urte, Izotz urte gari urte, Maiatz pardo, ogi ta ardo, maiatz hotz, ez gari ta ez agotz edo Pazko maiatzeko euritsu, urte hori ogitsu; artoa: Artoa ereiteko, San Isidroren astea, atzea baino aurrea ohea, Artoak ontzeko erein behar dira garagarriean, guk erein genitun uztan, horregatik gelditu ziren ez buru ta ez buztan, Elorria lora dago, artoa ereiteko giro dago, Intxaur urte, arto urte, San Jurki, artoak ereiteko goizeti. San Markos artoak ereinda balegoz, San Mark artorik baduk lurrerat eman, San Mark artorik baduk bota zak, ez paduk xerka zak edo Trumoi urte, arto urte. Arto urte, kaka urte; gaztaña: Madalen astea bero, gaztaña gero edo Madalen eguna eguraldi onez, gaztain zaliak zorionez, aza: San Matia erein duk aza hazia? Hik bilduko duk aza handia; edo hazia, zehaztu gabe: Semark, azia baduk emak eta ez baduk xekazak. Abelzantzaren barruan ardiak: Abendu xuri ez ardi ta ez axuri, Ahariak maiatzean, deuri deuri deuri esaten nausiari edo Ilbeltza iten badu iltxuri, ardiyek haziko du axeri, ilbeltza iten badu ilbeltz, ez ardi ta ez axuri; behiak: Andra Mari martiko, behiak mendira jaurtiko edo Andra Mari martxoko, behiak larrean aseko; eta oiloak baditugu: Martian arraultza ta martian txitra edo Martiko oilloa, oillotxo.

• • •

Erabatekoa izan gabe, baj

esan daitekela formula metereologikoak eskema bati atxekitzen direla. Alde batetik, aditzen erabilpena oso murriztua geratzen da —formula magiko-taumaturgikoetan baino askoz gehiago—, eta bestaldetik, hauxe bera lotuta dago formula hauek erakusten duten eskema erritmikoarekin, errima eta dualismoan oinarritua dagoena.

Aditzaren erabilera oso murriztua da. Inolako aditzik gabeko formulek multzo samar handia osatzen dute: *Abendua burdinezkoa, hilbeltza eltzairozkoa* edo *Abenduko eguna argitu orduko iluna*. Arrazoia ene ustez honako honetan datza: formulak herri jakintza diren neurrian, alde zurretik egiaztatutako kontzeptuak erakusten dituzte, eztabaidagarriak suerta ezin diren kontzeptuak hain zuzen ere. Aditz guzien kenketak ziurtasuna ematen du, zalantzarik izateko sor daitezkeen aukera guziak egoztuz.

Bestaldetik ere, erregela mnemotekniko bat dugu beharrezkoak ez diren hitz guzien kenketa, aditzak esaterako, benetan esanguratsua dena agerian utziz. Hau lotuta dagerkigu formula hauen luzaerarekin. Hurrengo atalean ikusiko den legez, badira formula magiko-taumaturgiko dexente luzatzen direnak; baina atal honetan oso gutxi dira bi lerroetatik pasatzen direnak,

eta badira bi edo hiru hitzez osaturiko zenbait adibide: *Aizeak negua*, *Bizkaiko negua garizuma* edo *Hegoaren ondoti euri*.

Laburtasuna nahiz aditzen ezak, formula hauen estruktura-rekin batera, osatzen dute erritmo propioa —berriro ere memotekniaren barruan murgiltzen ari gara—. Estrukturari dagokionez, ia gehienetan bi hemistikioz osatutako formula dualistak ditugu korpus honetan; badira zati gehiagoz osatutako adibideak —lau zatiz: *Abenduko elurra gailtzearua*, *hiltzeturkua burniya*, *otsailekua egurra*, *martxokoa ura*; hiru zatiz: *Agorrileko ura da zafran*, *eztia ta arda* edo *Andra Mari martiko*, *artean uda ta tiko*, *handik aurrera betiko*— baina erabiderik arruntena hau da. Batzutan zati bat murriz daiteke, eta hitz bakarreko hemistikio erren baten aurrean geundeke, baina hori erraz azaltzen da gehienetan indar espresiboa hartzen duen zatia dela esanez.

Esan dugunarekin, oso erritmo markatuko formulak idurika ditzakegu: bi zati, aditzik ez, laburtasuna: — —, — —. Orain, barneko errima bat bilatzen badugu, kanta daitekeen zerbait izanen digu: — —a, — —a. Askotan, errima hau hitz berbera errepikatuz lortzen da: *Aprileko lorea urrea baino hobea*, *maitzeko lorea bapeza baino hobea*; *Ardi urte atun urte* edo *Baxaran*

urte elur urte;... Erritmoa behin eta berriz errepikatzen ari den ideia batekin lotuta doa: mnemoteknia. Esku liburu ahozko bat dugu formula metereologiko guztiak, eta ondo ikasteko hauxe dugu jada txikitandik dagoen sistema.

Beste gai batetara pasatuz, esan behar da onomatopeiaren agerpena ia hutsa dela formula hauetan. Baten bat bai agertzen dela: *apirila biribila*; *Aratuste manga*, *ardoari dzanga*; *otsaila firili farala*; *martxoa birrinbi barranba*; baina honek ez du inolako ondoriorik erakartzen. Desitxuraketa eta onomatopeien hain erabilera mardula egoteak bi arrazoi izan ditzake: alde batetik helduen gizartean ez dagoela haurren gizartean bezalaxe desitxuraketarekiko grina gori bat, eta kontzeptuek garrantzia hartzen duten neurrian beste erabideak dagertza, ikusitako aditzen kenketa esaterako; beste aldetik, sail honetako formulak deskriptiboak dira, eta bere indarra munduaren sekretuak argitzen dituzten neurrian kokatu behar dugu, hurrengo bi atalen formulen indarra formuletan bertan datzan bitartean, eta batez ere formula magiko eta haurren kantilenei dagokienez.

Bukatzeko, aipatu beharko da formula gutxi batzuk erakusten duten egitura. Gehien gehienetan, eta esaera arrunt batetan

gerta daitekeen bezala, zerbait abstraktoa ditugu formulak, apertsonalak. Hala ere, badira zenbait adibide elkarrizketa moduan agertzen direnak: *A martxo a martxo, har zak esker gaizto, nere ardirik kaskarrenak egiten dizkik zazpi salto, Anderdena Mari martxoko, gure behia larrean aseko eta zezenak zokotik: -Muuu! Gero duk Erramu, Andra Mari martiko neguari eman diok ostiko edo Apirila biribila urdia teian hila! -Ez da hila! -Bada hila! -buztana badabila!* Besteetan, formula bera pertsonaiaren ahoan jartzen da: ardia: *Ama Birgiña martxoko, neguari eman diok ostiko edo garia: Garia txiki banintzen, handi banintzen, maiatzean buru nintzen, Maiatzean txiki nahi handi izan, burutu behar naizela ziur izan edo Txikiya banintzan haundiya banintzan, mayatzian zorruan nintzan.*

2. Formula magiko-taumaturgikoak
Sarrera: erlijio zaharra eta kristautasuna:

Bigarren puntu honetan, formula taumaturgikoak genituzke bereziki, sendatzeko erabiltzen diren formulak nahiz sendatze prozesua azaltzen dituztenak. Beste aldetik ere, badira beste formula mota berezi batzuk, hala nola, madarikazioak, erlijiosoak —nahiz hauek ere taumaturgikoak izan modu berezi batez—,

esoterikoak, akelerretan erabiltzeko, eta abar.

Formula taumaturgikoei buruz zera esan behar da; errazak dira azaltzen dituzten kontzeptuak, eta gutxi izaten dira sendi bakoitzean transmititzen direnak baliagarriak baitira eritasun bat baino haboro sendatzeko. Gehienetan, formula hauek keinu batzuen laguntza behar dute —gurutzeak, inguruak, ...—, eta askotan, gaitz bera bat sendatzeko bi formula badira, hau da, batek azaltzen du zer egin behar den eritasuna sendatzeko, eta bestea konjuro gisa erabiltzen da —batez ere gaitzekin hagitzen da hau—.

Formula magiko taumaturgikoetan erabiltzen den magiaren kontzeptua ez dago umeez duten kontzeptutik hagitz urrun, baina badira formuletan gauzatzeko diren aipatu beharreko zenbait ezberdintasun. Hasteko, eta haurren formulen atalaren bukarako gogoetari atxekituz, esan behar da helduak beti ere umeak baino aunitzez errazionalistagoak direla, eta horregatik haien formulek ez dute haurren kantilenak bereizten dituen zentzugabekeria erakusten. Helduok ez ditugu gure formulak hitz inkonexuen errenkadetan oinarritzen, eta ulertzen ez dugun indar haundiago bat behar dugu, erlijioa den, izadiaren indarra den, edo bai beste edozein indar mis-

terioitsua azaldu ezin duguna den.

Formula gehienek izadian fe-dea erakusten dute, nahiz zentzu erlijioso batez hornituak egon batak bat. Lehenagokoan, arrunta-goak ziren sendalariak gure Euskal Herrian, sorgin-aztiekin erlazionatuak argi ta garbi, baina egia esan, ez zeuden eraban onartuak ofizialtasun aldetik. Iñaki Barriola eta Caro Barojaren ustez, euskal medikuntza herrikoian bai enpirismoa, bai praktika eta bai erlijioa biltzen dira.

Erljioari buruz hona hemen zer diosku Caro Barojak:

"No cabe duda de que las partes que ejercen mayor influencia sobre el campesino son la parte moral de la religión y la que gira en torno a los castigos en vida y post-mortem. La idea de que las malas acciones o las infracciones de los deberes religiosos son con frecuencia sancionados en vida, está siempre presente en la moral del campo. Muchas veces he oído decir que una inundación, que una granizada, que un accidente, son castigos de Dios. Desde pequeños emplean los chicos la amenaza de este castigo para vedarse mutuamente las acciones más insignificantes. Cuéntanse casos como el siguiente: "Un chico subió a un árbol a coger nidos el día de San Juan; se cayó del árbol y se rompió una pierna. Castigo de Dios porque ni en el día de San Juan ni en el día de San Pedro

es libre subir a los árboles". Esta idea que aparece con toda la inocencia infantil no se borra con la madurez sino que evoluciona. La idea del principio del mal contrapuesto al del bien, es general y se aplica a las cosas más insignificantes. Así por ejemplo se dice que unos animales son de Dios, y otros del diablo. No se deben matar mariposas, por que las mariposas son de Dios, y si se matan, lloverá en castigo; pero no importa matar un sapo, porque el sapo es del diablo; lo mismo dicen con respecto a la amoña mantagorri, vaquita de San Antón. Lo que es bonito se considera como de Dios, lo feo del diablo. (...) Sobre estos dos elementos como base, se alza la religiosidad de la mayor parte, la gente ha cogido de un modo muy fuerte la idea de que es de orden fundamental el cumplimiento exacto y absoluto de los deberes religiosos que se exteriorizan y toman un aire social. Es decir, la asistencia a la mayor cantidad de ceremonias religiosas posible, la frecuentación de los mandamientos en su máximo grado, etc."

Ene ustean, erlijioa da formula gehien osatzen duen indarra, eta ez bakarrik egun Euskal Herrian dagoen erlijio zabalduena, kristautasuna alegia, baizik eta aintzinean geneukan erlijio zaharra ere bai. Aurreko puntuaren sarreran zenbait berri ematen dira gai honi buruzkoak, eta horregatik ez naiz orain hontaz luzatzen

ber-hasiko, soilik esan zein garrantzi handia daukaten zenbait elementu naturalek euskal *kosmogoniaren osatzerakoan*; *printzipalena* ilargia dugu, eta honekin batera eguzkia, zerua —Ortzi— eta izadiaren landare elementuak —Amalur—.

Hau ez zen euskaldunen siniskera bakarrik, eta halako eskema askoz gehiago ere zabaldua bide zen Europa osoan. Hau apur bat argitzeko Otto Rahn historialari germaniarraren elebartzuk ekarriko ditut:

"El druidismo era más una doctrina filosófica que una religión y comprendía: la teología, la astronomía las ciencias naturales, la medicina y el derecho. Lo que César llamaba la disciplina de los druidas no era sino una síntesis dogmática de estas ramas del saber, síntesis que ofrece sorprendentes afinidades con la filosofía pitagórica y con las filosofías de las teogonías hindúes y babilónicas. Los druidas enseñaban que la tierra y todo cuanto alberga había sido creado por el Dios de la muerte, Dispater —apika gure ilargia?—. El alma era de naturaleza divina; por ende inmortal, teniendo que transmigrar de cuerpo en cuerpo hasta que, purificada por la materia pueda entrar en el otro mundo, el del espíritu. Su supremo Dios ere Belenus o Belis, como lo denominaba el historiador griego Herodiano. Dicho Belenus no era otro que Apolo-Belio, el Dios de

la luz —gure eguzkia?—. Dispater ere el nombre latinizado del príncipe de los infiernos, Plutón, soberano de las almas pálidas de los que habían partido y guardián de los tesoros subterráneos. (...) La teogonía céltica parece haber sido dualista. La celtibera lo era. Sólo bajo la dominación romana se hizo politeista. No cabe duda de que pudo mantenerse durante siglos en su forma original en los valles salvajes e inaccesibles de los Pirineos y en lo alto de sus montañas. Los druidas celtiberos veían en Dispater-Plutón al Zeus-Othonios grecolatino: Dios de la muerte, de la tormenta y del fuego y creador del mundo terrestre. Le hacen reinar en las profundidades de la tierra, con su martillo de trueno en la mano, o atravesar los aires en su carro tirado por carneros, sembrando la desolación y la muerte. Se asemeja a Wotan y a Thor, pero a pesar de su nombre grecolatino y su afinidad con las divinidades nórdicas mencionadas, no es sino la variante celtibera de Ahriman (devastador) de iraníes, medas y partos. Según la doctrina del mazdeísmo iraní, dos son los principios que desde la eternidad luchan entre sí: el de la vida-fecundidad y el de la muerte-destrucción. El primero tiene por símbolo el sol, la efusión de la luz espiritual, de la verdad y de la bondad, al que se le veneraba en Ahura-Mazda (Ormuzd), el Dios omnisciente. El segundo simbolizado por las tinieblas de la noche, contiene el error, la

maldad y la mentira, y encontraba su encarnación en Ahriman, el devastador. Ahura-Mazda ha creado el cielo y la tierra. Su creación ha quedado incompleta debido a la intervención de Ahriman. El ser humano tiene la obligación moral de luchar en pro del bien y en contra del mal, a favor de la verdad y en contra de la mentira. En la Naturaleza, tiene que destruir todas las plantas y animales dañinos, sobre todo la serpiente —"Suge bat akabatzen duenak zeruko iskalera bat irabazten du"—, el enemigo de Dios, y potenciar el crecimiento y desarrollo de las criaturas útiles. (...) El hecho de que Dispater-Ahriman celtíbero iraní exista también en sanscrito bajo la denominación de Dyaus pytar, en griego bajo el nombre de Zeus pater y en latín con el de Júpiter —euskaraz ez dateke agian ortzi*osta (ikus xiberutarren ostadarr), eta *osta*os (deus, iobis) + aita?—, puede esclarecer la riqueza e intensidad de relaciones que ha habido entre el mundo mediterráneo ario y el ámbito oriental de la civilización hindú, su colindante. Todas las castas sacerdotales de los arios primitivos conocieron en sus comienzos, bajo la forma de misterio esotérico, el dualismo de celtíberos e iraníes. Tendremos que tenerlo en cuenta cuando, como colofón de nuestras consideraciones, hablemos del maniqueísmo dualista y de su variante occidental, el catarismo".

Hau ikusita, zilegitzat jo liteke

hauxe pentsatzea: kultura indoeuropearra zein aitzin-indoeuropear zenbaitetan bi jainko zeuden garrantzitsuak, argia eta iluna, ona eta gaiztoa, gorena eta behena, hau da, eguzkia eta ilargia. Lehenengoa sortzailea da, egunaren asmatzailea —*egun + ki (n) ?*—, eta bigarrena eriotzaren mezularia —*hil + argi*—. Ortzí eta Amalur bi honen beste aldairak izan daitezke, eta aisaki parekatzen dira bakoitzaren berezitasunak.

Formula erlijiosoak:

Sarreran jada erlijioaren garrantzia ikusi da, baina agian zergatia ez da oso garbi geratu. Bai eman direla berri ugari erlijio zaharrak izan zezakeen berezitasunei buruz, baina hau formuletan gauzaturik ikusi behar da. Hori da hain zuzen oraintxe egiten saiatuko dena.

Ezaguna den bezataxe erlijio zaharraren agerpena zenbait formuletan ikus daiteke izkutuan. Agian argienak eta ene ustez garrantzitsuenak eguzkiari egiten zaizkion agurrak lirakeke, eguzkia joaten da eta agurtuz eskatzen zaio hurrengo egunean hartzara etortzeko; egitan otoltz txipi batzuen aurrean gaude: *Adio Joanes* —Donibane noski, udako solstizioaren jai kristauek hartu bait zuten beren santu haundi honen eguna ospatzeko— *haugi bihar muga onez, Adios aman-*

dre, biharartio, Eguzkia joan da bere amagana, bihar etorriko da denpora ona bada, Gaur kontsolatu nozu eguzkia, bihar bere etorri zakidaz kontsola naiteari, edo O iruzki saindia! Eman zahuzu biziko eta hileko argia. Besteetan etortzen den eguzkiari agurra izan daiteke: Ongi etorri iduzki xuri.

Aurreko atalaren sarreran argi ta garbi uzten da aintzinako euskaldunentzat bai eguzkia bai ilargia emeak zirela. Bi jinko garrantzitsuenak sexu honetakoak izateak egun harri gaitzake, baina ezin da ahaztu euskal gizarte zaharrak bereizten zuen gauza bat matriarkalismoa zela. Interresgarri xamar ere deritzat puntu honetara ailegatuta Otto Rahnen pasarte txipi bat aipatzea:

El dogma mosaico del Génesis según el cual Jahvé habría creado primero a Adán andrógino para hacer de él el padre y la madre de Eva, nunca tuvo allí aceptable acogida —Okzitanian—. Según el mito occitano, Adán y Eva eran dos ángeles caídos condenados, con lucifer, a vagar de estrella en estrella en su exilio terrenal. Eva goza de los mismos derechos que Adán, tanto en el cielo como en la tierra. No es la varona de Adán sino su domina, pues los occitanos, como sus antepasados los iberos y los celtas —eta euskaldunak?— veían en la mujer algo profético y divino. La Eva judía se halla por tan debajo del hombre, que primero

lleva el nombre de su padre y luego el de su marido, no siendo siquiera digna de tener nombre propio. Las familias más ancestrales del Languedoc, en especial de los Pirineos, donde la tradición celtibera se había mantenido en su más alto grado de pureza, llevaban el nombre de sus antepasadas."

Formula hauek erraz pareka daitezke sua estaltzeko edo su berria etxera eramaten denerako esaten direnekin. Azken finean, Kristo idurikatzen duen ikurra argia da —*ni naiz argia eta bizia...*— eta aintzinako jinko haundiaren iduria ere bada, zer bestenaz eguzkia idurikatzeke? *Aita beira zazu gure etxia, Semia beira zazu gure ganbara, Izpiritu Saindia beira zazu gure arima eta gorputza* formula erabat kristaua da eta zerbait aintzina baldin bada ekintza bera dugu, eta ez esakera. Halaz ere zenbait formulek elementu berria sartzen dute, gaitza alegia: *Jaun San Bladi nik sua estali, bortan bada gaistaginik han harri bedi, Jaun Santa Kruz zilar Santa Kruz, Jaun San Bladi, nik sue estali, edozoin gaisto jin baladi bortan bedi harri; Jinkoari dago gau oroz, Anderdena Maria gau oroz, Jinkoa eta anderdena Maria zaute gurekin etzatera, aingeru hunak gure supazterrera, gure suiaren beiratzera, Jondone Baladi nik sua estali, gaitz bat jin baledi, bortan geldi bedi edo Jondoni Petiri,*

zain otoi su hori, gaitza jin baladi, urrun egon bedi; sua estaltzera-koan arriskua badagoke, eta konjuroa beharrezkoa egiten da. Beste formulak su berriaz ari dira: Jauna oizu su zaharra eta ekatzu berria edo Su zaharra kanpora, berria barruna. Azken finean, su berria bazkoz hartzen zen, eta udaberria jada heldu da. Laster dator udako solstizioa eta eguzki berri bat askozaz ere indartsuagoa.

Donibaneko suen gainean saltatzeko erabiltzen diren formulekin zerikusirik badu esaera honek: *Su zarra kanpora, berri barruna.* Hau da, ondasuna gera dadila eta gaitza bihoa lasterren: *Sarnafera, huna barnera gaistoa kanpora, arto ta ogia Espainara, ezkabia Frantziara edo Zarrenak fuera, atso guziak ganbelapera.*

Amalurrari sorturiko formulak arras gutxi dira bilduma hontan dagertzenak, biga besterik, baina nahiko bereziak. Bata zuhaitzak bota aurretik esaten zena, *Guk botako zaitugu ta parkatu iguzu* eta bestea ur berriari dagokiona *Ur goiena ur barrena urte berri egun ona.* Halaz ere azken honetaz oparotsu aritu naiz aurreko atalean.

Ilargiak ere badauzka bere formulak, baina orokorrean jakinduri herrikoa erakusten dituzten esaera modukoak dira. Adibiderik nabarmenenak *Egur ona nahi duenak gorapenean egotxi be-*

*har du, Erein ere ez ta deusik egiten hilberrian, Hilbera da onena asto nahiz ardiari ilea ebakitzeko, Hilberriz ebakitako ilea hazi ta meatzu egiten da, edo Hilberriz egindako ongarrria lurrin batetan egoten da. Hauetaz gainera bada formula bakar bat guztiz interesgarriena: *Gauargi! Hi aldiz jin akitala egunargia* formulan eguzkiaren argia eskatzen da eta ilargiarena ez da nahi, eta bitxiena zera da, amets txarrak edo inguma aldentzeko formula bat dela! —hilen argiak amets gaiztoak dakartzea?*

Ilargiarekin gertatzen den bezalaxe, Ortziren agerpen gehienak zer egin behar ez den jakiteko eginak dira. Hau astegunen bidez emanda dago. Asteartea eta ostirala dira formula guztietan agertzen diren egunak eta beti ere zentzu ezezkor batekin, edozein ekintzarako: *Astearte ta ostiraletan ezta ebaki behar josi behar den gauzarik, Asteazken eta ostiraleko argizagi berriak aro gaizto ekartzen du, Bariakuan trumoiak hots egiten badau, eurizko bederatzuurrena, Barikuetan ipinita jaioriko txitak zori txarra izango daue, Barikuko iretargia txarra izaten da, Barikuko jaiotzea suerte txarrekoa, Martitzena ta barikua egun txarrak dira behar barri bat hasteko, Martitzeneko ezkontzea martirioa, Martitzen ta bariakuetan ez da ule puntarik ebagi behar, Ortzilairean sobera*

irri egiten duenak igandean nigar eginen du, Ostirala sorgin eguna da edo Ostiraleko hazkazalekin infernurako galtzada egiten du deabruak. Halaz ere, Ortzik beste agerraldi batzuk ere izan ditzaie: bata ortzadarrekin erlazionaturik: sexuen gainean duen eragina azaltzen dena: *Erromako zubi azpitik igaroten dana, gizona bada emakumea egiten da emakumea bada gizondu;* geroxeago berrikusiko dena formula taumatorgikoez aritzean: *Ortzadarrak uda edaten nere karitxak orai juateri; Ostreilakak biajeruari Erromako bidea erakusten die* formula ilun xamar hagitzen da, alta zere da *ostreilakak* hori, izarrak edo Ortzirekin zerikusirik duen zerbait?; eta bestea osto-tsarekin: hauexek dira azalpen xume eta inozenteak zerutik datozen soinu beldurgarri horien konprenitzeko: *Deabruak boletan dabilta, Deabruak haserreturik dabilta, Etsaiak alkarri su egozten ari dituk, Gure aitaita bolan dabil,* edo *Txerren bolaka dabil.*

Zenbait formula esoterikoak ere badira gure bilduma honetan, gehienetan sorginekin erlazionaturik, eta horixe beragatik ene ustez ez lirateke beste batzuk bezain zaharrak. Halaz ere interesgarriak suertatzen dira. Gehienak Dunypétréren artikuluan agertzen dira. Batzuk sorgina izateko zer baldintzak bete behar diren azaltzen dizkiugu: Er-

puruaz esku muturra jotzen duena sorgina omen da, Esakubitarra beste eskuko atzamar bigaz hartzen dabena sorgina ei da, Oraifia daukana ezta sorgiña edo Orinik eztauen presona sorgina da; beste batzuk akelarretara joateko formulak dira edo akelarreekin erlazionaturik: *Akelarrerat hemantik sasi guzien gainetik, hodei guzien azpitik, oren bat harako, oren bat hanko, oren bat hunako, jauzi bat eta brix, Akelarrian errekan, sorginak oro kurrikan, Amuko kondarraren gainean sorginak piza egiten dui, Zahar lehen gazte hemen akelarren edo Zoin eder akelarrian ipurdiak agerian;* baina gehienak esoteriko bezala joko nituzke nik, helburu ezberdinetarako, beti ere sorginkeriaren ildotik doazenak, eta funtsgabeko kantilenen itxura erakusten dutenak —haur formulak bezalakotsuenak ditugu atal honetan—: *Atso batzu hinki hanka, bai eta zombait lasterka, Begi oker, tripa musker, zaia binper, Etor diiten gure buru, zortzi mila orga debru, Gaur dala Maria kale, bihar dala zanpantzar, egin dezagun arte tripan larruak zart, Higi hadi da gau erdi, altx ipurdi, Jo harat eta jo hunat denak igor deabruetar, Trikun trakun mendian ilun, nehori gau hun edo Zeruan izar, lurrean belar, itsasuan hare, hainbeste pekatu egindare barkatuek izango diela. Hau ostiralien eta launbatien esaten duena aitu ta ikasi ez ikasi ta esan ez*

iten dubena seiñale izango dela juizioko egunien.

Madarikazioa izaeraz zerbait magikoa dugu; norbaiten baita beste norbaiti edo zerbaiti gaitza helarazteko desio bizia hitz gogorretan gauzaturik, arrazoiekin edo arrazoirik gabe, eta beti ere irain zentzu lizun batekin. Dauden madarikazioak ugariak dira: osasuna galtzeko edo hiltzeko: *Bernazurreak hausiko aldattaz, Errementauko aldau, Guzurrea badiñot, nagoan lekutik eneuke ziririk egin behar, Hamaika mila demoniñok eramango altek amen, Hau egia ezpada, ez nikezu hementin higitu behar, Hilko alduk amen, Itoko alda, Itoko alduk, Lepezurrea hautsiko al dik, Lehertuko al duk, amen, Lupuak itoko aldik, Lupuak jango aldik, Lupuak joko alda, Tortxa erreko diakonat bai nik horri, Tximistak burutik sart ta orpotik atera ta errebenta arraio ingo aldik amen* edo *Zikatuko alaz*, humoristikoak: *Amak hi egin hindunanean kaka mokordo bat egin balu hark ongarritako bederen balioko zifñenan* edo *Hi jaio hintzanean arkuma buru zuri bat jaio balitz hobe genduan*. Halaz ere ez dut formula hauetan dagerrenaz iruzkinik egingo, baizik eta Baztanen eta dantza talde aunitzetan nahiko ezaguna den abesti eder bati buruz zerbait ekarriko duy. Arraiotzko herrian bazen *Maia*-zetezko *Erreginak* deituriko festa.

Urte horretan lehenengo Jaunartze egina zeukaten neskatoak ateratzen ziren hilabete horretan eta etxez etxe abesti batekin eskatzen zuten. Puska ederrak jasotzen zituztenean bazeuzkaten kopla batzuk prestaturik eskertzeko, baina puskarik ez zegoenean —oso kasu gutxi, baino gertatzen zen noizbehinka— bertso irainkorak ere bazituzten: *Utzan utzan isilik/horrek ez tin dirurik/badieraman bolsa zahar bat/zorri zuriz beterik/akio ta makio/lepezurrea hauts balekio/ni barber mediku egiñartio/sendatu ezpalekio*. Eman dezake halako madarikazioak ez duela indar haundirik, eta ni ziur naiz erderaren eraginez, erderaz madarikatzen ikasi dugulako gertatzen dela hori; hizkuntza bakoitzak bere funtzioak betetzeko bere bideak ditu, eta euskarak ere bai —gogoan daukat *ojalatero* hitza hau esatean—. Bada, Iruñerriko dantza talde bat Arraiotzera bere ikerketak egitera joan zenean, galdetu zieten artean bazen emakume bat bertso hauek esan nahi ez zituena oso gogorak iduritzen zitzaizkiolako. Eta Aita Donostiak bere artikulu batetan —“Erregiñetan o las fiestas de las mayas”, *EA*, 1916, 241-252— honela diosku.

“He podido saber la causa de que en un pueblo próximo desapareciera, hace unos cuarenta años la fiesta de las mayas. Débese a las importunas peticiones

y, quizá, a la saetilla que las mayas dirigen a los que no dejan nada en su platillo."

Formula kristauek nahiko multzo haundia osatzen dute. Arruntenak oheratu aurretik esaten dira, eta bi talde ezberdinetan bereiz daitezke: alde batetik etsai edo gaitz guzien aurka babesa eskatzen dutenak: *Aingeru guardiako maitia guarda nezazu eta behira etsai eskarmentu horen errekontru gaisto guzietatik. Halabiz., Aingeru hunak sukaldea, jinkua eta Anderdena maria, zahute gurekin ofeat., Aita beira zazu gure etxia, Semia beira zazu gure ganbara, Izpiritu Saindia beira zazu gure arima eta gorputza., Andere Santana Birjina-ren ama, banoa ofe hontara lo egitera gorputzaren errepasautzera, gaur jiten bada ene hil ore-na, aingeru San Gabriel igorrazu ene arimaren guardatzera, Jesus dut aita, Birjina ama, aingeruek izeba, apostoluek oseba, ezkilek johute nundian, ollerrek beren ordian, jinkua eta Anderdena Maria maitia ene arima zien gomendian eta zien loria saindian, Ave Maria xuria bost penitentzia, lurrak dakar ogia, xotxak dakar gorria, lokaria mokaria, parabisuko itzarria, parabisuan zenbat ate, hetatik hobenetaik sar nindaik, urxo xuria bidian baratu, zer dakarrak hor? olio ta krisma, hauri batea nezak, ehezaket batea, zeren ez, haren ez, zeruetako jainko jauna*

diok erromako zubi puntan urrez urrezaturik zilarrez zilarrezaturik elorri zuriz koronaturik argi xuriz pintaturik, hori gauian edo egunian hiruetan erraiten duenak ez duke ariman bekaturik, suyan denian suya erre ez tio, urian denian urak ito ez tio, bidean doan gaitzak arrapa ez tio, azken juzioko egunian ere salba nio, Ave maria xuriya, xuriya eta ederra, anpara nazazu zeru kaskaletan, tribunal kakaretan, Jesukristo gure jaunak meza berria eman zubenien han zeuden San Juan eta San Pedro anaiatik beti itaniko fest bihar komunika, hau ostiraletan hiru aldiz esaten duenak ez duela izango bekaturik. Bekatue utzi te prugatoriotik animak ateratzen. Dakinak eztakinai erakusteko aurriz bi ikasten ahal eta ikas eztuenik izain duela azken juzioko egunin seiñalia, Banoa ilunpe hontara eztakit noiz artio, gaur gure azken ore-na heldua balin bada zure esku saindian jar bedi gure arima, Banoa loaren hartzera Jesus, zure izenean, gau eta egun begira nazazu ene etsaien artean, jauna zure odol dibinoaz erosi nauzu munduan, arren errezibi nazazu hil eta ondoan zeruan, Etxekoak ofea eta aingeruak sukaldea, jinkoa barnea, deabrua kanpoa, Etzaten niz oheat leku ilun bateat, jauna ni hemendik jeiki gabe izaiten bada ene azken ore-na, izan bedi ene arima zure esku sainduetan errezibitia, Etziten niz jinkoakin,

jeikiten ama birginakin, Jesus dut bihotzean, aingeruak sahiestean, gaiztoak aparta zaizkit ez nazaziela ataka loan ez amestean, Jesusekin etzan, Jesusekin jeiki, jeinkua eta Anderdena Maria ohian etzazkizkit, hiru aingeru bat ohe burukitan eta biga zangotan, gaur hiltzen bagira, gure arima zure esku sailduetan, Jesus etzitean, Jesus xeikitean, Jesus bara zakista bihotzean, Jesus dizut aita, Birjina dizut ama, apostoloa osoba, San Migel dizut guardia, orain ama Birginaren alabantzan ave maria edo Parabisuko hiltzena, ostia konsagratzalia, benedikahuzu aldaria, benedikazazu ofia, apartadi satan gaistua, jinkua diat enekin, ni ere bai harekin, jinkua Anderdena Maria zahute ziek enekin. Hauek denez gainera, oso arruntak eta guztiz ezagunak, bada formula bat Juan Garmendiak jasoa erabat bitxia eta aipatzea merezi duena: Aitzkorri, Aralar, trintxera batallon, remisionem peccatorum nostrum, amen. Gaizto guztiak sar daitezela zeruan. Bi mendi hauek erlazioaren bat izan dukete Mari jinkosarekin?

Bestaldetik, amets gaiztoak ez izateko otoitzak eta formulak badira santu ezberdinei zuzenduak —Karmen, Kodesko birjina, Ines, Adres—: Ama birgina Karmes, ama birgina Kodes, iten baut amets izan deila ones, Ama birgina Kodes nik eiten dot

amets, izan daila ones, Amandre Santa Ines bart egin dut amets, berriz egin eztezadan, ez gaitzez ta ez onez, Amandre Santa Ines, bart egin dut amets, eztakit onez ala gaitzez, onez egin badet, be-tor nere bidez, gaitzez egin badet bijoa bere bidez edo San Andres barda ein dut amets zurez eta neurez, jinkoa ta Andredena Maria har nezazie zien hunez, amen. Multzo honen beste aldira bat inguma aldentzeko formulak lirakeke: Etsaia apartakit, gurutzaren indarrez, amen. Saluk, Sainmark, San Matio, San Juan, Santa Maria apartakit, Gauargi, hi aldiz jin akitala egunargi, Inguma enauk hire beldur, jinkoa eta Andre Maria hartzen tiat lagun, zeruan izar, lurrean belar, kostan hare, hek guziak kondatu arte, ehadiela nereganat ager, Ingumes erromes, ez niok hire beldur-zez, Jesus diat aita, ama birgina ama, zeruko saildu eta aingeru guziak guarda, Mahoma enuk hire beldur, etzaten nuk jinkuaikin, jeikitzen anderdena Mariaikin, aingeru ona sahetsian, Jesus ene bihotzian, janian, edanian, loan, ametsian, Mahuma gaur enuk hire beldur, loan ez ihatzarrian jinkua diau aita anderdena Maria ama, Jandonahani gazaita, Jandone Petri kusi, horiek denak ditiagu askazi loiten ahal diau ausarki, Mahuma hi e hiz ene laguna, jinkua eta anderdena Maria dira ene lagunak edo Saluk Sanmark Sanmateo, San

edaten emoten dakon edo Sabeleko mina kentzeko ume baten txiza edaten emon bekio; zuldarra: Txiza edanda kentzen da zuldarra edo Zuldarrak San Juan bedarrez eginiko enplastua behar dau; zoldua: Zoldua auspean kipula orio piska bategaz erre ta kentzen da; azkordina: Gaztainak egositako ura ona da azkordinak osatuteko; edo gaitza besterik gabe: Uiaz kentzen da ez-kabia.

Destinatzaileak ez dira normalean espezifikatzen, baina behin edo behin bai agertzen dela, animaliak: *Abelgorriak gatzak jo eztagizan aker bat kortan eukitea ona da*, edo umeak: *Haurren basasuiaren sendatzeko ona duzu barurtua*. Formula gehienak modu zientifiko-magiko batez emanda badatoz —bai izadiaren elementuak erabiliz bai errito bitxiak eginez—, badira ere kutsu kristaua daukatenak. Hauetan zein santuari errezatu behar zaion esaten da. Aipatzekoa da zenbait formuletan gaitz ezberdinetako San Gregorio erabiltzen dela. Hau erlazonaturik dago inolako zalantzarik gabe santu honen urarekin —Sorladako ohitura hain zuzen ere, baina santuz aldatu ezker, bai Obanos edo Gaunakoa izan daiteke; honetaz ikus daiteke Zintzarriren *Euskadi insólita* lantxoan agertzen den "Beber en craneo" artikuluxka (Donostia, 1980)—.

Bigarrenak ere usu gertatzen dira, eta ez dira aurrekoak bezalaxe esku liburu gisa erabil daitezkeen esaerak, baizik eta konjuroak berak direla eritasunak sendatzeko. Erabilera ere nahiko zabala da: legena: *Aitaren, semearen, espiritu santuaren ize-nean, amen*; hagianetako mina: *Ama birgiñea, eutsi hagin zarra ta ekatzu barria, Jaungoikoa, horra nere hagin zaharra eta ekar bezait berria, Jinko jauna, orizu hagin zaharra ta emaguzu berria, Maria Teilatuko gonagoria, eutsi hagin zaharra ta ekazu berria, Saguzaharra eutsi hagin zaharra ta ekazu hagin barri edo To xore zaharra edauk nore berria*; azkordina: *Azkordin dakar, basasua: Basasua itxasua ozanera, idukalen semearen semeorabana juantxekago, garitzak: Bat, bat eta erdi, bapez ta erdi, Hau bat, hau bapez, hau bat, hau bapez, Ihia bat enorra bi, ihi honek kenduko dik enor hori, Oltzadarraren edaten ene kalitxa ehiartzen, Orate fratres fuera berrugates edo Zazpi sei bost lau hiru bi bat, zotina: Bat, bi, hiru, lau, bost, sei, zazpi, zortzi, bederatzi (hau esan behar da arnasa batean), Jesus, ama birgiña, ongi etorri txopina, bart etorri bazina, ongi afaldurik fain zina edo Xopina ponpina, bart torri izan bazina, biek etxinen ginen; begiko zaborrak: Begia barrura, zamarra kanpora, andra mari lagun; balaueneko mina: Belaun hontatik*

pasa dedila bestera, hontatik joan dedila hemendik; erpuru-koa: Zingira min zingira siñal, zingira nik sendatu, aitarekin, semearekin, izpiritu sainduarekin, nik urratu, Zingira zor, zingira sei, zingiri gurutzi, zingiri salama, etzaitut nik sendatzen, aitaren, semearen, ezpiritu santuaren benedizua, senda zala, amen edo Zingiri sor, zingiri salomon, nik etzaitut sendatzen, aitak eta semeak eta espiritu santuak gabe; girgilak: Boladak dira bederatzi, bederatziek zortzi, zortziek zazpi, zazpiek sei, seiak bost, bostek lau, lauek hiru, hiruek bi, biek bat, Gingilak dira bederatzi, bederatziek zortzi, zortziek zazpi, zazpiek sei, seiak bost, bostek lau, lauek hiru, hiruek bi, biek bat, sekulan gehiago sor ezta-diela gingila biki bat, Girgilak dira bederatzi, bederatziek zortzi, zortziek zazpi, zazpiek sei, seiak bost, bostek lau, lauek hiru, hiruek bi, biek bat, girgilak dira zirt edo zart, Kirkila bat eta kirkila bi, kirkilak dira hamabi, hamabitik hamaikara, hamaikatik hamarrea, hamarretik bederatzi, bederatziatik zortzi, zortziatik zazpi, zazpitik seira, seitik bostera, bostetik lauera, lautik hirura, hirutik bira, bitik batera, batetik bapezera, Maizandre bat maizandre bi, maizandreak dira bederatzi, bederatziak zortzi, zortziak zazpi, zazpiak sei, seiak bost, bostak lau, lauak hiru, hiruek bi, biak bat, bat bat ere ez, maizandrerik

ez, eta zainartatzea: Sain tiretu, sain urratu, sana bere tokian sartu edo Zan tiratu zan urratu, zana bere lekuan sartu.

Hauen artean ugariak dira erlijio kristauaren elementuak erabiltzen dituzten formulak. Halarik ere, ardura erabiltzen den erabide bat aipatzea merezi duena bere arkaismoarengatik, zenbakien erabilera da, batez ere garitzak eta girgilak sendatzeko. Modu arruntera zera da: goitik bera zenbatu garitzak desagertu arte, ikusi den bezala.

Formula magikoak:

Usu aurki daitezken formula batzuk sortilegikoak dira, egoala lortzekoak, sorte ona zein txarra. Batzutan zer egin behar den, besteetan aztarnak irakurtzen jakiteko formulak ditugu. Badira egoala adierazten dutenak: *Arrastiko aiñarbak esperantxa ekartzen du, goizekoak xagriña, eguerdikoak plazera edo Lau ostodun mielkara aurkitzen duena xoritsua izanen xu, eta ezkabia iragartzen digutenak: Jo harat eta jo hunat, denak igor deabruetarat edo Miarma baltzak ameraunetik urteten badau, zori txar bat dakar etxera.* Besteetan gure egoera ekonomikoa agerian geratzen da, bai ona: *Eskumuturrean kukusoak atxikitzen badu, dirua segurua edo Labana bat agoz gora badago loteria saria izango, eta bai txarra: Aizkora*

ahoz gora badago, bere jabea aurten hilen. Berrien etorrera ere asma daiteke formulen bidez: Aramu baltza lenengo ikusten dabena zori txarrak joko dau, Arkakusoa eskuan harrapatu ezke-ro berriak laster etxera, Arratsaldeko lipuak berri ona ekartzen du, goizekoak berri txarra, Mitxirrika argi ondoan badabil, biharramonean berri opak, Txilibili txurriak barri onak, baltxak txarrak edo tximeleta baltza baldin bada, hileta iragartzen du, zuria baldin bada, berri onak dakartzki. Heriotza ere igartzen da: Aize haundia dabilenean, eskribauren bat hil da, Armiarma beltz haundiak etxean norbait hilen dela iragartzen du, Bi aldiz bateatua, bi aldiz hilen da, Oilarrak gabaz zazpi kukurruku etxean norbait hilko danean zantzu, Txakur bat gau ilun batez dausiz edo aifuariz ari denean norbait uste eztugarik hilen da edo Zakurra gabbez uluka ari denean norbait laster hilen da. Haserreak: Atorra alderantziz jartzen bada, auzoan haserre, Galtzak binperrez jantzi ezkerot xantza izanen du hartan edo Galtzerdiak iraultziz gainera jantzi ezkerot nonbait auzia. Senargaia ea infidela den: Dabantia korda laxatzen bada senargaia infidel da edo Moñoa askaketan danean beste batekin dabil gizona. Edertasuna beti ere kearekin lotuta dager: Ederria izan nahi duena jar dadiela ekea den tokian, Ederrenari jiten zako

kea edo Kea ederregana joaten da. Mirailak ere zerbait magiko dira: Gabaz ezta izpilura begira egon behar edo Izpilu ostean txerren dago. Askotan kontuan hartzen da normalitateetik kanpo dagoena, esaterako gauzak alderantziz daudenean; hauxe jada haserrean kontuarekin ikusi egin da. Katuari hitzegiten zaio: Etxerako zara ta etxerako izan zatez, Ez hiz aurten ezkonduko (buztana zapaltzerakoan) edo Zazpi urtez ez hiz ezkonduko (kasu berean); eta erleekin formula asko sortzen dira —ez da ahantzi behar euskal gizartean erleek izan duten garrantzia, esaterako argizaria egin jabe hilberriarentzako—: Diruz saldu nahiz erositako erleari ezkabia jiten zako, Erleak aurretik igarten dabe ekatxa noz datorren, Erleren bat kristalera datorrenean norbait hilan da, Erle bat lehiolat jiten denean eztuzu erho behar, Erle ebatsiak eztu eztirik ez umerik egiten, Erleak eztu lanik agirian egiten edo Erleak hiltzea pekatu handia da. Beste formula bereziak badira erosterakoan dendariari diru justua ematen bazaio: Aldi bateko bizia badaukazu, Aurten etzara hilko, Enoa aurten hilen, Eperra izan baledi, hiretako izanen huen edo Lastima dek hire begia lurrak jan beharra. Bazkaltzerakoan ere, zenbait formula ezagunak badira, gaurko on egin moldekoak: Gure aitaita bolan dabil, Janak on dagizula,

edanak gaitzik ez, gorputzak osasuna, animak kalterik ez, Janak on dagizula, edanak kalterik ez, Frantzisko gureak ekarrita, okolluan ahuntzik ez, Jainkoak estreña on daigula, Jinkoa gauza berri, eman azaguzu pake ta osagarri, Jinkoa zure izenean, Ni bezala balego munduko gaizkie-na, On dagizula, Zeure izenean ta neure gizenean, Zuen osasunerako ta neure onerako eta Zure osagarri ta ene zaragiari. Azkenik, baditugu ere zentzu oso argia ez duten zenbait formula: Dominixteun, ehun oxtikun, Geu geran bezala, kontrako liburua ekarri degu. Inguruz inguru intxaur hostoa liburu, kartillaz Aitzkorri, al maiz de Zegama, al maiz de Zuzpurrutegi, amen edo Zehe bat sudur, motto makur, bizkar kunkur.

Formula taumaturgikoetan kausi daitekeen zientziatasuna ez da oso haundia, hasiera batean pentsa zitekenaren aurka. Deitu ditugun formula zuzen guziak, kantilenak diren aldetik, zenbatze magikoak edo hitzen errenkada zentzugabekoak edo inbokazioak baino besterik ez dira. Zeharkako formuletan erabilitako medioak ere ez dira oso zientifikoak; badira erlijioa aurkezten digutenak erremedio bezala eta erreztatzea dugu erabilerik onena gaitz guziak sendatzeko, eritsunak leuntzeko. Ba-koitzean, zein santuari erreztatu

edo eskatu behar zaion eta zein gaixotasunarentzako ona den zeazten delarik.

Badira halaber elementu naturalak zein ekintza bitxiak erakusten dituzten formulak ere. Hona hemen laburpen xume bat: aginetako mina kentzeko urez garbitu behar dira hankak, edo belarri berezietz igurtzi, edo egun batez baratxuri bat poltsikoan eraman; zuldarra sendatzeko txiza edan behar da, edo San Juan belarrez enplastu bat egin, edo marraskilo bat zatitu; edo begiko mina leuntzeko giltza begietatik pasa behar da, edo barau txuaz baliatu.

Azterketa formalak:

Magikotasunaren atalean jada zenbakiez osaturiko formula taumaturgiko zuzenak ikusi egin dira, baina magikotasun horren lortzeko bakarrik ez ditugu erabide hauek; helburu estilistiko zein mnemoteknikoak ere badira. Enumerazioak garrantzitsuak ditugu otoi-tzetan batik bat. Batzutan, trinitate santaren elementuak erabiltzen dira formula berean, eta bestetan santuen zerrenda luzeak dira botatzen dena. Paralelismoak ere biziki erabilera zabalak dauka formuletan. Normalean bi terminoen kontrajarpena dugu, dualismo baten barruan, ona eta txarraren artean; agian adibiderik nabarmenenak Donibaneko suen ganean jauzteko

formulak genituzke nahiz beste formula magikoak ere egon; halarik ere dualismoa ez da soilik horrelako formula esoterikoetan aurkitzen, eta taumaturgiko zein kristauagoetan ere ardura agertzen zaigu.

Hitzen errepikapena ere oso arrunta hagitzen da, bai indar magikoa lortzearren, bai erritmo bat markatzeko helburu mnemoteknikoekin, bai asmo estilistikoengatik. Sarreran jadanik kantilena bat zer den definitzerakoan, argi geratzen da errepikapena edo leloaren garrantzia, eta haurren kantilenetan askoz nabariagoa den ezaugarri baten aitzinean baldin bagaude, ezin da esan atal honetako formuletan ez dagoela halakorik. *Sain tiretu sain urratu saina bere tokian sartu* edo *Zan tiratu zan urratu zana bere lekuan sartu* formuletan esaterako, *zan* edo *sain* hitzak formula osoaren ardatza bihurtzen da; inbokazioaren indar guztia ele honen gainean erortzen da, eta hau da hain zuzen ere hiru aldiz errepikatzen dena. Antzeko zerbait jazotzen da ikusi ditugun erpuruak sendatzeko dauden formulekin. Hauetan *zingira* edo *zingiri* hitzek formulak egituratzen dituzte, eta arreta gehiena beraietan datza, ondoko hitzak desitxuraketa baten barruan koka ditzakegularik nonbait: *zingira sor*, *zingira gei*, *zingira gurutzi*, *zingira salama*.

Besteetan, paralelismoa leixa-prén errekurtsoren antezko modu batez ager daiteke. Esaterako: *Ave Maria xuria, bost penitentzia; lurak dakar ogia, xotxak dakar gorria. Lokarria, mokaria, parabisuko itzaria. Parabisuan zenbat ate? Hetaik hobenetaik sar nindaik. Urzo xuria bidian baratu: —zer dakarrak hor? —Olio ta krisma. —Hauri, batea nezak. —Ehezaket batea. —Zeren ez? —Haren ez. Zeruetako jainko jauna diok Erromako ubi puntan urrez urrezaturik, zilarrez zilarrezaturik, elorri zuriz koronaturik, argi xuriz pintaturik. Hori gauian edo egunian hiruetan erraiten duenak ez duke ariman bekaturik, suyan denian suyak erre ez tio, urean denian urak ito ez tio, bidean doanian gaitzak harrapa ez tio, azken juizioko egunian ere salba nio edo oheratu aurretik goatzea bedeinkatzeko erabiltzen den *Parabisuko hiltzena, ostia konsagratzalia, benedikahuzu aldaria, benedikazu ofia; apartadi satan gaistua, jinkua diat enekin, ni ere bai harekin, jinkua eta anderdena maria zahute ziek enekin*. Hauetan bai hitz batzuen errepikapena eta barneko errimarekin jolasten da.*

Erritmoaren tratamendua ere, aurreko puntuaren barruan ikus daiteke inolako aferarik gabe. Erritmoa errepikapen bat den moduan, paralelismoaz esanda-

ko guzia berdin berdin berresan daiteke orain. Helburu estilistikoak egon daitezke horrelako teknikak erabiltzerakoan, baina halarik ere, ez dut uste erritmoaren tratamendua herri poetika baten barruan koka daitekenik. Aitzitik, errepikapenekin gertatzen den legez, helburu mnemoteknikoak lirareteke batez ere errima eta musika erabileraren arrazoirik nagusienak. Magikotasunaren lorpena ere ez litzateke izanen asmo zuzena oraingo honetan. Nahiz eta beti ere asmo eta helburu guziak erabide eta errekurtsio guziekin nahasturik egon daitezkeen, egia da errekurtsio bakoitzaren erabilerak asmo ezberdin bat bultzatzen duela gehien, eta erritmoaren tratamenduak, helburu mnemoteknikoak ditu beste guzien gainetik.

Barneko erritmo bat duten formulak asko eta asko badira, ia gehienetan bada joera bat erritmo baten lortzeko. Baliabiderik arruntena barneko errimaren erabilpena dugu, eta batez ere errima oxitonoa. Erritmoa lortzeko beste erabide bat errima ez dagoenean, bi hemistikioez osatutako formulak ditugu. Hauek batak bat formula taumaturgiko zeharkakoak lirareteke. Hauetan bada lehenengo zati bat baldintza adierazten duena, eta bigarren zati bat ondorioa erakusten duena.

3. Haurren kantilenak **Sarrera: jokua:**

Jean Chateauxen ustez, jokua dugu animalikeriatik gizatasunera garamatzen urrats ezinbestekoa; oharketa soiletik idurimena konpleuxrantz, edota instintotik moraltasunera eroan gaituena. Jokuaren garrantzi hau loturik dagerkigu gizakiaren haurtzaro luzearekin, animaliak ez daukan argitasun mentala hatzematea baimentzen duena. Denboraldi honen barruan ere, hiru ezaugarri nagusiak ediren daitezke, haur jokuaren humusaren osagai aintzinak direnak: heldutasunarekiko grina, haur gizartea ("haurrak haurlan"), eta pertsonalitate moralaren heziketa eta haziketa alegia.

Haur jokuaren ezaugarri garrantzitsu bat arintasuna genduke; garapena lasterra da, betiere haurraren hazkuntzarekin loturik. Honek hiru aro ezberdinez mintzatzeko ahalmena ematen digu. Lehenbizikoa hiru urterartekoarena dugu espreski; orain motrizitate ezaugarri nabarmena da, umeak inguratzen zaion mundua ezagutu nahi du, zein bere burua, eta bere lehenbiziko saioak hartzaitzat jo ditzakegu. Bigarren aroaren berezitasunik azpimarragarriena haur berarengan datza: jada ez du informazioa jasotzen besterik gabe; orain berri guzi hoiek interpretatzen ahalegintzen da; bere iragazki berezi-

tik pasarazten ditu bereganatuta-ko datu guztiak, mundua bere baitan berreraikitzeke asmoz bere fantasiaren laguntzaz; hau dena dela eta, ikurraren garrantzia ulertzen da, umeak sorturiko errealitate ezberdinaren iduri bezala. Azkenik, hirugarren etapa ailegatzen da gauzen objetibizazioarekin; erregela finkoak agertzen hasten dira, ahozkotasunean belaunaldiz belaunaldi irauten direlarik. Hemen hasiko litzateke bereziki, haurraren folklorea lehen aipatutako haurren gizartearen barruan.

Bestetik ere, neskek eta mutilek elkarrekin, eta neskek edo mutilek bakarrik egin dituzten jokuak ezberdindu behar dira; nesken jokuak askoz intelektualagoak izan ohi dira, mutilenak bortitzenak izan direlarik; eta, neskek mutilek baino haboro laketu omen dute kanta, esaldi bereziak, formulak, kantilenak, ...—haur folklorea bera— behar izan dituzten jokuekin.

Egun, haur jokuak krisi latz gogor baten barruan murgiltzen dira. Askok telebistari egotzi diote errua, beste zenbaitek leku ezari (ez da oroit behar gizarte hirikoi batetan bizi direla Euskal Herriko haur ia gehientsuenak), eta, azkenik, ikerlari sakonenek lan ohituren aldaketari esker azaltzen dute gakoa (berriro ere, kultura herriko eta kalekoia arteko lehia, azken finean, lan

ohiturak aldatu dituen iraultza industrialera berak eragindako ondorioa). Honekin batera, prestakuntzaren garrantzia haunditu da, eta eskola orohartzailerik bihurtu zaigu; umeek jada ez dute astirik jolasteko (klaseak bukatu eta gero korrika ta presaka abiatzen dira ingelesaren ikastera, judoan aritzera, edo sinpleki, beren etxera ikastera hamabi urterekin!). Eta hau nahikoa ez bailitz, gure Euskal Herrian beste arazo haundi baten aurrean gaude: euskararen egoera. Haurrak ez dute, egiten dutenean, euskaraz jolasten; honekin ahozkotasunean behar den transmisioaren etena gaitzen da.

Jokuen osagai garrantzitsu bat hitzak dira. Egia esa, sortzen garenetik hitzekin jostatzen dugu —zer dira bestenez amak kantatzen dizkigun haur-kanta guziak jokuak baino?— Honetaz oso ele interesgarriak dakarzkigu Bravo Villasante ikerlari espainolak; zuzenean eta itzuli barik hartuko ditut zenbait pasarte:

"...Los juegos de los niños son muy variados y van acompañados del folklore infantil riquísimo; es decir, de palabras rimadas que se profieren al tiempo que se juega. (...) El juego sin toda esta retahíla folklórica, sería impensable. Porque el folklore, en este caso, tiene algo de conjuro propiciatorio. Como en casi todos los juegos, del mismo modo que los cuentos populares, el

folklore infantil se vale de fórmulas finales. (...) se podrán citar muchos ejemplos de folklore de las fórmulas de echar a suertes. A mi las que más me gustan son las fórmulas onomatopéyicas, absurdas, porque allí está todo el poder juguetero de la palabra. (...) Los juegos de corro son los que tienen una mayor relación con el folklore. Todos los corros, todas las ruedas van acompañadas de una canción. Por lo tanto, es juego, folklore y música. En otras manifestaciones del juego basta con el sonsonete. Muy conocida por ser la más común y sencilla es la canción del corro de la patata. (...) El folklore, ya hemos dicho, era oral, y así ha llegado hasta nosotros, como la mayor parte de los cuentos populares. El folklore en su relación con el juego es un elemento didáctico de primera categoría. El niño se divierte y aprende. (...) Los trabalenguas como juego mejoran y perfeccionan la dicción. Puede decirse que no tiene problemas, cuando un niño puede decir de corrido. (...) El juego de las adivinanzas viene de antiguo. (...) Todos los juegos infantiles o casi todos, van acompañados del folklore, así como los primeros movimientos de los niños. (...) El juego y el folklore han ido siempre unidos en armonioso y acordado movimiento. Me alegro mucho que el folklore pueda ser considerado como un juguete maravilloso y necesario..."

Guk ezagutu izan ditugun jokuak, eta Euskal Herriko inguru-

nean zehazki, gureak izan bailiran jo ditzakegu, kontutan hartu gabe, antropologia beraren beste zenbait alderdietan bezalaxe, eta folklorea kasurik nabarmena, maila bera batetan aztertu behar direla afera guzi hauek, Europako kulturaren barnean bederen. Ezagunak dira joku batzuen agerraldiak kontinente osoan —hala nola, tortoloxoak, kanikak,...— bainan aipagarriena gerta daitekeena erderaz *cuna* deiturikoa da. Joku hau aintzina-ko gizarte ehiztari ia gehienetan agertzen da, iduri sinboliko ezberdinak erakutsiz, eta mantendu egin da gure gizarte industrialeraino ailegatuz.

Arkaismo honekin batera, tabu ideia kausi daiteke: beti zenbait gauza galerazita egon dira, esaterako zuhaitzetara igo Doniane egunean, beste sexuaren jokuetara ibili, edo, besterik gabe, suarekin jolastu. Hau dena erraz azal daiteke erlijioak izan duen eragina kontutan hartu ezker. Horretarako arront egokiak deritzazkit, lehenago aipatutako Carmen Villasanteren pasarte hauek:

"En los orígenes de la literatura infantil se observaba una fuerte influencia pedagógica moralizadora y religiosa. Los primeros libros que leyeron los niños fueron cátones y catecismos, que contenían el abecedario, los diez mandamientos, los himnos, el credo, el regina, el pater noster,

y el ave María. (...) Las primeras palabras del niño cristiano, eran las oraciones: oraciones al levantarse y al acostarse, que han pasado a enriquecer el variado folklore infantil. Eran oraciones rimadas, sencillas, elementales, que todos conocemos. (...) En este riquísimo folklore infantil, las fórmulas propiciatorias muchas veces son de carácter religioso. (...) Hasta en las canciones de corro hay algunas que hacen referencias a las vidas de santas. (...) Por lo tanto, hasta en el folklore infantil hay una rica veta religiosa que impregna la vida del niño cristiano."

Halaz ere, ezin da erlijiozko zentzu guzti hau kristau zeran utzi besterik gabe, eta gorago aipatu den arkaismoarekin batera, aintzinako sineskeria eta ohituren hatzak ediren daitezke nonnahi ume kanten barruan. Benetako arrazoi batetan oinarriturik ote dagoenentz zalantzarekin, delako garai zehatz batzutan umeez berreskuratzen dute ahantzirik zeuzkaten zenbait joku. Halako periodizitatea, gauzak behar dituzten jokuekin jazo da batik bat —kanikak, xiba,...— eta gehiengotan ere bortiztasuna edo indarra berezitasun bezala erakusten dutenekin —kiroitzat jo ditzakegunak hain zuzen ere—. Halako jokuen agerraldiak azaltzeko erabil daitezkeen erizpide bat udako jokuak eta neguko jokuak daudela esatea da. Halako banaketa

ez litzakete bat ere arbitrarioa izanen gainera, eta erabat loturik doake formula magiko eta meteorologikoen ataletan agertzen diren egutegi zaharra eta denbora banatzeko aintzinean zeuden siniskeriekin.

Hau esanda, zilegia daiteke etorkiz mintzatzea, edo behintzat, proposatu den iturriren batez haurren jokuetan erabiltzen diren kanta eta esaldiei buruz. Nonbait esan da haurren kantak helduek asmatutakoak direla berarentzako, beren entretenigarri noizbait sortuak, eta geroxeago, helduek baztertu dituztenean, umeez berentzako hartu dituzte berriro, haiek dakiten moduan, eta gaur arte mantenduz haien solasgarri lehenagokoan helduentzat ziren legez. Horregatik agian, ume jokuen mundu aberats hau helduen kulturaren ispilu bat da, eta gizarteak eta kulturak aitzina jotzen duten heinean aldatzen dira era. Halaz ere haur jokuak badauka bere berea den zerbait, hau da, bere joera ludikoa, helduek beren arazoekin ahaztu duten zerbait.

Jokuari buruzko gogoeta guzti hauek mamitu ostean, pasa gaitezen lan honen helburu mugatueta. Ondo geratu den bezalaxe, haur jokuen osagai garrantzitsu bat diren hitz guzi horiek atal honen *corpus* berezia ditugu. Bilketa lana ez da hasiera batetan gustatuko litzaidakeen

moduan bat ere erraza izan. Bil-dumarik handiena egin duena Azkue bera daukagu bere *Euskalerriaren Jakintza* liburuan, bainan lekeitiarrak jasotzen zituenak ez ziren ume kantak baino, eta horrela kantilenak berez ez dira agertzen. Apika Vinson ikerlaria izan zen hobekien erakutsi zuen kantilenaren kontzeptua, baina berak eskaini zituen adibideak benetan urriak ziren. Gerorako Lekuona jauna datorkigu bere haur kantei buruzko zenbait lan-txoekin, benetan interesgarriak direnak, bainan ikerketa sistema-tiko baten eza nabaria erakusten dutenak.

Euskal literaturaren kritika eta ikerketa historikoen sorrera kontutan hartuz gero, ez da harritze-ko beste biltzaile garrantzizkoa ez edireitea, ondoko herrietan XVI mendetik jada halakorik da-goela. Ekarriko ditut, bitxeri gisa eta inolako beste asmorik gabe, bitan jada aipatu dudan Carmen Bravo Villasanteren pasarte txiki bat, Gaztelan ondu zen lehenen-go lanari buruzkoak:

"Documento de valor incalculable para la literatura de los siglos XVI y XVII y, en general, para el conocimiento del niño en tiempos pasados, es el libro de Rodrigo Caro (1537-1647) titulado *Días geniales o lúdicos*. Rodrigo Caro estudia los diferentes juegos de los niños y su origen, que el cree hallar en todos los juegos

romanos y griegos. El libro es interesantísimo y sus deducciones realmente acertadas y asombrosas. Allí vemos de donde provienen los cantares de los muchachos y vemos nacer las famosas y milenarias nanas (naenias) y la cantinela arrulladora de lala lala. Vemos también nacer las retahílas orales de que tanto abusan los niños, que hasta cierto punto podrían formar un capítulo especial de literatura infantil de anónimos autores en colaboración con los mismos niños, como la poesía tradicional que se transmite de boca en boca y va modificándose a lo largo del camino, dando lugar a distintas variantes, así las retahílas de los juegos infantiles llegan hasta nosotros en numerosas y raras versiones."

Beraz, eta besterik bage, hasiko naiz 246 joku, kanta edo kantilena hauek aztertzen. Euskal haurren kantagintza ikertu duen bakarretako bat, gorago esan dudana bezala, Manuel Lekuona dugu. Honen ustez, hiru ziren ume kantak definitzen dituzten osagai funtsezkoenak: dantza, musika eta hitzak:

"El niño no recita sus poemas, los canta, y al canto añade además, por lo menos un movimiento espontáneo del cuerpo. Así lo hace siempre, hasta en el aprendizaje del padre nuestro y la misma tabla de multiplicar. De ahí la definición que podemos dar: la canción infantil es el solaz por excelencia del niño, a base de palabras, melodía y gesto."

Halere, gure ikerlari handiak elementu garrantzitsu bat aipatu barik uzten du bere definizio honetan, hau da, zentzu magikoa, kantilena edo formula guzien osagai funtsezkoa. Bada *magikotasuna* dei dezakegun zera bat haurren formula guzti haue-tan, berezi bereziak egiten dituen zerbait alegia. Bai aditzik gabeko morfologia bati esker, bai erritmo markatu bati, edota bai lexiko berezi bati, haurren kantilena hauek erakusten duten itxura misterioaren barruan koka ditzakegu. Eta misterio hau, azken finean, ez da morfologiak, erritmoak edo lexikoak sortu duten zerbait, baizik eta berezkoztat jo dezakegun zerbait, eta morfologia eta beste zera guzti horiek, magikotasun misteriotsu horren ondorio zuzenak besterik gabe badira.

Arazo honetaz zera da On Manuel Lekuonak dioskuna:

"La ideología del niño, como la del hombre primitivo, se mece en un ambiente completamente saturado de un modo de espíritu de magia y misterio. En todas sus manifestaciones y producciones concede una importancia extraña a ciertos elementos, como el número tres, etc..."

Zenbakiak

Númeroak, betiere, zenbait kultura zaharretan garrantzi handia izan dute. Hau aisa ikus dai-

teke Biblia osoan zehar hiru, zazpi edota beste zenbakiekin. Zeltek ere bere zenbaki bereziak bazeuzkaten. Gai honetaz horrela dio Caitlín Matthews ikerlari-musikalariak:

"En la numerología celta, el número tres era sagrado, así como su cuadrada, el nueve. Una de las características comunes del mundo celta es la importancia que se da a las triplicidades. Las diosas forman grupos de tres. Las Tríadas Galesas conservan las tradiciones por medio de grupos breves y mnemotécnicos de tres datos, a partir de los cuales un bardo podía presentar varios relatos complejos."

Hitz hauetan oso datu interesgarri bat kausitzen dugu, hots, mnemotekniarekin erlazionatzen dena. Zenbakiak izan daitezke, besterik gabe, gauzak oroitzeko teknika bat, eta hortik, konturatzeko, eta belaunaldiak pasa ahala, zentzu misteriotsu bat hartuz, formula magializatzen da. Euskal formuletan, eta Lekuonaren ustez, zenbaki berezia *hamabía* da, eta hamairurik jada ez da agertzen. Gainera, oso normala ohi da bederatzitik zenbatzea. Erabideak arruntenak bai goitik behera, hau da, hamabitik batera, eta joan-etorri bidea, hau da, batetik hamabira eta hamabitik batera, izan dira. Halaz ere, hau nabarmenagoa jazotzen da formula taumaturgiko batekin, girgi-

lak sendatzeko erabiltzen dena-
rekin alegia, aurreko atalean
agertzen den bezalaxe.

Ikus dezagun orain, formulak
zer ezaugarriak erakusten dituz-
ten eta Lekuonak esandakoare-
kin bat egiten dutenentz. Interes-
garrienak *Baga-biga* motatakoak
ditugu apika, hain ezagunak ger-
tutzen direnak, ez bakarrik hau-
rren artean, baizik eta helduen
munduan ere, zenbait kantolari
esker beharbada.

Hauexek ditugu bildutako
zenbait adibide: *Baga, biga, hi-
ga, laga, bega, sega, zagi, zogi,
bela, arma, zamuka, zamabi; Ba-
ga, biga, higa, laga, boga, sega,
zahi, zohi, bele, harma, zixpa, ti-
ro, punp; Baga, biga, higa, laga,
bosga, seiga, zahi, zohi, bele, ar-
ma, tiro, punp; Baga, biga, hiru-
ga, laga, boga, sega, zapa, zo-
tza, beatza, motza, errotari kas-
kar motza; Baga, biga, hiruga,
lauga, bosa, sea, sapa, zoka,
berakatta, tronpa*. Halarik ere,
eta beste aldaerekin, askoz ko-
puru zabalago bat osa daiteke.
Gainera, eremu guztiz zabala da
formula hauen eskenatoki, ia,
Euskal Herri osoa delarik.

Lehendabiziko formula —*Ba-
ga, biga, higa, laga, boga, sega,
zagi, zogi, bela, arma, zamuka,
zamabi*— argi ta garbi, eta beste
kanpoko elementurik erakutsi ga-
be, batetik hamabira doazen
zenbakien urrenkerarekin sortua
da:

bat.....	baga
bi (bida)	biga
hiru (hirur)	higa
lau (laur).....	laga
bost (bortz)	boga
sei	sega
zazpi	zagi
zortzi	zogi
bederatzi.....	bela
hamar.....	arma
hamaika	zamuka
hamabi.....	zamabi

Beraz, formula hau bat letorke
Lekuonak esandakoarekin hein
handi batean, hamabi zenbakiari
dagokionez behintzat. Halaz ere
urrenkerara behetik gora doa, eta
ez Lekuonak esaten zuen beza-
laxe.

Beste formuletan, zenbatzea
nahiko argi dugu, zazpi zenbaki-
raino bederen —*Baga, biga, hi-
ga, laga, boga, sega,...*; *Baga,
biga, higa, laga, bosga, seiga,...*;
*Baga, biga, hiruga, laga, boga,
sega,...*; *Baga, biga, hiruga, la-
ga, boga, sega,...*—, baina zen-
baki honetatik gauzak aldatzen
doaz; batzutan erraz igar daiteke
zein zenbaki dagoen azpian, bai-
nan besteetan desitxuratze oso
handia suertatzen da, edo beste-
rik gabe, zenbakia beste hitz ba-
tek ordezkatzeko du.

Lekuonarentzat, zenbait for-
muletan agertzen dena zera da:
zortzi beleen ehiza prozesua era-
ban estilizaturik: *Poema descrip-
tivo de una caza de cuervos en
el que se deforman los nombre*

de los numeraies hasta reducirlos a la categoría de una verdadera jerga. Nik ez nerrake hau gezurra dela, bainan arraro xamar deritzat umeen baitan halako ideiarik aurkitzea. Bestetik ere, hagitzen diren aldaira guztietan ia ezinezkoa da halako interpretaziorik gauzatzea. Esateko, formula batzutan bederatziz zenbakiari dagozkion aldairak *behatza* eta *berakatzza* ditugu, bederatzitik ez hain urrun, nahiz esanahi propioa izan.

Badira beste formulak interesgarriak suerta dakizkigunak: *Hiru hiru sei, hiru bederatziz, hamar hemeretzi, batekin hogeiz, bule bat, begiak itsututa bule bat; Hiru ta hiru sei, hiru bederatziz, hamar hemeretzi, bat hogeiz, kixkili ta mixkili, hirurogeiz; Hiru ta hiru sei, hiru bederatziz, hamar hemeretzi, bat hogeiz, bostehun, sei milla, atxuketa billa, ku-ku.* Hiruretan, gehiketa prozesu baten aurrean geundeke: $3 + 3 = 6 + 3 = 9 + 10 = 19 + 1 = 20$. Gainera, 60 zenbakia daukagu, 500 eta 6.000. Beraz, zeltentzako sakratua omen zen *hiru* zenbakia bere anizkoitzak diren beste zenbaikiakin batera.

Bestetan 5-6-7 seriea daukagu: *Sariak iraungi, bost liburu, sei aingeru, zazpi zilar kurutze, gero Santa Kurutze, 4-5: Xanki manki, manki buztanki, Josemari barabiri, lau anka ta bost belarri, bestela, lau zenbakia da hiru al-*

diz errepikatzen dena: Bapio lau lau lau, xaguxarrak janik nau, zerruetako alkate, lepoa lodi, ta zan-koa mehe, preso sartu nau, 5-4-2 zenbakien errenkada: Arrelando lando, marikita buskando, zinko konpañia, hemen gatoz lau, kanpae joten bi, emaisu limosnia, jangoikuagatik. Ez da ziurra zenbaki hauek esanahi magiko berezirik dutenik, *lau* eta *bost* zenbakien agerraldiak hain ugariak izanik ere. Bestaldetik, bai kontutan hartzekoa dela errima lortzeko zein zenbakia hartzen den, eta horrela misterioa bila daiteke nahi bada, baina zentzu magikoa funts gabekoa litzateke. Esateko aipatutako *lau* eta *nau*; *hamalau* eta *nau*; *lau* eta *hau*; edo *lau* eta *dau*.

Dena den, egia da orain aipatu ditudan formuletan sarrera bereziak daudela zenbakiez osaturik: *Bat, bi, hirur, lau, hamar, hamalau, aitak saldu nau, amak erosi nau, Bilboko alkate zarrak preso sartu nau; Bat, bi, hiru, lau, sagu zaharrak jango al hau; "Bat eta bi, hiru eta lau, Txominek andrea falta dau, horma zuloan topatu dau, zirrike zirrike atera dau, lizibe ontzian beratu dau, laba ganean ziketu dau, elizara doala elizara doala, kakarralduak bildurtu dau;* baina hala ere nik ez nuke esango magikotasun berezirik dagoenik prozedura haue-tan.

Beste prozedura arrunt bat

hauxe dugu: *Bat txardina, bi txardina, gorekema bazkua xina, urzo txuriak elizara, urzo beltak eburneara, xera xera xera, la cuaresma fuera, entre la carnal, sale el abadexal; Bonbolon bat eta bonbolon bi* sailekoak. Hau da, bat eta bi, eta erabide hone-tan bai atxeki daitekeela hatz magikoren bat. Beraz, hau dena ikusita, zera esan daiteke zenbakien erabilerari buruz euskal hau-rreren kantilenetan: magikotasun berezi bat bada zenbatze urren-kerak desitxuratze horietan, *Baga-biga* deitu horietan, baina ez da-go arrazoi nahiko honetaz kanpo beste zenbakiren batetan magi-kotasun hori dagoela esateko.

Akordioa: eliminatzeko errondak:

Joku bakoitza hautatze modu batekin lotuta agertzen da. Oso normala izan da Euskal Herria osoan *anketara egitea* —estera-ko futboleko aritzerakoan—, bai-na oso normalak izan dira formu-len bidez egindakoak ere.

Haur formula hauek umeei gauzak demokratikoki egiten era-kusten diete, eritzi asko dire-nean, gauzak arbitraieiz egiten erakusten die, suertearen arbi-traieiz. Suertea kantak erabaki-tzen du, eta umeak errespetatzen du suerte hau, paktu edo akordio bat bailitzan. Beraz, kan-ta erabakitzen duen neurrian, ar-bitroa da, eta umeak errespetat-

zen du. Eta umeak errespetatzen du kantilena erabat magikoa delako, eta hauts ezin daitekeen zerbait delako. Kantilenaren in-darra eta boterea bere itxura misterioetsuan datza, eta hauxe lortzeko, desitxuraketa behar da, Lekuonak deitu estilazazioa

Formula hauek orden logiko gabeko hitz eta esaldiak dira gehienetan, eta denen erdian jar-tzen zen mutiko edo neskato ba-tek esaten zituen. Hitz edo silaba bakoitzeko hatzamarraz mutiko edo neskato bat seinatzen zuen ordena jarraituz. Formula-ren azkenengo hitza tokatzen zi-tzaiona jokorako izendatu edo baztertu egiten zen.

Normalean, horrelako formu-lak egokiak dira *ezkutaketan* mo-tatako jokuetan nor geratuko den jakiteko. Hauxe litzateke joku ba-ten aurrean egiten den beste jo-ku berezi bat. Vinsonek *fórmulas de eliminación* deitura erabiltzen du, baina, agian, Dunypétreren lantxoak da hobekien azaltzen duena: *Akerra burdu burdu, erra-pean llolo, adarretan ostu, pin pan larrera, Ardoila mardoila, kinkuran kin, portera ziria, porte-ra min, xera, mera, kirun karun plet, Arla marla, kinkonkin, por-tan zela, portan min, arraxinalet, marraxinalet, segeren megeren, kirun karun plet, Arrijola brijola, etxala kamala, bikto biktoria, bringun brangun, plixt, Atxa mi-txa zilarra, joan joan oilarra, ardi*

beltza bilara, o pitxon, biribilton, txin txan txon, Benedise bra, Karlos de libra, txutxupeta txutxupe-ta, bustamanteba, kalodemibra, Dona dona katona, kide lurden manzana, tuturupe tuturupe, obxoinuebe San Andres, Dona dona katona, luki murdi manzana, pio pien gaña, lore loren gaña, asteriko, zinko, riko riko, kuarto, barrrentxe, berritxo, borrotx, fuera, Dona dona katona, sutondoan aitona, lepotik behera kuttuna, irten kanpora neska edo mutil ttunttuna, Don don beledon, beledongo eliza, zazpi gizon dantzán, bi mozkor, bi mozkor, nahi duena, nahi duena, kan po ra, Don don don, bera bera baña, kuarto rios ke ai en Frantzia, arre matxube, arre mandube, don don don, ke se salga usted, Don don don, irten sakati, fuera, Don don kandel, barriola barriola, plixt, Don don kikelabon, saltsa buka, esla buka, buka madre, saltsa bon, likan likan tortolikan, bran brutx, Ferrela merrela, goporra mokorra, xikitun xakaton, fuera, Gaztaina gora behera, txikiti txakutu fuera, Harla marla, kin kuan kin, portan zela, ortan min, arritxinalet, segere, megere, kirun, karun, pek, Harriola marriola, orratxa zorrotza, xixta gaitza, hari txarra, tira bira, zirrin zarrán, eta zart, Kañi kañibeta, zillarra papillonetan, zillararebon, harriketa, miñoneta, enterrabona, ponala-pona, erregerengana, txirimiriharka, txikit edo ponp, Ruxe

muxe, errote kabe, lore biene, kox, Therrela, merrela, kin kuan kin, portan zela, portan zela, portan min, karru, siñu, miñu, let, Txibirikun, txibirikan, txibirikuri, kuri, fa, txibirikuri, kuri, fuera, salba fuera, Txintxina mintxina, suara barbara txikitiena, gaztaña gora, gaztaña bera, txukulu txakutu fuera, Txirristi mirristi, gerrena, plata, olio zopa, kiri salda, urrup edo klik, Unin dalin, danbolin, eper zatuko balendrin, erradura borradura, klix, klaux, fuera, Xedera medera, gohora behera, harat hunat, zoko moko, paso, bota, punpa, jo.

Formula metereologikoak:

Haurren siniskerien barnean ere zenbait animaliek beren lekua izan dute. Oso arruntak gerta dakizkiguke marraskiloekin egindako jokuak, baina Euskal Herri osoan zabalduenak kattalin gorriekin egindakoak dira niholako zalantzarik gabe. Normalean zomorro hauekin egiten dena zera da: eskuan hartzen ziren eta formula esaten zitzairen, orduan putz egin ta gero hegalez alde egiten bazuten, eguraldi ona egingo zuen, aitzitik, lurrera erortzen baziren, orduan euria ekarriko zuen: *Andere kota gorri, bihar ekhi ala ebri? Ekhi balin bada, hegalta hadi, ebri balin bada, zaparta hadi; Kattalin gorri, bihar gure atarian iduzki iduzki; Kattalin gorri: egun iguzki, bihar euri; Kattalin gorri, gorri, gorri! Fla, fla,*

fla!; Maria gona gorri, bihar eguzki etzi euri; Mari gorringo, zuri gorringo, eguraldi txarra egiten badezu, labe gorian sartuko, eguraldi ederra egiten badezu, kutxa ederrean gordeko; Matxingorringo matxingorringo, bihar euzki ala euri egingo?; Txipilota gona gorri, bihar eguzki ala euri?, eta bigarrenez agindua eta baldintza-konjuroa —egun iguzki bihar euri; eguraldi txarra egiten badezu, labe gorian sartuko—.

Carmen Bravo Villasantek katalin gorriekin jokuak ere aipatzen dizkigu, baina ez asmo mereetereologikoekin: *Mariquita de Dios, cuéntame los dedos, y vete con Dios.*

Ahokorapiloak:

Carmen Bravo Villasantek ongi zioen bezalaxe, ume batek segituan eta gelditu gabe ahokorapilo bat esateko gauza denean, ezin da esan arazoak dituenik. Eta hala dirudi. Ahokorapiloak, lehenengo begirada batetan, joku bat besterik ez du ematen, baina hobeki so egin ostean, bi alde bereziak ikus daitezke bere baitan. Alde batetik froga edo gañditu beharreko zailtasuna daukagu; honek eragiten dio haurrari. Bestaldetik, zentzu magikoa ere igar daiteke nonbait, agian zailtasun horrekin erlazionaturik. Zailtasun hau fonetikoa da funtsean, eta ahokorapiloek erakusten dituzten kontzeptuak

ez dira orokorrean garrantzikoak magikotasunaren aldetik, nahiz eta hain arruntak izan akerrenaren agerraldiak: *Aitaren kapa alkipean; Akerrak adarrak okerrak ditu; Alkipean kapa, kapa alkipean; Arre horra, aurrean arraioa; Aurten gure ortuan artoa berde erne da; Beleak berreagara zerbait daroa, badaroa, berea daroa, baba errean ahoan daroa; Eztot ikusi Akerreneko akerra bezain adarrak okerrak dituen aker aldar okerrik; Ikusi xut aker oker, adar makar okerrik, baja etxut ikusi Lakarreko aker oker adar makerra bezain ederrik; Iputz apezak napar istupez atorra, napar apezak iputx istupez atorra; Juanikotxu, akerra Matarrepeiko aker adar okerragorik eztot nik ikusi; Kanbon palangak pagoz; Martin akerra makerrakoren aker adar okerra baino akerrik okerrik ez dut ikusi nik; Olagarroaren erro errea larra errean gora; Prailearen kapa, kapeleran bost bada garau; Solo barriko artoaren orriaren gorria.*

Txulubidak egiteko formulak:

Agian ez dira anitz mota honetako dauden formulak, baina hala ere egokia deritzat multzo apartekotzat jotzea beste hizkuntzetan ere duten isladapenarengatik: *Pipite, azken txulubite; Tinter lanter, inen daiat xirula, hail ekarrak adarra, legun eta xuxena, zertaz? leizar laida pollitaz, xirula mirula kantari, balinbahiz*

izerdi, krisk krask, atera hadi; Txulubitario konpletario, barberaren uzkara, dotorearen ezteia, kuku bi kuku bi, kuplapean sar hadi, ezin elkiz leher hadi ta zaparta hadi; Xirula mirula kantari, balinbahiz izerdi, krisk krask atera hadi.

Umeez, lehengo gizartean behintzat, kale zein baserrian gainera, eurek egindako jostailuak bakarrik ezagutzen zituzten, eta horretarako baliagarria izan zitekeen edozein gauza erabiltzen zuten. Jostailua, gaur eza gutzen den moduan guztiz arraroa zen; gaur egun joku baterako balio duten jostailuak dira nagusi, lehenagokoan aldiz, jokua jostailuaren gaineratik zegoen, eta nolana ere jokurako tresna bat besterik ez zen jostailua. Gutxi mekanizaturiko gizarte batetan, jostailuak egitea bera ere joku bihurtzen zen.

Doinu tresnek toki apartekoa merezi dute. Udaberrian ekiten zitzaion ekintza honi. Mota askotako instrumentuak izan dira umeez egin dituztenak. Muxika hezurrekin txistu antzeko zerbait egiten zen harri batekin ondo igurtzi ezker. Beste soinu tresna berezia Larraungo artzaiek egiten zuten, sunpriñu izenekoa, baina egiteko zailtasunarengatik seguraski, umeez bazterturik utzi izan dute. Zalantzarik gabe, umeez gehien egin duten soinu tresna txulubita izan da. Araban,

Amezkoan, Larraunen, Zaraitzun, Urraulen, eta beste zenbait tokitan. Leku bakoitzean umeez formula berezi batzuetaz baliatzen ziren lizar edo txipu adarretatik azala aise kentzeko.

Carmen Bravo Villasantek ere formula hauetaz zerbait badakar-kigu:

"En la provincia de Santander, cuando los niños fabrican pitos y flautas de nogal, golpean con el mango de la navaja rítmicamente sobre el trozo de ramita y salmodian: Sal sal, pito sal, de la torre de nogal, suda suda, pata mula, tú sudar, yo chiflar". Violant y Simorra Pirineoaren ikerlari handiak bere El Pirineo español lan gotorrean zenbait formula ere jasotzen ditu Catalunya aldean helburu berberarako: "Sona sona, xaramella, xaramella sona sona" edo "Saba saba pell de cabra, sabit sabit pell de cabrit, son son pell de bou, sabarás quan Deu volrá".

Izenetatik sorturiko formulak:

Formula hauek ez dute zentzu magiko garbi bat erakusten, eta joku bat besterik ez dute ematen. Halaz ere, zentzu misteriosu hori bila daiteke nolazbait, eta batez ere, oguzteko aukera egokia behar dutelako, hau da, ezin dira edonoiz esan, zeren, aldez aurretik, izen konkretu hori esan behar da, formula botatzeko. Formula hauek herrietako formulen antzekotzat jo ditzakegu, baina

hauetan ez dago arrazoirik gauza bat edo beste esateko, errima eta jokua ezpada. Hauexek lirateke izenen inguruan sortzen den jakintza infantil bat: *Andres mandres, kolko bete tremes, harek janda gosez, soloak gora, soloak bera negarrez; Bartolome, burua lodi eta lepoa mehe; Domingo sekelan gorringo, moltsan kuku-so; Gilen, bihar hilen, etxi ehortziren, etzidamu ahantziren; Jakes, koska bezain trukes, tresnak oro trebes; Manez, ipurditik minez, kaka ezin inez; Martin bonbil, errege ta sorgin, tipul eta gatza, Martin buru gaitza; Miguel aintzin edo gibel, nun nahitik ustel, Pello totolo, beti lo, eskuan bilo, Petan kakoletan, sarrak sudurra kakan, ta han atxikak zapan, Petan tarapatan, galtzak herrestan, kale-ria burustan.*

Errepikapenak:

Errepikapena kantilena definitzen duen ezaugarri garrantzitsu bat dugu, sarrera agertzen den legez. Haurren kantilenetan gainera errekurtsio literariorik erabiliena dela esatera ausartuko nintzateke. Mota askotako errepikapenak dira umeak erabiltzen dituenak bere jokuetan, eta beti ere magikotasun beharrezkoa lortzearren. Badira ere beste faktoreak errepikapena bultzatzen dutenak, esaterako umeak duen musikarekiko tratamendu berezia eta abar.

Kantilena askotan, hitz bat edo gehiago dira errepikatzen direnak besterik gabe. *Xufrin xufrinero, kattalin zartainero, aitzurren burua kontatu, amarrak ere laketu, ttur ttur, ttur ttur, ttur ttur, erraeran haurrak totoriko jartzen da edo Xufrin xufrinero, kattilu sartainero, aitzurak diruak kontatu, hamarrak ere laketu, ia bada Maria gaixoa, aitzinez gibeleraino, ttur, ttur, ttur, ttur, ttur, ttur* formuletan esaterako *ttur* hitz edo soinua sei aldiz eta jarraian errepikatzen da. Batzutan, errepikatzen den eleak esanahi berezia izan dezake: *Ailargina mexkondina kontan dela kontan kantinenan adibidez kontan dela kontan* formak mezu garbi bat erakusten du eta helburu faktitiboa litzateke. Besteetan, ez dago halako helbururik eta hitz magikoak lirateke: *Intziri eta intziri, astoaren putza hiri, behiaren esnia niri, zirri mirri.*

Hala ere, normalena errepikapen paralelistikoa genuke. *Aita da ttuntun, ama da ttuntun, alaba hori ere ttuntun, guziak ttuntun izatekotan, senarra behar luke ttuntuna, Ardoila mardoila, kinkuran kin, portera ziria, portera min, xera mera, kirun karun plet, Baratzean aza, fera, fruto, zoaza. Baratzean porru, jan ondoren dolu. Baratzean perezilla, zaude isil, zaude isil, zaude isila, Don don, kikelabon, saltsa buka esla buka buka madre saltsa*

bon, likan torto likan, bran brutx, Eguen zuri, eguen baltz txakurra arrautza gainean datz, baltz baltztxoa maisuarentzat, zuri zuritxoak geuretzat, Esku maingu, esku maingu ematen duena zerruala, ematen eztena infernuala edo Txin txin txibirin, makila-txuek, txan txin txiribin ekarten.

Beste aukera bat epanadiplo-sis izan daiteke. Esaterako: *Bilin bolon, bilin bolon, urak darama zorroa, zorroarekin astoa, Bon-bolon bat eta bonbolon bi, bon-bolon urerat erori, erori bazen, erori, orduan etzuzun egarri, Bu-hamek badakite trikun trakun egiten, trikun trakun egin eta o-laskoen ebasten, lupaireton lupaireton, lupair lupair lupaireton, edo Kukumiku naparra, zertan zertan kandela, kandela bi ta larrosa, piru piru pikote, jauna nundik zatozte, kalean gora kalean bera, buru beltzaden alkate.*

Haurren kantilenetan kausi daitekeen beste posibilitate bat hitz baten ohiartzuna da. Horrela milaka formula sor daitezke. Gainera hau magikotasunarekin erabat loturik dagerkigu. Normalean esanahi gabeko hitz bat izaten da erroa —*kukutxu, therrella, txintxina*— eta oso kasu gutxitan esanahi garbi bat dago: *Andres-mandres, Elurra-melurra* edo *Xirula-mirula*. Erro horretatik, desitxuratze baten ondorioz beste hitz ezberdina sortzen da, lehendabizikoaren ohiartzuna dena. Ia oro-

tan, formularen sarrera dugu bikote hauek, hasiera markatzen duena, eta misteriotasunez bustitzen du formula osoa.

Erabide hau oso erabilia da elimintzeko errondetan. Hauek, gorako esan den legez, paktu batzuk dira, umeek zintzoki errespetatzen dituztenak, eta formula hauek erabakitzen dutena ez da gainera txantxetako gauza haurrentzako. Horregatik, hain formula itxiak eta zentzugabe-koak dirudite, zentzugabekeria horren bidez lortzen saiatzen dena zera dugu: hautaketa ona, eta hortarako hitz magikoak, hitz sakratuak, hitz bereziak behar dira.

Bikote hauek gainera, musikal-tasun nebaria erakusten dute, eta formularen zati garrantzitsu bat osatzen dute bukaerarekin batera. Elimintzeko errondetan, azken hitzak ikaragarritzko garrantzia dauka, zeren hori bera baita neska edo mutila hautatzen duena. Horregatik, hasierako bikotea luze samar bada, eta musikal-tasunez blai badago, azken hitz hau oso laburra, ozena eta garbia dugu: *plet, xek, pek, plixk, fuera, zart, ponp, let, klik* edo *jo*.

Errepikapena erritmoari erabat loturik dago, eta beraz, baita musika eta dantzari ere. Dantza, askotan gorputzaren ibilera xume bat besterik ez da. Haurrak beti bere kantuari gorputzaren

mugimenduarekin laguntzen dio. Gainera, gorputzaren ibiltxo hori beti ere neurtua egin ohi dute, hau da, erritmoarekin batera. Hau horrela da haurrak erritmoaren sen haundi bat duelako.

Erritmoa bi motatakoa izan daiteke, bai erritmo askatua, eta bai erritmo lotua. Haurrak biak erabiltzen ditu bere jokuetan. Askatua melodia bat ez dagoenean agertzen da, esaterako kantilena luzexketan, eliminatzeko erron-detan, otoi-tzetan...; eta lotua melodia bati atxekitzen zaionean, adibidez korroetako kantilenak eta beste joku bereziak beren kantekin.

Dantzari dagokionez, esan ere egin behar da modu askoz gauza daitekeela. Batzutan erritmoarekin batera sortzen den ibilera soil hori bera dantzatzat har daiteke. Besteetan, jokua bera dantza batek osatzen du, eta adibiderik garbienak korroak —*Ala kinkirriñera ala samurrera, Joxepa plaza berriko, bira hadi beste aldera*— eta sokekin egiten direnak —egun propioagoa litzateke gometaz mintzatzea— ditugu.

Musikarekin ere beste bi konzeptu loturik daude. Alde bate-tik, magikotasuna hartzara ager-tzen zaigu: kantatzen dena sakratuagoa da errezitatzen dena baino; eta beste aldetik, teknika mnemoteknika bat izan daiteke —oroit bestenaz biderkatzeko taulak ikasteko kantatzen geni-

tuela—, nahiz eta zerbait berez-koa izan haurrengan eta ez era-bili musika bere kantilena eta jo-kuak ikasteko teknika bat bezala konzienteki.

Estilizazioa:

Sarreran jakanik ikusi ahal izan da zer zioen Manuel Lekuonak berak deituriko *poesia deco-rativa* delakoari buruz. Halako zerbait ere errepikatzen du haur kantez izkiriaturik dituen bere ar-tikulu bat baino gehiagotan. Ho-na hemen pasarte batzuk laburki emanda:

“De un modo completamente parecido, en una buena serie de cantos infantiles que todos hemos cantado de niños, el lenguaje es también estilizado. Estos cantares están vaciados en un modo de hablar intencionadamente deformado hasta el punto de parecer, más bien que un lenguaje racional, un ingenioso juego de sílabas de puro entretenimiento, o una cantilena sin sentido y sin más apariencias que de un simple pretexto para cantar. Allí el dibujo se utiliza con tendencia de contenido significativo, algo puramente musical, una serie de sonidos vistosos, brillantes, combinados con novedad y artificio sorprendente.

Al reflexionar antaño sobre tales cantares, y notar la deformación en sus palabras, soñamos alguna vez en posibles ocultismos como de fórmulas mágicas. Hoy, mejor pensado el caso, creemos más bien hallarnos ante un feno-

meno de estilización debido tan sólo a imperativos de estética. No aseguramos, con todo, que no se hayan aprovechado estos procedimientos de estilización, en algunos casos, para menesteres de ocultismo y ciertas disciplinas de arcano.

Debe decirse otro tanto de la posibilidad de que las deformaciones de palabras procedan de la no inteligencia infantil. Esto habrá podido ocurrir en algunos cantares —sabemos que ocurre con los castellanos que caen en boca de los niños euskeldunes, y con los euskéricos que caen en boca de los castellanos—; pero es ésta una posibilidad a descartar como inadecuada para explicar el fenómeno en toda su amplitud y como sujeto, por otra parte, a ciertas tendencias de interpretación acomodaticia que faltan radicalmente en nuestro caso*.

Desitxuratze prozesua sor daiteke hitz baten desitxuraketa-rekin besterik gabe. Hauek helduek darabiltzaten hitzak berak lirakeke, baina haurrek oguzterakoan aldatuta. Artikulazio organuak garatu gabe dauzkate oraindik; herskari ahoztunak zaillegiak gertatzen dira haur txikiendako, eta horregatik ahozkabetzen dituzte: *bapo>papo*, *goxo>koxo*,... Horrez gainera, palatalizazioa oso normala gertatzen da haiengan —*t>tt*, *n>ñ*, *l>ll*, *z>x*, *ts>tx*, *tz>tx*,...— bi arrazoiengatik: *goxo*agoa denez as-

koz musikalagoa gertatzen da, eta bestaldetik diminutibo gisara erabiltzen dute. Beste modu bat desitxuraketa gauzatzeko silaba baten errepikapena da, seigarren formularen esaterako *ama>amuna*. Honen adibideak *baga biga* sailleko formula guziak lirakeke edo, esaterako, *Montxu frioleri*, *fosfai sisoleri*, *semena ainoleri*, *montxu tribol*. Esan daiteke halako exenpluetan ez dela hitz bat desitxuratzeko dena, esaldi osoa baizik.

Hitz baten kenketaren bitartez ere has daiteke. Lekuonarentzako *xirristi-mirristi* sailleko kantilena atsalaskari baten deskribapena baino besterik ez dira, eta azaltzen du arazoa faltatzen diren hitz guztiak agertuko balira bukaerako esanahia goibelduta gera litekeela esanez. Nik ez dut uste horrenbestera izanen denik, eta errazago bide da morfologiaren bidez hauxe bera azaltzea, aditzen kenketa batean batez ere oinarritzen den erabide bat baita. Bihoa beraz gerorako azalpen hau.

Arkaismo baten erabilera: hau da Lekuonak berak aipatzen duen erabide bat, —...*probables pervivencias de un léxico prehistórico, en parte desaparecido del habla de los mayores, pero pertinazmente conservado en el de los niños*...— baina ni ez nago guziz ados bere planteamen-duarekin, zeren haurrei joku edo

kantak edo kantilenak irakasten dizkietenak pertsona helduak ere baitira eta arkaismo hauek ez dira helduen mintzairan mantentzen. Bestealdetik, haurrak hagitx berritzaileak dira, eta ez dute inolako arazorik berritasun bat onartzeko. Alde hortatik helduak dira askoz kontserbatzaileak umeak baino. Mantendu diren kantak eta jokuak oso zaharrak izan daitezke, eta zenbait kasutan historiak berak azal ditzake egoera konkretu batetan sortuak direla esanez, baina horrek ez du arkaismoak egon beharko direla derrigorrez esan nahi, eta froga bilduman beran datza.

Erderakaden erabilpena: hau xe bai dela benetan ikus daitekeen zerbait haurren kantilenean, eta oraintxe aipatu den berritzailetasun horrekin zuzenean erlazonaturik. Erdarakaden erabilpena ez da euskararen galean oinarritu behar den gauza bat, eta erraz ikus daitekeen kantilena anitzetan, maileguak ez daude beti ere ongi jasota. Arrazoirik garrantzitsuenak haurrak halako hitzak aukeratzeko bi dira batez ere: bata bitxitasuna, arraroa dena baliozko behutzen da, eta primerako apaintzaile gertatzen zaio umeari; bestea magikotasuna, ezezaguna den unetik, misteriozua iduri daiteke, eta horregatik magikoa, badirudi hitz horrek gauza sakratu baten balioa duela. Zenbait adibide: *zinko*

konpañia, etxa la kamala, beinte bonete, zapaton, tronpeta, manzana, sakati fuera, melon, galleta, treinta, la damasei, le popele popelu, kuloarroxa, tres sardinas y un kapon, labalentzia, aki española prantzia, pone pone asi, castillo, edo korneta.

Onomatopeiaren erabilera: auxe dugu estilizazioaren erabilerik garrantzitsuenetariko bat, garrantzitsuen ezpada, eta hau horrela da adierazten duen bizi-tasunarengatik. Haurrari izugarri gustatzen zaio onomatopeia eta bere kantilenetan asko erabiltzen du. Onomatopeiak bi motatakoak izan daitezke; badira zuzenak deitzen direnak —*kikirriki*—, eta zeharkakoak —hauek kontutan hartzen dute helduek nola hitzegiten dute animaliekin esaterako aide aide idia deitzeko—: *Akerra burdu burdu, errapean lollo, adarretan ostu, pin pan larrera, Atsoa zirri zarra, errokan hasteko gogo tzarra, pinta erdia iraultzen du, atsein hartzen du bihotzean, Buhamek badakite trikun trakun egiten, trikun trakun egin eta oilaskoak ebasten, lupairetn lupaireton, lupair lupair lupaireton, Harriola marriola, orratza zorrotza, xixta gaitza, hari tzarra, tira bira, zirrin zarran, eta zart, Kattalin gorri gorri gorri, fla fla fla, Lan liraun lan liraun, Trilili ala tralala kantu guzien ama da, Uneta txintxibirin korneta, Xirula mirula kantari edo Xotiak klik itxuri.*

Morfologia:

Badira haurren formulak bereziak egiten dituzten bi ezaugarri garrantzitsuak batez ere, laburtasuna eta aditzen eza alegia.

Jakina da formulen neurria oso luzea ezin dela izan, eta haurren kantekin harremana izan dezaketeen zerbait izanik, ez dira kanta bat espreski. Kantilena bat definitzen duen zerbait errepikapena baldin bada, bi elementu berdin edo antzekoek osatutako zerbait izan beharko da. Halaz ere, ez da egia haurrek erebiltzen dituzten formula guzien artean ez dagoela elementu bakarrez osaturik. Badira zenbait hitz bakarreko formulak. Egia da hauek ez direla kantilenak berez, baina formulen bilduma batean ez dira inolaz ere soberan. Badira mota honetako askoz formula haboro, eta agian interesgarrienak tortoloxekin jolasteko erabiltzen direnak ditugu. Joku honen aldairak biziki ugariak dira, eta bere zabalera arras handia dugu, Europa osoan beste, munduko herri zahar anitzetan ere normalak izanik. Angel Irigaray duela jada nahiko urte mintzo zitzaigun joku hontaz, *CEEN* aldizkariaren hiru garren zenbakian hain zuzen ere. Berak jasotako formulen artean, hitz bakarreko dextente ere badira: *kiskotx*, *almandotx*, *uneta*, *atresas*, *akuartas*,...

Laburtasun honek badu zergaitiren bat eta ez da ahatiko

gauza. Lehenbiziko arrazoi bat, eta guziz logikoa mnemotektikoa dugu. Umearentzat errazago da formula labur bat ikastea luze bat baino, eta beharrezkoa izanez gero, errepikatuko du behin eta berriro, baina sekula ez du formula luze luze luze bat ikasiko. Gainera, errepikapenarekin musikaltasuna eta magikotasuna errazago surtuko du. Esanahia eta zentzua ez da gehixegi kezkatzen duen gauza, eta luzaro egoteak formula bat kantatzen asper dezake haurra.

Aditzen eza beste ezaugarri garrantzitsu bat gertatzen da haurren formuletan. Aditzak ez agertzean, kontzeptuak dira eskaintzen direnak batik bat, zerbait abstraktoa, estilizatua, berifikatu ezinezko zerbaiten aurrean gaude beraz. Hau ere magikotasuna lortzen duen zerbait dugu. Adibide eder bat formula hau izan daiteke: *Arianda marianda*, *sukalde zaharra*, *kedar beltza*, *biper gatza*, *talo malo*, *esne bero*, *bertza zilo*. Hasiera bikote magiko horietako bat da; beste-lako elementuak enumerazio barrugarri bat besterik ez dugu, sukaldean dauden elementu batzuen bidez, baina inolako erizpide edo kriteriorik gabe emanda, biper eta bertza zilo hitzen artean egon daitekeen harremana oso murrizta da, eta zentzugabetasunean murgiltzen garela eman dezake.

Zentzugabekeria hau guztiz

normala da eta espero zitekeen gauza. Haurren formulak, sarre-
ran esaten dudan bezala, magi-
kotasun gehien erakusten duten
multzoetariko dugu. Hau horrela
bada, zentzua eta esanahi gar-
bia desagertzen da haurren hel-
buru eta asmoek formulen esa-
nahiarekin zerikusirik ez dutelako.
Formula magikoek esaterako ba-

dute helburu magiko bat —zer-
bait sendatu— eta horixe da for-
mulan beran gauzatzen den me-
zua. Haurrek berriz ez dute haien
helburuak formulan egiaztatzen
edo erakusten. Arrazoi bat izan
daiteke haurrek benetako magi-
kotasuna erabiltzen dutela, eta
ez direla helduok bezain arrazio-
nalistak.

I. APENDIZEA: Formula metereologikoak

- 1: *Abelgorriak udabarrarian kortan, mendira joan gura dabela orroaz hasten bada, eguraldi onaren zantzua da.*
- 2: *Abendua burdinezkoa, hilteltza eltzairozkoa.*
- 3: *Abenduaren erdia, gaua; ta bertze erdia besta.*
- 4: *Abenduko eguna, argitu orduko iluna.*
- 5: *Abenduko elurra gailtzerua, hilteltzekua burniya, otsailekua egurra, martxokua ura.*
- 6: *Abenduko lainuek egua edo elurra.*
- 7: *Abendu zuri, ez ardi ta ez axuri.*
- 8: *Agorrieko euria, arno ta ezitia.*
- 9: *Agorrieko ura da zafran, ezti eta ardau.*
- 10: *Aharia eta ahuntzak gora goraka ta agiraka dabiltzanean, euria.*
- 11: *Aharia, maiatzean, deuri deuri esaten nausiari.*
- 12: *Aingeru guardakoaren egunean eguzkia ikusi baino ardi artean otsoa ikusi nahiago.*
- 13: *Aizeak negua.*
- 14: *Ama Birgiña martxoko egunean ardia abarotan baino hobe da otsoa ardi artean ikustea.*
- 15: *Ama Birgiña martxoko, neguari eman diok ostiko.*
- 16: *Ama Birgiña martxoko, ttorria bala-
go, ni barrendegietan sartzeko. (ardiak esana)*
- 17: *Amarratz baltza jaisten denean, euria.*
- 18: *A martxo a martxo, har zak esker gaizto, nere ardirik kaxkarrenak egiten dizkik zazpi salto.*
- 19: *Anderedena Mari martxoko, gure behia larrean areko eta zezenak zokotik: —Muuu! Gero duk Erramu.*
- 20: *Andra Mari martikoari bezperak kantatu edo abestu ezker, gorde yakea komodan edo arasan.*
- 21: *Andra Mari martiko, arrain barriak tatiko.*
- 22: *Andra Mari martiko, artean uda ta tiko, handik aurrera betiko.*
- 23: *Andra Mari martiko, behiak mendira jaurtiko.*
- 24: *Andra Mari martiko, neguari emon diok ostiko.*
- 25: *Andra Mari martikoz abaro baiño otsoa ardi artean ikustea nahiago.*
- 26: *Andra Mari martikoz kuku, San Pedroz mutu.*
- 27: *Andra Mari martxoko behiak larrean aseko.*
- 28: *Andra Mari martxoko ni mendirat opoko.*
- 29: *Andrak andra andi kandelariotean dira agiri.*
- 30: *Antzarrak batera ta bestera hegaz dabiltzanean euria.*

- 31: *Apirila biribila, txarria urdandegian hotzak hila, bada hila, buztana badabila, holan izan dadila.*
- 32: *Apirila, biribila, urdandegian urde hila. Urde zaina hesi artean, gasna puska hortz artean, arto puska galtzarpean. Izan balitu aitzintzean, etzuken hilen agian.*
- 33: *Apirila, biribila, urdandegian zerri hila. Eztabila, badabila; gasna gogorra ortzetan, jan lezake bortzetan.*
- 34: *Apirila biribila, urdia teian hila!*
—Ez da hila
—Bai da hila
—Buztana da dabila
- 35: —*Apirila biribila, xerria xerritegian hila.*
—Ezta hila.
—Bada hila.
—Buztana badabila.
—Hola izan dadila.
- 36: *Apirila, biribila, zerria urdandegian hotzak hila.*
- 37: *Apirila biribil, iuriak urdia eyan hil. Apirila fan eta maiatza gero, agozteian agotza bego.*
- 38: *Apirila euritsu, urte hura ogitsu.*
- 39: *Apirilain azkeinien hostua aitz gainien.*
- 40: *Apiril biribil ekartzik egun bi.*
- 41: *Apiril biribil, ekazan egun bi eta erdi, horri artzain panparroi hori, ikus daiodan polaiño hori.*
- 42: *Apiril biribil, gure txarria zotalian hil.*
- 43: *Apirileko erlea niretzat, maiatzekoa anaiarentzat.*
- 44: *Apirileko oloa, ez olo ez lasto.*
- 45: *Apiril lore urrearen pare.*
- 46: *Apiril ona ikusteko ehun urte bizi behar da. Ni ehun eta bi bizi eta oindifo on bat ezto ikusi.*
- 47: *Aprila bero, negua gero.*
- 48: *Aprila euritsu, urtea ogizu.*
- 49: *Apirila euritsu, urte hura ogitsu.*
- 50: *Aprila hotz, ez gari ta ez agotz.*
- 51: *Apirila joan eta maiatza gero, ganbararen baztarrian agotza bego.*
- 52: *Apirilaren azkenean, horria aitz gainean.*
- 53: *Aprilaren lehengo domekan euria bada, hil guztian hiru egun eztira aterri izaten.*
- 54: *Aprila urregorri, martia kakatsu, izango dogun aurten urtea ogitsu.*
- 55: *April, biribil; april, biribil; ekazan egun bi ta erdi, horri, artzain panparroi horri, ikusi daiodan polaiña hori.*
- 56: *Aprileko lorea urrea baino ohea; maitzeko lorea bapeza baino ohea.*
- 57: *Aprilen azkenean horria aitz gainean.*
- 58: *Aprile on ekusi bear dionak ein urtez bear du bizi. Nik badut ein eta bi, eztud onik bakotxik ekusi.*
- 59: *April urregorri, marti kakatsu.*
- 60: *Aratuste manga, ardoari dzanga.*
- 61: *Arbi abenduko, bakotxa bere denborako.*
- 62: *Arbi errea abenduko, gauza guztiak bere garaiko.*
- 63: *Ardia iluntzean ota jale baldin bada, hurrengo egunerako elurra.*
- 64: *Ardiak martxoan molkora bildurik ikusi baño otsoa arditan ikustea obe.*
- 65: *Ardiak bordan faloska ari diranean, biharamunean elurra.*
- 66: *Ardiak gora doazenean, eguraldi ona; bera datozenean, txarra.*
- 67: *Ardiak martxoan molkora bildurik ikustia bano obe otsoa arditan ikusi.*
- 68: *Ardi urte, atun urte.*
- 69: *Arharo ezpada, alharo.*
- 70: *Armiarma lurrean ikusten bada, hogei ta lau ordu barru euria.*
- 71: *Arrats gorri, eguraldi; goiz gorri eurilari.*
- 72: *Arrobia lurpetik gaineratzen denean, ekaitza.*
- 73: *Artoa ereiteko, San Isidroren astea, atzea baino aurea ohea.*

- 74: Artoak ontzeko erein behar dira garagarrilean. Guk erein genitun uz-tan, horregaitik gelditu ziren ez bu-ru ta ez buztan.
- 75: Asentsio letañak euritsu, urtea bere ogitsu.
- 76: Asteazken ta ostiraleko argizari be-riarik aro gaizto ekartzen du.
- 77: Asteleheneko euria, aste guziko eu-ria.
- 78: Atzo San Juan, gaur Juan zan.
- 79: Azaroko eguna, argiko iluna.
- 80: Azileko ortzia, neguko iruzkia.
- 81: Bagil argia, urte guztiko argia.
- 82: Baietz, bihar dala maietz; etzi Pas-koa, ezkontzen dala gure atsoa.
- 83: Barantaila emazteen eta gatuen hi-lebetea da, martxo gizonena.
- 84: Barea lurraren gainean baldin ba-dabil, euria.
- 85: Bareak, eguzkia ateratzen denean, aza baten azpian bada ere gorde-zen dira.
- 86: Bariakuan trumoiak hots egiten ba-dau, eurizko bederatziruena.
- 87: Basa abereak neguan eurenez etxe aldera datozenean, ekaitz handia datorrela iragarten dabe.
- 88: Baxaran urte, elur urte.
- 89: Bazko goiz balitz, martxoan ezpaliz.
- 90: Bedar asko batu egizu, maiatz lu-zeak jango dautsu.
- 91: Behiak anka goratu ta dardaratzen badu, elurra.
- 92: Behiak gibelerat uztarka ari sirene-nan, gero denbora txarra.
- 93: Behiak isilik eta isilik badira, laster eguraldi txarra.
- 94: Behiak ausnartzu badagoz, atzeti eguraldi txarra.
- 95: Behi ta ardiak gorputza iñarrostuz geroz, ekaitza.
- 96: Behor ta zaldiak estrabilean pulun-pari hots eragin gabe ta isil badira, elur gehiago izanen da.
- 97: Bela asko dabiltzanean, ebia segu-ru.
- 98: Beleak kakaka egiten badu, he-goea.
- 99: Belhar urte, deusez urte.
- 100: Beurtxoriak kantatan dianean, euria fite xinen da.
- 101: Bixintxoz hotz, neguaren bihotz; Bi-xintxoz bero, negua gero.
- 102: Bizkaiko negua, garizuma.
- 103: Buruila udaren buztana, ta negua-ren hastapena.
- 104: Buruileko euriek maastra ontzen.
- 105: Denboraren denborako, arbi errea abenduko.
- 106: Denek badugu gauan partida: su-yak ura du partida; urak iruzkia; iruzkiak lanoa; lanoak aizea, eta ai-zeak zer du partida? Aizea.
- 107: Doniane euria, garien galtzegarria.
- 108: Edur urte, gari urte.
- 109: Egabelek goizetan txio txioka badi-hardute, eguraldi ona.
- 110: Egabelek hazag lurraren kontra da-biltzanean, euria.
- 111: Eguberri, eruek iyerri; zoiak ere la-rrri.
- 112: Eguberri zereki, urteberri hareki.
- 113: Eguerdiko euria, egun guztiko eu-ria.
- 114: Eguzkia ta euria, martiko eguraldia.
- 115: Eguzkia zuriegi datorrenean, ilun-tzean euria.
- 116: Ekhia mingar denean, bihamenean ebia.
- 117: Elorria lora dago, artoa ereiteko giro dago.
- 118: Eltxoak biraka badabilta, euria las-ter.
- 119: Eltxoak usika dabiltzanean, bero hurrengo egunean.
- 120: Elurra dakarrenean, isilik egoten di-ra sapoak.
- 121: Enarak goi goian hara ta hona da-biltzanean, luzaro eguraldi ona.
- 122: Ene San Antonio ta mutila, zer jan eztaukenean barurik ei dira.
- 123: Ergoneriak alkarrekin burrukan ga-rrasika badabilta, bolada luzean

- legorra edo gainerakoan ekaitz haundia izango da.
- 124: Erleak aurretik igarten dute ekaitza noiz datorren.
- 125: Erleak euren kutxa inguruan dabil-tzanean, euria.
- 126: Erramu egunean ebanjeliokoan zer aize, urte guzian ura naguse.
- 127: Erramuz sagara bitartean den egu-raldia berrogoi egunez egiten du.
- 128: Esaten zuten kukuak Andra Mari kandelarakuen jotzen duela Erro-mako zubian.
- 129: Espartina maiz laxatzen bada, las-ter euria.
- 130: Etorriko da maiatza, jango dugu le-batza.
- 131: Etxean habe harria bustita dagoe-nean, laster euria.
- 132: Euliak heltzen badabe, euria laster.
- 133: Euli txikiak elkartu ta eguzkia sartu baiño lehenago hegaz dabil-tzanean, eguraldi ona.
- 134: Euri lantxe apirilean, antxoia bitsa molla gainean.
- 135: Euri txipiak ematen tu aize haun-diak.
- 136: Ezkurrik eztan urtean negu bera.
- 137: Ganbarako bazterrean maindire bat abotz, maiatzaren azken arte gorde zak.
- 138: Gandelairo bero, negua dugu gero; Gandelairo hotz, negua joan da motz.
- 139: Gandelairu hotz, negua iraganik botz; gandelairu bero, negua gero.
- 140: Gandelairu hotz, negua motz. Gan-delairu bero, negua da gero.
- 141: Garia, txiki banintzen, handi banin-tzen, maiatzean buru nintzen.
- 142: Garizuma berandu, udaberria be-randu; kukua etorri, gosea etorri; kukua juun, gosea juun.
- 143: Garizuma goiz bazan, berandu ba-zan, erdia gutxienez negu zan, guz-tia ezpazan.
- 144: Garizuma goiz, negua goiz. Garizu-ma berandu, negua berandu.
- 145: Gatuak belarri gibeletik hatza bada-rabile, eguraldi txarra.
- 146: Gatuak erotuki jostetan ari direlarik, biharamunean elurra.
- 147: Gau gorri aizetsu; goiz gorri euritsu.
- 148: Gaur dela bihar dela Doniane, etzi San Juan biharamone, gure sololan lapurrik ez, badagoz bere erre bei-tez.
- 149: Gauza galdua idoroteko, San Anto-nio hartu bitarteko.
- 150: Gaztalaizeak euria berakin.
- 151: Gehiago irauten dau auzoan emaz-te gaiztoak, martian eduarra bai-ño.
- 152: Gibelerat uztarka behiak ari dire-nean, gero denbora txarra.
- 153: Goizean eguzki gorri, arratsean itu-ri.
- 154: Goizeko suak argi argi eginezko, egun hartan euria.
- 155: Goizeko ustrukua, arrats euri; arras-tiko ustrukua, bihar etorri.
- 156: Gure ortuan ginda lorea San Juane-tako heldua, San Juanak baiño le-henago gure usoak batua.
- 157: Harrak azalean dabizanean, euria laster.
- 158: Harrak eta txinduriak lurgainean agertzen diranean, eguraldia euri-tara.
- 159: Harrak ugari lur ganera urten ezke-ro, euria.
- 160: Hauxe da egia, zortziko berria, hiru txiki ardorekin, libera ogia. (San Se-bastian egunean Urdianen)
- 161: Hazila hotz, negua motz; hazila be-ro, negua gero.
- 162: Hegoaren ondoti euri.
- 163: Hilaren azken eguna ta urrengoan aurrenekoa onak badira, hila ondo jarraituko da.
- 164: Hilaren bi ta hiruan eguraldi onak izan ezkerro, langiro onak hil hartan.
- 165: Hilaren hirugarren eguna nolako, hil guztia halako.
- 166: Hilaren hogeit ta zazpigarrena nola-koa, hurrengo hila halakoa.

- 167: *Hodei gorri, aize edo euri, hegoa ezpaledi.*
- 168: *Hontzak neguko eguerdian nahiz arratsalde erdian kantatzen badu, elurra.*
- 169: *Hontza oihuka iluri nabarrean hoiz samar hasten denean, eguraldia berehalaxe aldatuko da.*
- 170: *Idiak eztula egin eta San Blas! Aititek eztula egin eta itoko al haiz ba!*
- 171: *Iguzkia ta euria, martxoaren aldia.*
- 172: *Ilbeltza, ilzuri, babea betez itzuli.*
- 173: *Ilbeltza iten badu iltxuri, ardiyek haziko du axuri; ilbeltxa iten badu ilbeltz, ez ardi ta ez axuri.*
- 174: *Ilbeltzak iten badau iltxuri, ardiyen aziko dau axuri; ilbeltza iten badau ilbeltz, ez ardi ta ez axuri.*
- 175: *Ilintxa urte, gari urte.*
- 176: *Illaren irugarren eguna zelako, ille guztia olako.*
- 177: *Intxaur urte, arto urte.*
- 178: *Ipar euria, hogeitau orduko euria.*
- 179: *Iretargiak larrina daukanean, hogeitau lau ordu barru euria.*
- 180: *Irusta luzatu ta artezten danean, euria.*
- 181: *Itxasantzarrak datozenean, edurrak ugari.*
- 182: *Itxasantzarrak datozenean, eguraldi txarraren zantzua.*
- 183: *Izarrak argal badira, biramenean eguraldi ona; usu badira, euria.*
- 184: *Izarrak bakan daudenean, eguraldi onaren zantzua.*
- 185: *Izotz urte, gari urte.*
- 186: *Jainkoaren paxea agertzen denean, bederatzi eguneko euria.*
- 187: *Jauna egizu aterri ta kalma.*
- 188: *Jaundone laurenti, estu batean euria, bestean ilintzi (itxindi).*
- 189: *Jaungoikoaren gerrikua kostilajia. (Ortzadarra Urdiainen)*
- 190: *Jerikoko larrosak bere horriak batu ta tximurtzen dauzanean, eguraldi ona.*
- 191: *Jondone Johaneren euriak ogia itozten eta ardoa urtzen.*
- 192: *Jondoni Joaneko euria, ogien garrria.*
- 193: *Jondoni Laurendi, esku batean euri ta bestean itxindi!*
- 194: *Jondoni Martin eder, ogia bota lurrer.*
- 195: *Kandelario bero, negua dauka gero; kandelario hotz, negua joan da motz.*
- 196: *Kandelario, edurra dario; San Josek lagunduko dio.*
- 197: *Kandelarioetan eguraldi ona baiño ardi arten otsoa ikusi hoba da.*
- 198: *Kandelario lario, atxari ura dario, errotari uruna, hauxe da guk beoguna.*
- 199: *Kandelario lario, atxari ura dario, sagartxoari mustio, akerrak dantzaz, astoa danbolintero.*
- 200: *Kandelario, lario lario, atxari ura dario, makatzari madari, eutsi Peru ankeari.*
- 201: *Kandelarioz aterri, negua dakar atzeti.*
- 202: *Kandelarioz edurra, joan da neguaren beldurra.*
- 203: *Kandelarioz euria, laster da udabarrria; kandelarioz aterri, negua dator atzeti.*
- 204: *Kandelera eguneko jostaiek, berrogei eguneko ekaitza.*
- 205: *Kandelera lera lera, bortz hilabete larrainera, sei ere bai Aezkoara.*
- 206: *Kandelera z bildurra, Santa Agedaz edurra.*
- 207: *Kandelarioz eguzki, negua dago aurreti; kandelarioz edurra, joan da neguaren beldurra.*
- 208: *Kandelero bero, negua heldu da gero; kandelero hotz, negua gan da motz.*
- 209: *Kardu latzak bere hortz zorrotzak eta azala estutzen dituanean, euria.*
- 210: *Katuak iparraldera begira musua garbitu ezker, eguraldi ederra. Itxasaldera begira garbitzen badau, euria.*
- 211: *Kortan daukagu txal bat, azurra ta*

- azala, aitak San Antonio loditu da-
giala.
- 212: Kukuak Andra Mari martikok argitu,
kantua emon eta San Pedrok isildu
eta moteldu.
- 213: Kukuak etorri, gosia etorri; kukuak jun,
gosia jun.
- 214: Kukuak Andra Mari martxokotan ku-
ku, San Pedrotan mutu.
- 215: Kukuak egiten du maiatzean kuku,
garagarrilean gelditzen da mutu.
- 216: Kukuak esan eban Andra Mari Mar-
tikoz ez ba etorren, berari ondraz
egiteko.
- 217: Kukuak kuku Erromako zubian,
zortzi egunerako agertuko da Eus-
kalerrian.
- 218: Kuku garagarrilerako mutu.
- 219: Kukurik kukura urtea, ehun dukat
soldatea, haserratu gaizenean,
ugela ataratea.
- 220: Lanoxerra martian noraino, apiri-
lean edurra haraino.
- 221: Lantxerak ibarraz, hor dek lanoara
idietaz.
- 222: Lantxerra Martxoan noraino, apiri-
lean elurra haraino.
- 223: Lazaro hotzak hil eta Erramu urak
eremen.
- 224: Lazki eta baxaki, azaroko jaki.
- 225: Leia edurraren geia.
- 226: Madalen astea bero, gaztaña gero.
- 227: Madalen bero, gaztaña seguro.
- 228: Madalen eguna eguraldi onez, gaz-
tain zaliak zorionez.
- 229: Madalen giro txarrez, ikoak batzen
ez zara nekatuko lorrez.
- 230: Maialen eguna esne eguna.
- 231: Maiatza erdia goseak eta beste er-
dia hotzak.
- 232: Maiatza erdiz hotzak hila ta erdia
beroak errea.
- 233: Maiatza euritsu, laboraria orgulutsu.
- 234: Maiatza fardo, ekaina klaro, labora-
riak izanen du ogi eta ardo.
- 235: Maiatza hotzak eta goseak hil.
- 236: Maiatza hotzak hil ei zuen.
- 237: Maiatza hotz, urtea botz.
- 238: Maiatza hotz, urtea zorrotz. Maiatz
eurite, urte ogite.
- 240: Maiatza neskatxa ederra ei zan,
baina alperra, eta goseak eta ho-
tzak hil zeuen lan egiteko bildurrez.
- 241: Maiatza pardo, bagila pardo.
- 242: Maiatza pardo, ekaina klaro ordian
izain da ogi ta arno.
- 243: Maiatza pardo, garagarzaroa klaro,
ordua izain da ogi ta ardo.
- 244: Maiatzaren erdia hil zue hotzak,
bertze erdia goseak.
- 245: Maiatzaren zazpi egun, zazpi hila-
beteen lagun.
- 246: Maiatza uritsu, ekhaina erhautsu,
orduan da laboraria orgulutsu.
- 247: Maiatza urtearen giltza.
- 248: Maiatza urte guztiaren ardatza.
- 249: Maiatzean bedarra luze da ta sen-
do, igitaiaren hortzak ebagi sendo.
- 250: Maiatzean ez da ulerik ebagi behar,
urdintzen dalako.
- 251: Maiatzean, mila euri, mila ogi.
- 252: Maiatzean, tipi baniz edo handi ba-
niz, burutu behar niz.
- 253: Maiatzean txindurria be esnedun
izaten da, hotzarekin maiatzean zer-
txobait motela, berearekin berrizex-
katu bezala.
- 254: Maiatzean txiki nahi handi izan, bu-
rutu behar naizela ziur izan.
- 255: Maiatzeko artoaren ardurea ta bost
seme alaba daukazana eztago mu-
sika bila.
- 256: Maiatzeko aza, gizona hiltzeko.
- 257: Maiatzeko euriak niretzat, beste hi-
letakoak hiretzat.
- 258: Maiatzeko urak, ulea hazteko.
- 259: Maiatzeko zazpi egun, zazpi hilebe-
teren lagun.
- 260: Maiatzeko zazpi gauegunak, zazpi
hilabeteren lagunak.
- 261: Maiatz iluna ta bagil argia, urte guz-
tiko ogia.
- 262: Maiatz lehenari dagokiez Jakobo ta
Felipe.

- 263: *Maiatz lehen eguna, esne eguna.*
 264: *Maiatz loratsuan egun lenena manduko biargin guztien jaia, gaurko egun hau, urteko onena, hau lez alaia beste bat ez da.*
 265: *Maiatz lorea, utsa biaoño hobea.*
 266: *Maiatz lore, lore ta lore.*
 267: *Maiatz luzia, maiatz gosia. Harek hil zian nere alaba gaztia.*
 268: *Maiatz hotzak abereak hiltzen.*
 269: *Maiatz hotzak dakaz potzak.*
 270: *Maiatz hotz, ez autz ez bihotz.*
 271: *Maiatz hotz, ez gari, ez agotz.*
 272: *Maiatz pardo, ogi ta ardo.*
 273: *Maiatz pardo, ogi ta ardo; maietz hotz, ez gari ez agotz.*
 274: *Maiatz paskuak euritsu, urtea ogitsu.*
 275: *Maiatz urite, urthe ogite.*
 276: *Makaillao eskege edo ixiki batek bealdea bustia badauko, euria laster.*
 277: *Manex Salaman urak ereman laharak atxiki otsuak iretsi grin-grau! al-tak eta amak borta etsi! (ordiz-egunak —apirileko lehengo hiru egunak— delakoekin erlazonaturik)*
 278: *Marasma handi bat eta txiki bat ikusi ezker, euria laster.*
 279: *Marmotak gandelairuz lurpetik ateratzean bere itzala ikusten balin badu; berriz gibelerat itzultzen omen da.*
 280: *Martia birrinbi barranba.*
 281: *Martia eurite, urtea ogite.*
 282: *Martia euritsu, urtea ogitsu.*
 283: *Martia gizonena, jorrailla andrena.*
 284: *Martian arraultza ta martian txita.*
 285: *Martian lantxerra noraiño, jorraillan edurra araiño.*
 286: *Martiak buztanaz, jorraillak bularraz.*
 287: *Martiaren erdian gaua eta eguna bardin.*
 288: *Marti kakatsu, april ederrean sartu naiatzu.*
 289: *Martiko eguraldia, erdia euria ta erdia eguzkia.*
 290: *Martiko lorea, baso lorea.*
 291: *Martiko oilloa, oillotxo.*
 292: *Martiko trumoiak bederatzi eguneko ekaitza ekarten dau.*
 293: *Martiko trumoiak berrogei egunetan euria.*
 294: *Martiko sugeak berrogei eguneko ekaitza dakar.*
 295: *Marti oilarto gorria, izan zakidaz balia.*
 296: *Marti oilarto gorria, ointxe nigaz akordaten ezpazara, badao nire bizia.*
 297: *Martsuben izotza zenbatien, mayatzien ainbestien.*
 298: *Martsuben lainua noraindo, elurra araindo.*
 299: *Martxoa, birrinba barranba.*
 300: *Martxoa eurite, urtea ogite.*
 301: *Martxoa gizonena, apirila emazte-na.*
 302: *Martxoak buztanaz, aphirilak bulharraz.*
 303: *Martxoak maiatzan badu, maiatzak martxoetan du.*
 304: *Martxoak martxatan badu, aprilak lardegiten du eta agitan dena maiatzak kontatan du.*
 305: *Martxoan aire gorri, goizoro elur berri.*
 306: *Martxoan lantxerra noraino, aprilean elurra karaino.*
 308: *Martxoko cuerno! eik eta larreik!*
 308: *Martxoko lorea ezpalitz hobea; apirileko lorea, urrea baino hobea; maiatzeko lorea, utsa baino hobea.*
 309: *Martxoko ostotsak berrogei eguneko ekaitza.*
 310: *Martxoko sugeak berrogei eguneko negua dakar.*
 311: *Martxo lorea, basa lorea; april lorea, bat ere baino ohea; maiatz lorea, urre lorea.*
 312: *Martxolore, bat ere gabe baino ho-*

- be; april lore menture; maiatz lore lore la flore.
- 313: Martxo lore, urde lore; aphiril lore, urrearen pare; maiatz lore, gabe baino hobe.
- 314: Martxo lore, urre lore. Apiril lore, ez ukana bano hobe. Maiatz lore ez ukanain pare.
- 315: Martxuben kukuak jotzia idi zarrainarruba kentzia.
- 316: Mendebalak euria dakar.
- 317: Mendiak egiten deinean soinu, tenprak euri barrontatan du.
- 318: Mezako liburua aldarean ezker aldean gelditzen bada, eurituko da.
- 319: Mozoloak oihuka dabiltzanean, aizea dator.
- 320: Muskarra kantari badago, legorte edo euritea.
- 321: Muskarrak kantatu ta ixkisua karra karra egiten badu, euri haundiak berehala.
- 322: Muxarra pago zuloetan sartzen baldin bada, hego aizea.
- 323: Neguan txoriak etxe ondora etorrira pinpin ari badira, elurra berehala.
- 324: Negu bigunegiak, uda gogorregia.
- 325: Nigua elhurte, uda ogite.
- 326: Negu bigunegiak, uda gogorregia.
- 327: Negu gogora, uda amesgarria.
- 328: Neguko aro ederrak, udako bere urak.
- 329: Ogiartez Erromako zubian kantatzen hasi ta mundu osoan zabalitzen dira kukuak.
- 330: Ogiartez kuku, San Pedroz mutu.
- 331: Oilarrak arboletan gora igo ta gelditzen badira euria.
- 332: Oilarrak arratsalderako bortz erenez geroz kukurruku jotzen badu, hoge ta lau orenen barnean euria segur.
- 333: Oiloak sagar adarretara igon ezkerro, laster ekatxa.
- 334: Oiloak zorriketan, ardiak zintzarri dantzatzen, oilarra goizean kukurruka hasten denean, txixarea luze luze lurraren gainean dabilenean, enarak lurra ia ia joan dijozenez, euria laster.
- 335: Oiloak zorriketan badihardue, euria.
- 336: Okila, kantatzen duenean, euria eskatzen ari da.
- 337: Okilak kantetan badihardu, egarri da ta laster da euria.
- 338: Ormak kortan izerditan badagoz, euria.
- 339: Ortzilarean harria egiten badu, bederatzi egunez uria.
- 340: Ostadarra agertzen danean, bederatzi eguneko euria.
- 341: Ostiraleko trumoia berrogei eguneko berdatea.
- 342: Ostiralez hasten den hila, onik hasten bada, ona izango da, txarrez hasten bada, txarra.
- 343: Ostiralez sartzen den hilabetea, euritsu.
- 344: Ostotsa ostiralez bada, bederatziurrreren osoan ostotsa izango da.
- 345: Otsaila firila farala.
- 346: Otsaila firila farala; martxo birrinbi barranba.
- 347: Otsaila katua.
- 348: Otsailean aldiz eguzkitan, aldiz sutzantzean.
- 349: Otsailien gizona mauko utsean ikustea baño hobe, otsoa arditan ikustea.
- 350: Otsailko, otsailko, ni basora joan da otso bizia ekarriko. Neri lukainka ematen eztidanari ateak eta leioak autsiko, autsiko.
- 351: Otsailko, otsailko, ni basora joan da otso bizia ekarriko. Neri lukainka ematen eztidanari tripatik aurrera burduntzia sartuko, sartuko.
- 352: Otsail txikia, ez haiz hi besteak baino hobia.
- 353: Otsail txiki hasarria, ez haiz hi besteak baido hobia.
- 354: Otsailen lañoa noraño, elurra hauntzaño.

- 355: *Pasko maiatzekoa euritsu, urte hori ogitsu.*
- 356: *Phanzart, leher edo zapart.*
- 357: *Pipiño urte, gari urte.*
- 358: *Porrika ertzean txingarra geldiketan bada, biharamonean euria.*
- 359: *Saguzarrak iluntze ta gauetan hegaz dabilzanean, biharamonean eguraldi ona.*
- 360: *Salbatore, baba lore.*
- 361: *San Agustin zirikiton, intziko aize on!*
- 362: *San Andreseko elurra, neguaren abiadura.*
- 363: *San Andres, xerria askan trebes.*
- 364: *San Antonio, San Antonio txarria gaixo danean, San Antonio, eztau iñok esaten odolostea jaten danean.*
- 365: *San Bartolome burua lodi ta ipurdi me.*
- 366: *San Bizente hotza, neguaren bihotza.*
- 367: *San Blas! Bedeinkatuta aria saman ipiñi, ta eztlak blast!*
- 368: *San Blas ta Santa Agedako feriak, mutil neskatxen ezaupideak.*
- 369: *San Clemente Papa, elurra tipi tapa.*
- 370: *San Franzisko urriko, linoa hiru horriko.*
- 371: *San Gergorixo biharamona, izerdiak daroa atzo gorputzari emona.*
- 372: *San Gergorixoetan, itxasoa antxoaa adurretan.*
- 373: *San Gil iratze ebakitzea zil.*
- 374: *San Isidoren astea, atzea baño aurrea hobea. (artoa ereiteko)*
- 375: *San Joseren loreak, atzekoak baño aurrekoak hobekak.*
- 376: *San Juan ante portan Letañan zapatu arratsaldian hamalau atso tronpetak jolen matrallu baten gañian. Urra, urra, urra, San Juanetan dantzan egin dogu ipar haizetan.*
- 377: *San Juan bezpera, sama fuera, ogie ta ardoa etxera, atso zarra ganbilpera, neskatx gaztiak txokolate hartzera.*
- 378: *San Juan eguna, urtian dan egunik luzena.*
- 379: *San Juan eta San Pedro, astero balegoz.*
- 380: *San Juanetako euriak kenten dei ogi eta ezdei emoiten arda.*
- 381: *San Juan eulibagea, urtea ogibagea.*
- 382: *San Juanez kuku, San Pedroz mut.*
- 383: *San Juan jan edanak juan.*
- 384: *San Juan larraka, urte guztiko marraka.*
- 385: *San Juan ogia ta artoa kanpoan.*
- 386: *San Juan zelan, etorri alan joan.*
- 387: *San Jurki, artoak ereiteko goizeti. San Markos, artoak ereinda balegoz.*
- 388: *San Lino egunien danok agorra ereitera.*
- 389: *San Lorentzok esku batean sua ta bestean ura.*
- 390: *San Mark, artorik baduk, lurrerat eman.*
- 391: *San Mark, artorik balin baduk, bota zak; ezpaduk, xerka zak.*
- 392: *San Mark egunean euria bada, berrogei egunez gutiago edo gehiago izanen da.*
- 393: *San Marko, artoak ereiteko goiz asko.*
- 394: *San Markos astea artoa ereiteko astea.*
- 395: *San Markos astea, atzekoa baino aurrekoa hobea.*
- 396: *San Markos aurretik odoiak jotzen bado, urte hura arto urte ona.*
- 397: *San Markosek kazkabarra agoan du.*
- 398: *San Markoserarte txintzarria bete lasto gordetzeko esan zuen larrabehiak.*
- 399: *San Markosetan ereiten badozue artoa, hartuko dozue artoaren lastoa.*

- 400: *San Markosez beude ganbaran zautuka bat lasto ta zintzarri bete belar.*
- 401: *San Matia erein duk aza hazia? Hik bilduko duk aza handia.*
- 402: *San Meder eguneko euriak, berrogei eguneko ondoria.*
- 403: *San Migel maiatzeko, gure sorua laiatzeko.*
- 404: *San Migel urriko, agorra bi orriko.*
- 405: *San Pedro egunean euria bada, berrogei egunez euria izanen da.*
- 406: *San Pedro egunean euria egiten badu, urte hartan gaztaña aunitz.*
- 407: *San Pedro, gizonak ardaoa edateko.*
- 408: *San Pedro Nolasko haragi gitxikin salda asko.*
- 409: *San Pedro Nolasko arraiñik ez, olatu asko.*
- 410: *San Pedro zarraren burua, gardamuak zulatua.*
- 411: *San Pedro zeruetako giltzaren jabea, zeurea txalupea, neurea sarea.*
- 412: *San Pedroz kuku, San Martzialez mutu.*
- 413: *San Primo egunian urik egiten badu, berrogei egunez euria.*
- 414: *San Sebastian hotza neguaren bihotza.*
- 415: *San Sebastian oren bat haboro egunean.*
- 416: *San Semeder egunean uria egiten baldin badu, kaskoiak guziek nigarrez egoiten dire.*
- 417: *San Simon ta Juda negua heldu da.*
- 418: *Santa Engrazi jentil dena Apirilleko hamaseigarrena ortzegun santu izanik ere tanborra xo behar dena.*
- 419: *Santa Ines, Iraetan enamoratu nitzan igez, hango neskak mantentzea ez da erre.*
- 420: *Santa Kurutz, kaikura esnea purrust.*
- 421: *Santa Kurutz maiatzeko, gure sorroak laiatzeko; azia falta baduk, bilazak ereiteko.*
- 422: *Santa Luzia eguna, argitu orduko iluna.*
- 423: *Santa Luzietan gaua da luze. San Bernabetan dogu eguna. Aukera betean bizi danak ez dau erruki bere laguna.*
- 424: *Santa Maria Madalena zan emakume bat fiña, ermita txiki batean dago santa honen imagiña, pekataria izan zan baña penitentziak egiña, obe genduke bera lez gomertiduko bagiña.*
- 425: *Santo Domingo Maiatzekua pasau artean, arran bete bedar gorde behar etxean.*
- 426: *Santu guzien egunetik egurrietara aize ta euri gutxi, lekak ganbarara.*
- 427: *Sapoak klik klok kantetan badihardu, biharamonean eguraldi ona.*
- 428: *Satagina, eguraldi ederretan pur pur pur lurra ateratzen ari bada, biharamonean eguraldi gaiztoa.*
- 429: *Satorrak lurra ateratzen badu, eguraldi txarra laster.*
- 430: *Semark, azia ba duk emak eta ez ba duk, xekazak.*
- 431: *Semeder eguneko euria, berrogei eguneko euria.*
- 432: *Sua eroska ari bada, aize hegoa laster.*
- 433: *Suagila bat norbaitek hil ezker, biharamonean euria.*
- 434: *Subea eguzkia hartzen bide ondoan badago, laster euria.*
- 435: *Subea gabeen arrastaka badabila, gehienean eguraldi legorra biharamonean.*
- 436: *Suge anitx agertzen direnean, erauntsia laster.*
- 437: *Sutautsa opiltzen denean, euria laster.*
- 438: *Tin tin, marti kakatsu; april biribilean sartu natxatzu.*
- 439: *Titarea, behatzak legortuta, erortzen baldin bada, euria edo eguraldi hotza.*
- 440: *Trumoi urte, arto urte; arto urte, kaka urte.*
- 441: *Txikiya banintzan, aundiya banin-*

- tzan, mayatzian zorruan nintzan. (gariak esandakoa)
- 442: Tximeletak martxoan azaldu ezker, ondorean txingorra edo elurra.
- 443: Txinbilo urte, elur urte.
- 444: Txinduriak irteten badabe, hogei ta lau ordu barru euria.
- 445: Txitxareak euri handia denean, uretan badabiltza, egun hartan euria atertu gabe.
- 446: Udabarriko aizea erraiñentzako baiño amagiñarrabaentzako hobea.
- 447: Ur goiena ur barrena, urteberri egun ona.
- 448: Urriari artoak burutzen eta iñarak buztantzen.
- 449: Urriko edurra, zortzi hilebeteko edurra.
- 450: Urriko lanetan, agudo zopetan.
- 451: Urriko tenporetan zer aize, urte guzian halaxe.
- 452: Urrutx urte, elur urte.
- 453: Urtarrilak jaten du urina, otsailak jaten du polpa, eta martxo gaixoari egozten dabeli kulpaa.
- 454: Urtarrileko lehen hamabi egunak, zotal egunak.
- 455: Urtarrileko lehen hamabi egunak, zotal egunak edo igarregunak.
- 456: Urtarril otza, neguaren biotza.
- 457: Urtarril zezeiletan mitxilikotea ikusi baiño hobe otsoa ardi yaten ikusi gurago.
- 458: Urte barri, zoroak bere igarri.
- 459: Urte berri zereki, urteko eguberri guzuak kareki.
- 460: Urte zarrez mikirri, eroak ere igarri, zintzoak asko ez.
- 461: Ur urte, elur urte.
- 462: Usoak urrumadaka badaragoie, eguraldi ona.
- 463: Uztailla errautsu, laboraria orgulutsu.
- 464: Uztailla erhautsu, laboraria urgulutsu.
- 465: Uztaileko burrunburrin, ez beti goxo bainan hun.
- 466: Xixareak errepidean batetik bestera dabiltzanean, ebia lasa.
- 467: Zakurra kukusoak kentzen ari bada, euria laster.
- 468: Zetarako behar horrenbeste lukainka, maiatz luzeak ereango ditu aixa.

II. APENDIZEA: Formula magiko taumaturgikoak

- 1: Abelek gorde dagizala. (jaioberriari)
- 2: Abelgorriak gatxak jo eztagizan, aker bat kortan eukitea gauza ona da.
- 3: Adio Joanes, haugi bihar muga onez. (eguzkiari egiten zaion agurra)
- 4: Adios amandre, biharartio. (eguzkiari sartzen denean; goizean ongi etorri amandre)
- 5: Agineko minik ez izateko, santa Apoloniari errezatzea gauza egokia da.
- 6: Agineko minik inoiz ez izateko, goatzetik jaiki ta pertz bete ur hartu ta han sartu anak.
- 7: Agineko minik inoiz ez izateko, goizean belarri atzeak goitik bera ondo igortzi behar dira.
- 8: Agur hilak gure aintzinekoak, ziek gu bezala izan zireztenak, gu ziek bezala izanen girenak, lo hun bat eman dautziela jinkoak.
- 9: Aingeruak dantza ditezela gure sukaldetan. (eguberrietan ospatzen den sorgin afariko formula)
- 10: Aingeru guardiako maitia guarda nezazu eta behira etsai eskarmentu horen errekontru gaisto guzietatik. Halabiz.
- 11: Aingeru hunak sukalde, jinkua eta Anderdena maria, zahute gurekin ofeat.
- 12: Aita beira zazu gure etxia, Semia

- beira zazu gure ganbara, Izpiritu Saindia beira zazu gure arima eta gorputza. (oheratu aurretik sua esaltzeko)
- 13: Aitarekin, Semearekin, Izpiritu Sanduarekin, ohatzen lau adarrekin. (hiltzen ari denari)
- 14: Aitaren, Semearen, Espiritu Santuaren izenean, amen. (legena sendatzeko)
- 15: Aitzkorri, Aralar, Trintxera Batallón, remisionem peccatorum nostrum, amen. Gaizto guztiak sar daitezela zeruan.
- 16: Aize haundia dabilenean, eskribauren bat hil da.
- 17: Aizkora ahoz gora badago, guretik badoa dirua.
- 18: Aizkora ahoz gora baldin badago, bere jabea ezta aurten hilen.
- 19: Akelarrerat hementik, sasu guzien gainetik, hodei guzien azpitik, oren bat harako, oren bat hanko, oren bat hunako, jauzi bat eta brix!
- 20: Akelarrian errekan, sorginak oro kurrikan!
- 21: Aldi bateko bizia badaukazu. (dendariari dirua justuki ematean)
- 22: Ama birgiña Karmes, Ama Birgiña Kodes, iten baut amets izan dela ones.
- 23: Ama Birgiña Karmes, nik egin dut amets, nere amets guziak izan ditzan berorren onez.
- 24: Ama Birgiña Kodes, nik eiten dot amets, izan daila onez.
- 25: Ama Birgiña: eutsi hagin zarra ta ekazu barria.
- 26: Amabitxi izatea haintzat hartzen eztabenari, atsekaberen bat jazoko dako.
- 27: Amandre Santa Ines, bart egin dut amets, berriz egin eztezadan, ez gaitzez ta ez onez.
- 28: Amandre Santa Ines, bart egin dut amets, eztakit onez ala gaitzez, onez egin badet, betor nere bidez, gaitzez egin badet, bijoia bere bidez.
- 29: Amandre Santa Ines nik eiten det amets: onez bada bion partez gaitzez bada dijuala bere bidez.
- 30: Amantalari bira bat emonda, kentzen da zotina.
- 31: Amak hi egin hindunanean koko mokordo bat egin balu, hark ongarritako bederen balioko zifenen. (madarikazioa)
- 32: Amuko kondarraren gainean sorginak piza egiten dui.
- 33: Andere Santana, Birjinaren ama! Banua ofe honlara lo egitera gorputzaren errepausatzera. Gaur jiten bada ene hil orena, aingeru San Gabriel igorrazu ene arimaren guardatzera. Jesus dut aita, Birjiña ama, Aingeruek izeba, Apostoluek osebba, ezkilek johute mundian, ollerrek beren ordian; Jinkua eta Anderdena Maria maitia ene arima zien gomendian eta zien loria saindian. (oheratu aurretiko orazioa)
- 34: Andra Santa Ines, bart egin dot amets, ona bada berorren partez, txarra bada, beioa artez.
- 35: Andre Santa Ines, bart ein dut amets: bart ein badut gaitzez, gaur ein dezadan onez.
- 36: Aramu baltza lenengo ikusten dabena zori txarrak joko dau.
- 37: Arantza beltza lorezabal, arto lurrak are-zabal.
- 38: Arerioari kandela bigaz argi egin behar dako.
- 39: Arkakusoa eskuan harrapatu ezkerro berriak laster etxera.
- 40: Armiaama beltz handiak etxean norbait hilen dela iragartzen du.
- 41: Arrastiko aiñarbak esperantxa ekartzen du, goizekoak xagrina, eguerdikoak plazera.
- 42: Arratsaldeko lipuak berri ona ekartzen du, goizekoak berri txarra.
- 43: Asteartean ez bordaltu ez itsasortu.

- 44: Astearte ta ostiraletan ezta ebaki behar josi behar den gauzarik.
- 45: Asteazken ta ostiraleko argizagi berriak aro gaizto ekartzten du.
- 46: Atorra alderantziz jartzen bada, auzoan haserre.
- 47: Atso batzu, hinki hanka, bai eta zonbait lasterka!
- 48: Atza kentzako Doniane goizaldean, argia baiño lehen, sariotako ihintzean biluxik izulika ibiltega ona da.
- 49: Aurten etzara hilko. (ordaintzerakoan diru juxtua ateratzen bada poltsikotik dendariari)
- 50: Ave Maria xuria, bost penitentzia; lurrak dakar ogiak, xotxak dakar gorria. Lokaria, mokaria, parabisuko itsaria. Parabisuan zenbat ate? Hetaik hobenetarik sar nindaik. Urzo xuria bidian baratu: —Zer dakarrrak hor? —Olio ta krisma. —Hauri, batea nezak. —Ehezaket batea. —Zeren ez? —Haren ez. Zeruetako Jainko Jauna diok Erromako zubi puntan urrez urrezaturik zilarrez zilarrezaturik elorri zuriz koronaturik argi xuriz pintaturik. Hori gauian edo egunian hiruetan erraiten duenak ez duke ariman bekaturik, suyan denian suyak erre ez tio, urian denian urak ito ez tio, bidean doanian gaitzak harrapa ez tio, azken juizioko egunian ere salba nio.
- 51: Ave Mariya xuriya, xuriya eta ederra, anpara nazazu zeru kaskaletan, tribunal kakaretan. Jesukristo gure jaunak meza berria eman zubenien han zauden San Juan eta San Pedro anaiatik beti itaniko fest bihar komunika. Hau ostiraletan hiru aldiz esaten duenak ez duela izango bekaturik. Bekatue utzi te prugatoriotik animak ateratzen. Dakinak eztakinai erakusteko aurriz bi ikasten ahal eta ikas eztenik izain duela azken juizioko egunin seiñalia.
- 52: Azkordin dakar. (ospela edo azkordina kentzako formula)
- 53: Banoa ilunpe hontara eztakit noiz artio, gaur gure azken orena heldua balin bada zure esku saindietan jar bedi gure arima. (oheratu aurretiko otoitza)
- 54: Banoa loaren hartzera Jesus, zure izenean, gau eta egun begira nazazu ene etsaien artean. Jauna, zure odol dibinoaz erosi nauzu munduan, arren errezibi nazazu hil eta ondoan zeruan. (oheratu aurretiko otoitza)
- 55: Bariakuan trumoiak hots egiten badau, eurizko bederatzurrrena.
- 56: Barikuetan ipinita jaioriko txitak zori txarra izango daue.
- 57: Barikuko iretargia txarra izaten da.
- 58: Barikuko jaiotzea, suerte txarrekoa.
- 59: Basasua itsasua ozanera, idukalen semearken, semeorabano, juantxekago. (basasuen aurka)
- 60: Bat, bat eta erdi, bapez ta erdi. (garitzak sendatzeko)
- 61: Bat, bi, hiru, lau, bost, sei, zazpi, zortzi, bederatzi. (zotina kentzeko; arnasa batetan esan behar da)
- 62: Begia barrura, zamarra kanpora, Andra Mari lagun. (zaborra bat begitik kentzeko)
- 63: Begiko mina kentzeko bortako giltza bederatzi aldiz begian igaraiten duzu. Begia bihotzari jarraikitzen ziozu.
- 64: Begi oker, tripa musker, zaia binper!
- 65: Belarriko mina kentzeko San Gregoriori errezatzen zaio.
- 66: Belaun hontatik pasa dedilla bestera, hontatik joan dedilla hemendik. (belauneko mina kentzeko)
- 67: Bernazurrak hausiko aldattaz. (mardarikazioa)
- 68: Bi aldiz bateatua bi aldiz hiltzen da.
- 69: Bi bataiok bi heriotza zor ditue.
- 70: Bigarren argi hori arimentzat izan daiteala. (sukaldean bi argi pizturik dagoenean)
- 71: Bihotzeko mina ezta osatutekoa.
- 72: Biziena daukanari bizia luzatuteko

- okelea, okelea, ta okelea emoten dautse.
- 73: Boladak dira bederatzi, bederatziek zortzi, zortziek zazpi, zazpiek sei, seiek bost, bostak lau, lauek hiru, hiruek bi, biek bat. (escrofula sendatzeko)
- 74: Dabantia korda laxatzen bada, se-nargaia infidel da.
- 75: Deabruak boletan dabilta. (ostotsa denean)
- 76: Deabruak haserreturik dabilta. (ostotsa denean)
- 77: Diruz saldu nahiz erositako erleari ezkabia jiten zako.
- 78: Dominixtekin, ehun ostikun!
- 79: Donianez goizean goiz jaikitzen dena, urte guztian eztu logura izanen.
- 80: Edaratea sendatzeko, txerrimina beraxtuxe eserten da eri gaixoan.
- 81: Edera izan nahi duena jar dadiela ekea den tokian.
- 82: Ederrenari jiten zako kea.
- 83: Egin dozue Zanpantzar da Mari Galleta. (atsalaskari baten egiten denean)
- 84: Egur ona nahi duenak gorapenean egotxi behar du.
- 85: Eguzkia joan da bere amagana, bihar etorriko da denpora ona bada.
- 86: Ehun horriko larrosea egosi ta haren urez kentzen da disipula.
- 87: Ehun urtez, oilar bat egunian janez, haur bat urtian eginez!
- 88: Elorrioa loran dago, artoa ereinda balego.
- 90: Emakume bat txistua joten ari denean, Andre Mariak nigar egiten du.
- 91: Emakundez gabez iruten ari den emakumeari sapalarra elkitzen zaio.
- 92: Enoa aurten hiltzen. (dendariari dirua justuki eman ostean)
- 93: Eperra izan baledi, hiretako izanen huen. (dendariari dirua justuki eman ostean)
- 94: Erein ere ezta deusik egiten hilberrian.
- 95: Erleak aurretik igarten daude eka-txa noz datorren.
- 96: Erleren bat kristalera datorrenean norbait hilen da.
- 97: Erle bat lehioalat jiten denean, ez-tzu erho behar.
- 98: Erle ebatsiak eztu ez tirik ez umerik egiten.
- 99: Erleak eztu lanik agirian egiten.
- 100: Erleak hiltzea pekatu handia da.
- 101: Erpuruaz esku muturra jotzen duena sorgina omen da.
- 102: Erramu egunez jauntzi berri bat estrenatzen delarik, deabruari begi bat kentzen zako.
- 103: Erramu larunbata eta Lazaro ostiralez barutzen dena salbatuko da.
- 104: Errana, arrana.
- 105: Errana ezta gozoa, bada bere eztizkoa.
- 106: Errementauko alda. (madarikazioa)
- 107: Errena, gerrena.
- 108: Errokan dagon mullua iruin behar da dena, bestelaz bihar mezara segituko zaitu.
- 109: Eromoko zubi azpitik igaroten dena, gizona bada emakumea egiten da, emakumea bada, gizondu.
- 110: Erosarioak saldu ta kartak erosi ta Jangoikuaren grazian bizi.
- 111: Eskuareta hortzez gora dagoanean, Andra Maria negarrez egoten da.
- 112: Eskubitarra beste eskuko atzamar bigaz hartzen dabena sorgina ei da.
- 113: Eskumuturrean kukusoak atxikitzen badu, dirua seguru.
- 114: Etor diten, gure buru, zortzi mila orga debru.
- 115: Etsaia apartakit, Gurutzia-aren indarrez, amen. Saluk, Sainmark, Sanmatio, San Juan, Santa Maria, apartakit Ingumerie.
- 116: Etsaiak alkarri su egozten ari dituk. (ostotsa denean)
- 117: Etxekoak ofea eta aingeruak sukal-

- dea, jinkoa barnea, deabrua kanpoa. (oheratu aurretik etxea konjurtzeko)
- 118: *Etzerako zara ta etzerako izan zatez. (katu berria etxeari lotzeko)*
- 119: *Etzaten niz oheat leku ilun bateat, Jauna, ni hemendik jeiki gabe izaiten bada ene azken orena, izan bedi ene arima zure esku sainduetan errezibitua. (oheratu aurretiko orazioa)*
- 120: *Etziten niz Jinkoakin, jeikiten Ama Birgiñakin, Jesus dut bihotzean, aingeruak saihetsean, gaiztoak aparta zakizkit, ez nazaziela ataka loan ez amestean.*
- 121: *Ez hiz aurten ezkonduko. (katuari buztana zapaltzean)*
- 122: *Ezkontze amodiozko, bizitze dolorezko.*
- 123: *Gabaz ezta izpilura begira egon behar.*
- 124: *Galtzak binperrez jauntzi ezkeror xantza izanen du hartan.*
- 125: *Galtzerdiak iraultziz gainera jantzi ezkeror nonbait auzia.*
- 126: *Gangarabilak dire bederatzia, bedratziak zortzi, zortziak zazpi, zazpiak sei, seiak bost, bostak lau, lauak hiru, hiruak biga, biak bat, gangarabilak egin dezala leher eta zapart. (girgilak sendatzeko)*
- 127: *Garatzak sendatzeko bare bat osatu behar da.*
- 128: *Garenan garenan ohatzean, gauean egingo dinagu ardatzean.*
- 129: *Garitzak aingeru bedarrekin batera ta bestera igortziezkero kentzen dira.*
- 130: *Gauargi! Hi aldiz jin akitala egunargia! (Inguma aldentzeko)*
- 131: *Gauetz udan burutsik dabilzan gizonak karsoiltzen dira.*
- 132: *Gaur dala Maria kale, bihar dala Zanpantzart, egin dezagun tripan larruak zart.*
- 133: *Gaur kontsolatu nozu eguzkia, bihar bere etorri zakidaz kontsolan naitean.*
- 134: *Gauza galdua edireiteko, har San Antonio ararteko.*
- 135: *Gaztaina gordinak jan ezkeror, zortziak egiten dira sabelean.*
- 136: *Gaztaina hostoa sagu baten belarria aiaña haundi egin ezkeror, artoa erein leike.*
- 137: *Gaztainak egositako ura ona da azkordinak osatuteko.*
- 138: *Geu geran bezala, kontrako liburuak ekarri degu. Inguruz inguru intxaur hostoa liburu. Kartillaz Aitzkorri, al maiz de Zegama, al maiz de Zuzpurrutegi, amen.*
- 139: *Gibelegoa uratsaz eta gazuraz osatuten da.*
- 140: *Gilin galan, gilin galan, duenak ez-tuenari eman, berzelaz karrotea buruti peiti.*
- 141: *Gingilak dira bederatzia, bederatziek zortzi, zortziek zazpi, zazpiak sei, seiak bost, bostek lau, lauak hiru, hiruek bi, biak bat, sekulan gehiago sor eztadiela gingila biki bat. (girgilak sendatzeko)*
- 142: *Girgilak dira bederatzia, bederatziak zortzi, zortziak zazpi, zazpiak sei, seiak bost, bostak lau, lauak hiru, hiruek bi, biak bat, girgilak dira zirt edo zart. (girgila edo escrofula sendatzeko)*
- 143: *Goazenen goazenen ohatzera, goizean jaikiko gaitun ardatzera. (gorulariei gabeen)*
- 144: *Gorraizea San Gregorioren olioaz kentzen da.*
- 145: *Guk botako zaitugu ta parkatu iguzu. (zuhaitz bat moztu aurretik)*
- 146: *Gure aitaita bolan dabil. (ostotsa denean)*
- 147: *Gu txartoen bizi garenak bagina, elitzake munduan txarrik izango. (bazkaldu ostean)*
- 148: *Guzurra badiñot, nagoan lekutik eneuke ziririk egin behar.*
- 149: *Hago isilik oiloak txiz egin arte.*

- 150: *Hamaika mila demonioñok eraman-go altek, amen. (madarikazioa)*
- 152: *Harro harro Mariaño, bota zangoa gohoraño!*
- 153: *Hattikun, hattikun, fuera Mariun!*
- 154: *Hau bat, hau bapez; hau bat, hau bapez. (garitzak sendatzeko)*
- 155: *Hau egia ezpada, ez nikezu he-mentik higitu behar.*
- 156: *Haurrak bat emaiten badio amari, amak biga eman behar dazkio haurrari.*
- 157: *Haurrek elukie elerik erran behar oi-loak piz egiten dienean baizik.*
- 158: *Haurren basasuaiaren sendotzeko ona duzu barurtua.*
- 159: *Hautsarren egunean txakurrak eta katuak bere barau egiten dabe.*
- 160: *Higi hadi, da gau erdi, altx ipurdi!*
- 161: *Hi jaio hintzanean, arkuma buru zuri bat jaio balitz, hobe genduan. (madarikazioa)*
- 162: *Hilbera da onena asto nahiz ardiari ilea ebakitzeko.*
- 163: *Hilberako egurra erreteko onena.*
- 164: *Hilberako oilandatsu, hilbarrikoa oilaskotsu.*
- 165: *Hilberan txerriak hiltzea da onena.*
- 166: *Hilberrian eiten da egurra, hilzarrekoa baino sugarri hobe ta arinago baita.*
- 167: *Hilberriko zalke ta oloak lekatik ixuri egiten dira.*
- 168: *Hilberriaz ebakitako ilea hazi ta meaztu egiten da.*
- 169: *Hilberriaz egindako ongarriak indarra galtzen du.*
- 170: *Hilberriaz egindako ongarria legortu egiten da.*
- 171: *Hilberriaz egindako ongarria lizundu ta gogortu egiten da.*
- 172: *Hilberriaz egindako ongarria lurrin batetan egoten da.*
- 173: *Hilko alduk, amen. (madarikazioa)*
- 174: *Hilzarrean moxtu behar da biloa, azkartu ta usutzen zaiolako.*
- 175: *Hilzarrean moztu behar da ulea, zuritu eztaitean.*
- 176: *Hiru marapil egin ta zori ona izaten da.*
- 177: *Horra emaztekie gaiztakeriak. (apirilaren eguraldi txarra egiten duenean, gizonek emakumeei)*
- 178: *Horra gizonen putar hostikoak. (martxoan eguraldi txarra egiten duenean, emakumeak gizoneei)*
- 179: *Horrek barikuan jaioa izan behar dau. (zorigabeari)*
- 180: *Igandean hazkazalak moztzen dituanak ez kardak izain tu behatzetan.*
- 181: *Ihia bat, enorra bi, ihi honek kenduko dik enor hori. (garitzak kentzeko)*
- 182: *Inguma, enauk hire bildur. Jinkoa eta Andre Maria hartzen tiat lagun. Zeruan izar, lurrean belar, kostan hare, hek guzak kondatu arte, ehadia nereganañat ager.*
- 183: *Ingumes erromes, ez niok hire bel-durrez, Jesus diat aita, ama birgifiña ama, zeruko saindu ta aingeru guziak guarda.*
- 184: *Inguru inguru, intxaur hostoa liburu. Saibate sagasta berri eta sagasti berri han, matxikate udabarro mendia.*
- 185: *Intxaur zokolina jan ezkeru, hilko haiz.*
- 186: *Itoko alda. (madarikazioa)*
- 187: *Itoko alduk, amen. (madarikazioa)*
- 188: *Itzulietaora norbaitek zerbait jantziz ezkeru iñok eztau engañauko.*
- 189: *Izpilu bat etxean hautsi ezkeru laister zori txarra.*
- 190: *Izpilu ostean txerren dago.*
- 191: *Jainkoak duela parte, aingeruek bertze hainbertze, etsaiek baterez.*
- 192: *Jainkoak estrefiña on daigula. (zerbait lehendabiziko aldiz jaten denean)*
- 193: *Jainkuain kurutzia ene kopetan, Jainkuain hitza ene mihian, eta Jainkuain grazia ene arima eta gorputzian. (ura sainduz zerbait be-deinkatzen denean)*
- 194: *Janak on dagizula, edanak gaitzik*

- ez, gorputzak osasuna, animak kalterik ez.
- 195: Janak on dagizula, edanak kalterik ez, Frantzisko gureak ekarrita, okolluan ahuntzi ez.
- 196: Jangoikoak duela parte, aingeriak bertze hainbertze, etsaiek batre. (ekaitzak aldentzeko)
- 197: Jauna oizu su zaharra eta ekatzu berria. (su berria egiteko)
- 198: Jaun Donaani Batista, gazteok dantzan gabiltza, balin bagabiltza ta ezpalin bagabiltza, hunat atso kalbo murrirtza.
- 199: Jaungoikoa, horra nere hagin zarra, eta ekar bezait berria.
- 200: Jaungoikoak estreña on daigula, hurrengo urtean beste honenbeste egin dezagula.
- 201: Jaungoikoak zeñu onekoa egin zaitzala, zu gurekin ta gu zurekin izateko. (aitak seme-alabari lehenengo jaunartzean)
- 202: Jaun San Bladi nik sua estali, bortan bada gaistaginik han harri badi. Jaun Santa Kruz zilar Santa Kruz. (sua bedeinkatzeko)
- 203: Jaun San Bladi, nik sua estali, edozoin gaisto jan baladi bortan bedi harri, Jinkoari dago gau oroz, Anderdena Maria gau oroz, Jinkoa eta Anderdena Maria zaurthe gurekin etzatera, aingeru hunak gure supazterrera, gure suiaren beiratzera. (sua estaltzeko)
- 204: Jauzi, jauzi, Mari Martin, hire zango makurrekin!
- 205: Jesus, Ama birjiña, ongi etorri txopina; bart etorri bazina, ongi afaldurik fain zina. (zotina kentzeko)
- 206: Jesusekin etzan Jesusekin jeiki, Jeinkua eta Anderdena Maria ohian etzakizkit. Hiru aingeru, bat ohe burukitan eta biga zangotan. Gaur hiltzen bagira gure arima zure esku sainduetan. (oheratu aurretiko ototza)
- 207: Jesus etzitean, Jesus xeikitean, Jesus bara zakista bihotzean, Jesus dizut aita, Birjina dizut ama, apostoloa osoba, San Migel dizut guardia, orain Ama Birjiñaren alabantzan Ave Maria.
- 208: Jesus Maria ta Joxepe, gure haurraren bihotzean sar zaitezte. (umetxo batek arrosia egitean)
- 209: Jinkoa gauza berri, eman ezaguzu pake ta osagarri. (lehenengo frutua jaten denean)
- 210: Jinkoa zure izenean. (lehenengo frutu bat jaten denean)
- 211: Jinkoiloa nolako, berriak halako.
- 212: Jinko jauna, orizu hagin zaharra, ta emaguzu berria.
- 213: Jinko maitea, orizu zure hortz xaharra eta ekartzu zure berria.
- 214: Jinkua eta Anderdena Maria ni ziekin ohatzean. Jiten niz leku ilun huntara hila banintz bezala. Ni hemendik jeiki gabe izaiten bada ene azken orena, amen, otoi, Jinkua, salbazazu nere arima maitea. (oheratu aurretiko ototza)
- 215: Jinkuak daiziela egun hun, hilak eta biziak, hemen zizten guziak. Ziek gu bezala izanak, guk ziek bezala beharrak. (hilerrian sartzeko formula)
- 216: Jo harat eta ho hunat, denak igor debruatarat!
- 217: Jondone Baladi, nik sua estali, gaitz bat jin baledi, bortan geldid bedi!
- 218: Jondoni Petiri, zain otoi su hori, gaitza jin baladi, urrun egon bedi!
- 219: Jurnaliala galdu duk. (aitzurra alorrean eskuetatik erori ezker)
- 220: Kabale maiteak: etxeko nagusia hiltzauzie. (etxeko nagusia hiltzean abereei)
- 221: Kandelario lario, atxari ura dario, erroteari uruna, hauxe da guk beoguna.
- 222: Kandelera flora, sube buruba leka bera! Nik subia ikusi, subiek ni ez ikusi. (sugeen aurka)

- 223: *Kandelerio txirio, atxari ura dario, erremesteri mustio, zubizkain ta madari, una peru metxari, paradisu-
suan gloria, paradisuaz zazpi ate, haretatik baten banagoke.*
- 224: *Katarroa gauza beroakaz kentzen da.*
- 225: *Kea ederregana joaten da.*
- 226: *Khinberrez gora jaunzten denak kado bat izanen du.*
- 227: *Kirkila bat eta kirkila bi, kirkilak dira hamabi. Hamabitik hamaikara, hamaikatik hamarrera, hamarretik bederatzira, bederatzitik zortzira, zortzitik zazpira, zazpitik seira, seitik bostera, bostetik laura, lautik hirura, hirutik bira, bitik batera, batetik bapazera. (escrofula (kirkila) sendatzeko)*
- 228: *Labana bat agoz gora badago loteria saria izango.*
- 229: *Laratzak daki nor nor dan.*
- 229: *Laratzari etxako ibili eragin behar, bestela Txerren zirikatuten ei da.*
- 230: *Larramilo ura ta tintirrinaz kentzen da goragalea.*
- 231: *Lastima dek hire begia lurrak jan beharra. (dendariari dirua justuki eman ostean)*
- 232: *Lau hostodun nielkara arkitzen duena zoritsua izanen xu.*
- 233: *Lazarako domekea txarrantxari-
en domekea.*
- 234: *Lazarok txoria harrapatu, Erramok pelatu, eta Pazkok xan.*
- 235: *Lepezurra hautsiko aldik, amen. (madarikazioa)*
- 236: *Lertuko alduk, amen. (madarikazioa)*
- 237: *Lexiberak zapia bihurkeran txanbihurrak urteten badautse, amaginareba gaiztoa izango dabe.*
- 238: *Lipu bat dilindan agertzen bada, goizean bederatzia gabe, berri gaizto. Hamar orenetarik harat, plazerezko berria ekartzen du. Arratsaldeko lau orenetarik harat agertuz gero, bisita baten esperantxa.*
- 239: *Lorea behar duen belarra, hilberan aldatu behar da.*
- 240: *Lupuak itoko aldik. (madarikazioa)*
- 241: *Lupuak jango aldik, amen. (madarikazioa)*
- 242: *Lupuak joko alda. (euskaraz dagoen madarizio bortiltzena)*
- 243: *Lursagarra hilzarrean erein behar da.*
- 244: *Lutu barrikoa ezta zutunduten elizan ebangelioan.*
- 245: *Magdalenak gorde zagizala. (oiloei)*
- 246: *Mahoma, enuk hire beldur, etzaten nuk Jinkuaikin, jeikitzen Anderdena Mariaikin, aingeru ona sahetsian, Jesus ene bihotzian, janian, edanian, loan, ametsian. (mahuma aldentzeko otoitza)*
- 247: *Mahoma enuk hire beldur, hemen tiat Jinkua eta Anderdena Maria lagun. (mahuma aldentzeko otoitza)*
- 248: *Mahuma, mahuma, enuk hire beldur, Jinkuaikin etzaten nuk, Anderdena Mariaikin jeikitzen bi aingeru sahetsian egoiten nuk. (Mahuma aldentzeko otoitza)*
- 249: *Mahuma gaur enuk hire beldur, loan ez ihatarrian Jinkua diau aita, Anderdena Maria ama, Jandonahana gazaita, Jandone Petri kusi. Horiek denak ditiau askazi loiten ahal diau ausarki. (Mahuma aldentzeko otoitza)*
- 250: *Mahuma, hi ehiz ene lagun! Jinkua eta Anderdena Maria dira ene lagunak. (Mahuma aldentzeko otoitza)*
- 251: *Mahuma hiza Mahuma? E nuk hire beldur. Etzaten nuk Jinkuaikin, Jeikitzen Andredena Mariaikin, aingeru sahetsian Jesus bihotzian.*
- 252: *Maizandre bat, maizandre bi, maizandreak dira bederatzia, bederatzia zortzi, zortziak zazpi, zazpiak sei, seiak bost, bostak lau, lauak hiru, hiruak bi, biak bat, bat bat ere ez, maizandrerik ez. (girgilak sendatzeko)*
- 253: *Maria Santisima negarrez dago ta*

- geldi zazu. (laratza mugitzen de-
nean)
- 254: Maria teilatuko, gonagorria: eutsi
hagin zarra, ta ekazu barria. (hortz
edo hagin bat erortzen denean, be-
rria laster izateko)
- 255: Maripa tellatu: heutsi hagin zarra, ta
ekazu barria. (hortz edo hagin bar
erortzen denean, berria laster izate-
ko)
- 256: Marraskulu bat zatitu ta bere ga-
nean ipinita osatuten da zaldarra.
- 257: Martitzena ta barikua egun txarrak
dira behar barri bat hasteko.
- 258: Martitzeneko ezkontzea martirioa.
- 259: Martitzen ta barikuetan ez da ule
puntarik ebagi behar.
- 260: Miarma baltzak ameraunetik urteten
badau, zori txar bat dakar etxera.
- 261: Mixirrika argi ondoan badabil, biha-
ramonean berri onak.
- 262: Mixirrika txuria Jaungoikoaren man-
dataria.
- 263: Moñoa askaketan danean, beste
batekin dabil gizona.
- 264: Nabala ahoz gora mahaiganean
badago, bilhaka izanen da.
- 265: Naparreriak osatuteko beroa behar
dau.
- 266: Neska txistularia, mando ostikaria.
- 267: Ni bezala balego munduko gaizkie-
na. (bazkaldu ostean)
- 268: Ni bikala munduko gaixkiena. (baz-
kaldu ostean)
- 269: Norbait hil orduan euri haundia ba-
da, zuzen zerura dijoa.
- 270: Ogi bedeinkatua, lurrean injindra-
tua, aldaran bedeinkatua; ni aste
hontan hiltzen banaiz, nere anima
izan ditela sendatua eta salbatua.
- 271: Ogi bedeinkatu hau izan ditela aste
guzian egin dituda pekatuak barka-
tzako.
- 272: Ogi benedikatua jaten duen xakurra
edo gatua errabiutzen da.
- 273: Ogi hau purgatorioko animen fabo-
retan izan bedi.
- 274: Ohera nua, ohetik nator. Bilatu ditut
hiru aingeru, bi burkoan bat oine-
tan. Aita San Jose, nun dezu se-
mia? Hor dator arantza beltzez, iltze
gogorrez josirik. Hau gabian hiru bi-
der esaten duanak ez du ikusiko in-
pernurik.
- 275: Oilarrak gabaz zazpi kukurruku,
etxean norbait hilko danean zantzu.
- 276: Oiloa kukurrukua ari bada, laxter
bat edo bat hilko da.
- 277: O iruzki saildia! Eman zahuzu bizi-
ko eta hileko argia.
- 278: Oiloa jauzi ezkeru, zori txarra dator.
Ardoa jauzi ezkeru berriz poza.
- 279: Oltzadarra edaten ene kalitxa ei-
hartzen. (garitzak kentzeko)
- 280: On dagizula. (bazkaltzen denean)
- 281: Ongi etorri iduzki xuri. (eguzkia ate-
ratzen denean)
- 282: Onontzaro begi gorri txaminira da
etorri, hausten baldin badegu ba
rua, horrek lepoa kendu guri.
- 283: Oraña daukana ezta sorgina.
- 284: Orate fratres, fuera berrugates. (ga-
ritzak kentzeko)
- 285: Ori jinkoa xaharra, ekarzu berria.
(hortz berria lasterren izateko)
- 286: Orinik ez tuen presona, sorgina da.
- 287: Orrazia burutik erortzen bada, se-
nargaia harekin pentsatzen ari da.
- 288: Ortzadarrak uda edaten, nere kari-
txak orain juaten. (garitzak kentze-
ko)
- 289: Ortzilare santuz, orantza ezta arro-
tzen.
- 290: Ortzirailean sobera irri egiten due-
nak, igandean nigar eginen du.
- 291: Osasunez urratu dezazula. (arropa
berria jazten duenari)
- 292: Ostarkua ikusi ezkeru ehun urtean
ez dago dilubiorik.
- 293: Ostarkuari begiratu ezkeru, haginak
usteldu egiten dira.
- 294: Ostirala sorgin eguna da.
- 295: Ostiraleko hazkazalekin infernurako
galtzada egiten du deabruak.

- 296: *Ostreilakak biageroari Erromako bi-dea erakusten die.*
- 297: *Oto zarra ta ekatzak berria. (hortza zaharra sura botza)*
- 298: *Otzikara asunakaz igurdi ta joaten da.*
- 299: *Pañuelu bat baizik ezpada ere zerbait estrefiatu behar da Erramu egunean.*
- 300: *Papar gorririk hil behar ezta, barri onak dakaz ta.*
- 301: *Parabisuko hiltzena, Ostia konsa-gratzalia, benedikahuzu aldaria, benedikazazu ofia. Apartadi satan gaistua, Jinkua diat enekin, ni ere bai harekin, Jinkua eta Anderdena Maria zahute ziek enekin. (oheratu aurretik goatzea benedikatzeko)*
- 302: *Parte onekoa bazara, zer gura dozun esaizu; parte txarrekoa bazara, zoaz nigandik zazpi estatuan. (arima bat agertzen denean)*
- 303: *Pater noster txikia, lurrak dakar ogia, txotxak ardo txuria, paradisu-ko gloria.*
- 304: *Plumonia kentzeko, larra bedarrazkaz purgau ta gero izerditu behar da.*
- 305: *Plumonia kentzeko mugita ur ego-sia da guztiz ona.*
- 306: *Sabeleko minak kentzeko, erpuru biakaz sabela igurdi ta igurdi egun behar dako.*
- 307: *Sabeleko mina kentzeko, ume baten txiza edaten emon bekio.*
- 309: *Saguzarra, eutsi hagin zarra ta eka-zu hagin barria. (hortz zaharra teilatura botaz)*
- 310: *Sain tiretu, sain urratu, sana bere tokian sartu. (zartadura sendatzeko)*
- 311: *Sakelean baratxuria hoge ta lau orduz iduki behar da, agineko mina kentzeko.*
- 312: *Saluk, San Mark, San Mateo, San Juan, Santa Maria, apartadi ingumerie. (umeak oheratzerakoan amak esandako formula)*
- 313: *San Andres, barda ein dut amets, zurez eta neurez, Jinkoa ta Andredena Maria, har nezazie zien hunez, amen.*
- 314: *San Antoniok eriak ditu sendatzen, izurriteak hedatzen.*
- 315: *San Antonio Padua, harrapa zazu ene gauza galdua.*
- 316: *San Blas nik suya itzali, bortan bada etsaik han harri bedi. Etxeko jendiak ofeat, aingeriak sukaldeat, Jinkua eta Anderdena maitia, zahute guekin ofeat. (sua estaltzeko formula)*
- 317: *San Juan egunean biaoa egiten duena urte guziko lo mina.*
- 318: *San Juanek jagon dagiala. (bildotsak zaintzeko)*
- 319: *San Juan heldu da, sorginen beldurra galdu da, galdu bada galdaila, ager ez daila sekula. (Donianeko sua saltatzeko formula)*
- 320: *San Juan loak dira hauek. (lo luzeak)*
- 321: *San Luk, eskolara joan behar duk, bestela zurra eramanen duk.*
- 322: *San Luk San Mark San Juan, San Mateo, Santa Maria, apartadi ingume.*
- 323: *San Martinek jagon dagiala. (ahumeak zaintzeko)*
- 324: *San Miguel, San Gabriel, San Rapaill, ohera noa, lo honetan hiltzen banaiz, nere arima salba dedin zerruan.*
- 325: *San Morelli sua enkomendi, ez piztu ta ez itzali, Jesu Kristo gure jaina salbedi. (sua itzaltzeko formula)*
- 326: *San Pedro egunean sagan pixarekin ere ezta buzti behar.*
- 327: *San Pedroz kuku, San Martzialez mutu.*
- 328: *Santa Barbara zorionekoak gorde gagizala trumoe ta oinestuetaik eta bat baterako heriotzatik.*
- 329: *Santa Ines in blaut amets, itekotan ona, bertzenaz baterez. (amets txarraz ez ukaiteko formula)*

- 330: *Santa Ines libra zaidazu amets txarretikan. (amets txarrak ez ukaiteko)*
- 331: *Santa Kurutze, hiru urre kurutze, aingeruek zatozte bihar goizian gure etxera su eske, etsaia apartakit gurutzearen indarrez. (etsaien aurkako formula)*
- 332: *Santo Domingori errezaten zaio, buruko mina kentzeko.*
- 333: *Sarnafera, huna barnera gaistoa kanpora! Arto ta ogia Espaiñara, ezkabia Frantziara! (Donianeko sua saltatzeko)*
- 334: *Sarnarik etorri eztaiten, maiatz lehen egunean esnea ta koipatsu hartzen da.*
- 335: *Sarnarik ez izateko, maiatz lehen egunean berakatz horrizko arrautz opila jaten da.*
- 336: *Sua batzean, sua batzean, infernuko guztiak gure etxetik irtetzen, mila aingeru sartzen.*
- 337: *Su garra bur bur bur ari denean, aize hegoa heldu da.*
- 338: *Suge bat akabatzen duenak zeruko iskalera bat irabazten du.*
- 339: *Su zarra kanpora, berria barruna. (su berria ekartzen denarako formula)*
- 340: *Tortxa erreko diakonat bai nik hori. (gorrotatzen den batetaz ari denean)*
- 341: *To zore xaharra edauk nore berria. (hortza zaharra sua botaz)*
- 342: *Trikun trakun, mendian ilun, nehorri gau hun!*
- 343: *Txakur bat gau ilun batez dausiz edo aiñuriaz ari denean norbait us-te eztugarik hilen da.*
- 344: *Txarria hilteko egun txarra da hilbarria.*
- 345: *Txerren bolaka dabil. (ostotsa denean)*
- 346: *Txilibili txuriak barri onak, baltzak txarrak.*
- 347: *Tximeleta beltza baldin bada hileta iragartzen du, zuria baldin bada berri onak dakarzki.*
- 348: *Tximeleta zuria zerukoa da, beltza inpernukoa, gorria purgatoriokoa.*
- 349: *Tximirrika gabez argi inguruan dabilenean berri ekarle.*
- 350: *Tximistak burutik sart ta orpotik aterra ta errebenta arraio ingo aldik, amen. (madarikazioa)*
- 351: *Txipiritona beltza hil egin behar da.*
- 352: *Txiza edanda kentzen da zuldarra.*
- 353: *Txizarik egin ezina arto bizarren urez kentzen da.*
- 354: *Txiztor-miztor emakunde.*
- 355: *Uiaz kentzen da ezkabia*
- 356: *Umeari begiak osatuteko ona da barau txua.*
- 357: *Umeari ilea hilberan moztu behar zaio.*
- 358: *Ur goiena ur barrena, urte berri egun ona.*
- 359: *Xagu-xagarra, tori ene hortz xagarra ta kartzu berria. (hortz berria lasterren edukitzeko)*
- 360: *Xarnafera, huna barnera, gaistua kanpora. Arno ta ogia Espaiñara, ezkabia Frantziara. (Donianeko sua saltatzeko)*
- 361: *Xarnafera, huna barnerat, gaitza kanporat.*
- 362: *Xopina ponpina, bart torri izan bazina, biek etzinen ginen.*
- 363: *Xuri hintzan bena beltz izanen haiz. (beleari)*
- 364: *Zahar lehen, gazte hemen, akelarrren!*
- 365: *Zaharrek ez dute beren urteen berri eman behar laster hil ez diten.*
- 366: *Zakurra gabez uluka ari denean, norbait laster hilen da.*
- 367: *Zaldarrak San Juan bedarrez eginiko enplastua behar dau.*
- 368: *Zan tiratu, zan urratu, zana bere lekuan sartu. (zainartatzea sendatzeko)*
- 369: *Zapatua da ezkontzeko egunik onena.*
- 370: *Zarrenak fuera, atso guztiak ganbelapera. (Donianeko sua saltatzeko)*

- 371: Zazpi, sei, bost, lau, hiru, bi, bat. (garitzak kentzeko)
- 372: Zazpi urtez ez hiz ezkonduko. (kautuari buztana zapaldu ostean)
- 373: Zehe bat sudur, motto makur, bizkar kunkur!
- 374: Zeruan izar, lurlean belar, itsasuan hare, hainbeste bekatu egindare barkatuek izango diela. Hau ostiralien eta launbatien esaten duena, aitu ta ikasi ez ikasi ta esan ez iten dubena seinñale izango dela juizioko egunien.
- 375: Zeruan izar, lurlean belar, sorgin hau bedi lotarik atzar!
- 376: Zeure izenean ta neure gizenean. (bazkaltzean)
- 377: Zikatuko alaz. (madarikazioa)
- 378: Zingira min, zingira siñal, zingira nik sendatu; aitarekin, semearekin, izpiritu sailduarekin, nik urratu. (er-purukoak sendatzeko)
- 379: Zingiri sor, zingiri gel, zingiri gurutz, zingiri salama, etzaitut nik sendatzen, aitaren, semearen, ezpriritu santuaren bendiziu, senda zala, amen.
- 380: Zingiri sor, zingiri salamon, nik etzaitut sendatzen, aita eta semeak eta espiritu santu gabe.
- 381: Zoin eder, akelarrian, ipurdiak age-rian!
- 382: Zoidua auspean kipula orio piska bategaz erre ta kentzen da.
- 383: Zuen osasunerako ta neure onerako. (bazkaldu ostean)
- 384: Zure osagarri ta ene zaragiari. (bazkaltzean)
- 385: Zuri izan yaz, beltz utzuliren yaz, garagarzaroan ta gari-ilean urik ez-tuk edaneren. (beleari)

III. APENDIZEA: Haur formulak

- 1: Ailargina, mexkondina, kontan dela, kontan.
- 2: Aista txipiritona, txipiritona, ona txipiritona, aista.
- 3: Aita da txukulun berde, ama da mazusta, aita ekarriko dotso amari gona barritxo ederra.
- 4: Aitaren kapa alkipean
- 5: Aita ttuntun izatekotan, senarra behar luke ttuntuna.
- 6: Aittila dala txuntxulun berde, amuma dala mazusta, aita joan da Bitoriara, ama lepoan hartuta.
- 7: Aizu ttikurru ttaku, ni enaiz eroa, sardin burua baino, hobe duk oiloa.
- 8: Akerra burdu burdu, errapean lollo, adarretan osto: pin pan larrera.
- 9: Akerrak adarrak okerrak ditu, adarrak okerrak akerrak ditu, adarrak akerrak okerrak ditu, okerrak adarrak akerrak ditu. (ahokorapiloo).
- 10: Ala kinkirriñera, ala samurrera, Jo-xepa plaza berriko, bira hadi beste aldera.
- 11: Alkipean kapa, kapa alkipean. (ahokorapiloo).
- 12: Andere kota gorri, bihar ekhi ala ebri? Ekhi balin bada, hegaita hadi, ebri balin bada, zaparta hadi.
- 13: Andregaiarik badek? Bai, ederra, bikaina, gizena, Patrizia du izena.
- 14: Andres-mandres, kolko bete tremes, harek janda gosez, soloak gorra, soloak bera, negarrez.
- 15: Anienda-manianda, itsusia, Maria ohean da, lehioa txipi, xapatero nin-ye, atxipotin zilharra, Aniatoren beharra, opil ttuttutela bilatu.
- 16: Arabako abadearen kapelapean bada garau bi. (Ahokorapiloo).
- 17: Ardoila-mardolila, kinkuran kin, portera ziria, portera min, xera mera, kirun karun plet.
- 18: Ardoila-mardoila, kinkuran kin, portera siria, portera min, zera mera, lirun karun plit.
- 20: Ave Marietakoak etxera ordu, neskatila polit politentzat ogera ordu.

- 21: Arianda-marianda, sukalde zaharra, kedar beltza, biper, gatza, talo-malo, esne bero, bertza zilo.
- 22: Ariola-mariola, kinkuan kin, portan zela portan min, arraxinalet-arraxinalet, xegeren megeren, kirun karun xek.
- 23: Ariola-marriola, kin-kun-kin, portan zela, portan min, arraxinalet-marra-xinalet, kirun karun pek.
- 24: Arla-marla, kinkonkin, portan zela, portan min, arraxinalet-marraxinalet, segeren megeren, kirun karun plet.
- 25: Arratoia arriletan, sagua tanbolin josten, astoa ta mandoa dantzan, zorria barrez itoten, Txantxilon eta txantxilon, marabeun dukaten andrea, hauxe da eroste merkea.
- 26: Arre horra, aurrean arraio. (ahokorapiloa).
- 27: Arrelando-lando, marikita buskando, zinko konpafia, hemen gatoz lau, kanpae josten bi, emaizu limosnia, Jankoikuagatik.
- 28: Arrijola-brijola, etxa la kamala, bikto-biktoria, bringun-brangun, plix.
- 29: Atsoa zirri zarra, errokan hasteko gogo txarra, pinta erdia irautzen du, atsein hartzen du bihotzean.
- 30: Atxa-mitxa zilarra, joan joan oilarra, ardi beltza bilara, o pitxon, biribiltan, txin, txan, txon.
- 31: (Atxikan izeneko jokuan erabiltzen diren formulak) Atxi (hartzen duena). Salbo eta kaldatzia (libratzeko). Putxi (onartzeko). Huts (Pikazo). Kaldatzia (eliminatzeko).
- 32: Atxia-motxia, besteren kotxea, zirrin zarran, txurrunplet, olea bite konkolo, gauza on zalea neu nago, atzera begira dagonentzat, ezer bere eztago, zidarra kanpan, zidarra kanpan, gari bat.
- 33: Atxia motxia perolipan, nire semea errotan, errotara nindoala, topatu nuen asto bat, kendu nion buztan bat, ipini nion beste bat, errota txikiak, klin klan.
- 34: Atxio matxio perolipan, nere semea errotan, errotara ninjoala, topatu nuen erbi bat, kendu nion begi bat, para nion berri bat, errota pio, klak klak.
- 35: Atzena murrria zal zala, txerri gorriaren azala.
- 36: Atxian-motxian, peroli-pan, zeure semiak errotan, topa eban asto bat, kendu eutzan busten bat, ipiña eutzan beste bat, errota zarra, arrota barri, kris kraus.
- 37: Aurten gure ortuan artoa berde erne da. (ahokorapiloa)
- 38: Azkena murrria, zaildu akit.
- 39: Baga, biga, higa, laga, boga, sega, zagi, zogi, bela, arma, zamuka, zamabi.
- 40: Baga, biga, higa, laga, boga, sega, zahi, zohi, bele, harma, zixpa, tiro, punp.
- 41: Baga, biga, higa, laga, bosga, seiga, zahi, zohi, bele, arma, tiro punp.
- 42: Baga, biga, hiruga, laga, boga, sega, zapa, zotza, beatza, motza, errotari, kaskar-motza.
- 43: Baga, biga, hiruga, lauga, bosa, sea, sapa, zoka, berakatzta, tronpa.
- 44: Bapio lau lau lau, xaguxarrak janik nau, zeruetako alkate, lepoa lodi, ta zankoa mehe, preso sartu nau.
- 45: Baratzean aza, fera, futro, zoaza. Baratzean porru, jan ondoan dola. Baratzean perezila, zaude isil, zaude isil, zaude isila.
- 46: Bartolome, burua lodi, eta lepoa mehe.
- 47: Bat bi hiru lau hamar hamalau, aitak saldu nau, amak erosi nau, Bilboko alkate zarrak preso sartu nau.
- 48: Bat bi hiru lau sagu zarrak jango al hau. Sagua ta Pilipe jaunak, nundik zatozte? Kaleak gora, kaleak bera, biribiltxoak alkate, boltsan urre gorria, amiltox txoak baleki, atarako leuskio begia.
- 49: Bat eta bi, hiru eta lau, Txominek

- andrea falta dau, horma zuloan topatu dau, zirrike zirrike atera dau, lizibe ontzian beratu dau, laba gainean ziketu dau, elizara doala elizara doala, kakarralduak bildurtu dau.
- 50: Bat txardina, bitxardina, gorekema Bazkua xina, urzo txuriak elizara, urzo beltzak eburneara: xera xera xera, la cuaresma fuera, entre la carnal, sale la abadexal.
- 51: Beleak berreagara zerbait daroa, badaroa, berea daroa, daba errean ahoan daroa. (ahokorapiloa)
- 52: Benedise bra, Karlos de libra, txutxupeta txutxupeta, bustamante bra, Karlos de libra.
- 53: Benedizebra, kalodemibra, txutxupeta txutxupeta, bustamanteba, kalodemibra.
- 54: Bilin bolon, bilin bolon, urak daroma zorroa, zorroarekin astoa.
- 55: Binbilin bonbolon jan ta lo, Errege Frantzian balego, idiak soinu, akerak dantzan, astoak danbolina jo.
- 56: Bira bira monte, zozo balkate, Ibarranguelan alkate, Bilbon errejidore, gure auzoko Petratxu bere, atzera bira leiteke.
- 57: Bonbolon bat eta bonbolon bi, aitik astoa eraman din; hiltzen badu, hilen din, txixiz aseren gitin.
- 58: Bonbolon bat eta bonbolon bi, bonbolon urerat erori; erori bazen, erori, orduan etzuzun egarri.
- 59: Bonbolon bat eta bonbolon bi, eragiok Santi arraun horri.
- 60: Bonbolostina, bonbolostina, otsoak jan du gure artzaina, otsokumeak bildotsen zaina, adios gure artalde zaina.
- 61: Buhamek badakite trikun trakun egiten, trikun trakun egin eta oilaskoen ebasten, lupaireton lupaireton, lupair lupair lupaireton.
- 62: Bunbulun bunbulunete, botilan aguardiente, bunbulun bat eta bunbulun bi, bunbulun putzura erori,
- edan zituen pitxar bi, etzen orduan egarri.
- 63: Din daun, gabitxon, gabitxonía zorroa, aurak daroa zorroa, artoa bada beioa, ogia bada betor, din daun.
- 64: Dingi-lingi mañe, bijar Santa Mañe, etzi San Andres, abadie kantuan, umia zilluan, atte samíñez, ama negarrez, din-dan.
- 65: Domingo, sekela gorringo, moltsan kukuso.
- 66: Domuru santuru, santuru, txerri handi bat hil dugu, buztana ez bestea jan dugu, bera lapikoan dauka-gu.
- 67: Dona dona Isabela, Manuela, Katalina, beinte bonete, zipi-zipiton, Martin zapaton, kañabela tronpeta, lau kirikon, zaku zar batian hiru gizon, lau kiri-andre, bost señaie gurutze, elduñeta Santa Gurutze.
- 68: Dona-dona, katona, keke-lurden, manzana, tuturupe, tuturupe, otxoinuebe San Andres.
- 69: Dona-dona, katona, kike-lurden, manzana, pio pien gaña, lore loren gaña, asteriko, zinko, riko riko, kua-tro, barrentxe, berritxo, borrotx, fue-ra.
- 70: Dona dona katona, sutondoan altona, lepotik behera kuttuna, irten kanpora neska edo mutil ttunttuna.
- 71: Don don beledon, belendoko elizan, zazpi gizon dantzan, bi mozkor, bi mozkor, nahi duena, nahi duena, kan, po, ra.
- 72: Don don beledron, beledrongo elizan, hiru atso dantzan, hirulek ez dute, ardit bana poltsan.
- 73: Don don don, bera bera baña, kua-tro rios ke hay en Prantzia, arre matxube, arre mandube, don don don, ke se salga usted.
- 74: Don don irten, sakati, fuera.
- 75: Don don kandel, barriola barriola, plixt.
- 76: Don don kandel, likitiko muskatel,

- bazarete, ganbelapeko gordetzen eztena berak leteko.
- 77: Don don ke-bon, attoña Martzelon, kiski-ti, kaska, kaska melon.
- 78: Don don kikelabon, saltsa buka, es-la buka, buka madre, saltsa bon, likan likan, tortolikan, bran, brutx.
- 79: Don don kikelikon, saltsa pika, tortolika, bran, brutx.
- 80: Don don kikelikon, tartali kopulente, attoña Martzelon, kañabera kañabera, lau pilikon, mizketan mizketan, koxka melon.
- 81: Dringilin, dron, gaur gabon, sabela betea daukat eta, besteak hor kon pon.
- 82: Dron dron keledron, marabedian bost gizon, ehun dukaten andrea, haxe dok denpora merkea.
- 83: Dulun dulun joale, behiak heldu dire, Doniango plazan hiru atso dantzaz, batek bertzeari bere braziari, latxikon latxikon giri giri on.
- 84: Ea mea guruzetara dea, ea mea ofizioetara dea.
- 85: Eguen zuri, eguen baltz, txakurra arrautza gainean datz, baltz baltz-toxa maisuarentzat, zuri zuritxoak geuretzat.
- 86: Eguen zuriko astea, Jaungoikoak emona guztia, eskola mutilak ibiltzeko, limosna on baten bila.
- 87: Egun dela Zanpantzar, bihar dela Maria galleta, atso zarrak gora gora salto, agureak ere bai, bota bota gaztañak, ibiltzeko ezpainak, urrak eta intxaurreak.
- 88: Elie, erroten gari barrie, Antziolako oian azpin, aingeru kaska zurie.
- 89: Elurra melurra, banikan hire beldurra, iolastegian mahatsa, legoan gatza, Martin kalabaza.
- 90: Emon emon Pepetxuri, txakoliña edaten, Txakolin, txakolin, txakolinak on egin, txako ta txako, txako ta txako, txakolin Antzorako.
- 91: Eragiosu eskuñoari, eskuto tiki poliñoari, lenik batari, gero bertzeari, eskuto tiki poliñoari.
- 92: Esku maingu, esku maingine, niri maten eztautenak, kopetan zintzurra.
- 93: Esku maingu, esku maingu, ematen duena zeruala, ematen eztena infernuala.
- 94: Eskura bil, kaskarabil, kupelapean, loreak erein.
- 95: Ezkutaketan ketan, denok jolaske-tan, batzuek aldamenetan, zu bakarrik bertan.
- 96: Eztot ikusi Akerreneko akerra bezain adarrak okerrak dituen akerradar okerrak. (ahokorapiloa).
- 97: Ferrela-merela, goporra-mokorra. xikitun, xakatun, fuera.
- 98: Gaztaina gora-bera, txikiti txakutu fuera.
- 99: Gaztañe, gora, bera, txipitin, txapantan, fuera.
- 100: Gilen, bihar hilen, etzi ehortziren, etzidamu ahartziren.
- 101: Giri giri giri lau, karga gari, mahian ogi txuri, plazan ardo gorri, gaur egun on, bihar pazkuak, etzi eskontzen dela Madalen atsoa.
- 102: Gogora behera, txikitun txakatun fuera.
- 103: Hamar hamar alkate, bilantzut, nik emanen dauzutan penitentziara. Kunpliren zua? Ona bada bai, gaixto bada ez.
- 104: Han goian atsotxo bat lixiba dago egosten, han plux bibiadun, bili amante lilirikon, karran plaxet.
- 105: Harla marla, kin kuan kin, portan zela, portan min, arritxinalet, segere megere, kirun karun, pek.
- 106: Harla-marla, kin kuan kin, bortan zela, bortan min, segera-megera, kirun karun pek.
- 107: Harrapaketan berriketan, harrapaketan berriketan, zarie zertan, hamalau erregetan, horra ba bertan.
- 108: Harriola-marriola, txola jamala, betria gliga, truntxa, muntxa, errota, kafia, linjera, kostera.

- 109: *Harriola-marriola, kinkuankin, portan zela portan min, segera mege-la, kirun karun pek.*
- 110: *Harriola-marriola orratza zorrotza, xixta gaitza, hari txarra, tira-bira, zirrín-zarrán, eta zart.*
- 111: *Hiru hiru sei, hiru bederatzi, hamar hemeretzi, batekin hogeí, bule bat, begiak itsututa bule bat.*
- 112: *Hiru ta hiru sei, hiru bederatzi, hamar hemeretzi, bat ogei; kixkili ta mixkili, hirurogei.*
- 113: *Hiru ta sei, hiru bederatzi, hamar hemeretzi, bat hogeí, bostehun, sei milla, atxuketa billa, ku-ku.*
- 114: *Ikusi xut aker oker, adar makar okerrik, baia etxut ikusi Lakarreko aker oker adar makerra bezain ederrik. (ahokorapiloa)*
- 115: *Intziri eta intziri, astoaren putza hiri, behiaren esnia niri, zirri mirri.*
- 116: *lñusente, potente, txasko, txasko, buruaren erdian sartu dautse.*
- 117: *lñusente, txakurren buztana tente.*
- 118: *lputz apezak napar istupez atorra, napar apezak iputz istupez atorra. (ahokorapiloa)*
- 119: *Ixtant, Mari puxente, ixtant txakurra, egon beni beni trapu, txaputxa.*
- 120: *Ixtorio mixterio hatz, berrehun zorri eta berrehun fatz, bizkarrean dituenak eginen du hatz.*
- 121: *Jakes, kosta bezain trukes, tresnak oro trebes.*
- 122: *Juanikotxu, akerra Matarrepeiko aker adar okerragorik eztot nik ikusi. (ahokorapiloa)*
- 123: *Kaři-kařibeta, zilarra papillonetan, zillarerebon, harriketa, miřoneta, enterrabona, ponalapona, erregerengana, txirimiharka, txikit edo ponp.*
- 124: *Kanbon palangak pagoz. (ahokorapiloa)*
- 125: *Karatula sorki ken hakit horti, hik okela janda katuari zapi.*
- 126: *Karatura begi gorri mariñerua, ahuntzak jan dautsala bere burua.*
- 127: *Kattalin gorri, bihar gure atarian iduzki iduzki.*
- 128: *Kattalin gorri: egun iguzki, bihar euri.*
- 129: *Kattalin gorri, gorri, gorri! Fla, fla, fla.*
- 130: *Kattalin, perttolin, zakuto, baduna biperrik saltzeko, badinat, bainan enetako, gatulu tzarrian irina, Kattalin ipurdi zikina.*
- 131: *Kattalin perttolin, zakuto, zikinto.*
- 132: *Kattalin porrolin xakuto, ama zigorrekin aita azotearekin.*
- 133: *Kattalin potolin titara, al denan guzia tripara, besteren gona jantzita plazara, hirea eztinat nirea, auzoko jostunak egina dinat.*
- 134: *Kattalin pottolin sakuto, baduzu piperrik saltzeko? Badinat baina ez hiretako.*
- 135: *Kikura bikura lakirikon, sinko binko un kapon.*
- 136: *Kiriketan karakteretan, ganbalapeko altxaren eztenak, berak beteko.*
- 137: *Kui kui naparra, zeitean kařiera, txitxote ta mitxote, jauna, nondik niñoa, kalean bera, kalean gora, eskuan sakot harria, boltsan urregorria, amorepean dabilenari atara lehio begia.*
- 138: *Kui kui naparra, zetin zetin, kandelala, pitxote ta patxote, jauna nondik zatote, kaleak gora kaleak bera, biribiltxoa alkate, poltsan daukat hazia, bestean urre gorria, anikitxoak balekio, atarako leuskio begia.*
- 139: *Kukubiko, kanliko, treinta akili dia.*
- 140: *Kukubiko anianiku, kukubiku anianiku, zozoak umeak sasian ditu, birigarroak adarrean, kaka egin zuen bizarrean. **
- 141: *Kukubiku anianiku, txoriak umeak basoan ditu, bere mustur zitalean kaka egin zuen bizarrean.*
- 142: *Kukubiku kařada, kařaberea larrosa, bikotxa ta bakotxa, jauna nondik zatote, kalean bera, kalean gora, boltsan urre bizia, joan tabernara ta edan, ardao zuria.*
- 143: *Kukumiku xaldariko, xoriak umeak*

- eginiko, non, non, aritzaren kaldu-
ruan, trin tron.
- 144: Kukumiku naparra, zertan zertan
kandela, kandela bi ta larrosa, piru
piru pikote, jauna nundik zatozte,
kalean gora, kalean bera, buru bel-
txaden alkate.
- 145: Kuku piku naparra, peritxote pitxo-
te, jauna, nondik zatozte, kalea goi-
ti, kalea beiti, amina txoa poliki, ki-
darrean begia, erretxina gorria.
- 146: Kukurrukuren palesta, Madotzen
mutilik ezta, koxkileren bibadere,
baino plazarakorik han ezta.
- 147: Kukutxu mukutxu, erre Katalintxu,
lotxo bat egitea kostako datzu.
- 148: Kuriketan txopetan, kaiku zar, pote-
len zeli, zeliko zeli, nik eztakit zer
gizon txu dan hori, zankoa meia ta
lepoa lodi, bazerate edo atzerate,
kuk bada.
- 149: Kurrillo kurrillo, lepo luze, naparro
naparro, bide luze.
- 150: Landan eder aitzurra, artzain zanga
makurra, estudiante tunante batek,
enganatzera nerama, hark engana
nik engana, bakoitza bere launen-
gana.
- 151: Lan liraun, lan liraun, lan liraun lan
lan, lenleren linlirin, lan lin laun.
- 152: Manez, ipurditik minez, kaka ezin
inez.
- 153: Maria gona gorri, bihar eguzki ala
euri? Euria baldin bada, kutxatilan
gorde: eguzkia baldin bada, infer-
nuan erre.
- 154: Mari gorri gona gorri, bihar eguzki
etzi euri.
- 155: Mari gorringo, zuri gorringo; egural-
di txarra egiten badezu, labe gorian
sartuko; eguraldi ederra egiten ba-
dezu kutxa ederrean gordeko.
- 156: Martin akerra makerrakoren aker
adar okerra baino akerrik okerrik ez
dut ikusi nik. (ahokorapiloa)
- 157: Martin bonbil, erregeren sorgin ti-
pula ta gatz, Martin buru latz, eizak
ipurdian atz.
- 158: Martin, bonbin, errege ta sorgin, ti-
pule ta gatz, Martin ipurdi latza.
- 159: Martin tortin, ergel ta sorgin, tipul
eta gatz, Martin buru gaitza.
- 160: Martin totin, erregeren sorgin, tipul
eta gatzin.
- 161: Matxingorringo matxingorringo, bi-
har euzki ala euria egingo?
- 162: Migel, aintzin edo gibel, nun nahitik
ustel.
- 163: Mix mix, erramix, arratoia kolkoan,
ematen ematen, neronei ematen.
- 164: Montxu, frioleri, fosfai, sisoleri, se-
mene, ainoleri, montxu, tribol.
- 165: Montxu la damasei, le popele po-
pelu, semea patamaise, fos fa.
- 166: Murku zar arkapeko, arkapeko mur-
ku zar.
- 167: Mutiko puttiko, neskatto mekatto,
axola guttiko, ta lana biharko.
- 168: Olagarroen erro erre laarra errean
gora. (ahokorapiloa).
- 169: Olio bolinero, Kattalin sardinero,
zuk mermio napo, hark egin zuen
jaka, hiru ezkutari, mutiko dantzari,
dantzari xapuxar, leku ta mendi xar,
antxen bolatxen, mermio napola,
una limosnita por el amor de dios.
- 170: Otsailko otsailko, nik otsoa biher hil-
ko, okela bat eta okela bi, nere bu-
rruntzie bete bedi.
- 171: Paslor, kintalor, kabeza, debalor.
- 172: Paxa, paxa, kuloarroxa.
- 173: Paxkalin, oilo txarrak errun din, uzki
zikinarekin, kantuz ari dun berdin.
- 174: Pello, totolu, beti lo, eskuan bilo.
- 175: Petan, kakoletan, sarrak sudurra
kakan, ta han atxikak zapan.
- 176: Petan tarrapatan, galtzak herrestan,
kakeria burustan.
- 177: Pin pin Serapin, kutxilo ta maratxin,
ttutturruu itene, xabin xabin kosk,
aittona kaxka motx, pipa motx.
- 178: Pin-pon, lau seron, tres sardinas y
un kapon, saltxa pica, tortolika, de
putzon.
- 179: Pin-pon, laba, labalentzia, aki espa-

- fiola prantzia pone-pone asi, aberia opendi, pin-pon, don bizente don.*
- 180: *Pika hau hau hau sagar eta intzaur, pika hea hea hea sabar eta pea. (ahokorapiloa).*
- 181: *Pipite, azken, txulubite.*
- 182: *Prailearen kapa, kapeleran bost baba garau. (ahokorapiloa).*
- 183: *Prailearen kapelan pikua pranko.*
- 184: *Ruxe, muxe, errote, kabe, lore, bine, kox.*
- 185: *San Juan heldu da, sorgin begia galdu da, galdu bada, galdu bedi, sekula agertu ezpaledi.*
- 186: *Sariak iraungi, bost liburu, sei aingeru, sazpi zilar kurutze, gero Santa kurutze.*
- 187: *Segeren, megeren, kiru, karun, pek eta itsu.*
- 188: *Solo barriko artoaren orriaren gorria.*
- 189: *Talo talotxin, hator etxera Matxin, talo zegok adarrean, bere alkitxo nabarrean, tturutt amatton bizarrean.*
- 190: *Talo talotxin, hator etxera Matxin, talo talotxin, opil haundi batekin.*
- 191: *Therrella, merrella, kin kuan kin, portan zela, portan min, karru, sifu, miñu, let.*
- 192: *Timiki kañera, kañaberea, larrosa, Perutxo lapikote, jaunak nondik zatozte, kalea gora, kalea bera, biribiltxo alkate, bost liburu, sei aingeru, zazpi zilar gurutze, haiek guztiak darraizkiela, ni naiz-Santa Kurutze.*
- 193: *Tinter-lanter, inen daiat xirula hail, ekarrak adarra, legun eta xuxena, zertaz?, leizar laida pollitaz, xirula-mirula kantari, balinbahiz izardi, krisk-krask, atera hadi.*
- 194: *Titimiti kañera, kañaberea larrosa, Perutxo lapikote, jauna, nondik zatozte? kalea gora, kalea bera, biribiltxo alkate.*
- 195: *Trilili ala tralala, kantu guzien ama da, nik ogi eta xingarra, hik idi baten adarra, trilili ala tralala.*
- 196: *Tunkulun ttunkulun mendiko, joan naiz atalondoko, gure Josek lo egin nahi lukelako.*
- 197: *Tuxtux tuxtux tuxtux, kelamandake tomake, tomake, tomake.*
- 198: *Txalo txalo txin, hatoz etxera Matxin, txalo dago adarrean, bere alkitxo nabarrean, txalotxinen bales-ta, Matxin etxera agiri ezta.*
- 199: *Txantxagorria txantxate birigarroa alkate, txepetxa dela bitarte zozoa kartzelan sartu dute.*
- 200: *Txan txin txibirin, makilatxuek, txan txin txibirin, ekarten.*
- 201: *Txibirikun, txibirikan, txibirikuri, kurifa, txibirikuri, kuri fuera, salba fuera.*
- 202: *Txilinport, txilinport, hor ezpadok, hemen dok.*
- 203: *Txilin txilin bonba, seroren non da?, kanpaiak jotzen, aita dolorez, ama negarrez, umeak txuloan ta abadeak kantuan.*
- 204: *Txilin txilin, San Agustin, basorik baso, kuartilu bi, altzar, bajar bajar, zapata kulo erretirar.*
- 205: *Tximilikor tximilikor, hirea bada, itxi-kak kor.*
- 207: *Txingilin txingilin maña, bihar santa Maña, etzi Domun Santa, umeak zuloan sartu, ama negarrez, aita dolorez, abareak kantetan errealeen pozez.*
- 208: *Txintxina-mintxina, suara, barbara tikitena, gaztaña gora, gaztaña bera, txukutu txakutu, fuera.*
- 209: *Txintxin kapotxin, hator etxera Matxin, taloa zeagok adarrean, bere alkitxo nabarrean, katua sapaian gora ta bera, bere bost umeak ondoan dituela, aitak paparik eman nahi ez, amak txitxirik eman nahi ez, mau mau mimirri mau.*
- 210: *Txin txirikitin txorie, txoritxo txilibartie, erein nuen garie, oso arlo haundie, uste nuen ehun anega, imiña bat zan guztie, imiña bat zan guz-*

- tie, txin txirikitin, txorie, txoritxo txilibitarie.
- 211: Txipilota gona gorri, bihar eguzki ala euri.
- 212: Txiri miri, akerran putzak hiri, ahuntzan eznea niri.
- 213: Txirri mirri marabedi guziak niri.
- 214: Txirristi-mirristi, aurrena, plata, olio sopa, kiliki saltsa, urrun, perro, klik.
- 215: Txirristi-mirristi, aurrena, plata, oilo zopa, kiri salda, ura bero klik.
- 216: Txirristi-mirristi, gerrena, plata, olio, zopa, kiri-salda, ura bero klik.
- 217: Txirristi mirristi, gerrena, plat, olio, zopa, kikili, salda, hurrup, edo klik.
- 218: Txista-mixta, organixta, hemen ez dagola, hor dagola.
- 219: Txolin txolin barbero, Billabonako semea txintxintxin. Andratxo batek txintxintxintxin hantxe zeduzkan rau rau rau hiru alaba politak txintxintxin.
- 220: Txolo morro piko talo kes.
- 221: Txor txor txoria, txoritxo txilibitaria, goiz yagi ta goiz etzin, txoriak umeak egin.
- 222: Txorro, morro, piko, tallo, ke.
- 223: Txulubitario, konpletario, barbena-
ren uzkara, dotorearen ezteia, kuku bi, kuku bi, kuplapean zar hadi, ezin elkiz ler hadi ta zaparta hadi. (txilibituak egiteko formula).
- 224: Una miduna, mikela, miklau, sonseta, gorreta, kastillo sin bau, seire, meire, santuba.
- 225: Uneta, txintxibirin, korneta.
- 226: Unin dalin danbolin, eper zatuko balendrin, erraduna borraduna, klux, fuera.
- 227: Upin upin perezil, ahuntzen babak egosi, gora ta bera nabilen artean txoritxu batek iruntsi.
- 228: Urra labiru labiru labiru labiru lena, urra labiru labiru labiru labiru lon, urra labiru lena len, urra labiru lena lena, urra labiru labiru labiru labiru lon.
- 229: Urril urrilon, pun purrilon, puntxin puntxin puntxin.
- 230: Urrup edo klik, nahi duk hik, ez ordea emanen nik.
- 231: Xanki manki, manki buztanki, Josemari barabiri, lau anka ta bost belarri.
- 232: Xanko manko, berria franko, ona bada etxerako, txarra bada kanporako.
- 233: Xedera-medera, gohora, behera, harat, hunat, zoko-moko, paso, bota, punpa, jo.
- 234: Xegeren megeren, kirunkarun pek, española kokote, xerri txar bat hil dute, kaxola txar bat ezin izanez, xerrien askan jan dute.
- 235: Xirixiti-mirixiti, gerrenian plat, oilo zopa, kikiri salda, urrup edan, edo klik.
- 236: Xirula mirula kantari, balinbahiz izerdi, krisk krask atera hadi. (txilibituak egiteko formula).
- 237: Xitoak klik itxuri.
- 238: Xole ta xole, xole gaxua, xolek edan du, mama goxua.
- 239: Xufrin xufrinero, Kattalin zartainero, aitzurren burua kontatu, amarrak ere laketu, ttur ttur, ttur, ttur, ttur, ttur. (erraeran haurrak totoriko jarzen dira).
- 240: Xufrin xufrinero, kattilu sartainero, aitzurrak diruak kontatu, hamarrak ere laketu, ia bada Maria gaixoa, aitzinez gibeleraino, ttur, ttur, ttur, ttur, ttur, ttur.
- 241: Zipitin zipitin bandera, gure errege frantzian dagoena, nahiz dantza, astoak danbolina jo, atariko intxaurraren azpian kukua jotzen ohi dago, zipitin zipitin tena, zipitin zipitin zipititon.
- 242: Zirrin zorrin pitxarrean, pontxearen otxa, Endaiaiko abadearen edateko poza.
- 243: Zirristi-mirristi, grenna, plata, olio, zopa, kikirri, salda, urun, plerun, kuik,

- gaztana, gora, bera, txipiton, txapatun, fuera.
- 244: Zotzak eta paluak, Martin Antonen kontuak, Martin Antoni eroan dausoz hiru oi anda katuak.
- 245: Zozoak eperrak orain nahi dizkizuet
- ekarri, besteari bana ta bina, Jose-txori hamabi.
- 246: Zunzun zunzun, korriora, baratzuri korda, tipula korda, zunzun zunzun korriora.

BIBLIOGRAFIA

- Aranzadi, T. de, "Tabas y perinolas en el País Vasco", in *RIEV*, XIV, 676-679. "Taba, sacapón, trompa, bostarri y otras más", in *RIEV*, XV, 494-497.
- Arregi Azpeitia, G., "Juegos infantiles en Durango", *Etniker Bizkaia* 4, 1979; berrargiratu *Etniker Bizkaia*, Bilbo, Labayru, 1991, 265 ss.
- Arregi, G.; Manterola, A.; Erkoreka, A.; Martínez, UL, "Juegos infantiles en nuestra sociedad tradicional. Umeen jokoak gure gizarte", in *Euskal-Herria*. Historia eta Gizarte, Donostia, 1985.
- Atlas etnográfico de Vasconia; juegos infantiles*, Bilbo, Eusko Jaur-laritz, Gobierno de Navarra, *Etniker Euskalerrria*, 1993.
- Azkue, R.M. de, *Euskalerrriaren yakintza*, Espasa Calpe, Madrid, 1945-1966.
- Barandiaran, J., *Mitología vasca*, 1960.
- , *Recetas y remedios en la tradición popular vasca*, Donostia, 1989.
- Brailoiu, C., "Children's rhythms", in *Problems of ethnomusicology*, London, Cambridge University Press, 1984, 206-238.
- Bravo Villasante, C., *Historia de la literatura infantil española*, Rivedeneyra, 1969.
- , *Ensayos de literatura infantil*, Murcia, 1989.
- Caro Baroja, J., *Religión antigua y calendario vasco*, Madrid, 1948.
- , *De la vida rural vasca*, Donostia, 1986.
- Carril, A., "Función de la música en la sociedad de tipo tradicional", in *Etnología y Folklore en Castilla y León*, coord. Luis Díaz Viana, Colección de estudios de etnología y folklore 2, Salamanca, 1986, 333-336.
- Donostia, P. J. A. de, OFMcap, "Oraciones, prácticas religiosas y medicinales populares", in *CEEEn*, 1972.
- , "Médicos y medicina popular en el país vasco", in *Obra literaria V*, Donostia, 1985.
- Dueso, J., *Nosotros los vascos. Mitos leyendas y costumbres*, II, Lur argitaletxea.
- Dunypetre, P., "Xirula-mirula. L'enfant basque, depuis le bebe jusqu'a l'adulte, a travers ses amusements, ses terreurs naines, ses formulettes recreatives, burlesques, superstitieuses", in *Anuario de Eusko Folklore*, 34, 1987; 35, 1988-89.
- Erkoreka, A., "Begizkune", *Etniker Bizkaia* 2, 1976; berrargiratu *Etniker Bizkaia*, Bilbo, Labayru, 1991, 51-58.

- Etxaniz, X., *Haur folkloreaken bilduma*, Pamiela, Iruñea, 1986.
- Garmendia Larrañaga, J., *Rito y fórmula en la medicina popular vasca, la salud por las plantas medicinales*, Donostia, 1991.
- , "Conjuros heterodoxos", in *Anuario de Eusko Folklore*, 37, 1991.
- , "Juegos juveniles", in *Anuario de Eusko Folklore*, 33, 1985-86.
- , *Rito y fórmula en la medicina popular vasca*, Donostia, 1991.
- Herrero Garcia, M., "Juego de la taba", *RIEV*, XVI, 86-93.
- Irigaray, A., "El juego de las tabas en Baztan, con todas sus frases y cantinelas", in *CEEñ*, III, 1969.
- Jimeno Jurío, J.M., *Calendario festivo de invierno*, Pamplona, 1988.
- , *Calendario festivo de primavera*, Pamplona, 1990.
- Lekuona, M., *Idazlan guztiak. 1. Ahozko literatura*, Kardaberazén bilduma, 22, Tolosa, 1978.
- , *Idazlan guztiak. 2. Euskal etnografía*, Kardaberazén bilduma 23, Tolosa, 1978.
- Martinez Bilbao, U., "Algunas orientaciones metodológicas sobre los juegos", *Etniker Bizkaia* 3, 1978; *Etniker Bizkaia*, Bilbo, Labayru, 1991, 99 ss.
- Matthews, C., *La tradición celta*, Madrid, 1992 (*The elements of the celtic tradition*, Shaftesbury, 1989).
- Rahn, O., *Cruzada contra el Grial, la tragedia del catarismo*, Madrid, 1982 (*Kreuzzug gegen den Gral*, Stuttgart, 1933).
- Satrustegui, J.M., *Etnografía navarra. Solsticio de invierno*, Iruñea, 1974.
- , "Aspecto práctico del agua", in *CEEñ*, I, 1969.
- , "Estudio del grupo doméstico de Valcarlos", in *CEEñ*, II, 1969.
- , "Sueños y pesadillas en el devocionario popular vasco", in *CEEñ*, XLVII, 1986.
- Urquijo, J. de, "Tabas y peonzas en el País Vasco", in *RIEV*, XV, 361-368.
- Valenzuela, J., "Algunas consideraciones en torno a la canción de cuna", in *Etnología y Folklore en Castilla y León*, coord. Luis Díaz Viana, Colección de estudios de etnología y folklore 2, Salamanca, 1986.
- Vinson, J., *Literatura popular del País vasco*, Donostia, 1988, Txertoa.

ITZALEN ITZAL

IÑAKI ALDEKOA

ITZALEN ITZAL. Hauxe da J. Garziaren liburuaren izenburua. Ez dago askorik gehitu beharrik zein testuingurutan gabiltzan ohartzeko. Hamaika atalek eta hondar solas batek osatzen dute liburua. Italiako hirietan barrena egindako bidaiak dira, autorearen beraren nahiz irakurlearen sorpresa piztu ahala, kontalari ugari bezain kateatuak elkarlanera biltzeko aitzakia. Honako hauek dira konjuratuak izan diren hiriak: Pisa, San Gimignano, Firenze, Siena, Orvieto, Roma, Perugia, Gubbio, Venezia, Verona eta Milano. Hiru edo lau dira ugarien azalduko zaizkigun pertsonaia eta erreferentziak: liburuaren ardatzari joku gehiena ematen dioten bi pertsonaia nagusiak (Gianni Stalvecchio aurrena, eta Ireneo Veytia hurrena), Virginia Ossiani eta liburu eta egile apokrifo bat (Edgar Hauser-en *Italiako katedraleen azterketa konparatua*). Hasiera-hasieratik, lehen ipuinean jada, agertzen dira hiru protagonista nagusi horiek beren jokua banatzen; nahiz eta Pisako istorioaren garapenaren ardura arkitekto frantsez aluzinatuarari zor zaion. Izan ere, horixe baita liburuak aukeratu duen kontaketa modua: erudito batek (pertsonaia nagusietako bat ere izan daiteke) azaleratuko digu kasuen tokian tokiko artelanaren baitatik deskubrimendu harri-garriren bat.

Aurrena Pisako dorrea antzezlekua ikusleku berdingabea genuela; San Gimignanoko dorre luzezkak, Toscanako "troveri" lehiakideen zirkuitoaren gune bazterrezina; Firenzeko Duomoan, lorejokuetako harri-poemaren errezital ixila; eta Eiko Fujitsu japoniarrak Sienako plazako harlauzean desbelatutako partiturarena. Orvietokoan, berriz, aurreko lau ipuinek hiriko katedraleko fatxadaren mosaikoan dute sorburua, bostgarrenak berak ere bai, eta baita ondoren datozen istorioek ere. Erromako Capella Sixtinak Pio V.ak Michelangeloren freskoei eginiko iruzurra du aztergai. Ez dira falta Boticelliren Venusaren kontrapuntua

litzatekeena (Venezia) edo Leonardo da Vinciren eskuizkribuak eta Danteren Jainkozko Komedia aitzaki hartu dituenik (Verona). Eta azkenik —ez alferrik— Milanoko katedraleko teilatuetako nobelarena.

Ez da beti berdina izango hiriz hiri ipuinek hartzen duten tankera. Ipuin bakoitzaren estiloak konbentzio edo estrategia aukeratu bati jarraitzen dio, alegia, honako honetan hitzaldiaren hizketa moduko bati; harako hartan, txosten zehatzaren errejistro hotzari; hurrengoan kronikaren taiu dibulгатibo eta lirikoagoari, eta abar. Ipuinen estiloak eta ipuin bakoitzeko kontalari nagusiaren ihardunak badute zerikusirik beren artean. Sienako Fujitsu injeniariaren ihardun teknikoa, esate baterako, bat etorriko da zientzia emakumearen fantasia konputerizatuarekin ("Areago, fotoanalisietan oinarrituriko infogramak matrizialki tratatu..."), edo Gubbioako kontalari lirika ikerketetara emanak elurpeko paisaia berdindutik azaleratutako poesia parrastada. Esan gabe doa, errejistro eta estilo aldakor horiek liburuari eransten dioten aberastasuna.

Aipagarria da, azkenik, paradoxarako joera errendiezinak Orvietoko atalean iristen duen tamaina. Edozein kausalismo errealista lehendik ere bazterrean utzia genuen arren, oraingoan paradoxaren hartzailea bera ere —irakurlea alegia—, pertsonaia bezala, harrapatua gertatuko da haren atzapar luzeetan. Vincenzo Sacro delako baten sinadurak ixten du liburu osoaren ardatz ere baden atal hori. Irakurleak badaki ordea Vincenzo Sacro horren izenak ugari izatea gerta daitekeela. Katedraleko hormako freskoari erreparatzea (begiratzea / irakurtzea) egokitu zaionari liburuko istorio korapiloaren parte ere izatea egokitu zaio dagoeneko. Izen hori Juan Garzia da, eta orain Iñaki Aldekoa, eta nire aurretik eta ondoren liburura hurbilduko den irakurle anonimoa. Edo, beharbada, guztiok bat baino ez gara begira gauden instant horretan: Vincenzo Sacro. Baina Odisea-ko IX. kapituluko Ulises ere bada, bere Troiako iragana ezezik, gertakizun direnak ere rapsodaren elearen konpasean entzuten. Edo *Mila Gau eta Bat Gehiagoko* ipuin arabiarren 602. gaueko Scherezade, liburua ia zirkularra bihurtuz, kalifari bere egiatzko istorioa kontatzen, eta abar, eta abar...

Beste atal bat beharko nuke errejistro eta estrategia ugari horien ertzetan mamitzen diren istorioak hartuko banitu kontagai. Zergatik diot, baina, ertzak? Bada, Juan Garziaren liburuan ez dakizulako nondik nora joango den tankera hartuz ipuina. Ez dago hemen kontu kontalari zaharrik belarrira xuxurlatzen: "tori, badoa ipuina". Eta, hala ere, zenbat atal beste hainbeste aldiz berritzen den aldamio ertzetako istorio xume horietantxe xahutu ditu autoreak bere asmazio dohai eta

irudimena. Liburua bere luze-zabalean har daiteke aztergai, edo hango edo hemengo ipuinetan arreta jarri. Biak dira zilegi, nahiz eta garbi ikusi ez dagoela osotasunaren islatik ipuinik isolatzerik. Eta halakorik egingo balitz irakurleak galduko luke; berez liburua ipuin edo istorio bilketa soila baino askoz ere konplexuagoa baita, puzzle nobelatik gertuago ipuin bildumatik baino. Ipuinez ipuin hitzegiterik balego, aukeran nahiago nik Perugia, Gubbio eta Veneziakoa. Teresaren eta Simonetaren istorioen xarma inor gutxik jarriko luke zalantzan; eta hala eta guztiz ere, ez ditu ipuin horiek ederrak egiten xarma horrek, istorioaren inguruan autoreak eratu duen zehar-kontraerak baino.

"Words, words, words" esan zuen Hamlet-ek. Halaxe azaldu zuen Shakespearen pertsonaiak hitzen eta gauzen arteko zauria. Hitzak askatu direla dirudi estu-estuan bilduta zeuden zentzuaren uhaletik. Haren itzala besterik ez da gelditu, metafisikaren erreferentzia-gunearen ausentzia, eta, ondorioz, zentzu biribilaren deseuztapena. Barrokoak berekin zekarren Berpizkundeko Arte garai eta jasoarekiko lilura eta ezina. Lilurak adierazten digu han zegoela Artea, eder eta aldi berean eskuraezin; ezinak, berriz, krisi sakon baten zauria eta aurrekoarekiko husmina zituen ezaugarri. Malenkonia igurtzi bat ere gainean duen hitz jario bihurri eta ugariak munduaren zentzurik eza estali nahi luke. Errealitatea artifizio bilakatu zen. Efektismoak eta estiloaren dotoreziak zer mamitsuago bati hartu zioten gaina. Manierismoaren garaian, esate baterako, "l'invenzione compositiva" hartu bide zen malenkonia gainditzeko artifizio akuilagarritzat. "Furore" hitza ere arrunta zen lengoaiarekiko pasio berria adierazteko. Egiaren ohiko ausnarketan zerbait galdu denaren adierazgarri hori ere. Platonen Egiaren estraineko hondoratze-urratsak gorago aipatu dugun "l'invenzione" ugari eta urdurian hartuko du soilik pausalekua. Asmazioaren torlojuari jira eta jira, errealitatea eta fikzioa bateraturik gurpil berean, ez da jakingo aurrerantzean noraino den ezer egia eta noraino faltsua. Biak dira zilegi. Munduak pisua galdu du. Kixotea Cervantesen itzala, Hamlet Shakespearerena? Itzalak, maskarak, galeriak, ispiluak eta dobleak "ni" seguru eta baikor baten ertzetatik ihesi abiatuak ziren.

Barroko historikoa urruti gertatzen bazaigu ere, berekin ditu gure sasoi honek ere haren konstante batzuk, nahiz eta antzaldatuta agertu maiz. Liburuak oro irakurriak —eta idatziak, beraz— izan diren biblioteka izugarri baten tamainan ikusi ohi zuen Barrokoak mundua. Antzezleku zabal batean antzetzutako *opera mundi* bat, beraz. Neobarrokoak, berriz, fedearen lasaigarria ere erabat bazterrean utzi duelarik, lengoaiia-jolasetara lerratua dirudi. Severo Sarduy-k jolas, xa-

hutze, plazer eta antzeko hitzekin hurbildu nahi luke neobarroko ko-tzeptu oraindik orain zehaztugabera. Haren esanetan, neobarrokoak badaki zentzu gogobeteak ez duela inongo erreferentziaren babesik, eta kontzientzia horrek alderik alde suntsitzen du harekiko konfidan-tza. Destronamendu eta eztabaida garaia omen da neobarrokoa. Za-lantza itzaltsu. Erlatibotasun eta mugimendu finkagaitza. Gorago ira-dokitako "minimalismo" etikoaren garaia. Literatur mezuen seriotasuna galdu deneko garaia (Pessoak tragediarik gabeko mundu tragikoaz hitzegingo luke). Barroko arina. Ez nituzke berriz aipatu nahi Italo Calvinoren hitzaldi amerikarrak. Bai, ordea, Nietzschek zioen hura: "Egizu zure pentsakera sakonki azal-azalekoa izan dadila".

Gorago azpimarratu dut Berpizkundearen artearen aurrean barro-koak erakutsi zuen joera bikoitza. Harenganako miresmena gainditze-ko tresnak esagerazioa eta bertuosismoa ziren. Eta honako gure ka-suan ere Artea hor dago, edo aukeran hartu diren Arte puska horien itzalak bederen. Itzal horien aurka egin du lan autoreak, itzal horien gainean beste alfabeto bat asmatu nahirik. Konsakraturik dagoenaren eta ofizialitateak onartutakoaren diskurtsoak iraunkor eta tinkoa izan nahi luke beti. Bokazioz ere iraunkor nahi luke Stalvecchio Aholkulari Nagusiak alfabeto hori. Ireneo Veytia izango da aurrekoaren arte ikus-pegi lauari sator lana egingo diona, barrendik ertzak pitzatu eta, eutsi ezinezko bultzadan, bazter guztiak irreberenteki zilipurdikatuko dizkio-na. Arte Eredu kotsagratu horien alfabetoa urratzeko aukeratu den estrategia paradoxa da. Paradoxan atzaparretatik pasatako guztiak du agerian disolbentziaren oreka. Gracian-en iritzirako "discurrir sobre lo imposible" litzateke paradoxa. Posible den horren mugaz harago jauzi egitea, alegia. Stalvecchio funtzionari esanekoa da, autoritatea-ren itzalean erosoago eta abantailatsuago bizi dena, "huts egiteko beldurrez" (49. or.). Beste askoren informazioaz ere eskrupulu handi-rik gabe aprobeztatzen dakienaren asaldura ere adierazgarria da: "ezin da posible" (43. or.). Horra paradoxaren indarra: "ezinposiblea" iradoki. Autoreak garbi du asmazioaren hegaldia Artearen alfabeto irmoaren pitzaduretatik abiatzen dela. Zentsorearen lana da dagoe-nak bere horretan iraun dezan ahalegintzea; artistarena, berriz, da-goen horri bigarren eta hirugarren punta zorroztea. Alde horretatik, badakigu, "bigarren graduko"tzat joenezakeen arteaz ari garela, behin eta berriz Artearen —testu kotsakratuaren— itzalari diosala egin arren, nondik hura txuleatu asmazioetan dabilen literatura. Go-goan dut oraindik Justo Navaroren *El doble del doble*-k egunkari batean jaso zuen kritika arina. Barrokoaren mikropoetikaren taiu osoa

duen izenburuarekin argitaratu zen liburu horrek, J. Garziak jasotako antzeratsuko bildu zituen: hutsaltasuna, pedanteria usaina, exhibizionismoa, eta abar.

Liburua begiratuaren begiratu da, iraganeko balizko testuen itzalei begira idatzia. *Itzalen Itzal* honen aurrean, norbaiti burura dakioke postmoderno, dekostruziozale edo pilpilean dauden beste halako kontzeptu potoloren bat. Jakina, horrelako hitzen bizkarretik diharduenak zera luke helburu: liburuaren atze, inguru eta oinarrian eragina duen "humus" izpirituala atzematea. Gaur egun artearen eta pentsamenduaren inguruan hain entzute zabala lortu duten diagnostiko horiek arrotz samarrak gertatu zaizkigu guri beharbada, beren sorrerari eta garapenari erreparatu ezkeru bederen. Nago, hala ere, bazela, frantsesen eta estatubatuarren aldean urte dexentez lehenago, gaur egun hain zabal entzuten diren hitz potolo horiek artean asmatzeke zeudenean, espainolez idatziz aurrekoen aitzindari izatea lortu zuenik: Jorge Luis Borges. Nire ustez, gure garaia bete-betean harrapatu duten bi joera nagusiren erdian dago Borges: sinbolismoaren hondarren eta bitxien dibulgatzaile erradikalaren aukia, batetik; eta gerora teoria eta estima akademiko izugarria lortu zuten zenbait ideia eta intuizioren aitzindaritza, bestetik. Heredentzia zaharraren xahutzaile eta moda berrientzako aurreratu bat. Bagenekien, Derridaren edo Paul de Man-en zain egon gabe ere, aspaldi bihurtu zitzaigula filosofia fabula, edo hitzekin sortua den orok amatsezkotik duela gehiago esnaizko zer mamitsutik baino. Semiotikaren eta postmodernismo mota baten dibulgatzaile ere baden Umberto Eco idazleak, gurean *Il nome della rosa* nobelaren egile den aldetik ezagunago, "Il Grande Deconstruttore"tzat hartu zuen bere nobelan Borges izal den pertsonaia. Ezingo nuke Calvinoren mundu fantastikoa ere imaginatu Borges izal den guztiz bistatik galduz gero.

Baliabideen erabileran ere izan zuen non ikasi J. Garziak: iturri okerrak; liburu apokrifoa; espezializazioari barre eginez eta erudizio hutsari mingaina ateraz; entziklopediak edo bidaia agentzietako aldizkariak arakatzea; umorea eta absurdoa, debaldekotasuna; traszendentzia ukituak arin sahiestea eta abar.

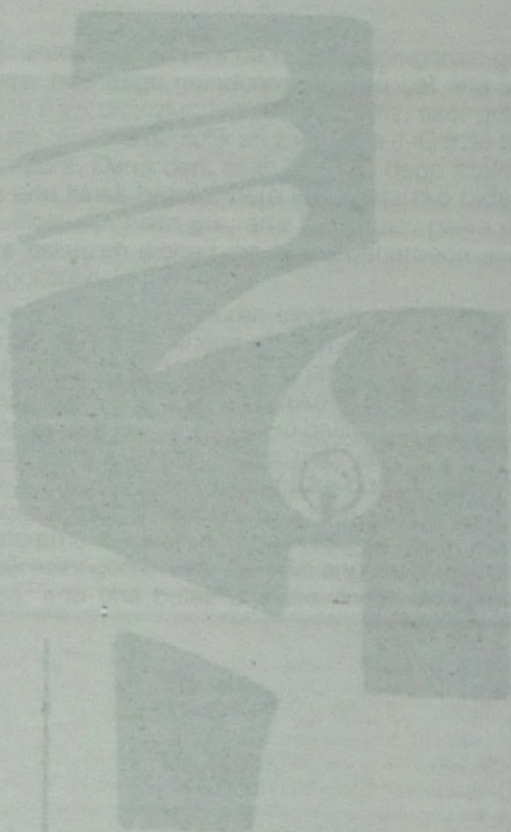
Ernesto Sabato-k *El escritor y sus fantasmas* liburuan dio ez dagoela bi fikzio mota baizik, jolasa eta plazerra akuilu dituen, batetik, eta giza-izaeran sakontzea helburu lukeena, bestetik. Beharbada ez da hain erraza; ze, jolasa eta plazerra, esate baterako, ez aldira giza-izaera horretan sartzen? Estiloak estilo eta konparazioak konparazio, gauza da, literatur lan handien prestigioa ez dagoela artificio

liluragarrietan soilik. Hurrengo galdera da horrelakorik gordin-gordinik ba ote den; izan ere, beti dago munduaren islaren bat arte lanean Galdera gehiago ere egin daitezke; konpondu, berriz, ezer gutxi. Sa bato bere-berea duen temperamentutik ari zaigu, eta J. Garzia beretik, eta irakurlea gauza bera. Dena den, esan beharra dago itzalen itzalak, beste edozein arte lanek bezala, bere irakurketarako bideak eskaintzen dizkigula. Egia da, baita ere, arte lanari giza-pasio eta nekeak ilustratzea ere eskatzen dionari, ez zaiola beharbada asetzeko adinako puskarik egokituko.

XX. mende honetako artista askoren sindromea da Faustorena. Inozentzia galdurik, eta XIX.koen artean ohi zen etorri sotil eta zintzoa zaildu zaielarik, artista batek baino gehiagok jarriko luke bere askatasuna deabruaren eskuetan, ordainean sortzeko inozentzia eta desliluramenduaren kontrako txerto bat aurreratuko balitzaie. Thomas Mann-en protagonistak artista moderno askoren nahi eta ezin hori modu ezinobean ilustratu zuen. J. Garziak ere ez luke dudarik egingo bide hori aukeratzea egokituko balitzaio. Ez al du, hain zuzen, jolasak edo ludikotasunak Faustoren bidetik abiatu nahi? Hala izanik ere, badirudi lor dezakeela jolasak ezinegona, halamoduzko angustia edo malenkonia egoera leuntzea, edo une batez ahaztea, inoiz ez luke lortuko betiko ixiltzea.

SORKUNTZA

ZORKKUNTZA

NORBAITI KANTU

JUAN KRUIZ IGERABIDE

Bertso berriak jartzera nua
gau isil honen aidian;
norbaiti kantu egin nahi diot
denboraren bestaldian;
bizitza-arrasto etenarekin
aldegin baitzun zaldian;
haren taupada bihotzekua
bizirik daukat aldian.

Bizirik daukat taupada hura
erloju baten pausuan,
nola ondarra pasatzen baita
maitasunaren pulstuan;
gauaren oihi zabala bota
nahi nuke ilun-putzuan,
hari samur bat irits dakion
izar argien musuan.

Izar argien musuak dira
haren oroipen orratzak;
hala oroitzen ditut urruti
hazi ninduten ugatzak;
oihartzunian egiten dira
esnemamizko ur-latsak;
paradisua galdu nuen ta
agindu zuen gau beltzak.

Gau beltz honetan ikusten zaitut
 zeru galduan izarra;
 orratz muturren tamaina dezu,
 nere altxor ta zilarra;
 halare begirik ezin kendu
 argi bakarra baitzara,
 itsaso bare ilun horretan
 taupada baten zirrara.

Taupada baten hondar beltzian
 oroitzen zaitut gauero,
 esan ez nizun bertso luzia
 kantatuko dizut ero;
 hitz baten bide etengabian
 egin nahi nuke lo gero,
 egunsentian dasta dezadan
 zure doinua goizero.

SONATA ZURETZAT

PATXI EZKIAGA

1. ADAGIO

Azkenean,
hiriko kale guztiak soberan daudela
ikasi dut,
soberan planoak, telefono zenbakiak
eta orri horiak.
Gertatzen dena gertatzen delarik,
aberastu nahiz pobre jarraitu
osasuna hondatu nahiz zahartzarora iritsi
azkenean
beti
abiapuntura itzuli behar dugula,
denok noizbait galtzen dugun altxor bakar horren
irritsaz:
gazte-aroko amodiora.

2. MEDITATIVO

Bakardade bat aurkitu dut,
inguruko ehun kilometrotan beste gizakirik
babestu ez duen basoan,
ibaia eta amurako beita
nire konpainia.

Bakardade bat aurkitu dut,
eta zure ezitia probatu nuen arte
ezer gozoric dastatu ez nuelakoaren
jakiturik.

Eta sugeek,
beraiek ere itxutu egiten direla
esan zidaten,
itxutu unetxo batez,
azkeneko aldiz larrua aldatu baino lehen.

3. NOSTALGICO

Honetarako etorri naiz.
Hauxe esan nahi dizut:
zu zinela Adanek sagarra jan izatearen motiboa.
Edenetik irten zenean
gizon aberatsa zela.
Ez zeukala Eba bakarrik,
baizik munduko lehen sagarraren
gustoa.
Bera izan zela nolakoa zen
jakiten lehena,
hozkatzen, hondoraino hozkatzen.
Bera hauskara entzuten
eta azal gorriak bere arima urratu zuela
jakiten lehena.
Zuretzat bakarrik.
Zuretzat soilik den dena.
Barneraino hozkatzeko,
bihotza mastekatu eta sagarraren
azal gorriaren saporeari eutsi
eta nirekin bizitza osoan eraman ahal izateko.
Baina nik aukeratu zintudan.
Nik hautatu.
Etzazu pentsa zure sareetan
edo zure gainera erori nintzenik.
Neri amodioak ez nau eror erazten,
altxatu egiten baizik.

4. PRESTO

Hiritik joan beharrean nago.
Desegin leihoa;
Deuseztatu neure bizitza nirea izan ordez
besteenak sarrerazteko egin nuen ateko zuloa.
Hiria maite beharrak txunditzen ninduen
eta ideiaz betetzen burua.
Ahots ozenaz mintza nintzakeela pentsaerazi zidan
eta zarata hark har zezakeela giza itxura.
Galdu egin nituen pertsonak.
Horregatik egon nahi dut
noretzat bakarrik eginiko tokian,
geriztua eta irekia une berean.
Inoiz itxi beharko ez dudan atea,
argiaren ikuspegia
eta udazkeneko hosto ditzirakorren keinua.
Ilargiaren uhara gozatu ahal izateko tokia
zerua oskarbi bada
eta hornitu behar dena izarrez hornitua.
Eta han, nire baldintza bezala,
ibaia.

5. ANDANTE

Hasieran zera uste nuen:
munduak berari buruzko gogartea egin zezan
osatu zela bizitza.
Baina laister ikasi nuen
gizakiekin tronpatua nintzela,
haragiak —minetan bada ere— hatzamarrez
eusten bait dio bizitzari,
atseginez.
Iturburuari eusten dio
eta haurraren irribarreari;
neskatxa linburkoiaren su gozoa iresten bait du
eta, agian bai agian ez, luzatuko zaion eskua hartzen.
Orain ez dut hasierakorik sinesten.
Zerbait falta da. Zerbait iruzurkorra.

6. ALLEGRO

Bai ederra maindirepeko helduen xuxurlapena;
petalo baten intziria beren extasia
eta gorputza bitarteko, ez helmuga.
Haruntzago, askoz haruntzago
eta larruarenpean hondoratuta, guztiz hondoratuta
dagoen zerbaiten bila.
Tonbolatan irabazitako panpinak
euren hitzetan
eta itsasoa gurutzatzeko inoiz hartu ez zuten barkua.
Bildu ordeztu
adarretatik zintzilik utzi zituzten txermenak,
bertatik pasako zirenek susma zezaten eta imajina
zein ote zitekeen beren kolorea eta usaina.
Ez daudelako bata bestearen begiradaren beharrean;
barrakatako panpinek lotzen dituztelako
eta ikusi ez zituzten kaltetatik sortu ziren barkuek...
bata eta bestea
nor bestearen arimaren barruan.
Eta bere amodio publikoaren gutiziaz nago.
Nik ezkutuan ezagutu bait dut soilik
eta gustora oihukatuko bait nuke
zu besterik ez dudala maitatu,
zuri eman dizudala eta zuri bakarrik
ni naizen zoramen hau;
maite nazazun desio dudala
eta erakustea maite nauzula;
maite dudala besarkatzen nauzun modua
eta eskeintzen didazun hurbiltasuna;
luzaroan begiratu dudala zure aurpegia
eta zure urrunmina sentitu
joan zaren orduan.

Guzti hori ezin dezaket ozenki esan ordea;
ezin inori esan bizitza oso bat daramadala zai
eta zai egoteko aukeratua izateak
eman didala hainbeste denboran itxaroteko indarra.
Ahal banu esango nizuke.
Sor nintzazula,
birsor nintzazula.
Nahi duzuna egiteko
libre zarela
eta nire baimena duzula.
Ezen, begira, begira non dauden nire eskuak...

BISUTSA

1.

Batzutan neurrigabeko xamurtasuna
sentitzen dugu,
zakurrak fereka-unean sentitzen duena
bezalakoa,
ostikada eta makilkadak hartzeko gero
eta, hala ere, joan eta ostera etortzeko,
gero eta tristeagoa begirada,
lausotuagoa
baina berriro itzuliz, itzuliz beti
bizkarra laztan diezagukeen
eskuaren bila...
Bakardadea hobe, dio besteak...
baina, gezurra, gezurra, gezurra!!!

2.

Eta kalera irteten gara
eta betiko jendea ikusten,
zeharka lehenik, badaezpada ere,
eta zahartzearen zeinuak irakurritz gera
besoak jaitsi eta aspaldian ohituriko tratuari
ematen gatzazkio, gorrotoa errultzen, amorrua,
borroka, zorionaren antxatxoa izan zezakeen
sagarra deuseztatzearen
gustoagatik bakarrik, gustoagatik,
hondoratzearen, zalantzen gustoagatik,
karta-gaztelua nola erori den ikusi eta
kafeterian, egunkariaren susmo nazkagarria
eta billarreko bolen talka soinua inguruan,
den dena karta gaztelua dela baiztatzeagatik edo
harea edo kea edo...
Zuk eta nik ez dugula elkarri ezer esatekorik.

3.

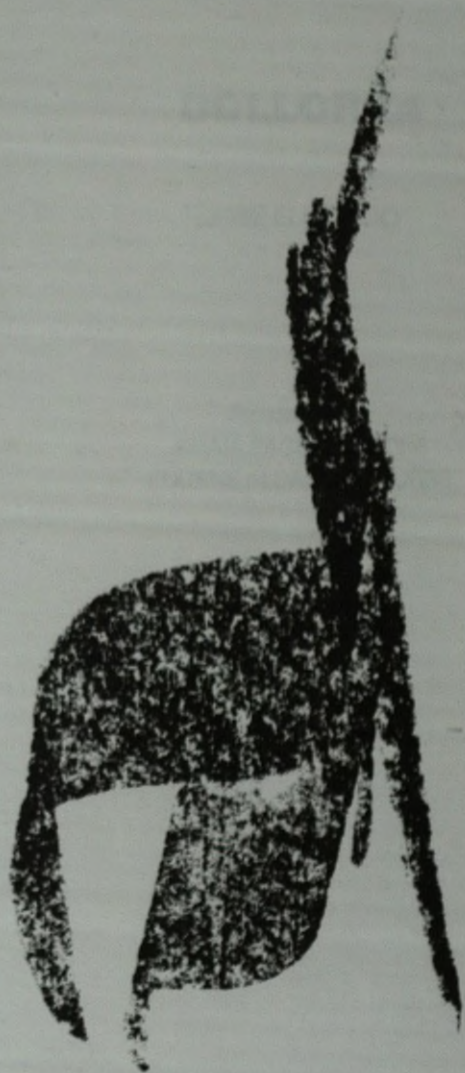
Atzo arte aritu zara nirekin
noraino jasan dezakedan jakiteagatik,
ferianteen arteko pultsoa gure tratuera,
ahari jokoa.
Zelan zagoz, galdetu dizut.
Normal, eta zuri zer axola dizu?
Zertan zabilta, berriro.
Ezer berezirik ez. Zuri interesa dakizuten ezer ere ez.
Ostera, bakardadean, nire tristezia ezin ahantziz,
irribarre maltzurra ezin ekidituz,
pozez, pozez, izorratu diat, izorratu diat, pentsatzeko.

4.

Existentziarik ez izatea,
erasotzen, izutzen, dardaratzen gaituen
sentimendua,
anfetaz gainezka kaiolan jauzika
dabilen kobaia bezala.
Existentziarik ez izatea
eta behin behineko zorion koloreko unetxoak
gogoratzea...
bazkari hura, udako arrastiria,
urradurak, eta esperantza zemaigun
begirada samurra,
esku bat eskuan eta gure besoetako uztaiari
matazaturiko gorputza...
eta emakumearen itxaroan eman dugun
denbora,
inetik unera, herriko geltokira tren
etorriko balitz bezala...
Existentziarik ez izatea
eta joandako tren.

5.

Kaka! Hormari begira, bakarrik amaitzeko...
lihozko maindiren ukitu zakarra hatzetan
eta hildakien aurpegiak eta animala lotien buruak
gelako kare zurian...
larogei urteko gaua
etxe zaharraren bihotzean!
Zenbat beldur, zenbat beldur,
kortinak bizitzaren zuhaitzenak badira ere
eta Milleten itxaropen-ilunabarrak.
Goiza urratu nahian dabil
eta zerbait urratu nahian
orroaka haizea.
Agian oroimen baten sumindura
eta eraiki dudan nire urrikalmenaren
historia.
Elurra dakar haizeak,
estalpe-mintza
hotz eta segaila
abuztu urruneko egunalbatako
taberna zoruko
zerrauts bustia.
Zerbait urratu nahian dabil
haizea.
Baina Edith Piaffen oihartzunak
eutsi egiten dio
eta mixerikordiaz inguratzen
Saint Sulpiceko
beiradura polikromoaren argiak.
Oi, ene neguko baratza!
Noizean behin oraindik
behintzat usaintzerik izango banu
gutun bakan baten
krabelinaren zelofana.

DOLLORRA

JOSE ELIZONDO

Prestatzaileak:

AMAIA PAGOLA IRAOLA
EDURNE ALDASORO ITURBE

JOSE KRUZ ELIZONDO LOPEZ

1. Sarrera

Mende hasierako euskal antzerki berriaren loraldian, indar handiz orduko antzerki-giroa bete zuten autoreen itzalean, oihartzun handirik gabe, ezarian-ezarian, antzerkigintzan zailduz zihotan talde bat bazen. Eginahal hori aitortu nahian guk, berrogei lanetik gorako sorta ederra argitaratua ikusi zuen gizonaganako hurbilpena egin nahi izan dugu lan honen bitartez, ahal den neurrian Joxe Elizondo idazle tolosarra jendeari ezagutaraztearren.

Garaiko gizarte eta politika giroak, bigarren gerrate karlistaren usaina oraindik bazter guztietan hartzen zela (1873-76), ez zuen antzerkia lehenago errotzen utzi. Antzerkia hiri-guneetako artea da eta Euskal Herrian Donostiak hartu zuen buruzagitza hori bere gain.

Euskal antzerki modernoaz hitzegitean Marzelino Soroaz hitzegin behar dugu, berak eman baitzion hasiera euskal teatroari, 1882an *Antton Kaiku* plazartzearekin, oso-osorik euskaraz idatzitako lehenengo komeria

izango zena. Antzerki-lan honek *La Farse du Maître Pathelin* izenburupeko ertaroko pieza hartu zuen oinarri. Hasiara-hasierako antzerkiak, artean lotsati samar ernatzen hasia zenak, ez zuen literatura-balio handiegirik, irri-antzerkia zen batik-bat, jostirudiek osatzen zutela, eta barre eragitea zuen helburu; baserri munduan giroturik, tramarik gabeko lanak izan ohi ziren; hasiera batean gizonezkoek bakarrik antzezten zituzten obrak, baita horretarako mozorrotu behar bazuten ere. Hizkerari dagokionez, kaleko hizketa-modu bizi-bizia erabili ohi zuten, normahik ulertereko modukoa. Artean, ez zitzaion tokirik uzten hitz berrien erabilerari edota beranduago halako harrera egingo zitzairen Aizkibel nahiz Larramendiren kultismo ilun-ulergaitzei. Ereiten hasi berri ziren hazi hura ernatuko bazen, ezinbestekoa zen irakurle-ikuslea asebetetzea, antzerkiko zaletasuna piztea eta neke handiegirik gabe antzerkia bizi izatea. Beranduago, ikus-entzule horrek berak erakutsiko zion garaian garaiko antzerkigintzari gai

sakonagoak eta hizketa landua-
goak ontzeko beharra.

1882an lehen aldiz euskal antzerki-lanik onena saritzeko lehiaketa antolatu zen. Tamalez ordea, ez zen inor aurkeztu eta ez zuen jaberik izan sariak; hurrengo bi urteetan, berriz, Soroa aterra zen irabazle.

M. Soroak urratutako bideari eutsi nahi zioten antzerkigile-antzerkizaleen gogo eta lanari esker, mende honen lehen hamarraldietan euskal antzerkia puripurian zegoen. Batzuk aipatzen kotan, A. Barriola, T. Alzaga, K. Elizegi eta Elizondo bera ekarriko ditugu gogora. Haien eraginez, neurri batean bederen, sortu zen *Euskal Izkera ta Iztunde Ikastola* 1915eko otsailaren 1ean, eta gertakizun hau erabakiorra izango zen ordura arteko antzerkigintzatik bereziaz, garai berri bati hasiera emateko. Euskara irakatsi eta euskal antzerkia lantzeko akademia zen eta bi sailetan zegoen banatua: alde batetik hizkuntz eskola (bi urteetan ikasleei gure hizkuntza irakasteko), eta bestetik, iztunde eta antzerki akademia (euskal antzerki-lanak aztertzeko eta prestatzeko).

Euskal Iztundearen sorreraren ondorioz, euskal teatroa bide berriak urratzen hasi zen eta baita gai jasoagoak harrotzen ere, gizar-teko arazo sakonagoak gaitzat hartuaz. Hizkerak ere aurrera

egin zuen eta oraindik goia joko ez zuen arren, Larramendiren eragina zela eta, kultismoak gero eta sarriago erabiltzen hasi ziren. Maiz sarritan, hitz berrien alboan euskaraz erabiliagoa zen hitza edo erdarazko ordaina erantsi ohi zuten. Kultismoak, antzerki-lanetan zehar bertako pertsonaien maila soziala bereizteko erabiltzen zituzten eta hala, kaleko hizkera bizi-bizi horren islada, maila xeheko pertsonaiek egin ohi zuten, garaiko hizketa-modu arrunta erabiliaz; goragoko gizar-te-mailetakoak edota ikasiagoak ziren pertsonaiak, berriz, kultismo horien bitartez beste maila jasago batera lerratuak gelditzen ziren; askotan, hizketa-modu bereizi hauek, maila sozial ezberdinen artean elkar ulertu-ezina eragiten zuten. Egoera honen adierazgarri garbi-garbia, Dollorren pasarte batean On Judas, agure aberatsa, eta Pedro izeneko baserritar baten artean izandako elkarrizketa dugu. Hona hemen pasarte-zati hori:

PEDRO: *Nun iskribatu bear det?*

JUDAS: *Onoko lerro onen azpian.*

PEDRO: *Lerrua? Bedorrek izkera berriren bat asmatu du; idatzi, abizena, lerrua ta nik ez dakit zenbat itz berri esan dizkidan.*

JUDAS: *Lerrua, erderaz linea esan oi dana da; zuek, baserritarak, arrastua esan oi diyozute.*

Euskal Iztundearen eginkizunetako bat, urtero lehiaketak antolatzea zen, hartara euskal lanen sorta osatu eta berritzearren. Urte batzuetan saria irabazlerik gabe utzi behar izan zen, ordea, egile gazteek eszena-teknikari baino literatur-formari arreta handiagoa eskaintzen baitzioten, ikus-entzuleen neurrira eginak behar zutela batere gogoan hartu gabe. Euskaldunen bizimodua isladatuko zuten obrak behar ziren, inguruari estu-estu lotuak eta ez aspaldiko eta urruneko gai ezezaguna zutenak, bizitza ikus-teko modu sinplezalea zuten eta.

Bestetik, gure antzerkiak gora egingo bazuen, behar-beharrezkoa zen antzerki emanaldiak ugaltzea, hori egin ezean ez baitzegoen lehiaketetan saritutako lan guztiak ezagutzerik. Horregatik, Deklamazio Akademia sortu zenean, urtero hiru emanaldi eskaintzea erabaki zen: Santo Tomas, Donostia eta Astelehen-lhaute egunetan. Halaz guztiz ere, erabaki horiek ez ziren beti gorde, hasierako urteetan emanaldi bakarra eta gehienera bi eskaintzen baitziren; geroxeago ordea, lortu zen agindutako hiru egun horietan antzezkizunak ematea, baita inoiz gehiagotan ere, Donostian bakarrik, hamar urtetan 42 emanaldi osatu baitzuten Iztunde Eskolako antzeztaldeak; datu hau, zalantzarik gabe, jendeak gogo onez eta inte-

res handiz ikusten zituelaren seinale da. Gainera, Donostiako jendeak ez ezik, beste leku askotakoak ere eskatzen zuen talde horren emanaldiren bat, baina maiz ezezkoa eman behar izaten zitzairen gehienetan taldea ez zelako profesionala, ez zegoen eta antzerki-lanetara soilik emana, bestelako eginkizunetan aritzen zen, nor bere ogibidea zuelarik.

1915ean bertan antzeztu zen lehen obra Donostiako Antzoki Zaharrean, hiriburuko orfeoiak eta musika-eskolak lagundua, eta horrek eragindako gastuak Udalak eta Gipuzkoako Diputazioak, erdibana, ordaindu zituzten. Udalak, gainera, antzinako tabako-fabrika eta Antzoki Nagusia utzi zizkien antzeztan pres-tatu eta entseiuak egin zitzaizten. Eta era honetara hasi zen gure antzerkia euskalzale-antzerkigile hauen eskutik, piskanaka bere lekutxoa zabaldu eta gorputz-hartzen.

1924tik 1927ra bitartean mututu egingo zaigu antzerki-mundua garai hartan bizi zen giro politikoak eraginda, eta ez da denbora batean ohizko lehiaketarik ez antzerki ekitaldirik ere egingo.

Ez gara gu, ordea, mutu geratuko idazle honen aurrean, eta segidako orriketan Elizondo berari buruzko xehetasun batzuk, eta *Dollorra* bere obra borobile-nari buruzko hainbat zehaztasun eskuetararuko dizkizuegu.

2. Bizitza eta obrak

Jose Kruz Elizondo Lopez Tolosan jaio zen 1864ko irailaren 14an. Gurasoak jatorriz ipar Euskal Herrikoak zituen, donibandarra aita, Baionakoa ama, eta aita trenbide-langile izaki, hegoaldean trenbideak eraikitzeko premiak etorrerazi zituen Tolosara bizitzera.

Mutilkozkorretan bizitokia Donostiara aldatu zuten, eta haren bilobak dioskunez, 1876ko karlistadan karlistek Donostiaren kontra botatzen zituzten metraila zatiak jaso eta turistei oparitzen zizkien. Izan ere, garai hartan Donostia jaiki handiko hiri bilakatzen hasi zen bainu eta atsedeen bila bertaratzen ziren kanpotarrentzat. Gaztetan berriz, Kuban gerra-giroan ibili zen zazpi urtez, harik eta gaisotuta etxera itzuli zen arte.

Donostian jostun lanbidea ikasten ari zela, Itziarko Zezilia Bentura Urain ezagutu zuen eta harekin Debara ezkondu 1892an, bertan bizi izan ziren urteetan bi alaba eta semea izan zituztela; jakin badakigu, 1901-1905 urte bitartean Debako Uraindarren etxeak su hartu eta Mutrikura aldatu behar izan zutela bizi izatera; hantxe jaioko zen alaba gazteena 1905. urtean.

Ogibidez sastre bazen ere, argialdia etortzen zitzaionean jostorratza utzi eta harrapaladan etxeko ganbarara igotzen zen lu-

ma hartzera. Idazteko zuen jaidura biziak bultzaturik, poesia, ipuin, irakurkizun eta antzerki-lanak ontzen hasi zen 1907 inguruan, euskaraz zein gazteleeraz. Horrela, 1911 eta 1929 bitartean zenbait aldizkaritan idatzi zuen, batipat *Euskal Esnalea*, *Vida Vasca* eta *Euskal Errian*, azken honetan iruzkinak egin eta poesiak argitaratuz, hala nola, *Ama- ren obiyen*, *Amanecer*, *Seaska maitagarriya*, *Txoriñuen ama*, *Landarien dema*, *Primaveral* eta abar luze bat. Anitz kontakizun saritu zizkioten euskal jai eta lore-jokoetan, esaterako *Larrosa ta lauziri* (Zarautzen, 1912an), *Or-tza eta gaitza* (Donostian, 1916an), *Endo*, *Irakurkizuna* (Seguran, 1911n). Olerkietan ere jaso zuen saririk: *Nere ama*, *Joaira*, *Guadalupeko Amabirjiñari*, *Zeruko argiya*...

Bazituen, bestetik, gramatika, filologia eta historiako lantxo ugari, oraindik etxeko paper zaharren artean batere txukundu gabe gordeak daudenak; horiek garbi asko erakusten digute —berriaz aipatzen dituelako— Larramendiren hiztegia ez ezik, Azkue eta Aizkibelenak ere ondo eza- gutzen zituela.

Horrez gainera, musika-obrak ere konposatu zituen: habanera, zartzuelak, javak, arin-arinak, jotak; areago, horiek orkestatzen ausartu ere ausartu zen, *La victoria de Proel* zartzuelarekin egin zuen legez.

Autodidakta, pentsaera libe-
ralekoa, jakinduria zuen maite.
Fededuna zen arren, muzin egi-
ten zien elizgizonei eta, Jainkoari
bitartekorik gabe nor bere erara
mintzatu behar zitzaiolakoan, ai-
tagure propioa asmatu zuen be-
re errezuetarako.

1915ean Euskal Izkera ta Iz-
tunde lkastola sortu zenean, zu-
zendari postua betetzeko Toribio
Alzagarekin lehian aritzekoa zen
Elizondo, baina tolosarrak azken
orduan norgehiagokari uko egin
zionez gero, Alzaga izendatu zu-
ten zuzendari.

Espainiako gerra zibila piztu
eta handik denbora gutxi barru,
1936an, Bilbora alde egin zuen
arras nahigabeturik, bere seme
medikua ametrailadora-tiroz hil
baitzuten gudari zaurituak jaso-
tzen ari zenean. Gero Poitiersera
aldatu zen eta handik Bartzelo-
nara; hiri horretan, Euskal Gober-
nuak bere ardurapean utzi zituen
haur errefuxiatuak zaindu zituen.
Ondoren, Frantziara itzuli zen eta
frantsesek Landetako hondartze-
tara baztertu zuten beste askore-
kin batera.

Denboraldi batez gaiso egon
ostean, 1943ko apirilaren 18an
hil zen Donostian.

3. Estiloa

Toribio Alzagaren ustez, Eli-
zondo ez da bere sasoko beste
antzerkigile batzuen (Katalina
Elizegi, Abelino Barriola...) mai-

lara iristen, maila apalagoko
idazlea da; agian horregatik
haien aldean ez zaizkio euskal li-
teraturaren historian aipamen la-
burrak baino eskaini. Halaz guz-
tiz, bere obrak ondo ezagutzen
dituztenek (Alzaga bera, G. Ga-
rriga, A. M. Labaien...) aho batez
aitortzen diote komeriak idazteko
gaitasuna eta ikus-entzulearen
gogoia bereganatzeko erraztasu-
na.

Egiaz, euskaldunek oso gus-
toko zituzten bere obrak, barre
eta jolas eragileak ziren, eta hori
ez da gutxi kontuan hartzen ba-
dugu zein garrantzizkoa den
ikus-entzulearekin bat egitea, ha-
ren neurrira taiutzea obra, gertu-
gertutik ukitzen duten buruhaus-
te, pentsaera, itxaropen eta sen-
tipenak agerian jartzea.

Idazle tolosarrak ongi baino
hobeto erdietsi zuen helburu ho-
ri, gai ximpleak aukeratuz, pertso-
naiak edonon aurki daitezkeen
herritar arrunten izakeraz jantziz,
eta oroz gain, hizkera garbi, zu-
zen, ulerterraz, korapilogabea
erabiliz, tarteka Larramendiren
uzta joriko hainbat kultismoz ba-
liatzen bazen ere (*jauskiña, obiz-
tea, ekadoya,...*). Alabaina, an-
tzerki-lanez bestelakoetan, gar-
bizalekeriak eraginda edo, Larra-
mendiri ezin lepora dakizkiokeen
hitz berriak ere bazerabiltzan Eli-
zondok: *zeya* (plaza), *lekaidea*
(fraidea), *lekaretxea* (komentua).
Are gehiago, euskal hitz jatorra

esku-eskura eduki arren, noizpait haren lekuan hitz berria baliatu zuen (ikustalluak, begien orde). Testuan forma horietako bat sar-tzen zuenean, sarri aldamenen parentesi artean ipintzen zion esanahi bereko beste euskal hitz bat (*ekadoya* (jueza)), edota gaztelerazko ordaina (*banainde* (condición)), beti ere ulergarritasunaren mesedetan.

Aurrez esandako gutzia umore-kolpe eta ateraldi barreragileez zipristintzen bazuen jendea alaitzeko, ezin zalantzan jarri bere lanek izan zuten harrera ona eta merezimendua.

4. Euskal antzerki-lanak

Nahiz ia denetarik idatzi, antzerki-lanei esker jaso zituen jendearen txaloak eta oniritzia, haietxei zor die Elizondok euskal idazleen ondoan tokitxo bat edukitzea. Lehiaketa ugaritan irabazle izan zen, bigarren noizpait, eta aipamen bereziak ere jaso zituen. Hona hemen laburki bere obra aipagarrienak:

IDARTZAKO JAUNA: ekitaldi bateko jostirudia. Elgoibarko euskal jaietan saritu zioten eta Donostian antzeztu zen 1907an.

AMETS GOZUAK: ekitaldi bateko antzerkia. 1909an Hernanin egindako euskal jaietan saritua eta Donostian 1910ean antzeztua.

ALKATE ONA: antzerkia. Bilboko

Euzko Gaztediak 1911n antolatatu zuen sariketan *Aziya* izenburupean gipuzkeraz idatzia aurkeztu eta bigarren saria irabazi zuen. Bilbon *Txomin Arrayo* izenburuaz agertu zen, Bustinzak bizkaierara itzulia. Donostiako Antzoki Zaharrean eman zuten lehen aldiz 1912ko abenduaren 12an.

ATSEGEA: drama. 1813. go Ehunurte-betetzeari ospatzeko Donostiako Udalak 1913an antolatatu zuen lehiaketan saritua.

ILL NAI TA ILL EZIN: ekitaldi bako-
reko jostirudia (1913).

ATZETORKIYA: egintza bateko komeria. Donostiako Antzoki Zaharrean antzeztu zen lehenbizikoz 1916ko martxoaren 6an, arrakasta handia lortuz eta barre-algarak eraginez. *Dollor-raren* antzera, ekitaldi bako-
reko obra antzeztuenera artean bigarrena da (6 aldiz antzeztua), Soroaren *Ezer ez ta festaren* ondotik (7 bider).

OMENA: hiru ekitalditako komeria. Donostiako Udalak 1917an antolatatu lehiaketan saritua.

5. Dollorra

Hiru ekitaldiko komeria dramatikoa da, Molière-ren *L'avare* antzerki-lanean oinarritua. Donostiako Udalak 1916an antolatutako norgehiagokan saritu zuten, eta urte bereko abenduaren 21ean estreinatu zen Bilboko

Campos Elíseos antzokian Toribio Alzagaren zuzendaritzapean, horrek jatorrizko testuari aldaketa batzuk egin zizkiolarik. Estreinaldian txalo-zaparrada beroa eta oso kritika onak jaso zituen Euskal Iztundeko antzeztalde osoak. Euskal Izkera eta Izkunde Ikastola sortu ondorengo hamarrurtean hiru ekitaldiko obretarik antzeztuenetakoa izan zen (5 bider), K. Elizegiren *Garbiñe* (10 aldiz) eta Alzagak moldaturiko Lotiren *Ramuntxo* (8 bider) lanekin batera. Haatik, urte mordoxka igaro behar izan zuen Erretereriako Ereintza taldeak 1973an atzera obra prestatu eta antzeztu baino lehen.

Obraren mamia zekenkeria da, ohizko ikuspegitik begiratu, berrikuntza nabarmenik gabe soil-soil honela emana:

1. Lehen ekitaldia (10 agerraldiz osatua). On Judas agure doilorra, bere alabaordea eta etxean jasoa daukan Xiriakoren ezkontza antolatzeke azpilanean dabil, neskatxak adin nagusitasuna laster duela eta, aitak testamentuan utzi zizkion diru guziez jabetzeko asmoz. Xole alabaordeak, berriz, ez du ezkontza konturik aipatu ere egiterik nahi.

2. Bigarren ekitaldia (15 agerraldikoa). Migel etxagileak agurrearen ezkutuko asmo makurren berri izango du eta Xoleri jakinaraziko dizkio. Bestetik, Xiriako konturatua da Migelek guztia da-

kiela eta denaren gainetik bere ezkontza aurrera eraman nahian, zeloek itsututa, Migel labanaz hiltzeko erabakia hartzen du, ilunpean okerreko gizona jo eta zauritzen duela.

3. Hirugarren ekitaldia (15 agerraldik osatzen dute, baina eskuizkribuetan ez da 11.a azaltzen; gorabehera honek, ordea, ez du istorioa hankamotz uzten, hariari inolako eragozpenik gabe jarraitzen baitzaio). Azken atal honetan, erasotzailea nor den argitu eta herrizainek atxilotu egingo dute. Halaber, Migelek On Judasen asmo beltzak ezagutaraziko dizkie denei eta agurea larriren larriz bihotzekoak jota seko eroriko da lurrera.

Nahiz eta antzerki egikerak aurrerakuntzarik ekarri ez, Labaienek euskal antzerki-lan one-takoentzat jotzen du, baduelako merezimendu ugari: "pertsonaiak ondo aztertuak daude eta bukaera arte ondo mantenduak; egoki nahasten dira ekintza dramatikoak eta komikoak; eta agerraldiren bat luze samarra eta makala izanda ere, batipat lehen ekitaldian, gehienak zuzen tajutuak daude".

Donostia aldeko gipuzkera garbia darabil Elizondok, bapateko adierazkortasunaz hornitua. Ezagun du, hala ere, gurasoak iparraldekoak zituelako nonbait, mugaz bestaldeko euskararen ikutua, bai lexikoan (*akaztu*), bai deklinabidean (*zerbait gauza*

txar, *gauza txarren bat* esan ordez) bai syntaxian (*ezurrak xamurtzen balizka bezala*, *ezurrak xamurtuko balitzaizkio* ipini beharrean).

Dollorren hizkuntz ezaugarriak

Lan honetan aurkitu ditugun hizkuntz ezaugarri nabarmenak labur-labur adierazteko hiru maila bereizi ditugu: fonetikoa, morfologikoa eta sintaktikoa; orobat, jatorrizko testuan agertzen den grafia gaur egungoari egokitu diogu eta irakurleak edukia errazago uler dezan, zenbait aldaketa egin ditugu, puntuaziozkoak (esaldi hasierako galdera eta harridura ikurrak, hots, ? eta ¡ kendu, koma edo puntuak erantsi edo ezabatu, puntuazio-zeinuren baten tokian beste bat jarri) nahiz idazkerazkoak, ezaugarriekin batera jarraian adieraziko ditugunak.

a) *Maila fonetikoa.*

Bere garaiko antzerkigile gehienentzako, Elizondok txistukariak (s, z, ts, tz) nahasian erabiltzen ditu eta askotan hitz berbera bi modu ezberdinetara idatzia ageri da: emastia / emaztia; esagun / ezagun; eskuiko / ezkuiko; otsa / otza. Guk, gaurko idazkerari jarraiki emango ditugu. Bestetik, hitz hasierako s-, z-batzuk, x-, tx- egiten ditu, inoiz hitzari aparteko baliorik erantsi gabe (txinistu) eta beste batzue-

tan, aldiz, esanahi berezia eman ez (xugur).

Obra guztian zehar, behin eta berriz, ikus daitezke batasun izpirik gabe bokal eta kontsonante alternantziak (joan / juan; lanbidia / lanbiria), aldaketak (poxporuak; orei) edota galerak (beaz, orla, egoaldiya). Bukaeran berezko -a duten hitzek maiz galdu egiten dute (neskatx, kez, salment). Bereizgarri hauek guztiak bere horretan utzi ditugu egilearen idazkera errespetatuz.

b) *Maila morfologikoa.*

Deklinabideari dagokionez, hitzari atzizkia lotzean, gainontzeko mailetan bezalaxe, ez da batasunik ikusten. Batzuetan, atzizkia hitzari zuzen zuzenean atxikitzen dio eta beste batzuetan, berriz, banaturik ematen dizkigu biak (izkribauarengana / etxagillaren gana). Halakoetan atzizkia hitzari josi diogu beti.

Zenbaitetan, *norako* kasuaren deklinabide atzizkia bizidunari eranstean, bizidun-bizigabeei dagozkien atzizkiak biak batera lotzen dizkio hitzari (oraindik ere *niganarako* espa daukazu?; biyotzeko tupotz-larriyak *zuganarako* maitasunak eragiten dizkidanak dira).

Gipuzkoan eskuarki *-(r)en bat* erabili ohi dugun kasuetan, lehen aipatu dugun bezala, iparraldeko *zerbait* formaz baliatzen da (zerbait argi-bide billatzen ote detan).

Gain posposizioaren aurrean hitzari ez dio *noren* kasuaren marka lotzen (Aurrekoen egipen txar guziyak *ni* gain botatzen dizkirate).

Deklinabidea alde batera utzita, asko dira adjetiboaren maila agertzeko erabiltzen dituen graduatzaileak (txit, ondo, oso); kasuren batean graduatzaileari izenlagunaren atzikkia lotzen dio (*ikaragarritzko ona*).

Izena indartzeko aposizioan jarritako *bera* erakusle indartuaz baliatzen denean, deklinabide atzikkia indartzaileari bakarrik eransten dio (nere *osaba berak* izango du; *eriotz berak* ere, nere besoa lotuko ez du).

Hitz konposatuak idazteko forma asko erabiltzen ditu, bere horretan utzi ditugunak. Adjetiboa edo adintzondoa indartzeko berori errepikatzen duenean, ordea, idazketa guztiak bateratu egin ditugu, marratxoaz bereiziz (zabal-zabal, polliki-polliki).

Aditzari begira, sarritan erritmoa bizkortzeko isilpean gordetzen du aditza, nagusia zein menpekoa (dirua gordetzeko (izan) oidan burnizko kutxa bat; asten da (ibiltzen) eskuiko bigarren ate aldera).

Bestalde, aditzari partikularen bat eranstea, ez du arau fonetikoek eskatzen duten aldaketarik egiten eta bere hortan uzten du (ilta, detan). Orobat, aditzaren inguruko *al* (galderazkoa nahiz de-

siozkoa), *oi*, ez partikulek ez diote batasun-irizpide bakar bati jarraitzen eta idazkera asko harritzen dituzte, aditzari zuzenean lotuta, marratxoaz bereizita edota banatuta. Horrelakoetan, egi-leak aldaketa fonetikorik egin bazu hitz horiek aditzari lotzean, bere hartan utzi ditugu (etzait, etzenuke, altzaizu), eta aldaketa fonetikoa egin arren, banaturik idaztean (ez padet, ez padaki), bateratu egin ditugu (ezpadet, ezpadaki); aitzitik, aldaketa fonetikorik ezean, bereiz idazten dituenean, halaxe gorde ditugu (ez dik, ez dek, al digu, oi diyozute, al ninduten). *Eta* kausala nahiz *ere* enklitikoa, berriz, lotuta agertzen direnean marratxoaz bereizi ditugu (izango-re; da-ta); gauza bera *eta* ziozkoa ez den beste kasu batzuetan ere (bal-din-ta, bein-ta).

Faktitiboa adierazteko, *-ra* artizkiak gain (erasango diyot), *arazi* (lo araziko zaitut) eta *eragin* (iflori jakin eragin gabe) erabiltzen ditu.

Aditzak *nori* marka adierazteko *-ki-* eskatzen duenean, egi-leak ez du halakorik sartzen (nartortzu) eta bai, aldiz, *nori* gabeko formetan (Etsai guziyak aldian daukazkitzu).

c) *Maila sintaktikoa*

Esaldi nagusiei gagozkiela, aditza aginteran dagoenean, gehienetan esaldiaren atzera bota-

tzen du, inoiz edo behin aurretik agertu arren (Mayera zuaz; On Judas, aserretu ez bedi).

Ezezko perpausetan ukape-nezko partikula, aditz nagusiaren eta laguntzailearen artean kokatzen du (Gogoratzen ez al aiz?; ondamena baizik ikusten ez da; inoizlagatik asmatu ezin det).

Galderazkoetan, galdegai den hitza aditzetik bereizia ematen du (Nungo ganbelan alkarrekin jan degu?; Zergatik On Migeli erakutsi diyozu?).

Azkenik, erakusleez osatzen

diren harridurazko perpausetan, gaur egungo hitzun gehienek ez bezala, forma zaharrari eusten dio aditza bere horretan utziaz (*Ori dizdiz ederra dauka!* eta ez, *Hori dizdiz ederra daukana!*).

Menpeko esaldietan berriz, perpaus konpletiboa egiteko *eze...-(e)la* egituraren eta baldintzaren bitartez eratutako esaldiak azpimarratuko genituzke: Diyo eze, etxia egin bear dan lekuan, alboko errekatik ur asko iragazten *da/a*; Etsaiak? Milla *ba*-neuzka nai nuke.

DOLLORRA

BIGARREN OROILARIENTZAT LIBURUA

Pertsonaiak eta laburdurak

<i>Sole Olea</i>	SO
<i>Erramuna Goiko</i>	ER
<i>On Judas Goiko</i>	JU
<i>Xiriako Goiko</i>	XI
<i>Migel</i>	MI
<i>Trifon Urkizu</i>	TR
<i>Pedro Ugarte</i>	PE
<i>Izkribaua</i>	IZ
<i>Ekadoya (jueza)</i>	EK

Lenbiziko Antzerki-koitza

ANTZOKIA

Antzokian, ongi ornitutako etxe-barrunpe bat azaldu bear du, erdi-yan kalera irtetzeko atea, eta alboetan gela-ateak dauzkala; abez gae-ra erdiyan mai borobill bat eta aulki (silla) banaka batzuek eta orma-bazter batean dirua gordetzeko oi dan burnizko kutxa bat. Bestean leyo bat erekita.

Lenbiziko Antzeztaldiya

On Judas ta Erramuna

- JU: Ogei urte abetan nerekin zaude; ona ta zintzua izan zera, baa urtebetez onuntz, nere etxian ondamena baizik ikusten ez da.
- ER: Ondamena baizik ez? Ori esan!
- JU: Ondamena baizik ez, ondamena.
- ER: Zer ondamen gero?...
- JU: Ikatzetan, oliyotan, ogitan ta...
- ER: Ikatzetan? Jan egiten detala usteko du.
- JU: Jan ez, baa, bear dan bao geyago erre bai; joan dan astean ere, iru errialena erre dezu.
- ER: Ta asko iruditzen zayo! El-tziak zerekin irakin biar dute bada?
- JU: Orain, udan, eguzkiyaren beruak bakarrik eltzia erreko luke.
- ER: Kixkali bai, egingo nau ni beorrek orlako aterakaiya-kin.
- JU: Oliyua ere, farra-farra dara-biltzu.
- ER: Ia zerekin gozatuko diran baberrunak!
- JU: Aurtengo baberrunak oliyo-rik gabe ere gozatu litezke, azala koipez eten bearrik daukatenak dira-ta.

- ER: Ongi da; biyartik aurrera, oliyorik gabe jango dituzte.
- JU: Batere gabe ez, baa oliyo ontziyaren muturra makurtzen dezun aa makurtu gabe, ta botatzen dituzun tantueri ongi begiratuta.
- ER: Bai, negar-malkuak balira bezela.
- JU: Erramuna, erretxin utsa zera.
- ER: Ernegatzen naubelako orlako gizon xukaldek.
- JU: Onenbesteko bat esaterik ere, sufritu ezin dezu.
- ER: Sufritu duna billatu beza, bada; dollorkeriz aspertuba nago.
- JU: Beste gauz bat ere esan bear dizut.
- ER: Oraindik ere bai? Gaurkua, sermoi luzia degu.
- JU: Katuak urdairik atxitu ez dezun, urdaya al dezun gorenetik zintzilikatu zazu.
- ER: Zeretik zintzilikatuko det, kanpantorretik.
- JU: Eta patatari azala kentzerakuan, polliki-polliki ta me-me, kendu zayozu.
- ER: Au, au...
- JU: Bestela, asko alperrik galitzen da.
- ER: Bizargiari eramango dizkat; polliki-polliki ta me-me kentzen arek daki.
- JU: Beste gauz bat ere esateko-rik badizut; nere zapatak zapatariyari eraman al dizkatzu?
- ER: Baita atzera ekarri ere.
- JU: Atzera ekarri? Zer dala-ta?
- ER: Konpondu ezin litezkelako.
- JU: Nere zapata gaxuak, amasei urtetan baizik erabilli ez ditut eta dagoaneko konpontzeko gauza ez omen dira. Au ondamena!
- ER: Jayetarako galtzak ere atzetik zulatuta dauzka; berak konpondu edo berriyak erosi, zerbait egin bearko du.
- JU: Berriyak erosi... aixa esaten dana da.
- ER: Ez al du dirudik?
- JU: Erramuna!...
- ER: Nik ematia, nai al du?
- JU: Nai detana da ezer ez ondatzia.
- ER: Bai, galtzak eta zapatak betiko izatia.
- JU: Aski da; zuk egin bear dezuna da, gauzai zintzo begiratu ta...
- ER: Nabillen bao zintzuago ezin ibilliko naiz.
(*Eskuiko bigarren atetik juaten da berekauz marmarizoan*)
- Agure dollor au, zer da gero...
- JU: Ori emakumia; ezergatik erantzun gabe geldituko ez litzake; egunian berrogei mila duro emango banizka ere, ikatzetan ta oliyotan akaztuko lituzke.
Xiriako atzetik

Bigarren Antzeztaldia

On Judas ta Xiriako
azkenian Erramuna barrendik

(Xiriako sartuko da erdiko atetik, eta ikusten dubenian On Judas'ek galdetuko diyo:)

- JU: Nondik ator orain?
- XI: Beorrek agindutako lekutik. Migel etxagillarengana izan naiz.
- JU: Eta... zer esan dik?
- XI: Bedorrek nai dun bezela etxia egiteko, agindu diyon bao iru milla pezeta geyago eskatzen ditu.
- JU: Um... ori ere, diruz ase ezindakoren bat badek; guziyak berdiak, guziyak diruzaliak. Au munduba!
- XI: Diyo eze, etxia egin bear dan lekuan, alboko errekatik ur asko iragazten dala ta zimenduak artzeko esolak sartu bearko dirala.
- JU: Berriketak, dirua ateratzeko aditzekiyak. Zer geyago esan dik?
- XI: Bedorrekin itzegitera etorriko dala.
- JU: Ongi zio. Orain gurera goazen. Xolekin itzegin al dek?
- XI: Bai jauna.
- JU: Zer esan dik?
- XI: Ezetz.
- JU: Ezetz? I aizen mutillari ezetz?
- XI: Abo bete betian, gaera.
- JU: Ezin txinistu diat. Baan ezetzta zergatikan danik aitortu al dik?
- XI: Ezkontzeko asmorik ez daukalako.
- JU: Umekeriyak; emakumia izan-ta ezkondu nai ez?
- XI: Ala diyo bliipin.
- JU: Gezurra zirudik.
- XI: Ala dirudi bai, eta ala izango-re da. Nere betiko alderdi makur, zurbill ta ezaia da, bai, badakit. Jayotzetikan, nere kaltean illun eta beltz azaltzen zait guziya. Nere gurasuen egipen garratzak, nere aitaren eriyotz ikaragarriyak... Aurrekoen egipen txar guziyak ni gain botatzen dizkirate eta erri guzian neregandik alde egiten dute nazkatzen balira bezela. Nola neregatanu zitekian orlako mirabe atsegia?
- JU: Gauza oyek ez dituk aitatu biar ere.
- XI: Bai, txikitandikan, txiki-txikitandikan, zeru goibelego orei beltz ikaragarriyak be-

- ren lao astunakin estali ninduten.
- JU: Eta osabak atera induben lao tartetik eta gizon izateko eran jarri au.
- XI: Egiya, alaxen da. Eta nere neke, sami eta naigabe guziyak aztutzeko, aldamenian jarri ziran edertasun guziyen jabe dan neskatx zoragarriya.
- JU: Ikusten dek nola oreyak alde egin zuten?
- XI: Ez, oreyak oraindik beren lurri madarikatuan katiatuba neukaten. Bañan, zer ajola ziran, Xoleren begietako printza dizdiatzalliak zoragarrizko alaitasun pozgarrian jartzen baninduten? Beste guziyen ezin ikusiyak, gaizki nayak, neri zer? Zer ajola ziran kanpoko gorroto gordiagatik, etxe barrunpian Xoleren far irri utsak biyotza pozez lertzeko zoriyan jartzen baziran? bañan...
- JU: Bañan... zer?
- XI: Bat batetan itzali da betiko, ni pozten ninduben argi disdisera, nere biziera illunpe itzalian erori da, len bao estaiiyago orei kaltegarriyan arkitzen naiz, eta nere inguruan bakarrik nabaitzen det gorrotua, amorrua, odola, eriyotza...
- JU: Ago ixilik.
- XI: Beste norbait bada nere maitasun bakar bakarra lapurtzen dirana... A! Alakorik balitz...!
- JU: Ez dek bada edorrek esan, ez dubela ezkondu nai?
- XI: Ala diyo, baa nork daki... Onenian nere gurasuen billaukeriyak jakiik, bestiak bezela, Xolek ere, neregandik, nazkaturik, alde egin nai du. Alperrik da. Ez det beere bururik altxako.
- JU: Umekeriyak! Dirubak, dirubak altxatzen dizkik gizonen burubak. Diruz ondo baago, arro ta panparroi altxako dek buruba. Zeren billa juan aiz bada, Xoleregana juan aizenian?
- XI: Ni? Naitasunaren billa!
- JU: E?
- XI: Bakar bakarrik naitasunaren billa!
- JU: Ba, ba, ba. Egunetik egunera umiago ago. Ik eta nik, biyok, biar-biarrekua diagu ezkontza ori aurrera eramaita...
- XI: Baña...
- JU: Esango diat zergatik. Ogeituru urte biyar izango dizkik Xolek, eta nere mendetik itzul egiteko eran zeok.
- XI: Itzul egingo ez dubela badaki.
- JU: Ez, etzekiat; txorikumiak bein lumatu ezkeroz itzul egin oi dun bezela, Xolek ere, eguak zertarako dauz-

- kan nabaitzen dikanean, kabiz aldatu naiko dik; aldatu ez dedin, irekin ezkontzia biar diagu. Ik utziko ez nakela bazekiat-eta.
- XI: Bañan Xolek nai ez badu?
- JU: Naiko ez dik bada! Iri ezetz esanagatik, ikusiko dek nola neri bayezkua emango diran.
- XI: Biziya zorko nioke ori egingo balu!
- JU: Laxter jakingo diagu bada. (*Eskuiko bigarren atetik deika*) Erramuna!
- ER: (*Barrendik*) (*bigarren atetik*) Jauna.
- JU: Esayozu Xoleri datorrela.
- ER: (*Barrendik*) Alare besteik uste nuben.
- JU: (*Xiriako'ri*) Orain ua nire gelara eta itxogon zak.
- XI: Bai, bañan badaki bedorren itzetik zintzilik gelditzen dala nere betiko etorkizuna. (*Juaten da ezkerreko lenengo atetik*)
- JU: Ua, bai, ua. Nere atzaparretan erortzen dan gauz aberatsak ez dik geyago nigan-dik alde egiten. Onek ere etziak itzul egingo. *Xole eskuiko bigarrenetik*

Irugarren Antzektaldiya

On Judas ta Xole

- SO: (*Eskuiko bigarren atetik sartu*) Deitu al dit?
- JU: Bai, goiz guziyan ikusi etzaitut. Nola zaude?
- SO: Ongi ta bedori?
- JU: Ez aiñ ongi; baña nere ondoeza miretsigarriya ez da; zarren osasuna egoaldiya bezelakoa oi da, sarri aldazten dana; exeri gaitian.
- JU: (*Exeritzen dira*) Xole, zenbat urte dituzun al dakizu?
- SO: Bedorrek daraman kontuan, biyar ogeitiru izango ditut.
- JU: Bete betiak; ta zure aita zanak nere zaipen utzi zinduzala, ogei egi egiak.
- SO: Ene aita gizarajua! Eguneroko otoyetan beti goguan daukat. Zertatik iltzan?
- JU: (*Larritua ta gogo txarretik bezela*) Zeretik... gaitz txar bat... zera... miñ oriya... miñ oriya izan bear zun, bai... Baña, Xole, beste gai batean itzegin¹ dezagun.
- SO: Arrazoi du. Ikusten det lagunaganako oroipenak zenba-

- terafio mintzen dun eta utzi dezagun gai au. Tira bada, esan nai zidana, esan bedit.
- JU: Astera nua. Biyar ogeitiru urte izango dituzu; une be-rean, nere zaipetik askatuko zera ta zedorrek nai dezun alderdiya berexi² zentzake.
- SO: Berexi bearrik ez daukat; nere alderdiya, aurrera ere, bedorren onduan bizitzia izango da.
- JU: Orrela izatea nai detalako, zure asmoari dagokiyona esan nai dizut; zauden eran, nere onduan bizi izatea txit gaitz dala deritzat.
- SO: Zergatik? Zer era txarrean nago?
- JU: Ezkongai zaudelako ta beti orrela egon ezin zindezkela-ko.
- SO: Ezkongai egon ezifnik ez daukat, beste asko egon oi dira-ta.
- JU: Xole, barkatu bear dirazu, oraindik umia zera; biyotzak izan oi ditun aldartiak ez baitituzu ezagutzen.
- SO: Ezkonduko banitz ere, be-dori lagatzia bear-bearrekua izango al litzake? Orretara beartuko naizenikan ez det uste. Nere aitordea, bedori da; bedorrek azi nau; beraz, ezkongai edo ezkondu, be-dorrekin bizi nai det.
- JU: Nik nai detana ori da, baña ezkonduta.
- SO: Zalerik ezpadaukat ere bai?
- JU: Ezkonduen alderdi zorion-tsuari ongi begiratzen badi-yozu, zaletuko zera; baña ezkondu bao lenago, zeekin uztartu bear zeran, zuzen erabaki bear dezu.
- SO: Ta ezkondu nai izanta ere, alderdi ona edo txarra ar-tzen detanik zertan igarriko diyot?
- JU: Zedorrek orrenbeste al ezin badezu, ni zertarako nago? Onera deitu dizutanerako, dagokizun alderdi zorion-tsua berexita ez neukala us-te al dezu?
- SO: Orrela bada ere, nere ez-kontzak presikan daukanik ez det uste.
- JU: Badauka; orrelako gauzak lenbailen egitea on baizik ez da.
- SO: Nere alderdirako berexi du-na zein da bada?
- JU: (*Alderatubaz*) Lurbira osuan aztartuta ere oberik arkituko ez litzakean bezelakoa: ona, zintzua, ta zu benaz maite zaituna; azkenengo au, be-rak aitortu dizu.
- SO: Aitortu ditala diyo?
- JU: Bai, ta oraindik denpora gutxi dala.
- SO: Xiriakogatik esan nai al dit?
- JU: (*Alderago jarriyaz*) Beragatik. Txarra dala al deritzatzu?
- SO: Txarra danik ez deritzat, ba-ña anayak bezela ta estalpe

batean azi geranagatik³ edo zerengatikan dan nik eztaikit; beraganako zalerik jayoko⁴ zaidanikan iruditzen etzait.

(Altxiaz. On Judas bere ondoren)

JU: Jayoko etzaizu bada? Onarengan zaletuko ez danik, lurbira osuan bat ez dago, baldin-ta norpera gaizto porrokatua ezpada; zale bera izatez datorkiguna da.

SO: Etzait bada, etzait iruditzen.

(Eskuiko bigarren ate aldera. On Judas bere ondotik)

JU: Sinixta zazu Xole, beste orlako bat etzenuke zeru azpiyan arkituko.

SO: Bai, ala izango da baña... (Joaten da)

JU: *(Atetik)* Dan bezela. Etzaizu damutuko; egon zintezke la-sai

Xiriako ezkerreko lenengotik

Laugarren Antzeztaldiya

On Judas ta Xiriako

(Xiriako sartzen da ezkerreko lenengo atetik)

XI: Zerbait egin al du?

JU: Zerbait baño geyago.

XI: Egijetan?

JU: Bayetz esanarazi etziyuat, baña gauza egiña dala uste diyat.

XI: Orrenbeste zorion ezin siñistu det!

JU: Mutill, txorua izan ez adi. Nik esaten detana siñixtu zak; egiña zioik, ta oso egiña ezpaziok ere, laster osatuko diyagu. Orain, zer egin bear diyagun badakik.

XI: Orrela bada, bedorrek agintzen ditan guziya.

JU: Gogoratzen ez al aiz?

XI: Zer esan nai ditanik ez dakit.

JU: Ondo gogapen txarrekuia aiz! Papera egi bear degunik gogoratzen ez altaik?

XI: A, bai!

JU: A, bai...? Gaurko mutillak orrelakoxiak zerate; emakumia goguan artu ezkeroz, guziya egiña zioik; gaerako tratuak, deabruak eraman ditzala. Tira, exeri adi ta luma artzak.

XI: *(Exeri ta luma artuta)* Zer idatzi bear det?

JU: "On Judas Danborenea ta Zuzuarregi, nere osabagandik, ogeitamar milla pezeta artu ditut. Ogeitamar milla

pezeta abek, nere ezkontzarako daramazkitanak dira ta urte betez barruan⁵ berari berrogei ta bost milla biurtzera lotzen⁶ naizela. Onetaz gañera, Xole Gurrutxaga, nere emazte izan bear dunaren dirua, aziendak eta abar zaitzeko eskubidia, oraindaño bezela, aurrera ere, esandako On Judas Danborenea eta Zuzuarregi, nere osaba berak izango du."

Orain idazpikua idatzi zak.
(*Idazten du Xiriakok*)

Ongi zio, paper au zergatik egin degun bai al dakik?

XI: Beorrek ala nai dubelako.

JU: Baña...

XI: Nik Xoleren jabe egin nai det, eta ortarako egin al litezken oker eta zuzen guztiyak egiteko eran nago.

JU: Begira zak, biyar iskribauak

zuen ezkontzakikua egitera etorri bearko dik.

XI: Bai, ta zer?

JU: Baña egin degun paper onek, ezkontzakikuan zertan nastu bearrik⁷ etzeukak; au, gu biyon arterako baizik ez dek, ta beronen berri, beste iñork jakin bear ez dik.

XI: Iñortxok ere ez du jakingo.

JU: Orain izkribauarengana ua ta biyar goizeko bederatziretako etorri dedilla esayok, eta gere artean esan ta egin deguna, iñori jakin eragin gabe, kontuz ibilli adi.

XI: Bedorrek Xolekikua egiten badit...

JU: Esan ez diat bada!

XI: Orduban laga gañerakua nere kontu. Eta beste tratu ontaz iñork jakingo ez dubela sinixtu lezake.

(*Atzeko atetik juaten da Xiriako*)

Bostgarren Antzeztaldiya

On Judas bakarrik

JU: (*Papera eskuan artuta*)

Nekez bada-re atxitu det; orain, etorkizunaren bildurrik ez daukat; Xoleren dirua ta

aziendak oraindaño bezela, aurrera ere nere mendean izango ditut.

(*Pedro atzetik*)

Seigarren Antzealdia

On Judas ta Pedro

- PE: (*Atzeko atetik sartzen dala*)
Egun on, sartu al niteke?
- JU: (Deabruak naramala, orain ere akulumendiren⁸ bat ez badegu! Eskera datorrenen bat dala-ta lepua jarriko nuke) Aurrera!
- PE: (*Aurrera sartzen dala*) Kaxo On Juras.
- JU: Zer kaxo ta zer pazi⁹? On Judas naiz ta besterik ez. Nungo ganbelan alkarrekin jan degu? Zure artekoekin zaudela uste al dezuz?
- PE: Jauna, gaizkirik esan badiyot, barkatu bedit, baña...
- JU: Bañarik bear ez degu; zertara zatozen ta nungua zeran, esan zaidazu.
- PE: Nungua naizen?
(*Buruari atz egiñaz*)
Zera, ... zerekua... esango ote det? Zereko... zerekua.
- JU: Zereko zera ori nun da?
- PE: Zerian... an... ango zerian.
- JU: Zereko zerekua ta ango zerekua, zerana zerala, kirten galanta zera. Jaten zer ematen dizute, kalabaza?
- PE: Ez jauna; kalabaza, dotriñan eman zidaten, ez buru txarra neukelako, mingañez motel xamarra naizelako baizik.
- JU: Mingaña nun daukazu, bu-ruan ezta?
- PE: Burutik beraxiago, abuan.
- JU: Abua zabal-zabal eginta, bota bear dezuna, bota za-zu bada.
- PE: Botatzekorik ez daukat, baurau gorriyan nago, jauna.
- JU: (*Berekauz*) Berritsu alena, mingañez motela omen da
- PE: On Juras, barkatu bedit; moztasunak eragiten ditana da-ta; izugarri lotsatiya naiz; iori zerbait eskatu bao lenago, bizirik erreko banindute-ke nayago nuke; txiki-txiki-tandikan onelakoxia naiz; nere andriak amaika aldiz esan dit eta...
- JU: (*Berekauz*) Amorragarriya.
- PE: Amaika aldiz esan dit, bai.
- JU: Zure andria, emia da, noski.
- PE: Bai jauna, emia da, ta bart umia egin dit.
- JU: Umia?
- PE: Umia, ta beyak ere bai.
- JU: Beyak ere bai; bat baterako ondasuna ori da.
- PE: Izugarriya; andria, aur-on-doregoakin makal xamar daukat, baña jayo zaitan txala, Jainkoari eskerrik, txit

- ondo dago. A zer pillomenua!
 JU: Pillomenua! Ori zer da?
 PE: Bi burukikua, bikua, jauna.
 JU: Bi burukikua? Buru biyak nola dauzka bada?
 PE: Nola izango ditu? Zera bezela... alkarri egotzita.
 JU: Lepuan?
 PE: Lepo, lepuan; andria sendatutakoan...
 JU: Andrekiko berriketak utzi ditzagun; txalakin zer egiteko asmua daukazu?
 PE: Aberastu.
 JU: Aberastu. Nola?
 PE: Peririk peri eramanta; baña orretarako dirua bear det. Bedorrek eguneko zerbaiten aldera eman oi dula esan dirate.
 JU: Nik txalen aldera dirua eman? Ezta eguneko berreun agintzen badirazu ere!
 PE: Txala bizirik eta osasunez dago.
 JU: Ta nik dirua emandakuan, ilko balitz?
 PE: Ilko balitz... ilko balitz...
 JU: Ilko balitz, bai, ilko balitz.
 PE: Illezkorrik ez da, Jainkua baizik.
 JU: Orrengatik, bada.
 PE: (*Asperen luze bat eginta*) Agur gure aberastia! Baa nere andriak bedori txit ona, txit biozbera dala, esan badit¹⁰.
 JU: Biyotzez onegiya naiz, baa diruakiko gauzetan biyotzak agindu bear balu, ondo ja-yuak geundeke; bat eta bat bi dira, ta biri bat kentzen bazayo, bata soill-soill gelditzen da.
 PE: Zer egingo diyogu, bada!
 JU: Baña gizona, beste ondasunik ez al dezu? Etxerik, basorik edo sororik?
 PE: Egiya esango badiyot, iltzen naizenerako obi-zulua egiteko aa lurren jabe ez naiz.
 JU: (*Berekauz*) Au ixtillu gorriya! Txal-alderako diru-eman bearra; ta aspaldiyan onenbes-teko bat agertu etzait.
 PE: Ea, bada, On Juras, zirt edo zart egin beza; dirurik emango al dit edo ez?
 JU: (*Asperen bat eginta*) Dirua... dirua; orren errez dagoala uste al dezu? Zenbaiti emandakoaren damuz nago; mundu onetan, esker txar asko jaso ditut.
 PE: Nererik ez beintzat.
 JU: Zu ere beste askoren antzekua izango zeranen espadaukat; beraz, nere dirua, dagon kutxan ongi dago.
 PE: Orrela bada, bedorren dirua, lapurrak atxituko ez duten lekuan gorde beza, ta agur.
 (*Joaten asten da*)
 JU: Zaude, zaude. Beltza al da?
 PE: Zeiñ?

- JU: Txala.
- PE: Bel-belta.
- JU: Um... siño txarreko tratua darabilgu; adixkidia, traturik ez daukagu...
- PE: Ori beltzagua da. Tira, tira, bedorrek nere bizkar far egin nai du; agur, agur.
(*Ateraño juaten da*)
- JU: (*Berekauz*) Badijua... ta besterik etorrikò etzait; beltz edo zuri, dana dala, dirua eman bearko diyot.
(*Pedrori*)
Adi zazu.
- PE: (*Atetik*) Zer bear dit¹¹?
- JU: Atoz, atozkit!
- PE: (*Berriz sartzen dala*) Tira bada, azkar esan, abereak egarriz ito bearrik dauzkat eta uda ematera joan bear det.
- JU: Dirua eguneko zenbatian ematen detan al dakizu¹²?
- PE: Ez jauna, baña orko eguneko baten goraberagatik adituko gifaake. Eguneko ori zenbat da?
- JU: Berrogeitamar.
- PE: Berrogeitamar? Arranua!
- JU: Zer da zer? Miretsitzeko gauza al da?
- PE: Ez zera... far egitekua!
- JU: Ene adixkide maitia, gauzak txit gaitzak daude, zenbait tek dirua nolakua dan ez daki.
- PE: Dirua nolakua dan? Borobi-
lla; ori bularreko umetaraño-ko guziyak badakite.
- JU: Biribilla da, bai, biribilla; burtariñaren¹³ kurpilla bezin pizkor igas egiten duna.
- PE: (*Berekauz*) Iri beintzat, etzaik orren aixa joango!
- JU: Tira bada, tratua amaitu dezagun. Bear dezuna, zenbat da?
- PE: Iru ontzako, baña bedorrek esan dun eguneko-bestean ez.
- JU: Zenbatian bada?
- PE: Ara jauna, tratua egiteko beste era bat gogoratu zait.
- JU: Obea baldin bada, esan zazu, esan.
- PE: Eguneko ezer eman bearrik gabe, aditu gintezke.
- JU: Ez det uste.
- PE: Bai jauna, bai; txalakin irabazten detana erdibana egingo degu.
- JU: Gaizki esana ez da, baña zenbat irabazten dezunik, jakingo al det? Egirik aitortuko al dirazu?
- PE: Gezurrik esaten ez dakit; bein esan nun ta orduan amabost egunian jan eziik egon nitzan.
- JU: Gezurrez damututa edo...
- PE: Bai zera! Abo-sapayan irten zitzaidan aunditxuakin. Ayek oñaziak! Akilluakin zulatzen nindula uste¹⁴; arezkeroz,

- gezurrari bildur aundiya di-yot.
- JU: Ongi da ta zurekin piyo naiz, baña, gezurrik esaten badirazu, eztarriko zuluana aundiyaagua aterako altzai-zu!
- (Kutxatik iru ontzako aterata ematen dizka, esaten diyola:)*
Tori.
- PE: Jauna, milla esker, ta orain banua.
- JU: Zaude, zaude; papera egin bear degu.
- PE: Papera?
- JU: Papera, bai; gauz abek zuk uste dezun bao zuzenago egin bearrekuak baitira.
- (Papera, tintontziya ta luma mai gañean daudela, exeritzen da ta luma artuta idazten du; gero Pedrori esaten diyola:)*
Idazten al dakizu?
- PE: Zer esan nai dit?
- JU: Eskibitzen badakizun.
- PE: Nere izena doi-doirik ipintzen dakit, ori ikasteko ere, amaika kaskarreko artutako umia naiz; layez edo atxurrez egiteko lana balitz, aixa egingo nuke, baña kakua bezela atzaparretan trabatzen zaidan ziri txatxar orrekin, iñolagatik asmatu ezin det.
- JU: Nola deritzatzu?
- PE: Peru deitzen dirate, baña perebatismuan Perdo naiz.
- JU: Perdo etzera, Pedro baizik. Abizena nola dezu?
- PE: Abizena? Ori zurekin jaten da?
- JU: Apellidua esan nai dizut.
- PE: Arpillerua? Lonbria esan naiko du. Betiondo.
- JU: Beraz, Pedro Betiondo; aurrera ere orrela izan zatiala.
- PE: Gezur ori egiya balitz nai nuke.
- (Luma artuta)*
Nun iskirbatu bear det?
- JU: Onoko lerro onen azpian.
- PE: Lerrua? Bedorrek izkera berriren bat asmatu du; idatzi, abizena, lerrua ta nik ez dakit zenbat itz berri esan dizkidan.
- JU: Lerrua, erderaz linea esan oi dana da; zuek, baserritarak, arrastua esan oi diyo-zute.
- PE: Dana dala, iskirbatu dezadan.
- (Idazten du ta ondoren On Judasek, Pedrok idatzi duna irakurtzen dula)*
- JU: Baña gizona, egoskogorra zera; Pedroren lekuan Perdo ipiñi dezu; orain, paper berriya egin bearrik gera; tira, beste onetan idatzi zazu.
- (Peruk idatzi ondorean On Judasek irakurtzen dula)*
Nere Jaungoiko maitia!
Onelakoentzat ogiya egiten dun okiak, bizirik erretzia merezi luke.

- PE: Zer? Orain ere, utsegin al det?
- JU: Baña, eltze kirten alena! Perdoren urren, Predo ipiñiko zendun bada! Zure txalaren irabazi guziyakin, pape-retako adiñ izango ez degu.
- PE: On Judas, aserretu ez bedi; oraingo onetan, ardatza bao zuzenago aterako det; deabruak naramala!
(*On Judasek berriz irakurtzen dula*)
- JU: Zazpi milla tximixtaren argiyatik!
- PE: Berriz ere gaizki?
- JU: Gaizki baño gaizkiyago.
- PE: Zer ixkirbatu det bada?
- JU: Pedor idatzi dezu, Pedor.
- PE: Orko goraberagatik baliyoko al digu!
- JU: Tira, tira, zorionan zoazkit; txala ongi zaitu zazu ta irabazten dezunakin, zuzen etorri zaitea.
- PE: Baña, On Judas, au zer tratu da? Paper ori bedorren-tzat al da?
- JU: Bai.
- PE: Nik ere orrelako bat bear det, gañera, bedorrek primatutakua.
- JU: Zertarako?
- PE: Nere andriari erakusteko.
- JU: Andriak gure tratuakin zer ikusirik ez dauka.
- PE: Ezetz? Ona da bera! Pape-rik eramaten ezpadiyot txautuko nau; bestela traturik ez daukagu.
- JU: (*Berekauz*) Au ere badegu? Fabrikak egin ala paperekin aski izango ez det; baserri-tar abek sasi letradu utsak dira.
(*Pedrori*)
Zaude pixka batian.
(*Idazten du*)
- PE: (*Berekauz*) Agure makurra, ziriya sartuko ziralakuan zebillen, baña baserritarra banaiz ere, iru ta bi zenbat diran badakit.
- JU: (*Idatzi duna ta mai gañean daukanetatik bat artuta*)
Nigatik esparik izan ez dezazu ona emen zure papera.
(*Ematera dijoala, biyak erortzen zaizka ta jasotzera makurtzen dala Pedrok esaten diyo:*)
- PE: Bego, bego; nik jasoko ditut.
(*Paperak jasotzen ditula. On Judasi ematen dizka*)
- JU: Abek esku txatxuak daukat; Tori, ta ordu onian, zoazkit; andria laster sendatu dedin ongi zaitu zazu.
(*Bat ematen diyo*)
- PE: Zerekin baldin badago, urdallaldia gurituko¹⁵ diyogu. On Judas, agur ta ondo bizi.
- JU: Ondo joan, ta esandakuak gogoan artu.
(*Peru atzeko atetik joaten da*)

Zazpigarren Antzeztaldia

On Judas bakarrik

JU: Joan da. Zorioneko txala! Aspaldiyan orrelako irabazpiderik aukeratu¹⁶ etzait; baña beltz izate orrek kezkapian nauka. Bear bada, kezka au nere muxinkeri bat baizik ez da. Ilko balitz, ene zorigaitza! Iru ontzako gutxiyago izango nituzke. Baña beltza dala ta zergatik ill bear du? Zuriyak aña osasun, beltzak izan lezake; bai izan lezake, ta orduan, iru ontzakoren orde, sei, zortzi edo geyago, kutxan sartu nezazke.

(Ormarri ezarrita dagon kutxari begira)

Ene biziaren pozgarriya, zauden lekuan zaudela, nere gogo osua errayetan dauzkatzun puxka oriyak gozatzen dute. Urre zoragarriya! Egun sentiko margo dizdizariyak bezin alaya; oyaneko eresiak bezin gozua, ugatz leyarra¹⁷ bao

garbiyagua; zu, zu zera nere atsegiña; munduko bakarte soill onetan, berexi detan lagun maitia.

(Mai gañetik paper bat artzen dula)

Ona emen beste atsegingarri bat, nere begitarako jolasik alayena, lerro abek irakurtzian dago...

(Irakurtzera dijoala)

Baña, au zer da? Amesetan al nago? Pedrok bere pape-
ra emen utzi du...

(Paperak nasten ditula)

Xiriakoena ez dago...

Pedrok eraman du...

Madarikatua!

(Leyoraño larri joanta deitzen dula)

Peru!... Pedro!... Betiondo!...

(Naigabia egiten zayo ta bertan erortzen da)

Xiriako atzeko atetik

Zortzigarren Antzetzaldiya

On Judas ta Xiriako,
gero Erramuna

- (Xiriako atzeko atetik sartzen dala, On Judasi begira)*
- XI: Au zer da? Osabari zer gertatu zayo?
(On Judasengana urreratuta makurtzen dala) (Deika)
Osaba! Zer du?
- JU: *(Burua emaitzen dula)*
Xiriako al aiz? Jainkuak bidualdu baidu bezela ator; jaikitzen lagundu nazak.
(Xiriakok laguntzen diyo ta aulkiyan exeritzen da)
- XI: Baña, zer izan du?
- JU: Utsa... ur pixka bat ekarri akidak, edo Erramunari deituyok.
- XI: Bereala jauna.
(Eskuiko bigarren atetik deika)
Erramuna!
- ER: *(Barrendik, eskuiko bigarren atetik)*
Zer da?
- XI: Osabarentzat ur pixka bat ekarri zazu.
- ER: *(Barrendik)*
Gozatuta edo gozo gabe?
- XI: *(On Judasi)*
Gozatuta nai al du?
- JU: Gozo gabe, gozua garesti zio.
- XI: *(Barrukoari)*
Erramuna, gozo gabe naidu.
(On Judasi)
Naigabea irago al zayo?
- JU: Baziak, baziak. Nere onduan eseri adi.
Erramuna eskuiko bigarren atetik baso ura platerian dubela
- ER: *(Atetik)*
Xiriako, ona emen uda.
- XI: *(Ateraño junta Erramunari urrontziya artzen diyo ta On Judasi eskintzen diyola)*
Tira, osaba, edan beza.
(On Judasek edaten du ta Xiriakok ontziya artuta Erramunari damayo)
- ER: Gaxo al dago?
- XI: Utsa. Txorabiyo bat.
- ER: Beñepiñ.
(Ontziya artuta, eta etorritako atetik juaten da Erramuna)
- XI: *(On Judasen onduan exerita)*
Baña, zer izan du?
- JU: Zorigaitza nitzaz jabetu dek.
- XI: Nungo zorigaitza gero?
- JU: Ire ezkontzarako egin degun papera eraman ziatek.
- XI: Guziya ori al da? Berriya egiteakin, kito.

- JU: Eta paperak diyona zabalzen badek, berritsuen mingaŕiak zeñek lotuko dizkik?
- XI: Ala da izan ere. Zeñek eraman diyonik al daki?
- JU: Peruk.
- XI: Nungo Peruk?
- JU: Betiondok.
- XI: Lapur alena!
- JU: Lapurra ez dek; neronek eman ziyuat.
- XI: Zer dala-ta?
- JU: Jayo zayon txal baten alde-ra, iru ontzako eman ziozkat, paperak egin dizkiagu, eta ematerakuan, ziara azto-ratu nak eta beria eman biarrian zuben ezkontzarako egin deguna eman ziyuat. Iñori erakutsi baziok...
- XI: Erakutsi badiyo ere zer?
- JU: Lotsari galanta, berriketan ixilduko ez dituk. Lagundu nazak, lagundu nazak gelara.
(Xiriakok laguntzen diyola ezkerreko lenbiziko gelara juaten da)
- XI: Ez bedi orrenbeste larritu. Guztiya antolatuko da.
- JU: Obe genikek bada. Au lotsariya, au lotsariya!
(Joaten dira)
Migel atzeko atetik

Bederatzigarren Antzetzaldiya

Migel, gero Xiriako

- (Ateko atetik sartzen da Migel)*
- MI: Nun ote degu etxe ontako jendia? On Judas bera-re ez dago, oitu bezela, kutxa diruen aurrian, ango berotasunak ezurak xamurtzen balizka bezela. Nun edo an, emen izango dira bada.
(Asten da eskuiko bigarren ate aldera, baña une berean sartzen da Xiriako ezkerreko lenengo atetik, mayian gelditu diran paperen billa. Migelek nabaitzen dunian gelditu ta esaten diyo:)
Xiriako ezkerreko lenengotik
Kaxo Xiriako.
- XI: Ene, Migel! Zu emen? Zer dakartzu?
- MI: Zertara etorri bear nun badakizu.
- XI: Garai txarrian zatoz; ain zuzen, On Judasi naigabia egin zayo eta etzatera juan da.
- MI: Orrela bada, geruago egongo naiz. Esango zenion, noski, etxe lana zenbat geyago igoko zayon.
- XI: Bai, badaki. Paper abek eramatea nijoakiyo orain,
(Artubaz mai gañeko paperak)

eta bidez emen zaudela
esango diyot.

MI: Esayozu, bai.

XI: Berialaxe natortzu.

(*Xiriako, ezkerreko lenengo atetik juaten da*)

Amargarren Antzeztaldia

Migel bakarrik

MI: Ua, bai, ua, likits urrungarri-ya, diruzale petrala, alkar ikusiko gaituk; Xoleren jabe egiten aizen edo ez, laster jakingo diyagu. Betiondoko Peru zorionean topatu diat, ta zorionean, diruz ase ezin-

dako oyek egin dezuten pa-pera erakutsi zidak; zaudete, zaudete, oraindikan festaren asierara iritxi ez gaituk. Ez diat nik emendik alde egingo, Xole zuben atzaparretatik askatu arte.

Ezkutakillua eratxitzen da

(1) *gai batean itzegin*: gai bati buruz hitz egin

(2) *berexi*: aukeratu

(3) *azi geranagatik*: hazteagatik, hazi garelako

(4) *zalea jayo*: gogoa sortu

(5) *urte betez barruan*: urtebete barru

(6) *bere burua biurtzera lotu*: itzultzerara behartu bere burua, hitz eman

(7) *zertan nastu bearrik*: zertan nahastu(rik) edo nahastu beharrik beharko luke

(8) *akulumendia*: kaikua, arlotea

(9) *zer kaxo ta zer pazi?*: zer kaixo eta zer arraio?

(10) *esan badit*: esan ere, esan dit

(11) *zer bear dit?*: zer (esan) behar dit?, zertarako behar nau?

(12) *ematen detan al dakizu?*: ematen dudan ba al dakizu? esango genuke guk; ikus geroxeago Latiez ere bai al dakizu?

(13) *burtaria*: gurdi arina

(14) *zulatzen nindula uste*: aditz laguntzailea isilpean utzi du

(15) *eskibitzen*: eskribitzen

(16) *urdallaldia guritu*: urdaileko mina arindu

(17) *aukeratu*: egokitu

(18) *ugatz leyarra*: ukatz edo zingira garbia esan nahi duela dirudi

(19) *Xiriakoena*: Xiriakorena

Bigarren antzerki-koitza

Antzokia len bezela, baa argiyak pixtubakin²

Lenbiziko Antzeztaldia

Migel, gero Trifon

- MI: Xole, jakiñen gañian jartzia izan biar du nere lenengo lana. Ondoren nere aldetik alegiñak egitia, jende makur abek oso lurperatu ez dezaten. Non ote dabill bera?
- Trifon atzeko atetik*
- TR: *(Atzeko atetik sartzen dala kantari)*
Amak ezkondu ninduben amabost urteko...
- MI: Xi...
- TR: Zer da? Elizan al gaude?
- MI: Ixildu zaitia, On Judas gaxo dago-ta.
- TR: Gaxo, noiz ezkeroz?
- MI: Gizarajoa, oyan dago.
- TR: Gizarajua bai, ni . . .
- MI: Zuk gizarajuen antzik ez daukazu.
- TR: Nere sakelaren utsuna ikusiko bazendu, ori esango e-tzenduke; guziya zergatik eta agure dollor orrengatik.
- MI: Zerbait zor al dizu?
- TR: Zorrik ez dit, bañan eman bear ditana emango balikit, pozik artuko niyoke; orrek eman? Abotik dariyon baurutsa, orixe bakarrik, eta emango baluke ere, damuz emango luke.
- MI: Eman bear aundiya al dizu?
- TR: Beñe-re beteko ez dun neurraokua, baña... alde orretatik ixillik gauden. On Migel, biyar arte bost pezeta-ko bat emango al dirazu?
- MI: Beartuta bazaude, emango ez dizut bada!
(Patrikeratik atera ta ematen diyo)
Tori.
- TR: Eskerrikasko; zu bezelakoe-kin lurrari bira egingo niyoke.

- MI: Gauza gutxik pozten zaitu.
 TR: Ni onelakoxia naiz, biyotz on bat ikusita pozten naizen umia, baa dollorra baldin bada, On Judas bezelakoa bada... Brrr.... *Vade retro*.
- MI: Latiñez ere bai al dakizu?
 TR: Pixka bat.
 MI: Nun ikasi dezu?
 TR: Ara jauna, ni txikitan elizarako nintzan ta meza laguntzen ikasi nun; baita ardo ontzituak betiegi zeudenian bear zan neurrirraño usutzen ere.
- MI: Bai, zuk bear zenduben neurrirraño.
 TR: Ala zala-ta, ardoari naitasun aundiya artu³ niyon ta ontziyetakua naikua ez nula, argizaya atxitu ta ardotarako dirua izateagatik, saltzen ikasi nun.
- MI: Ofiziyo ederra.
 TR: Alako egun batian, aldarera igo ta kandelari argizai-negarra kentzen ari nintzala, santuen atzean zegonen batek, edo santuak berak esan bazidan ez dakit, turmoya zirudiyen abotsez *vade retro!* esan zidan. Aldaretik erori nintzan edo salto eginta itzul egin nuanik gogan ez daukat; beintzat igesi joan nintzan ta zortzi egunian korrika gelditu ez nintzan.
- MI: On Judasekin noiztik zaudete?
 TR: Aspalditik.
 MI: Morroi?
 TR: Orrelako baten morroi izan baño, gaztañ erriak saltzen lenago asiko nintzake.
- MI: Bererik zer zera, bada?
 TR: Lagun zarra.
 MI: Lagun zarra?
 TR: Lagun zarra, bai, asko merezi ezpadu ere.
- MI: Noiz ta nola lagun egiñ ziñaten?
 TR: Zerian... baña ez, esatera ez nua; geyegi itzegitia izango litzake.
- MI: Laguna besterik etzerala, etxian nola zauzka?
 TR: Bearko.
 MI: Artzeko diyozun alderakogatik⁴ al da?
 TR: Ori, berak onduen esan lezake. On Migel, ni banua; urrengo batian itzegingo degu.
- MI: Norako presa dezu?
 TR: Berriketa geyegi txarra da; orain eman dirazun bospezetakua korrituan⁵ ipintzera nua; aurki arte!
 (*Atzeko atetik dijuu*)

Bigarren Antzetzaldiya

Migel bakarrik

MI: Lagun zarrak omen dira, ta ikusi detanez, On Judasenganako gorrotua, irakiten pill-pill dauka. Izakien ezkutukua! Misteriyua! Onomen⁶ nagoan ezkeroz, ezkutuko ori zer dan jakin naya zirika-ka daukat eta, zuzenka edo okerka, jakin artian atsedetik izango ez det. On Judasengandik jakin ez nezakela badakit; orain joan dan orri, orri erasango diyot; diruzalia

da, ta diruaren bitartez, arraya amuan katibatzen dan bezela nere mendean katibatu nezake. Beste ezkutuko bat ere azaldu bear det; Xole On Judasek alaba ordekotzat nola ta zergatik daukan iork ez daki, baña bere lagun zarrak jakin lezake ta esango dit, bai, esango dit.

Xole eskuiko bigarren atetik

Irugarren Antzetzaldiya

Migel ta Xole
Azkenian Xiriako

SO: (*Eskuiko bigarren atetik sartzen da*)

Zein degu emen?

MI: (*Esku emanaz*)

Xole!

SO: Migel aspaldikua, zorionean ikusten zaitugu! Ordu da, ordu da.

MI: Zer modu?

SO: Ongi, ta zu?

MI: Zure aldamenean oso txoraturik.

SO: Ezagun da. Orrenbeste den-

poran gugana ez azaltzeko, gauza txarren bat egin dizugula esan zitekean.

MI: Gauza txarrik erausi bearrik ez dizutet, beti egin oi dirazuten arrera ona eskertzia baizik.

SO: Exeri zaitia, exeri zaitia.

(*Exertzen dira*)

MI: Zure onduan, exerita edo zutik aspertu gabe egon liteke.

SO: Ni ur⁷ izanak orla pozten bazaitu, aldendu gabe egon

- zindezke; baña, esan dezun ori, galaikeriyak erasan dizuna baizik ez da. Udaberriyan gaudela ezagun da.
- MI: Eta udaberriyak ernarazi dun lorerik ederrena, zu zera.
- SO: Noski! Ni baña ederragorik Euskalerriko sarjietan ikusiko zenituan!⁸
- MI: Egiya esango badizut, sarjiñ lorezalia ez naiz, bereziko loriak nayago ditut.
- SO: Beraz, ni berezikuen antzekua naiz?
- MI: Bai bada.
- SO: Zertan antzematen dirazu?
- MI: Bereziko bakardadian azuzena dagon bezela zaudelako.
- SO: Ni? Bakarrik ez nago...
- MI: Bai, bai...
- SO: Orain ere onduan zauzkat.
- MI: Egiya da; baña nik emendik alde egindakuan, bakarrik geldituko zera.
- SO: Orixe bai ezetz! Nere aitordea ta bere illobaren laguntza izango ez detanik, ez det uste.
- MI: Laguntza, ona darian, eskergarriya da, baña lagun txarrez urbilduta dagonagatik bakarrik dagoala esan liteke.
- SO: E?
- MI: Edo ala balego askoz obelukela.
- SO: (*Altxiaz*) Nola? Nere aitordea eta etxe onetan bizi diranak, neretzat txarrak dirala esan nai al dirazu?
- MI: Ain txarrak eze...
- SO: Migell
- MI: Batez ere, On Judas ta Xiriako.
- SO: Zer diyozu?
- MI: Entzun dezuna.
- SO: Baña, zer dala-ta?
- MI: Zure aitordeak, Esauk Jose saldu zun bao merkiago saldu zaitu.
- SO: Ni?
- MI: Salment ori, Xiriako bitartez dala⁹ egin du.
- SO: Jaungoiko maitial! Zer gertatu da bada?
- MI: Gertatu dana, guzi-guziyan dan bezela adieraziko dizut.
- SO: Bai, baña guazen barrura ifork entzun ez dezaigun.
- MI: Nai dezun lekura.
- SO: Ume zurtz gaiso ontaz kupi zaitia.
- MI: Nere laguntza izango dezula ez kezkarik izan. Egin litekena eta ezin likitena zuregatik egingo det.
- SO: Bai Migel, zu beste laguntzarik ez daukat.
- MI: Eta naikua izango dezula uste det.
- SO Bai, bai!
- MI: Ni naizen bitartian, ez dituz-

te beren asmo txarrak osatuko.

(Juaten dira eskuiko bigarren atetik. Ateratzen da Xiriako ezkerreko atetik eta ikusirik Xole ta Migel oso alkartubak, asarre biziyan:)

- XI: E! Migel!... Ta Xole! Xole, bai, nerekin beñe-re oi ez dan bezela! Orain azaltzen da garbi zergatikan ezetza

eman diran neri; Migel! Migel! Etxe ontara zurrupatzera etortzia naikoa ez dala, nere maitasun bakarra lapurtzera zatoz? Zure errukarriya! Ez diazu eramango ez. Eriotz berak ere nere besorik lotuko ez du.

(Exertzen da)

Laugarren Antzeztaldiya

Xiriako ta Peru

- XI: Banekiyen lapurren bat ondotik zebillela, baña alperrik dabill. Xole izango da neria, edo ez da iflorena izango.
Peru atzeko atetik
- PE: *(Atzeko atetik)*
On Judas etxian al dago?
- XI: E? A, Peru. Aurrera, aurrera!
- PE: *(Aurrera sartzen dala)*
Baña, zu, On Juras etzera.
- XI: Zein naizen ere al dakit!
(Berekauz asarretuba, altxa eta beste jarlekura dijua)
- PE: Nik gutxiyago jakingo det bada.
- XI: Gauza bat bakarraz nere biziyan zaletu, eta esku artetik eramam biar dirate?
- PE: Zu etzera...
- XI: PE: *(Biyak batian)* Ez, ez!
- PE: Zu etzerala On Juras.
- XI: Bere illoba naiz, ta berari esan bear diyozuna neri esatia berdin da.
(Altxata)
- PE: On Juras nun da bada?
- XI: On Judas gaxo dago; berakin itzegitera bazatoz, alperrik etorri zera.
(Oso asarre batera ta bestera ibilliyaz)
- PE: *(Berekauz)* Au ere lanbidia da; ekaitzak ilintxi bear nindula etorrira, ezer esan gaube joan bearra.
(Xiriakori)
- Tira bada, zu, illoba edo zerrana zerala, On Judasi, txala il zaidala esaniozu.
- XI: Txala il zaizula?
- PE: Ama ere bai.
- XI: Zure ama?

- PE: Neria ez, txalarena; umia ilita ikusi dunian, berako batek eman diyola, estiak korapillatu zaizka ta txurin... txurin... esatera ez nua, lertu egin zayo.
- XI: Txurin ori zer da?
- PE: Beltz ez dana; beltza neri gertatu zaidana da; ainbeste diru artu bear nuna, zorpian gelditu bearra.
- XI: A, zu, Peru! Eta traturako osabak eman zizun paperari zer egin diyozu?
- PE: Aldian dakart, bañan gaizki egiña omen dago...
- XI: E?
- PE: Ez dakit nik zer ezkontza tratu jartzen omen ditun.
- XI: Nork esan dizu?
- PE: Parragarizko gauza da, txalakin tratua eta ezkontza azaldu paperian!
- XI: Baña, zeñek esan dizu?
- PE: Dakiyenak.
- XI: Ta zeñek daki?
- PE: Ikusi dubenak.
- XI: Ta zeñek ikusi du?
- PE: Nik erakutsi diyotenak.
- XI: Erneagarizko asto kirtena! Esango dirazu zeñi erakutsi diyozun?
- PE: Zeñi erakutsiko niyon? On Migel etxagilleari.
- XI: Milla deabru! Zeñi ta Migeli! Etsai amorratu orri. Baña, zergatik On Migeli erakutsi diyozu?
- PE: On Judasekin piyo ez bait nitzan.
- XI: (Suerte madarikatua! Guziya nere kaltian sortzen da)
- PE: (*Papera mai gañian lajiaz*) Ona emen; On Judasi emaniozu; bein-ta txala ill zaitan ezkerroz, ezertarako bear ez det; salbota... zer esan nai detan badakizu; eman zizkidan iru ontzakuekin beya eroatera nua, ta pillomenorik jayotzen bazaigu, beretzat izango dala esaniozu. Agur ta ondo bizi.
- (*Atzeko atetik juaten da*)
- XI: Migelek badaki. Xoleri esan ote diyo? Goibel ikaragarriyak estaltzen du nere etorkizuna.
- (*Xole eskuiko bigarren atetik*)

(*Jarraituko du*)

The first part of the document is a list of items, numbered 1 through 10. Each item consists of a number, a name, and a description. The names are written in a cursive script, and the descriptions are in a smaller, more formal script. The list is organized into two columns, with items 1-5 on the left and items 6-10 on the right.

1. [Name] [Description]
 2. [Name] [Description]
 3. [Name] [Description]
 4. [Name] [Description]
 5. [Name] [Description]

6. [Name] [Description]
 7. [Name] [Description]
 8. [Name] [Description]
 9. [Name] [Description]
 10. [Name] [Description]

The text is somewhat faded and difficult to read, but the structure is clear. There is a small, dark, irregular mark in the center of the page, possibly a stain or a piece of tape.

KONTAKIZUNAK

SAINDU BATEN BIZITZA

TXOMIN PEILLEN

Gizarte laguntzarenpeko neska galduekin hasi nintzen lanean. Egun osoak igarotzen nituen neskatila gazte elizakoiaren edo gurasogabekoen artean, lagunartean, eta oheartean. Azkenik mihin gaizto batzuek, bi neskatila izorratu nituela salatu ninduten. Baina nola zozoxka zirelako ez zuten atsegina ezagutu behar? eta nik ere ez? Akerra nintzela aldarrikatu zuten: orduan Baionako buruzagiak nere bi Aingeruak utzirik, itsasaldetik Urdaitxeko jende artera izendatu ninduten.

Herbestea ez da handia, herrian zozo gutxi baldin bada hemen biligarro onik eskuratu duk, ez neskatilarik, ezen dibortziatuak eta besteek ere aluhazka izan dezakete. Andereez kanpo badut atsegin, alkate izena ez badut ere, nik herrian agintzen

baitut daukadan eskola apurra, txapeldunarena baino baliagarriago baita. Idazkari naizen ezkerero, erdaraz ezdakitenek nahi dutena lortu dezakete ikustate baten truke, eta ahotik oso minbera naizelako herrian hobekienik hazia dena ni naiz. Diru-laguntza behar dutela eta ardiesten diet. Daukadan arroparekin nork dudatan ezar lezake nik idatzia.

Ez naiz nekazaria ta halere nekazal-erakunde baten buru naiz; ez dut ostaturik, ez hotelik eta turismoaren idazkari, oho-reak, bazkariak, eta diruak hola biltzen ditut, ez nere arropatik.

Gustatzen ez zaidan izenordea Don Frakaso da. Nahiz nere erreinua ez den lurrekoa, saiatzen naiz lantegi baten jasorazten, dirua bildu, baina industria-rik ez jarri, beste ugazabek ez zeezaten langileen sariak gehitu

behar, amor eman. Gero kanpoa eman zidaten kontserbategi batetik. Azken frakasoak elurtokikoa izan da, nere egitasmo handia, bi mila milioitako bide ederra eta jende tzarrek kondatu lehen hegoaizearekin elurra hurtzen zela, mendi kasko hortan.

Denek dakite nolakoa naizen eta esan diet Jainkoaren hurbiletiket jarri naizela, bekatore handiena naizelako. Egia da ta tupustean... ametsetik esnatzen

naiz... frakasoak urrundu dira... ez naiz Jojo Arrantzalea, "arrantzun dabilana emazte ta haurren hazteko" ez holakorik... ni Don Andoni herriko erretorea naiz. Elizako dorretik lehen dangak jo du. Laister meza ematera joan behar dut. Eliza jendeez betebeta izango da ta aste guztian gure hizkuntza zaharrean, dotrinako haurrekin hasiz, zahar erietaraino lan egingo dut... ez ametsetako lan itsusi haietarik.

TELEMATIKAZKO SENDAGILEA

Ez dakit sendagileak urritu dilrelako, gutxiegi irabazten dutelako ala —mihingaixtoek dioten legez— tresneria berriaren saltzeko, baina gure hirian espezialista baten kontsulta izatekotan, telematikaz deitu behar.

Hain zuzen, edo hain oker, aspaldixtik holako ikerketa baten beharra senditu nuen. E'naiz aitzinamenduen, aurrerapenen ta beste progresuen etsai horietatik: gizonak asmatu tresna guziez baliatu naiz, horien ukatzea aberekeriara itzultzea zuhaitzetara igotzea bailitzateke.

Oraintxe, nere tramakuluen aurrean nago. Telefonuaren mahaitxoan teklak hikuitzen dituzenbaki baten egiteko, baina argi berde bat piztuz erakusten dituzenbakiak eginga dela eta beste bi

gorriek medikua beste norbaitekin hitz egiten ari dela. Anartean, argi erakustokia piztu ta argitzen da. Azkenean bi argi gorriak berdetzen dira: espezialista handiaren burua ta enborra dakusatzat eta harek berdina nakusa. Telefonu adarra altxatzen dut hitz egiteko eta bi minuturen hitzaldia aukeratu dut nere kasua bakuna dela uste dudalako:

—Zer nahi duzu? jaun eria, dio sendagileak.

—Badakit zer dudan, baina ez-takit zer egin.

—Baldin badakizu zer duzun eztuzu nere beharrik...

—Jauna, ez dut zure gaitasuna zalantzan jartzen, ez!

—Noski, ez didazu ofizioa erakatsiko... espezialista handia naiz... hasbideen eta biriena...

-Zer adin duzu?

-Berrogeitazazpi.

-Zenbat kilo?

-Berrogei, baina...

-Ez da baina-rik, ez da nahikoa, gizendu beharko zaizu, lehen bai lehen, beraz

"goizero, baraurik Loditina, lau pastilla.

"gero, Haròskorbutina, bi bonbillatxo.

"egunean berritan Hevitina, indizioa.

"apairu bakoitzean, Stratomizina, lau arrautzxo.

-Zein duzu izen ta helbidea, postaz igor dezaiazudan erreze-ta hau.

-Pero de Arraultzegaitz

calle de los Textos Arcaicos

ERRENTERIA

-Ederki, zer duzu gehiago?

-Arnasa nekez hartzen dut... hatsalbotzen naiz.

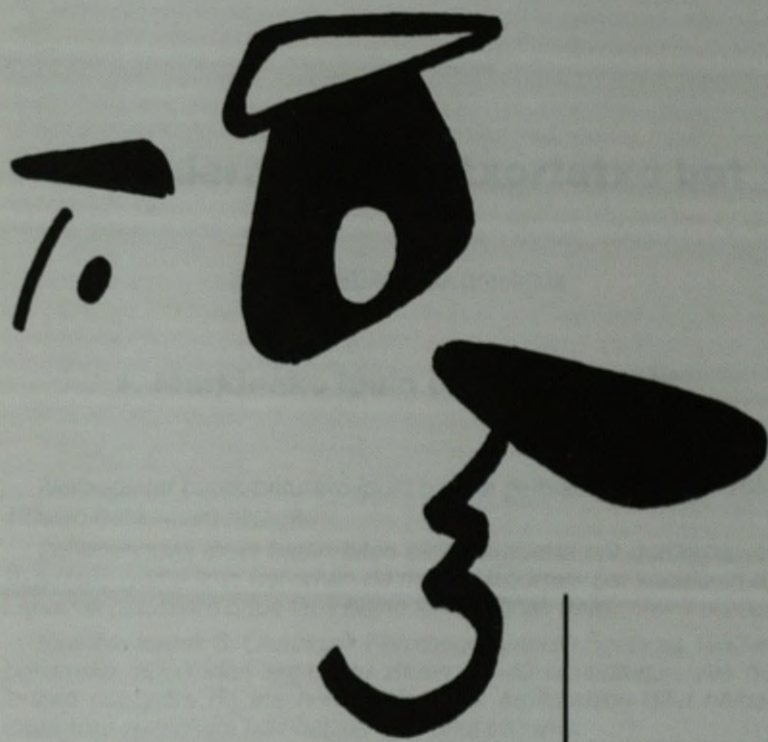
-Egin, egunero, hamar kilometro oinez eta sendagailu horiek har

"Kafefilina, bi pastilla goizean, eguerdi ta, baita arretsean ere,

"Bronkofilina, bi bonbilla-txo, ohera joan gabe.

Honekin bi minutuak igaro dira. Zure bankuko konduan zor didazuna, zuzenki, jasoko dut. Agur.

Teleargia hiltzen da. Ez dit sendagileak, zergatik berrogei kilo ditudan esatera utzi, ez eta ikusi. Oiñez ibiltzeko erremedioa ez zidan emango baldin osorik ikusi banindu ankamotza naiz eta.

AHOZKO
TRADIZIOA

Euskalerriko ipuin txortatxo bat

J. M^o ETXEBARRIAK prestatua

1. Markinako ipuin eta siniskera bi

Norbegiatar batek batutako ipuin bat eta gertakizun bat dira. 1951-1952an batu zituen seguraski.

Lehenengoak ipuin baten biten bidez siniskera bat gordetzen du. Bigarrena gertakizun bat omen da madari lapurreta bat kontatzen du. Lapurrak ostutzeko ortua laua baino azkarragoak dira.

Ipuintxo hauek S. Onaindiak Karmengo Amaren Egutegia 1953 ale bakarreko aldizkarian argitaratu zituen, 39-40 orrialdeetan. Ale hori lortzea oso zaila da eta horregatik berriz argitaratzen ditut hemen. Idazkeran zuzenketa txiki batzuk egin ditut bakarrik.

1.1. Lapramendiko atsoa

Markiñan Artibai^oko auzoan atso zar samarra bizi ei zan, berau sorgiña esaten ebenez, eta izena eban Lapramendiko atsoa. Artibaiko auzoan Txabiñen etxean senar-emazte bi bizi ziran. Emaztea gorulari ederren bat zan eta bein baño sarriago apalostean, gizona oera joanda gero be goruetan geratzen zan gogor. Gau guztietan suburuko laratzean agertzen jakon katu zuri aundi

bat eta, ¡xpx, xpx! esaten eutzanean, uleak arro-arro eginda eta puzka, eltzera egingo baleu lez jarten jakon, eta gañera berba egin eta goruetan itxi ez. Emazteak esaten deutso gizonari jasoten jakona, ta gizona urrengo gabeen goruetan geratu zan, emaztea oera bialduta gero. Ostera be non agertzen dan esandako katua laratzean bera, ta ekin deutse barriketan: "Bixerrak eta goruetan?" Gizonak dirautso:

"Katua ta barriketan?" Gizonak sueteko illintia artuta jo dau katu ori lepazurrean; suburuko lara-tzean gora tximistea lez iges egin eban. Biaramon goizean non entzuten dan Artibaiko auzunan Lapramendiko atsoa elexakoak eraginda gerria ausita txarto dagoala.

1.2. **Barrueta-Torreko ortulaua**

Urteak dira esaten noana jazo zala. Barrueta-Torreko jaunak ortulau azkar bat eukan. Ortu arazoaten aurrerea bazan, ortu ingurura madari-usañean etozan mutil gazteai ankajokoa eraiteko be etzan makala. Batsuetan, anka-jasotea baño txarragoa zan gazteen saria. Bestela esan beiskue Barrueta-ortuak madari sasoyen jokerea eukan Markiñar mutilek, madarien orde, baten baño sarriago lepoa ondo berotuta ekarri ebenak. Gauero gauero igarotzen zituen ortulauak orduen batsuk madaripeen baten ezkutauta; eta ara lapurretan etozenai narruko galantak emonda,

kentzen eutzen ostera etorteko gogo. Bein orraitio, Markiñako mutil bik lakats ederra sakatu eutzen ordulau orri. Gau baten kate zar aundi batzuk artuta eldu ziran biak Barrueta-ortuaren ormetara; ba-ekien ortulaua madaripean egongo zala oi eban legez; baño gaba illun-illuna, eskua begien aurrean ikusi eziñekoa zan-eta ixilik batak goiko orma ganera eta besteak bekoarenera urten eben. Bertatik eta itzaltsu asi ziran alkar berbetan:

Goikoak: "Satanas". Bekoak: "Zer biok Barrabas". Goikoak: "Or madaripean dagon gizonori eroaik inpernura tatarraz".

Emen astenda bekoa kateak zaparrada baten sirrin sarran sirrin-sarran. Ortulauak: Koiñel! Zer dok au? Deabruek neu eroatera jatozak. Bazan ankotsa madaripetik etxera. Orduan jatsi ziran mutil biak ortura, jan eben nai beste madari ta kolkoak ondo beteta Markiñara joan ziran adurra dariola ta barrez ortulauaren lepotik.

2. Altzoko ipuinak

Herria: *Altzo*

Lekukoak: *F.S.S. eta J.M.S.S.*

Lehenengoa Bedaion jaioa da baina gaztentandik Altzon bizia.

Bigarrena, Altzon jaio eta bertan bizi dena.

Adina grabatzerakoan: zaharrenak 71 urte eta besteak 40 urte.

Grabaketa fetxa: 1990-IX-9

Biltzailea eta traskribatzailea: J. M^o Etxebarria.

Traskribaketa era nasai xamar baten eginda dago.

2.1. Sorginak eramandako gizona

Oi da ba, botiketan bidali omen tzuen bat oso mendi itxi batetik, mendi itxi batetik, eta Alegia etorri da illuntzen. Illun bixten, baijoa etxea, da atzetik seika astan zaizkio. Da "nei seittu bear dionak korri in bearko'ik". Da urduan gelditu omen tzan parada baten, errotan, Alegiko errotan, da geo andikan berriz ematen omen dio korrika, berriz. Da ala beti goa abittu zanen bee burue akabo. Eskatu omen due, aident artu due sorginek, eaman, da andik urrungo goizen Uarteko txabola baten, karron azpin bee burue ezautu. An billatu omen tzuen, da ibilli omen tzien bille; arek ikuste'omen tzittun, ikuste'omen tzittun, ikuste omen tzittun

bille zebiltzenak, da ue ez omen tzun inork ikusten.

Nundik noa ba mendi oitan. (Nie esauna da gizon oi bai. Bera ere oain Seguran bizi'a)

2.2. Sorgina haur jaio berriari kalte egiten

Beno mandazain bat bizi omentzan beste erri batean lanean. Beno, ai omen tzan bere etxetik aparte. Eta kaoe, bera lanen ai zan tokie, bea lanen ai zala, bere famili, andrea aurdun omen zeukan. Aurdun zeukala ba, bai, etxe artako etxeko-andrea eta bere alaba, sorginak izan. Eta, aurretik bea enteatu baiño leno, aurretik, esan omen zion etxeko-andrek "ire andrek umea izan dik". Eta bera orduan

ba gelditu, oso moskeatu, edo zeatu, arritu. Eta zer egitte'otte zuen akordauta omen zeon. Gauero, ibiltzen ziala ateata, ta sorgin ote zien. Eta ordun, gau'aten pentsatu omen zun, ba, bere sukaldeko exeri-aulkian lo egin bear zula. Eta "zergatik?". Eta "ez, nik gaur, emen lo egin bear det". Ta ordun, ba gauero beti bezela, ba, ama-alaba oiek, ateatzeko prestatu die. Baiño ikusterik nola etzuan nai, ba zoztorratzakin lo ote zeon eo ez, zulatu; eta besteak aguantatu egin zulatutakoan. Eta lo itxura egin zuen. Eta orduan ba, suaren azpitik edo, ukendu bat atera, larrubixin jarri eta igurtzi, eta onela esan omen zuten: "ba emendikan, aren, ue bizi zen etxea oinbeste denbora jon, laiño gu'zin azpitik eta sasi guzin gainetik; eta oinbeste denboran bueltan etorri". Orduan, aiek igurtzi eta yeu! atea omen zien tximiniatik. Eta mandazai arek aiek egin zuten zea bea baiña demboa azkarragoan, demboa gutxiagoan, eta esanez, "laiño guzin gainetik eta sasi guzin azpitik". Eta karo, aiek baiño lenago iritxi zen aunta. Eta karo, aiek jon eta bere umea itto naiean, eo katuaren atzamarra bezela zeatu, eta ate zirrikitutik, ba umea arramazkatzten. Ta mandazai arek ordun, itai bat artu ta, jo ta da! moztu besoa. Eta kao, geo bueltan ba, aiek baiño lenago etorri zen, eta

berriz ba lengo asentun, ba lo itxure egiten jarri. Eta, aiek etorri zianen, ba, beak aiek arrittuta "joño!, uaindik emen tzeon lo au". Eta ezta, baiña bere seiñalea billatu zien; sasi guzien azpitik esan zulako, dena urratuta zegon. Ordun, ba, urrungo goizen ba gaizki, andre ori besoa moztuta. Ta gaizki somatu zunen ba, andre orrek onela esan omen tzion ba: "ik leno nii besoa moztu didak". Eta beno beak in zula. Eta bereala ill omen tzan sorgin zar ori.

2.3. Gerreroa, emazte zintzoa eta morroi gezurtia

Beno orren zea gerrero; beno ze gerrero baten, beno, gerrero bat, bere andrea utzi, beno gerrera joan zan, eta bere andrea etxean utzita. Eta beren morroiak zaintzeko utzi zittun, ezta? Orduan bere morroi batek andre orri kalte eginaz edo, bere ondo ez ikusiz, ba, nagusiarri mezu bat bialdu zion, ba bere andrea gaizki zebilela, beste batzuekin eta abar, ezta? Orduan nagusiak zeatu zun, ba gerran zebillen tokitik, ba ori iltzeko. Orduan eman zion iltzeko, eta bere bi begiak zeatzeko, ekartzeko. Eta klaro, bere andrea aurdun zegon, eta, basamortura eraman eta iltzeko zeatu zanean, ba nola bera gezurretan zanez, ba ezin zuan, ez zion agintzen barrenak iltzea. Eta pentsatu zuen txakur bat, eo an-

mali bat ill eta aren begiak eamatea. Baiño agindu bat emanez, ba bere andrea, edo andreari agindu bat emanez zeatzeko nola zeon ordena iltzeko. Eta orduan ba an bizi izandu zan, bere aurra izan eta, basauntz batekin azi zun bere aurra, basauntzaren esneakin, ezta? Eta ala zeola, urteak igaro ondoren, ba nagusioi gerra bukatu ta etxera itzuli zanen, ba bein iizera irten ziran. Eta kasualidadez, ba mendi ortara edo zea ortara joan zian ordun ba, an zeiltzala, ba basauntze, beno, eizen zeiltzela ba, basauntz oi ikusi eta tiratzea edo zea bazijola ba, entzun zuen "ez tiratzeko". Eta aren atzean zeon, ba, emakume bat, eta aur, ume bat. Eta bea arrituta ba, galdetu zion a ber zein zan. Eta bere gizonaren izena esanez, alakoan andrea zela eta, ordun ba alkar ez zuten ezagutzen, baiña ori esan zionean, ba, "joño!", arrittute. Eta "nik iltzeko esan nun". Ta "bai", baiña orduan bere morroia, iltzeko esandako oi, alboan zunez, ba esan tzion ze gertatu zan, eta gauze ba nola gezurre esan tzun, da oi, ezta? Orduan bere morroia, nagusiak eman tzion zigorra iltzeko, edo il zuan. Eta atzera itzuli zan nagusiarekin bere emaztea.

2.4. Bedaioko mandozaina eta lagun illa

Bai, beno, Bedaion mandazai bat lanean aittu urte askon, iru

urten edo lanen aittu, e? Eta klaro, beak izan bear tzun andrea maixtra, ezta? Eta mandokin lanen aitzen zela, ba, beti, baten da besten, ordun oso maldizientea. Eta, elizara bein ere juten etzana, eta ordun beine, goizeko lauetan, ba mandok goernatu in bear izaten zittuzten lanea joateko. Eta bein orrela mandok goernatzea joan tzanen, ba, topatu omen tzun, beno, bere lagunik aundina, izandakoa, ilda zegola, an, mandoaren aurren, ganbela aurrean, ta, arrittu ere, ta ikuttu ere omen tzun. Da seko ikeatu eta gero, "ze pasatze'zitaion". Ta "au ta au" gertatzen zitzaioa. Ta andikan aurrea ba nola elizea asi omentzan, eta komunioa artzen, eta len oso, ta bere bizimodu oso alde batetik bestea, oso aldatu. Au gue osaba baten etxen eon zen.

2.5. Marimuko

Beno, guk "Marimuko" emen esaten diou ba izar bat bezela, baiño argi bat aundiagoa, aurren enbor bat bezela, eta atzen sue bota, suten dena. Ba, jenealen, ba, mendi batetik bestera. Ba, batzutan Txindoki aldea joaten da, eta bestetan, Burumendi aldetik Txindokira. Ta bestetan Txindokitik Burumendi aldera, ezta? Eta ordun, ba emengo oiture, nik aittu det lendik, ba, beti, zein aldetaa joaten dan. Santa Krutzetan, udaako Santa Krutze-

tan, ba, beti udara guzin trumoiak alde artatik atakatzen du. Ba, Txindoki aldea juten bada, ba Nafarroa aldetik trumoia. Eta Burumendi aldetiken, ba, Bizkaia aldea edo Araba aldetiken trumoia, ola, ola. Eta, oi askotan aittu izan det.

Marimuko: argi bat, bai izats bat balitz bezala, sue dula, juten dena, su bat, gaben ilusitze'eu dena, askotan ba gaben ikuste'ana, ez da egunez ikusten.

2.6. Mateo Txistu

Bueno Mateo Txistu, askok jakingo dezue orren ixtorie.

Bueno, Mateo Txistu apaiz bat omen zan, eta Meza ematen ai zala, beak eizeako afizio aundie zunez, mez'erdiko momentuan, ba, bere txakurrek eliz atarian. Erbia altxa, ta somatu omen tzun. Ordun utzi meza, eta ba aren eizea erbi seika, eta arrezkeoz esate'dute or dabilela beti bi txakurrekin. Aizeotsa eta geroz, ba emen ez? Da ori askotan aittu'et. Altzon ere, beti, artzaiei ere bai, artzai bati ere bai, beste bati ere bai... Eta goizaldea ba, igual, bealdiko aize otsa ta arbolei beidatu ta ostoi moitzen ez. Eta aize otsak eta gero bi zakur zaunka bezela, "kin kaun, kin kaun", da, pasa ta pasa ta akabo". Ta andik aurrera, geio ezer ez. Ordun ba beti esaten dute, ba askok, topatu zaila, ba Mateo

Txistu. Ta batei baño geiagok gertatu zaiela oi aittu'et.

2.7. Lamitegia

Ba erreka ondon izate'die ba lamitegik. Lamitegi, ba soro arek izena dauke Lamitegi, eta Bedaion ere badao, bueno, Ugartetik gora, etxe bat Lamitegi esaten zaiona, Lamitegi izena duna.

Jeneralean erreka ondoan, eta lixoa jotzen aitzen zien, arropa jotzen aitze'zien, jeneralen sorgiñek zeatze'zien tokik...

Gauen bai, jeneralen beraiek, lamik, ba, Lamitegia. Orregatik deitzen da izena. Lamik ba sorgiñek, jendek lixoa, ba arropa garbitzeko, (guk lixoa esate'diogu, arropak garbitzea ezta?), oietan jenealen izaten zien ezta? Eta toki askotan, ba, erreka ondotan, ba Lamitegi. Areatik du izena ba Lamitegi, ezta?

Nik aittu det emakume itxure, ezta? Emakume normal baten itxure, e?, batzuk baita ere, aittu det anak eozein forman, katuan, paton formak izate'zittuela ere bai. Baiño baita ere aittu det, ba, lixoa jotzen eo ai omen zan gizon bat zijoala, zea biurritu ezinik maindire, ezta? Ba, bestea etxea, eta ba topatu zunen, esan ziola, "i eldu yok au ezin diat biurritu. Eta eldu yok ortik, alde artatik biurritzeko". Eta biurritzen asi, eta maindiren forma rau! Baiño ote, ote biurtu, otea biurtu eta atzapar guztik zulatu zizkiola.

3. Arantzako ipuin bat

Ipuintxo honek ere siniskera bat biltzen du. Arantzako amona batek kontatzen zuen. Eta amona horren iloba bati bildu nion 1979-1981 bitartean. Amona horrek 80 urte zituen orduan eta M. Jose Alzuriri bildu nion. Idazkeran bertako berezitasun batzuk ebakeran jaso ditut.

Arrozti zuloko garraxiak

Nare amatxik erratten denez au ezta kontua. Au Arantzan su-bertutako ixtoria da.

Bein batin bere aizpa bat jua-marra'men tzen bertze aizpa baten itxera, unek aurra izana bai zun, ta arei lanak egitten la-guntzera. Bere itxin (Merzedesen itxin) relojua geldittuta omen tza-
gon ta goizin goiz abittu'men tzen lau t'erditan meza entzute-ra. Au urrirun pastu zen ta len urriruko illaute guziyin iganditan goizko lau t'erditan meza ema-tten tzen gero izturik egizira jauaiteko.

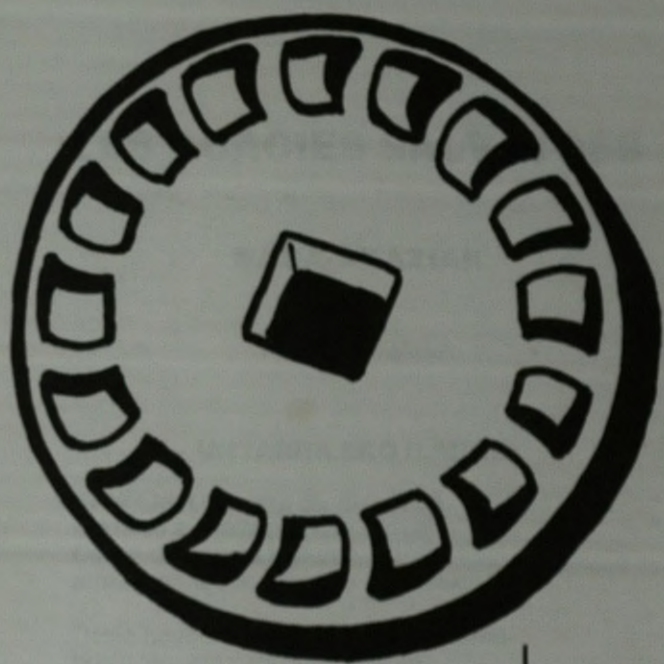
Mertzedesen baserria agitz urrutti zagon erritik ta izugarrizko bide luzia egin ta gero or aditzen

'men ttu sekulako garrexik beko erre'zokun.

Beko errekaoren ondun zulo bat baita eta zulo artan, errattun-tenez, sorgiñak biltzen ziren.

Gab'artan, nunbatt, sorgiñ ok akelarrea zuten ta argi ezkillak yo arte ezin ziren ixildu; biño argi ezkillak yo zunakin batin garraxiek ixil ziren ta orduntxe emakumi au estu ta larri, polliki polliki, pari artan pastu zen, ia ankakin lurrik ukittu gabe, noski!, sorgiñak su-matzeko bildurrik. Buruko illik tente, izut demonio egiña.

Urrengo egunin erratten tze-nez, andik urbillin dauden base-rritik ere yende aunitzek adittu zittuzten garraxiek.

ITZULPENAK

LES ACACIES SALVATGES

BASA-AKAZIAK

MANENT, MARIA

URTARRILEKO ILARGIA

KANPOAN oso argi da zilar-gaua
eta ni su zurkaitz aurrean bildua!
Beilari dute, ama bailuten, ilargia
arteak, parajeak, urmahel lokartuak.

Desio haundia aditzen dut bihotz nerea
bustitzen, eta nahi nuke ibiltzea
ernetua ilargi zuri azpian
basurak ihintzatu bidexka dizdiratsuetan.

Baina baratzen naiz nere su zurkaitz aurrean!

LOHIAREN LAUDORIOA

LAUDATUKO dut lohia, behin biziaren ontzi izana
eta gure baitan dirakien odolarena.
Antzematen dute ene lohi-begiek atsedena
datorren Biziaren argi hilezina.

Laudatuko dut lohia, geure haragia
oratu bait zuen itsaspen gabeko lohiaz.
eta buztin higikaitz eta xigortua baitan
sartu bait zen Jainkoaren hatsa hazia bailitzan.

AKAZI ILARGIBETEA

AKAZI ilargibetea
zilar-gauean dago aihumati.

Badoa Iraila
haize-ikara luzearekin.

Zohardi banatua da argitan
eta biltzen zait hatsa

entzunez hizkirimirian

haize, gau eta akazia.

Ene, bihotza, hain nukeena nigarti
eta zamatsu zait lohia bailitzan

heltzeko den gau aurretik
zuriz erabat jantzita!

Akazi beltza litzateke ala
ene bihotza ahuenaturik?

Badoa Iraila
haize-ikara luzearekin.

URRIA

ILARGIA mehetzen eta muztioak galgara
eta hodei artean zorroztu da labana.

Tantarazi ditu goizeko freskurak
urri berriaren egunak.

Larrosa xehetuan atsegintzat neukan
oroitzapen baten gozoa (zein?),

sotilki, itzultzen zenean musika
arintzen doan akaziatik.

Eta esan dit zuhur Malenkoniak,
nigan baita, leial eta dardartiak:

"So, munduari, halako armonia:
etzizko hodei, pinu eta mahastiak.

Inoiz ez zenuen mendia hain argi ikusi,
ezta horren berri itsas-kolorea:

baina manka duzu etxe-zaindari
Pozaren suatzi argala.

ZEURE HARROTASUNA*Il mar la terra e il ciel miro e sorrido**

LEOPARDI

HARROTASUNAK gandu bizia ezarri zizun eta bakartatea utzi zenidan. Oraindik nabari dut nigan orduaren zartada: izar-nigarra, tupiki kolorezko hosto hilen hegaldia eta laino hotza bihotz gainean. Uste izan nuen, ausaz, bakartatea zela ene bizimodu goibela zure oroitzapen jori-giarrean ondo errekitzen zena, ene jainkosa argia! Zure begirik gabe, ahots eta kopeta gaineko ile horirik gabe, larrosa zurbil antzeko musu ezean, ene bizia osoa hutsunea litzateke, oroitzapen zureak ozendua. Baina zure harrotasunak opari haundia zemaian: unibertso osoa nuen berriz altxor. Akazia berdea aska gardenaren gainean, hodeia ezti-kolorekoa, azur freskoa ura izpiritu higiezinak pare, izar estu eta itsas zabala eta pinuen soinu argia eta mahasti purpura antzeko hura... Dena zetorkidan atzera irail urreztatu eta hilzorikoan. Munduari bategite polita, gauzek: armonia amodio eta argizkoa; ene jainkosa harroa! Zure argiagatik utzi nuen unibertsoa itzuli dit zure harrotasun zakarrak osoa, eta betetzen dit bakartatea. Eta oraindik barrenean zure argi garbiena dakusat.

ARGI DARDARTI, MAHASTI USAIN

ARGI dardarti, mahasti usain, urretxindor
sukartuaren xirula, ahuendatu arren ahazkor.
Aratza arboladian lokartutako mirabea lez
muinoan da garien errenkada kizkurtzen.

Gau-txori xahu*, zeure arima ozen-
ahuenduaz izarra zartatzen duzuna:
larrosa hilak jarriz oin-oihal zurbil lez
pentsamenduaren argia, alderrai, galtzen duena.

Izar baten nigar ondoan da larrosa lurrin
herabe eta isila, zeru xahuaren* azpian.
Azurraren nigarrak usain hobea eman zizun
bai aratz zure arima giltzatuaren malenkonia!

Eta, bitartean, Udalehen ororen bular gaineko,
gau-txori xahu, zure nigarra hilezkor da izango,
ondoez, antzemanekin hilko da ene aihuma
lurrin xirrista ondoan, ai ene larrosa arina!

MEMENTUA

PINU-itsasoen hizketan barrena
paisaiaren laguntzaile da zure isiltasuna.
Berekasa hegaldatzen zaizun mototsak
du hondartzako kolorerik jentilena.

Orain bularrean daramazun jazminak
arrats urreztatuan pausatzen du lurrina
eta arnas hartan nabaria da
zure izpirituaren lurrin arina.

BASA-AKAZIAK

Basa-akaziak dira bide ondoan
segail, jazkia oso bakun eta loretua.
Aide fina dario maiatzari ilunabarrean
eta lorea, jaulkitzen da, geldi, usaina aienatua.

Hala, lagun eztiak, urruneko oroitzapen
baten argi zurbilean, segail eta arinak:
ilai-hegaldia osatzen du haize sumaezinak
eta errainu klaru orok lurrin piskat du uzten

ODA

But thy eternal summer shall not fade...

SHAKESPEARE

I

Akazia loretu uztai bat bada,
ondoan mahasti berdeska.

Nabari dugu haizeak harat-honat
loreon bizia dardarka.

Ikusi dugu lur harro gainean
zabaldua eguzkiaren begirada.

Laranja kolorezko hodei batek
tontorrean pausatu du hegaldia.

Goizargi lurrintsua, berdean gaindi
zeru honen haundia!

(Barnean da itzala etzanik
eta mortuaren larriak!)

Loretzen zaigun larrosa bezala
eskeintzen da oro, bularrean bertan

baina gordean du itxia perla
gaueko pozoï mikatzetan.

Akazia loretu eta tantai
mahasti zerrenda arredun

ez al duzue arima eri nabari
nere begietan dardar-leinuru?

Adunak. eta itzal ozenak
eta kizkur argizta gisako loreek

badute oraindik egunsenti lurrina
eta iada baita herioa bere atarian ere.

Dardar dira udaberriko argiak
eta dardar zerua uretan

ez ote da lorezko aro arina
amets harresi fidel hartan?

II

Antza, argiak eta loratzeak
eta harresi hezearen lurrinak

pausatu dira jiran ene bizitzan
musika eternalaren gisan

Zeren zure soaren zolan
zeru zimelezinak bezala

bait diraute oraindik argi urreztatuak
eta atzoko larrosa politak

Eta zure bisaia, bailitzan goiztiria,
asetzen ditu herioa eta egarria

Ez da hilko itzalpe ozena,
ezta hodei hura aide gardenean

ezta akazia loretu eta gorena
ezta eguzkitan urreztatu mahastia ere

Honen ahul izanagatik igotzen zaitu
eta inguratzen argi zuhurrak

Eta zure bolizko besoa gobernari da
eta zure ezpaina fruitu gorri da

eta zorion eternala isladatzen dute
zure adatsen zeta eta urreak.

GURDI GOIZTIARRENTZAKO ODA

Ohean ote naiz, trangorik gabe,
goiztiriak leihatilik karantzatzean,
ala mehula-kotsua ezpain artean ote
daramat gari-usaindu gurdi barruan,
Hiri ozenaren mailu gainean?

Trango jarraiko honek
ene gorputz osoa astintzen du —nioke—.
Eta ezkila-hotsak nau iratzartzen,
erritmo ausart, melodia argia,
nere ohea lorrean baileraman zaldi batek.

Laino zirzilak dira
zurriak, urre eriak.
Kuprezko zintzarriek gurpiletako ihintza
mukatu dute .
Behorrek ikusi ditu ilunbe betean
jausten izarrak leizera.

Eta mendiko bidean aditu du
pinuen ikutu lurrinezkoa.
Zeru osoa fina zen, argi-ontziak
harrapatu du bere burni-xaflan
izar hilezko baten taupada.

ERRAINUA

Tristura lurrindua, gaueko erresifol:
ene loari koroa dagio zure hasperenak.
Burkoaren usaina zen laranjondo loretuarena,
izar eta usain-gozoz bildua, ene! erresifol!

Baina, lokaiztu ezkerro, ikusi dut elurrezko zela
lorategia, eta, urreztatua, Errainua zetorren:
eta irrifarra bere aho arinean izozten zuen,
ur gautiarrak larrosa garratzean bezala.

ANTZA: ITSASOA TRISTE DA

Antza: itsasoa triste da. Nolako keinua
dagien baga bakoitzak, apurkeran!
Eta ikusten dut itsasoa triste, baina erdian
zu, perla baten eran.

Antza: itsasoa triste da. Nolako keinua
dagien hosto bakoitzak. Ausartzen da apenas.
Eta ikusten dut lurra triste, baina erdian
zu, larrosa baten eran.

EZKI LORETUEN LURRINA ESTRINEKOZ ADITUZ

Ezki loratuen lurrin, hain berri ta gozo
neri! Ez didazu ezertxo gogora erazten.
Itzalpe urre honetan ez da iragana iragazten:
zure loa dago soilik, zuhazti gozo.

Zuen hatsa aldekoa da, larrosa, glizina urdin.
nitaz horren betea, eta beroa isilgordez.
Zuk, atzo gabeko lurrin, babesten ninduzun ahaztez
zuhaitz bera eta gozoki xorgortuen artetik.

"APASSIONATA"

Igertzen zaizu irri leunaren atzean
zure arima gartsu,
apirilean, arratsalde haizetsu,
gliziniz hainandiko arrats-urrearen dirdira bailitzan.

BIDEAK

Baditu bidexkan mendiak
txarak eta txilarrak liliak
Malenkonia, lagun ezti:
ez dut bildu lore bakarrik.

Gonbidatzen ninduzun, zetazko itsaso,
dirdirant eta lurrinez hotzetxo:
eta orain nago arboladi erdian
argia tristen den honetan.

Agian urtuko dit malenkonia,
goiztirian, aide hozkirriak:
baina, argia etorri zenerako
ni bidean nintzen lo.

Beilan nituen haritz jakitunak;
musu bila nintzen: aldigaitz arina!
Amodioa nuen ezpain ondoan,
eta ez nion sekula musurik eman.

GOIZA

Itsasotik lez irten zara lotatik. Txit
hezea ahoa, ametsei farrirrika, gozo.
Eguzkia izarniatzen belarretan, baina zu so
ilargi-zilarrari, uretan lokartuari.

Esmeral-argiak lausotzen dizkio ia begiak
itsaso haren lurrinak ditu zure buztin leunduak
eta badaramazu perla zurbil haundia
ahuka nasaiak bezala uhindu kiskur azpian.

AINTZINAKO KANTUA

Arantzez inguratutako udaberi
gaueko haizetako gaztelu zuri
ur izoztu gaineko urrezko txori
ez dizuet agur esango inoiz.

Bilduko ditut larrosak, odoletan blai,
bidexka zabalduko dute goiztiriarekin;
pausatuko naiz ur izoztu gainetik
urrezko txoria eramanki.

URRIA

Arestian eguzki dirdira amini bat
lainoz bustitako zuhaitz atzean.
Ez. Aditzen dut udazken-hatsik joaten.
Ostoilaren kolorea zen.

Arestian amodio dirdira amini bat
urrezko errainuz betetako zure begietan.
Ez. Aditzen dut udazken-hatsik joaten
eta gainera zure begiradaren hotza dut nabaritzen.

FOLK-SONG

Zein gozotasun, gau honetan!
Zein ortziara zuria!
Ipurtargiak irten dira:
belarra argiago bihurtu da.

Bost laranjondoen usaina
dorre karratuaren parean
Argi amini baten dirdirantza
leiho gorenean.

Eta, ilea lotu bazizun ere
aintzigarraren ikarak
orain zure eztizko ezpainetan
erle urreztatua durundatzen da.

KANTU GOSETIA

Sagarrondo urre
nere ondoan irrilari:
ez nabil fruitu bila
itzal arin bila baizik.

Bakearen bihotzean
galdutako osin:
ez naiz ur freskoaren erioan
kantu leunarenean baizik.

Izar liluragarri
gauaren gaineko:
ez zaitut gidari nahi
astintzaile baizik.

HILDAKO LAGUN BATI

Distiratzen da txiribita hilobi artean
eta iristen da itsasoaren arnaska gau beltzean.
Antziz dira urretxindorrak, biok mintzo ginenean bezala
eta higitzen zaizu oraindik, zetazko kixkurretan belarra

ELKARRIZKETA

lhintzaz erlantz zen
lorea, helduz gero.
Gau urdina dut ikusiren.
Ez. Ene begiei so.

Itzalpeko suarenak
dira gar arinago.
Zain dut gaua.
Ez. Ene kopetari so.

Orduan nahi dut
amodio eta hasarrezko bizitza:
Ene, aho loretu!
Ez. Emaidazu musu. eta zoatza.

ARGITXINTATZEAN IRATZARRI NINDUEN ENARARI

Zer dakin, zetazko lagun gozo
urreztatzen hasten denean goiztiria
zer dakin etxitura laiotz
eta ene logabetasun gizakioiaz ?

Itzal urdinak hozitua, likena.
argitzenago bide da kabi inguruan:
baina hire kantuak urreratzen zidanan
Ametsa —txori uxabera—

Ez dazagun betazal artega,
ezta kopeta ia kiskaldua burkoan,
ezta ilunbez beltzitu ohandza,
hik, goiztiri eta haize artean.

MONTSENIN NESKATXA ERRUSIARRA

Jantzia lorezko, musua trunbil, basatia:
zure kanpo-lurrin haizekor eta estepakoak
osabetetzen ditu hegiok eta bidetxur hezea
eta bidaiatzen den hodeia.

Jantzi margaritazko eta itsas-izarduna:
lore artean usaitzen da zure trunbiltasuna.
Artzain krabelinak oharkabez dardar
zure hanka gorri ondoan.

Eta urtzen zinen leun, paisaiaren pakean,
amets eta hil-gogoak gristuak begiak;
edo ihes zenegin, barrez, bidetik,
erresifol triste eta urzapal basati.

URTZEN DEN ELURRA

Elur-gesala da geografia
 zuria: iriatxo, lehorrak;
 eta zoologia: han oreinak, itsaszakurrak,
 abelburuak eta aldaban ibisa.

Batasun linburi- begiraleak urturik,
 igualtsu ametsa, zinaurka bait zaio ari
 iluna iristatzen duen mundu
 sedimentatu, sakon eta biziagoari.

APIRILA

Agurtu dugu martxoa,
 baina elorriko lantzurdak oraindik zuritzen du.
 Zein usain da nirekin, zer abesten dut? Ez al duzu
 Kirkilen ahots ozena, glizinarene hatsa. [asmatzen?

Madari-lorea dama ezta da, arina
 hostoen gainean xut belardian legez.
 Eta ez da sekula higitzen, guardasol zuriaz. Eta altxa
 espazioa kausituko luke. [baleza oina

SALISBURYKO KATEDRALEKO DABIDA

Airezkoa, harri-gristasunean, haizetan,
 eskilaso ironikoen txiluen artean, makurtzen zara
 arpa atzean xortua, musika sukartura.
 Baina belar bat higitzen zaizu hari mehe gainetan.

Orain berde eta ttipia da arpa, zure gorputz
 mineralari zapa dardarazkoa daramaiona
 ekain egutera eta zorionsutik, zu, bitartean,
 entzuten, akaso erleren batek musukatuz.

Alzifrea baino gorago, bi aingeru seriosen artean
 ez dakustzazu maitaleak belardian, ezta xoxoa ere
 belar eta hildakoen artean xirulari. Eta, urrunean,
 zeure musika-ezpalen artean, farrirria dizut antzematen

MAHAS-BILTZAILEAK

Dantzaldi patxadatsura bezala datoz, udazkenak
zaintzen duen joku batera bezala;
badoakie. supean, hodei garaien gaztetasuna
ziurra, buztin usaina dakarrela.

Bazterrean atsedean hartzean ere behatz artean
dute iraila argi deneko mahasti-ihintza;
eta eztiki izaritzen dute, mahats-luku helduaren gisa
lur zuriaren gainean.

NESKATXA PORT-LLIGATen

Ez zenukete nere etxetxoko
atarian topatuko
auka eta area hozia ezeze.
Urruntzen naiz, itsaslapurren

soineko arinaz, ilargipean:
ikusi naute olibadiek.
Onix eta nakar eta larrosa beltzaran,
deitzen nau itsasoak soinu itunez.

EZ ZARA ETORRI

Ez zara etorri. Gauarbolak, palmondoak
eta ura igebedartua: dena da, harritzekoa,
aratza. Laino mehe bat erdi itzalka- piztukakoa.
Bada zerbait ahopeko zero eta hosto arin ondoan.

Garratzagoa da nere
ahopekoa. Goibeldura
dute urak, eleizak. Ez zatoz elur- errezelez
ez garrezko begiz. Birrinduko nuke uraren ispilua.

IRAIL ERDITSUAN

Hegia bezain luze, ibai gainetik,
goizero lokartzen da errekalaino zurixka.
Non dira lirioak? Noiz edo noiztik,
uxabera bihurtu da eguzkia.

Baina larre-txoriak zeruan gora dabilta kantari
eta handiagoa da belarren usaina.
Aihen-zuria ez da pespunte zuria,
zeta hila baizik.

Ehun begi horiz begira dugu igara-sagarra
uraren isla amatatzear dagoenerako.
Ezkiaren zilarrak dauka urre antzeko
estrineko dardara.

Ez dizkiozue arrats-apalari uzaileko
izurde nakaratuak antzemango. Grisa da eta beruntsu.
Azeria ehizean dabil amildegi paretsuan
zaunka,aide-gaiztoko.

Eta ezkur helduak, askatzen dira
ninikatik, bidean. Urrak
hotsa ateratzen du zakuetan. Sagarrak
eskilasoa erakartzen du eguterara.

Urritzek arrakada berdeetan fruitu berririk
baldin badakar, pinotxa
gorriska da eta loreak, amilur bazterrean,
mintzatzen dira belarriz-belarri.

ZETAZKO HARROTASUNEZ

Zeta, brontzeko harrotasunez, zero ubela,
mugikaitz harria bezala,
buztana bildua, india-oilarra, luze,
alzifrepean pausatu da, hain zuzen.

Marraskiz antzeko dira
azken adar, berde hozia, eta ahitutako bere lira.
Andregai ilun ni, daukat begira,
begi ezaxolotiaz, zori edo gau bailiran.

SAN FRANTZISKO HILTZERA ZIHOAN

Ilargia eta asto-larrosaz
jantzitako amurrainek,
ibaian gora, zelatzen dute
zure azken erromesa.

Urzapalak, hegoak
hodei eta elurrezkoak,
altz gainean erostan
dardarti eta arinenetan.

Eta entzun du nigar antzeko bat
ama edo arrebarena bezalako bat
mendi-iturrian edaten
ari zen aingeru batek.

GAUA

Gauaren hiria zabaltzen da, trankila,
 argi eta enparantza urdinekin. Isil eta kristal da.
 Esango zenukete zelatan dugula
 iraileko euri eta haizetan
 usain-gozotuago den
 haran honen gainean. Urrunera. orain, irrintziak doi-doi entzuten dira.
 Hontza ote ilunpean ala agian karrozan gordea dator
 Denbora, bere baso-kirkilezko bizarra duena?

Isiltasuna uren soñu egiten da. Zelatzen
 eta pentsatzen gaitu gau leunak.
 Ene Errege ezezagun, edertasunez eta beldurrez
 jauregi bat egin zeniguna!

MOJA BAT GOGOETETAN RHINAREN BAZTERREAN

Untzitik ikusten zaitugu, beltz-txuri,
 koskor itzalean. Liburua zabalik duzu.
 Mortu erdian legez irakurtzen eta gogartzen diharduzu.
 Ez zaude ortzadartzen den ibai arreari

untzi arinetan aidean
 dabilzan bandera, arropa eta guzti:
 badakustzazu Libanoko alzifreak eta Madianen ardi
 eta aitaurrenen ibilbidea.

Lasaia, hurbiltzen zaigu zure bakartasuna;
 baina, begiak itxita, ikusten zaitut, bazterretik urrundurik,
 goi-haizetan, argi zapuztu batean gaindi,
 galdutako txoria baizinan.

IBILTZEN ZEN, BURUZURI

Ibiltzen zen, buruzuri, zuhaitzekin mintzo
bailitzan. Lurrean, aihen-belarrak
osaten zituen helero meheak, edo ernetzen zen malma.
Hura, bere urritzetako adarrei egoten zitzaien so.

Ez dago, iada. Logale da eta ezin iratzarri,
olibondo eta mazelatik urrunean.
Helduko dira fruituak, izango etxea zabalik,
eta haizearen murmurioan, beti guztian.
entzungo dut tipi-tapal geldo hura are mortuan gaindi.

NESKATXA FRANTZIARRA NATIONAL GALLERYn

Bihurruneren batetako argitasun biziagoan
banatu edo batzen diren
bi untxi bezala edertasun
ibai batean —garoa bazterrean,
sabukak loretan eta haize usaintsu eta iheskorraz—
iragaiten gara, geldo, irudi argien artean. Begiratzen
zenien garai bateko mirabeei, zeten urdinari,
Italiako azkenetako lizarrei, eta aintzinako
aintzinako jainkosen gainean hodei gartsuei
eta zaldun urreztatuei.

Luzez zinen begira, xortua. Zure inguruan
mintzo zen jendea. Ez zenituen ikusten, patxadan,
mehea makala bezala, haizekirrian, goiztiar,
Frantziako bidexken ondoan.
Biziaren eta mendeen ahopekoan
galdua zenirudien; eta hain urrun
jainkosa biluzi edo aintzinako elizkoia bezala
adatsak banaturik.

POETA BATEN HERIOTZA

Ez duzu maite izan Parisko harako zumer lerdenik,
ez zure gela aurrean ostarate zarraturik:
itzuli zara —orein odoldu edo enjogitu gisara
ezti eta anbarrezko basora.

Itzali dizu zeure zerua
ekaitz amaitezin eta zailean
eta, begiak itxirik, ikusiko zenuen zure itsaso leiala,
goiaren izpligua.

RILKEren HILOBIA (Rarogne, Valois)

Hemen lekueneko kanposantuan
zautza, arkaitz ilun gainean,
huntz menditarrarekin, otsaileko
antzigarraz beldur ez denarekin. Baduzu gurutze trauskil askoa
artzain eta laborarien hezurtegiak,
eta andregai kutxa bezala estutzen du
zure etxitura harri arronduak. Elurrek, eguzkiak,
grisatu dute gurutzea, tabosa koloredun.
Baina badu harrotasun zerbait zure hobiak:
armarri llandua, Austria
zaharreko ipuin zerbait, zure hitzaren burgo
bakarti eta azkena buruntzatzeko.
Hemen datza isiltasun eta itzalari
burua makurtu ziena sarri:
eta Alpeetako haizeak elurra erraztearekin
belar hilen gainean, laborariek, mahastitik
iritsirik, ondoak lira itxuradunetatik,
ez dakite gurutzeak gordetzen duela zure begien urdin
eta beldurra, eta huntza dela negarrez ari,
pakeak ezagutu ez zuen zure bihotzarekin.

MARIA, NERE ALABARI, URTEBETE ZUENEAN, GUDA GARAIEAN

Izain-adarrak hurbilitzen zaizkigu hegaler
eta zein hots sakonek zirgitzen du leihoa, urrutian?
Tristeia da mendia hotzaren hozperan,
eta boroska ahularen usain hau da tristeia.

Zuztarra nola, nola baratzeko fruitua lainotan,
oso altzo argitsuan elikatzen zara, lotan,
eta badagokio heriotzaren isiltasun hura
biziaren isiltasun gozo hari, itxuran.

CARNERen AGURRA CATALUNYARI

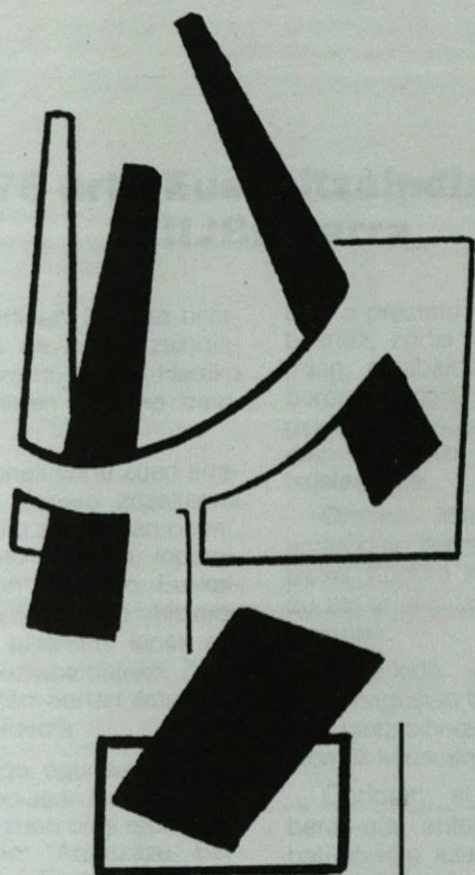
Palmondo zerratuei begiratzen zenien, liluratua,
eta hiria ez zenuen ezagutzen.
Zurea zenuen. Zure arpegian distirutzen ziren
apirileko eguzkia eta zoriontasuna.
Umeei mintzatu zintzaizkien, arratsa urdin-urdina,
eta nahiz gogoratu ez lagunen izena,
ondo zekien zure bihotzak amodioak inguratzen zintuela
antigualeko egunetan bezala.

ONDO DAKIT

Ondo dakit agur esan behar dizuedana,
hodei lila edo suzkoa; elur klemotidetarra.
Giza-aroa da laburra,
eta arratsapala nahastu ohi da goiztiriaren argitasunaz.

Baina espero dut noizbait ikustea
berritu eta freskoago Ludia:
artean izanen da, agian, gorrixka, muxika-ondoa
eta tinan lotan urrezko ezta.

Itzulpena : Tere Irastortzak

ADABAKIAK

75 urte Euskaltzaindiak. XIII. Biltzarra

Iragan urrilean, 3tik 7ra bitartean ospatu da Euskaltzaindiaren XIII. Biltzarra, Euskal Herriko Unibertsitatearen Leioako campusean.

Biltzar honek sortu zuen arrakasta, inork espero zezakeena askoz gainditu zuela esan behar. Leioako Areto Nagusia, leporaino bete zen egunero Euskaltzaindiak antolatutako hitzaldi, txosten eta azterketa lanak entzuteko eta eztabaidateko. Zoragarria benetan bertan ikusi izan dugun partaidetza.

Lehenengo egunean Euskaltzainburu den Jean Haritschelhar jaunak egin zuen ongi etorria honako hitzekin: "Arantzazu, Bergara, Leioa.... Euskara batuarekin lotuak diren herri eta hiri izenak dira. Lehen biak ezagutuak dira jadanik. Hirugarrena Euskaltzaindiak deitu euskaltzaleak, Euskal Herriko Unibertsitatean antolatua den XIII. Biltzar Nagusira. 75. urteurrenaren ospatzeko Euskaltzaindiak eskaintzen dio Euskal Herriari euskara baturako bide luzean urrats bat gehiagoren egiteko parada. Hor-

tarako prestatu ditu, batzordeen bitartez, zortzi lan handi biltzarrean eztabaidatzeko. Eskerrik beroenak merezi dituzte batzordekide guziek eta denbora berean bihurtzen dizkiet eskerrak txostengileei.

Orotara 350 jendek izena eman dute biltzarrean parte hartzeko. Kopuru horrek erakusten du zer arrakasta daukan Euskaltzaindiak.

Biltzarkide guztiei, EHUko areto nagusian bilduko diren guztiei, biotz-bihotzez doa ene ongi etorririk kartsuena.

Ondoren, egitarauaren arabera eta antolakuntza bikain bati atxikiaz azaldu ziren pertsonaiak eta lanak, aipagarriak izan zirela esan behar. Batzuk besteak baino sakonagoak izanik ere, orohar, oso maila handikoak izan ziren.

Lehen egunean eta lehenengo hizlaria Aita Luis Villasante. 74. frantziskotar gernikarra izan zen. Euskaltzainburu izana 1977-1988 urteen artean. Honen agintaldian egin da euskararen bata-

sunerako lanik handiena, Euskaltzaindia egituratu eta legeztatu, lan-taldeak eta batzordeak sortu eta erakundearen dirubideak ziurtatu dira. Doktore teologian, gai asko jorratu ditu bere lanetan (*Angeles Sorazu...*) Axular (*Geroren argitalpena, Axularren Hiztegia...eta euskara batua, (Hacia la Lengua Literaria Común, Estudios de Sintaxis Vasca....)*) batez ere.

Aita Luis Villasante Euskara batuaren filosofiaz eta premiaz mintzatu zitzaigun. Egungo beharrak aztertu zituen eta etorkizunari begira hartu beharreko neurriak. Frantziskotar honek Mitxelena Arantzazun irakurritako lana goraiatu zuen, hura izan baitzen batasunaren hasierako ardatz nagusia. Ez zituen gai korapilatsuak baztertu eta H letraren inguruan sortutako iskanbilak ere mintzagai izan zituen, baita Arantzazuko Biltzarraren agiria- ren gainean sortutako duda-mudak edota Bergarako Biltzarrean gero hartutako erabakiak ere.

Ondoren Pello Salaburu, 42, hizkuntzalari arizkondarra eta EHUko Euskararako erektore-ordea dena, mintzatu zitzaigun. "Biltzarraren ibilbideaz eta helburuaz: euskara batuaren egungo premiak" gaiaren inguruan azaldu zuen sakoneko kezka: "Batuaren gaineko diagnostikoa egingo du egunotan Euskaltzaindiak". Baina bere hitzetan "hemen auzian dagoena ez da bata-

sun, hizkuntza bera baizik esan zuen.

Bere iritzian, Euskaltzaindiak "salatu" eta "gaitzetsi" egin behar du "askotan erabiltzen den hizkera txarra, sarriegi, euskara batua izan barik, euskara batuarekin nahasten dena hala ere". "Batasuna euskara onaren gainean eraiki behar baita, sasi egiturak albora utziz", azpimarratu zien Salaburuk parean zituen hizkuntz-adituei.

Legitimazioa ere aipatu zuen Pello Salaburuk. Euskaltzaindiak hartutako erabakiak bazterrean geratzen badira, jai baitu. Baina legitimazioa nahi badu, ezin ditu "erabakiak alegereki eta egun batetik bestera hartu" gaineratu zuen jarraian.

Arratsaldea ere bete-betea izan zen. Ibon Sarasola, 48, hizkuntzalari eta idazle donostiarra, mintzatu zen honako gaiak jorratuz berak ohikoa duen maisutasunez:

Euskaltzaindiaren gomendio-erabakiak (I):

- Agiria euskal hitzei buruz;
- Letra larrien erabilera;
- Deklinabidea: bat/batzuk;
- Nor/nortzuk; zenbakiak eta ordinalak;
- Zenbait aukeraren zergatia: arabera, iritzi, baitu, aurrealde, usain, -zio, arazi; hau guztia, nor-nahi.

Ondoren zenbait txosten azal-

du zitzaizkigun gazte batzuen ahotik, ortografiaraz, deklinabideaz eta idazkeraz.

Bigarren eguna, hilak lau, lehenengoa bezain trinkoa eta aberatsa gertatu zen. Lehenengo hizlaria Mikel Zalbide, 43, ingeniari donostiarra, Elhuyar taldeko kide eta Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Saileko Euskara zerbitziburua, izan genuen, eta bere azalpena goi-mailakoa izan zela esan behar dugu. Hitz elkartuen inguruan azken sei urteko lanaren azalpen orokorra egin zuen. Hitz elkartuen inguruko irizpide nagusien azalpenarekin jarraitu zuen eta bukatzeko banan-banako puntuen zerrendatzea, berez, marra-ekin ala loturik idatz daitezkeen hitz elkartuen zenbait kasu azalduz. Horra gaiaren izena:

Euskaltzaindiaren gomendio-erabakiak (II).

Hitz elkartuak: irizpide nagusiak eta banan-banako arauak. Bere azalpenaren harian, maisutasunez agertu zizkigun hitz junturako hots aldaketak: hots legeak; lehen osagaiaren amaiera -a deanean: galdu ala ez; berrelkarke-ta: bereiz idazteko hitz elkartuak; marrarekin idazteko diren hitz elkartuak; loturik idazteko diren hitz elkartuak; marrarekin edo loturik idaz daitezkeen hitz elkartuak. Gai asko argi esanak.

Txosten labur batzuren ondoren (Aditzoina Joanes Leizarra-

gagan, Esther Zulaika, Bizkaieraren aberastasunetarik zeintzuk diren batuan sartu beharrekoak, Juan Luis Goikoetxeak), Patxi Goenaga, 46, azpeitiar filologaria izan genuen hurrengo hizlaria. Gramatikari buruzko batasunerako proposamenak euskara batuari buruz izan zen bere gaia: "Gaur egun, joskeran batez ere, zenbait forma dabilta euskara batuaren izenean elkarren lehian. Euskaltzaindiak oraingoz ezer esan ez duela. "Betiko" eta "betirako" adibidez. Horrelakoe-tan Gramatika batzordeak Euskaltzaindiaren adierazpena eskatuko du, zein den egokia erabaki eta jakinaraz dezala".

Hainbat puntu jorratu zituen il-do horretatik: diptongoz amaitzen diren izenen deklinabidea, partitiboa baiezko perpausetan, hiru kiloko vs. hiru kilotako, ongi etorri ala ongi etorria, orduak eta datak nola adierazi, etab. Azalpenaren izena:

Gramatikari buruzko proposamenak (I).

Batasunerako proposamenak.

Gramatika batzordearen zenbait proposamen euskara batuari buruz:

Diptongoz amaitzen diren izenen deklinabidea; hori eta, hori edo eta horrelakoen idazkeraz; orduak nola esan; ezker / ez-gero; zenbait aditzen erregimena (gonbidatu, iguriki, itxaron, itxoin, deitu); baldintzaren ondorioetako *egingo nuen bezalakoak; betiko*

eta *ekartzea merezi du*; partitiboa baiezko perpausetan; *egiteko asmoz, egin asmoz; zu (izan) ezik*; juntagailuei buruzko gomen-dioak; data nola adierazi; hiru kilo(ta)ko. Hitz gutxitan, gaiak guztiz interesgarriak eta hainbat et hainbat erabakiren zain daudenak.

Arratsaldean Patxi Altuna, 66, jesulagun azpeitiarra, Filosofian, Teologian eta Filologia klasikoan lizentziatua, Etxepareren metri-kaz tesia egina, mintzatu zitzaigun. Gramatikaren gaineko okerrak zuzentzea zen Patxi Altunaren gaia. Oker hauetako askoren jatorria agertu zuen lehendabizi: "Hizkuntzak berezkoa duen denboraren joan- etorrien aldaketez gain, azken urteotan beste aldaketa bat pairatzen ari da: jende ikasiak (irakasleak, idazleak, esatariak...), hobe beharrez, eta oker direlako ustez, betiko esapide jatorrei eragiten dizkieten aldaketak". *Goseak dago* edo *San Ferminetara joatea merezi du* bezalako esaldiak gaizki iruditzen zaizkienez, *joateak merezi du* etab. esaten hasten dira. Gomendio bat luzatu zien horrelakoei: "Egon ia segurua ikasi duzuen ondo dagoela, nahiz eta zuek ondo jakin ez hura zuzena zergatik den".

Honekin batera, gaur egun direnak, batu barik segitzen dute. Euskaltzaindia duela hiru bat urte hasi zen gai hau lantzen, Euskara Batuko batzordeak bere egitekoen artean sartu zuenean. Harezkero gaia aztertu, proposa-

menak egin, iritzi-emaleei bidali, erantzunak jaso, proposamenak borobildu eta Euskaltzaindiari aurkeztu dira.

Horra egitarauan azaltzen zena gaia:

Gramatikari buruzko proposamenak (II).
Okerrak zuzenduz.

Egun hedatzen ari diren badaezpadako zenbait esamolderi aurre egin beharra:

"Honezkero/dagoeneko; iraun, balio, kosta, luzatu, neurtu, pisatu; bost durotan garestitu; topikoa bihurtu; ez daukazu zertan negar egin beharrik; baita ere / ezta ere; ongi etorri!; bazkaria eta gero / bazkaldu eta gero; hitzaldia medio / hitzaldia dela medio; hobe esan / hobeto (hobeki esan); - tazko; elkar ondo moldatu; galdera itsusietaz; partitiboa eta aditz komunztadura; a bokalarekin amaitzen diren izenen mugagabeko kasuak; -z instrumentalaren zenbait erabilera oker; berri vs. beste bat / beste batzuk; konpletiboen inguruko gora-beherak; baldintzazkoak; konparazioak; guztiei gonbidatzen zaie; kanpo ministroak dimiti lezake". Hitz gutxitan, badagoela zer erabakia eta guk zer zuzendu eta ikasia.

Ondoren atseginez entzun genuen "Beñat Oihartzabal", 45, lapurtar hizkuntzalari eta idazlearen azalpena. Hitanoaz, honek dituen zailtasunak, erabakiak hartu beharrik, zenbaitetan era-

baki horien ondorioz, beste batzuk baztertu beharrak, hau ere, gailurreko lana. Aditz laguntzailea batu zela hogeita bat urte beranduago eta aditz trinko batua erabaki zela hamazazpi urte igaro direnean, Beñat Oihartzabalek aurkeztu zion biltzarrari Euskaltzaindiak hitanoari buruz onartutako proposamena. Aditz alokutiboen parte bat baizik ez da finkatu, hikako moldeari dagokiona. Zukakoak, Zuberoan erabiltzen direnak, batu barik segitzen dute.

Euskaltzaindia duela hiru bat urte hasi zen gai hau lantzen, Euskara Batuko batzordeak bere egitekoen artean sartu zuenean. Harrezkero gaia aztertu, proposamenak egin, iritzi-emaileei bidali, erantzunak jaso, proposamenak borobildu eta Euskaltzaindian aurkeztu dira.

Beñatek ez du uste proposamena berandu datorrenik. "Euskara bizirik eta sendo dagoen tokietan hitanoa erabiltzen da. Egia da ingurumen hori ez duten haurrek ez dutela hitanoa ikasten, baina orain proposatzen den batasunak indar berria eman liezaieke hitanoaren irakaskuntzari eta erabilerari". Bere azalpenaren izena:

Hitanoaz:

"Erregularitasuna, bai/ez; tradizioa / oraingo hedadura; -i bai ala ez (niagok / nagok); nagok / negok eta zagok / zegok; zabilak

/ zabilek; ditiat/dizkiat; / niake / nikek.

37

Ondoren zenbait txosten laburren irakurketa: Hitanoa non eta nork erabiltzen duen, Xabier Alberdiren ahotik; *Neurtu* aditzaren erregimenaz, Iñaki Azkunek; *Neurtu* aditzaren erregimenaz, Julio Garcia eta Martxel Ensunza, J. Ramon Etxebarria eta Kepa Altonagak eta Hitanoa ahozko hizkuntzan Euskal Herriko Hitz Atlasaren arabera Gotzon Aurrekoetxeak.

Asteazkenenean, lehenengo orduan mintzatu zen Miren Azkarate, 39, hizkuntzalari donostiarra. Hiztegegintza izan zen goizeko gai nagusia. Miren Azkaratek LEF batzordeak erator-atzizkiak azterten bi urtetan eginiko lanaren berri eman zuen: "Lan horren ondoren, atzizki bakoitzaren tradizioko erabilera zein izan den eta azken urteotan zertan desbideratu garen jakin ahal izango dugu" baieztatu zigun. Irakurri zuen txostenak, hortaz, erabilera okerrak bildu eta zuzentzeko bideak eskaintzea izan zuen helburu. Lau multzotan sailkatu zituen hitz eratorriak osatzerakoan egindako okerrak eta azaldu egin zituen banan-banan. Horra gaiaren izena:

Hiztegegintza (I)

Eratorpenaz

Zenbait atzizkiren tradizioko erabilera eta azken urteotako desbiderazioak:

Atzizkien lema eta aldaerei da-

gozkien arazoak: ari-kari; ar-tar; go-goa; /-garri-karri; gailu-kailu; -gia-gü; -sko-xko; -ska-xka.

Oinarriaren kategoriatik datozen auziak: izena + -ari; izena + -tegi; aditzoina + -tegi; izena + -gailu.

Ez dagokion adiera edo balioa ematetik datozen akatsak: -go; -garri; -kor; -kin; -kari.

Erdal mailegu eratorrietatik datozen atzizkiak: -ari (ala -ario ?); -ari (ala -tzaile).

Txosten labor pare bat entzun ondoren Elixabete Perez eta Maria L. Telletxearen ahotik (Mitxelena zine kritiketako hitz elkartuak eta eratorriak) Ibon Sarasolaren hitzaldia. Ibon Sarasola Hiztegi Batuko batzordea egiten ari den lanaren aurkezpena egiten hasi zen. 1968an bi mila hitzeko zerrenda gomendatu zuen Euskaltzaindiak. Sarasolaren ustez, ordua izan daiteke Euskaltzaindiak beste pauso bat eman dezan bide horretatik. "Adibidez, euskarazko zortzi mila hitz maizkoenak batuko bagenitu, euskal testu ez espezializatuek %ko 95etik gorako batasuna agertuko lukete. Hortaz, zortzi mila hitz horientzat era bakar bat edo, proposatzea batasunerantzko bidean urrats garrantzitsuenetako bat izango litzateke" esan zuen. Hiztegi Batuko batzordeak erabili dituen zenbait irizpide zehatu eta gero, berriro gogorarazi zien biltzarkideei gaur egun batasunaren etsairik handiena euskaldunok elkarreganik bereizten gai-

tuen muga politikoa dela. Horra gaiaren titulua:

Hiztegi gintza (II).

Aztergai sistematikoak eta irizpideak:

Hiztegi Batuko Batzordeak orain arte egindako lanaren zerrendak eta jasotako oharren berri eman. Batzordeak, batasunerako formak proposatzerakoan, baliatu duen irizpide sorta.

Arratsaldez euskal metrikaz mintzatu zitzaizkigun Aita Altuna, Juan Mª Lekuona eta Pello Esnal. Gai guztiz garrantzitsua izanik ere, adostasun falta handi samarra nabaritu zen gai honen inguruan. Ez hainbeste, agian, estrofen sailkapenean. Diferentziak puntua ulertzeko alorrean handitzen dira gehienbat. Hiru hizlarien lanak guztiz interesgarriak izan daitezke ondoren egin nahi den metrikari buruzko "esku-liburu" bat argitaratzerako. Asko egin baldin bada, beste hainbeste dagoela egiteko ikusten da.

Horra gaiaren izena:

Euskal metrikaz:

Euskal estrofaz.
Juan Mª Lekuona.

Bertso lerroa
Patxi Altuna.

Puntua bertsolaritzan.
Pello Esnal.

Segidan Andoni Sagarna, 47, idazle donostiarra eta Elhuyar eta Uzeiko partaidea mintzatu

zitzeaun hiztegi teknikoer. 1982an Mitxelenak UZEIri egin-dako kritikari erantzun zion esanez, "Euskal Herriari orga idien aurrean jarri behar dela askotan, gizartearen gertatzen diren aldaketek behartuta". Euskaltzaindiari galdera bat (1984an formulaturiko *Jakintzagai eta bizigune berezituetarako terminologia teknikoa* ea zertan den) eta esakera bat (bere egitura eta lan egiteko moduak desegokiak izanik, goitik behera alda ditzala, alegia) luza-tu zizkion.

Ondoren Andres Urrutia, 39, notario bilbotarra eta Deustuko Zuzenbide Fakultateko irakaslea, hiztegi juridikoaz mintzatu zen. XVIII. eta XIX. mendeetan terminologia juridikoa sortzeko egin ziren ahaleginak aztertu zituen, baita hamabost urteetan eremu horretan emandako aurrerakada ere. Hiztegi juridikoak kontuan izango du Euskaltzaindiak egin-dako bidea.

Segidan irakurri ziren zenbait txosten laburrez, "Hiztegi Batua-ren datu-base lexikografikoa" Jose Antonio Adurizen ahotik, eta "Noiz g(e,i) eta noiz j(e,i) latineko mailegu berrietan" Jose Antonio Mujika jaunak trebeki azalduaz bukatu zen eguna.

Osteguna, hilak 6, goizean Xabier Mendiguren, 49, itzultzaile ezkiotarra, Martuteneko Itzultzaile Eskolako sortzaileetarikoa mintzatu zen, Exonomastika ba-

tzordearen proposamenak, historia eta irizpide nagusiak mintzatu hartuaz. Arlo honen konplexutasuna azpimarratu zuen. "Ezin dugu jarrera erradikalik izan, eta jarrera erradikal moduan esango nuke kanpo onomastika transliterazio hutsez egin nahi izatea dela, esate baterako, izenak jatorrizko hizkuntzan idatzita dauden bezala transkribatu nahi izatea, alegia". Etorkizunerako bidea iraganeko tradizioarekin lotura eginez egin behar dela adierazi zuen, "beti ere beste kultura eta herriekiko zubiak eginez, jakina". Orain artean Euskal Herriari eman diren tradizio biak, Iparraldekoa eta Hegoaldekoa, azaldu zituen. "Bitasun hori gainditu eta batasuna sortu behar dugu hor ere. Urte batzuk beharko dira horretarako, baina azpibatzeak oso garbi du bide horretatik jo behar dugula".

Tartean bi txosten labur irakurri ziren, bata Alfonso Irigoien jaunak: "Kultura-hitzak euskaraz eta nomina exonomastica scribendi forma in lingua vasconum", eta ondoren Iñaki Irazabalbeitia "Transliterazio taulez".

Goizeko azken azalpena Iñaki Irazabalbeitia, 37, donostiarrak eta Kimika Zientzietan doktore eta Elhuyar Kultur Elkarteko lehendakariak egin zuen. Munduko estatu eta hiriburuen izenak eta munduko akzidente geografiko nagu-

siak izan zituen hizpide. Lau ideia nagusi plazaratu zituen: -Saio berezia egin beharko litzateke euskal exonimo zaharrak (Naiara /Najera edo Ozkabarte/Santo Domingo de la Calzada, kasu) berreskuratzen. -Arauak emateko orduan erraztasunak bilatu behar dira, ahalik eta salbuespen gutxien emanez. -Exonimoak idazteko orduan sistema bikoitza eratu beharko da. Bat eguneroko erabilera arruntean erabiltzeko (Txekhov) eta bestea argitalpen berezietan eta maila akademikoetan (Cekhov). -Tradiziorik gabeko hitzetan kanpoko formak errespetatu beharko dira, behar diren kasuetan premiazkoak diren egokitzapenak egin ez.

Batzordeak onartutako izenen taulak aurkeztu zituen ondoren.

Arratsaldean, lehenengo hitzaldia Xabier Kintanari egokitu zitzaion honako titulupean: "Ponte izenak eta Espania-Frantzietako eskualde-probintzien eta Europako toponimia historikoa".

Ondoren "Euskara batua eta komunikabideak" izenpean mahai-inguru interesgarri eta bizi bat eman zen, honakoak parte hartuaz: Mikel Atxaga, Antton Aranburu, Patxi Petrirena, Igone Etxeberria, Emile Larre eta Joxe Aranzabal.

Azkenik zenbait txosten irakurri zituzten. Amaia bonetak: "Hiri-barrenen Euskaldunak poemako

izen bereziak; Patxi Salaberri: "Nafarroako toponimia nagusia Arazoak; Alan King-ek: "Aditz modalen erabilpena dela eta eta, azkenik Mixel Kalzakortak: Izen arrunt bizigabeen toki-dendborazko deklinabide kasuak Hegoaldeko parte batean.

Ostirala, azken eguna, ez harelere interes gutxiena sortu zuena. Lehenengo orduan, Jose Ignacio Hualde, 36, filologoaren lan magistral bat irakurri zигun Iñaki Gamindek, honako titulupean: "Ahoskera (I). Azentua eta euskara batua. Goi mailako lana, nahiz entzule ginenon artean oraindik arloan geratzen zaigun bide luzearen inpresioa geratu zen.

Ondoren Patxi Altuna mintzo zitzaigun "Hitz pareak" delakoez, non, Aita Villasantek aspaldiko batean esan zuena aurrera eramanez, hau da azentuaren birtatez bereizten diren hitz homonimoak jorratu zituen. Kasuan gertatzen diren hitz zerrenda bat eman zigun gehiago lituzkeenari berari eskuratzeko gonbitea zabalduaz.

Goiz amaieran Lurdes Oñederraren azalpen bikaina entzun genuen, honako titulupean: "Ahoskera (II). Ahoskera batuzantze?"

Arratsaldean amaiera. Lehenengo, Euskaltzaindiak bere bilkura egin ondoren, mahai inguru bat honako gaia jorratuaz: "Euskara batua eta literatura krea-

zioa". Partu hartu zuten: Andu Lertxundi, Andolin Eguzkiza eta Juan Garziak.

Ondorengo ekitaldiarekin amaiera eman zitzaion Euskaltzaindiaren XIII. Biltzar honi. Itxaropenez betetato biltzarraren in-

presio guztia egin zigun. Lan asko falta baldin bada egiteko, dudarik ez asko eta asko garatu dela, lan bikainak, eta gure us-tez, zoragarriena, belaunaldi berri eta ondo prestatuen aportazio paregabea eta esperantzatsua.

G.E.

Manex Erdozaintzi-Etxart-i omenaldia

Irailaren 25ean Manex Erdozaintzi-Etxart frantziskotar euskal idazlearen heriotza dela eta 10. urtemugan, bera omentzeko lehen ekitaldi publikoa antolatu zen Donapaleun.

1934. urtean Naparroa Beherako Ibarla herrian jaio zen omendua, nahiz bere bizi gehiena Toulousen eman zuen, frantziskotar ordenean sartu ondoren. Ikasketa asko egina, bereziki bere espezialitean, psiko-soziologian alegia. Bestalde, ifarraldean frantziskotar ordenean beste ardura garrantzitsuak izan zituen.

"Manex Gogoan" taldea izan zen omenaldi honen bultzatzaile nagusia. Hori dela eta bere bizi guztiko zertzeladak aipagarri gertatu ziren. Manex, buru belarri aritu zen bere herriaren Euskara

inguruko beharretan. Horien artean, "Seaska" inguruan psiko-soziologia maila izan zuen ardurabertako irakasleen formakuntza bultzatuaz. Bestalde Baxenafarroako gau-eskoletan aritua, batikbat AEKren sorreran. Etxarriko lanbide eskolan irakasle, "Bertsolarien Lagunak" elkarteko partaidea, "Herriarekin" Iparraldeko apaizen elkartekoa eta baita ere "Euskaldun gazteria" gazteen elkartearen apaiza ere izan zen. "Manexek, batasuna helburu bezala beti argi izan du eta betidanik izan zituen harremanak hegoaldeko talde anitzekin".

Baina Manex Erdozaintzi-Etxart ezagunagoa da gure artean berak euskaraz egindako lanengatik, batikbat poesia arloan. Aipatuena bere lehen poesia liburua da, *Hinki hanka*, "Jakin" Arantzazuko elkartearen laguntzarekin

argitaratua. Ondoren publikatu zituen beste bi obra: *Gauaren atzekaldean* eta *Bizitza pil-pila*.

Ongi merezitako omenaldia, beraz, ziurrenik segida ere izango duena.

G.E.

ARGIA aldizkariaren 75. urteurrena

Aurten ospatu du "Argia" aldizkariak sortu zeneko bere 75. urteurrena. Urriaren erdialdean eskaini zuen 1.500. ale berezia.

Argia, gaur egun, zenbait pertsona, gazteen eskuetan indartu eta garatu den aldizkari sendo bat bilakatu da. Horren adibide dira ARGIA-k bai teknolo-

gia berria eta bere egoitza berria Lasarte-Orian estrainatu izana. ANTZA inprimategiarekin eta APIKA informatika etxearekin elkarlanean eman dute urrats berri hau, ARGIA-ren hobekuntzan ere nabarituko dena. Gure zorionik beroena eta, nola ez, urte askotarako.

EUSKADI sariak

Gasteizko Gobernuak eta Diputazioek antolatzen duten Euskadi Sari honek lau sari ditu berez, baina urteko bi sari bakarrik konbokatzen dira: iaz nobela eta antzerkia eta aurten saiogintzari eta poesiari egokitu zaie.

Euskaraz zein gaztelaniaz emandako sarien artean, Jon So-
dupe azkoitiarra, saiakeran eta Amaia Iturbide bilbotarra, poesian izan dira aurtengo Euskadi

Literatur sarien irabazleak. Gaztelaniaz, berriz, Eduardo Gil Bera nafarra, saiakeran, eta José Antonio Rodríguez Medeiros orensarra poesian.

Mikel Etxeberria Kultura sailburuordeak adierazi zuenez, partehartzea handitzen ari da urtetik urtera, eta, horrela, aurtengoan, 24 idazlan aurkeztu ziren euskaraz eta 49 gaztelaniaz, horietatik 43 poesian eta beste 6ak saiakeran.

Euskarazko lanen epaimahaia Mikel Azurmendik, Patxi Goenagak, Juan Otaegik, Ibon Sarasola eta Felipe Juaristik osatu zen. Felipe Juaristik ezan zigunez: "Saiakera alorrean kalitate handiko lanak jaso ditugu, baita arlo honetan bete- betean sartzen ez diren baina oso interesgarriak diren beste idazlan batzuk ere, hauen artean, esate baterako, atsotitzei buruzko bat, argitaratzea merezi dutenak".

Jon Sodupe, Zumaiako Ikastolako irakaslea da eta lehendik ere "Mikel Zarate" saria 1983. urtean eta "Irun saria" 1990.ean eskuratua da. Oraingoan aurkeztu zuen saioa "Ilustrazioaren bidetik argi berri bila Frankfurten", saiakerak zientzia, etika eta politikaren etika bezalako gaiak ukitzen ditu, Habermas filosofo eta soziologo alemanak ezarritako ildoari jarraituaz, eta, Felipe Juaristik esan zigunez "erderaz argitaratzeko ere batere lotsarik ez duen lana da, beste hizkuntzetan egiten diren azterketen adinako maila badu eta".

Poesiari buruz, oster, ez zen epamahiaren sentzaioa hain ona izan "olerkien erdiak behintzat txarrak eta horietako batzuk oso

txarrak iruditu baitzaizkigu". Irabazleak, ordea, hizkuntza "gozo eta argia" erabili du bere "Gelak eta zelaiak" idazterakoan, baita "metafora aberatsak ere, egileak naturarekin lotura estua duela adierazten dutenak.

Amaia Iturbide Mendinueta, irabazlea, Bilbon jaioa da eta Arbizun hazia. Gaur egun Getxon bizi da. Euskal Filologia ikasketak burutu zituen Deustuko Unibertsitatean. Artikulu asko idatzi eta argitaratu ditu, han hemenka, aldizkari eta egunkari desberdinetan kultura gaiak jorratuz, batez ere, literatura eta artea. Bidebategi, esan dezagun EGAN aldizkariako kolaboratzaileen artean dugula. Bi ikerlan eginak ditu, biak argitaragabeak: *Jean Etchepareren idazkera* eta *Euskal kontakizun tradizionalaren sustraiez*. Argitaratuak, bestalde, hiru poema liburu: *Eskaileraren bi aldeetan* (Erein, 1986), *Itzalbidea* (Erein, 1992). Azken honek kritika saria jaso zuen eta *Gelak eta zelaiak*, 1994.eko Xabier Lizardi saria.

Zorionak, beraz, bai Jon Sodupei eta bai Amaia Iturbideri.

G.E.

Antonio Mª Labaien

Antonio Mª Labaien, 1988.eko urtarrilaren 2an jaio zen, Tolosan. Bertan Eskolapioen ikastetxean egin zituen lehen ikaskizunak eta, ondoren, Zaragozako Komertzio Eskola Nagusian amaitu zituen. Familiak Tolosan zuen industriari sartu zen lanean. 1931.ean Tolosako EAJ-ren zinegotzi aukeratu zuten eta handik bi urte barru alkate, 1933. urtean. 1936. gerratean ifarraldera ihes egitera behartu zuten. Lapurdiko Saran egin zituen zortzi urte eta, ondoren, giroa baretu zenean, ostera Tolosara itzuli zen. Hemen eman ditu bere urteak harik eta iragan urriaren 12an hil zen arte. G.B.

Labaienen lana, lan anitza eta ugaria izan da. Oso polifazetikoa izan den autore horietakoa dugu. Horren arabera "Argia" aldizkari-ko "Egutegia" atalean idatzi zuen urte askotan; aipagarri gertatzen da "Aralar" izeneko lana. "Pyrenaica" aldizkari-ko kolaboratzaile, izengoiti ugari erabiliaz. 1930-1936 urte bitartean "Yakintza" aldizkarian, euskaraz zein gaztelaniaz idazlan asko egin zuen. Saran erbesteratua egonik, "Gernika" aldizkarian agertzen dira be-

re lanak. Baita ere ikus daitezke bere idatziak honakoetan: "Euskal Esnalea", "Euskal Erriaren alde", "Euzko Gogoa", "Gure herria", "Egan", "Karmel", "Muni-be", "Boletín de la RSBAP", "Oler-ti", "Zeruko Argia", "Agur", "Goiz-Argi".

Bere lan ugarien artean bereiz daitezke honako hauek: *Eli-zanburu*, Donostia, 1955, Escelicer etxeak argitaratua; *Compendio del poema "Euskaldunak" de Orixé*, Zarautz, 1950, Itxaropenak argitaratua. Baina, Labaien euskal antzerki munduan dugu, batez ere, aipatua eta ezagutua.

Oso gaztea zelarik euskal antzerki munduari lotu zitzaion eta Piarres Lartzabalekin batera, mende honetako euskal antzerki-gintzaren zutoin sendoena izan zela baieztatzen du Patrik Urkizuk: "Labaien hegoaldean eta Lartzabal iparraldean XX. mendeko zutabe nagusienak izan dira". Aipagarri dira bere gerraurreko eta ondorengo lanak, batipat gerra aurrekoak.

22 urte zituela, 1920. urtean, Donostiako udaletxeak bere "Txinperta buruzagi" teatro lana saritu zuen. Harrez gero, ia eten-

gabe antzerki-lanak sortu eta argitaratu ditu, bidenabar sari asko irabaziaz. 1930. urtean, Santo Tomas egunez bere "Euskal Eguna" lana saritua izan zen. 1932. urtean, zenbaitek "Aitzolen Bealaunaldi" deitutako garaian, "Antzerti" aldizkaria sortu zuen eta honekin jarraitu zuen 1936. urtean guduak uztera behartu arte. 54 zenbaki agertu ziren. Aita Onaindiak esan digunez "zein baino zein teatro-lan bikainagoak". Ondorioz, antzerki giroa goi-mailara igo zen. Eugenio Arozenak baieztatu digunez, aldizkari guztiz garrantzitsua da garaiko teatroa ezagutzeko.

Ugaria, oso ugaria da bere teatro lana, bai originaletan, bai itzulitakoetan. Horra A. Onaindiak ematen digun zerrenda: "Txinparta buruzagi", Donostia, 1921, "Ostegun gizona", Tolosa, 1930, "Euskal-Eguna", 1931, Maya, Tolosa, 1932, "Mateo Txistu", Tolosa, 1932, "Iparragirre", Tolosa, 1933, "Berezi" Tolosa, 1934, Henriette Charasson-en "Separation" frantzesez idatzitako antzerkiaren itzulpena, "Irri-itzaldia", Tolosa, 1934, Antzinako "Joyeux Sermon de Mariage" batetik itzulia, "Gizon bizarpeituti eta Emazte bizartutsi...", Tolosa, 1935, "Iruñ seme", Tolosa, 1936, "Muga", Baiona, 1954, "Lurrikara", Guatemala, 1955, "Jostuna", Baiona, 1956, "Petrikillo", Donostia, 1956, "Jokua ez da errenta",

Zarautz, 1960, "Galtzaundi", Donostia, 1961, "Malentxo alargun", Tolosa, 1962, "Bai esalea, Ez esalea", Zornotza, 1963, A. Brecht'en "Der Ja sager and der Nein sager", euskaraz, "Gizona ta Kidea", Donostia, 1963, F. Dürrenmatt-en "Der Doppel-bean-ger", euskaraz, "Neskatilla ez-kongai", Donostia, 1964, lonesko-ren "La jeune fille a marier", "Su ta gar", "Les assureurs", euskaraz, "Domenjon de Andia", Zarautz, 1965, "Gipuzkoako Erregia", 1965 "Su emailleak", 1966, Max Frisch-en "Die Brandstrifter", euskaraz, Pestaburu, 1967, Perretxiko jatea, 1967, "Lapikoa", Zornotza, 1969, "California.... Kuku", Zarautz, 1969, "Agar'en seme Ismael", Zarautz, 1937, "Messer", Rousseau-ren "Le devinder village", euskaraz, "Bastian eta Bastiane", "Mamuak", H. Ibsen-en "Gengagere", euskaraz.

Hauetaz gain eta hau gutxi ez izanik, antzerkiari buruzko kritika lan ugari burutu du Labaienek: "Antzerti"n, "Yakintza"n, "Egan"en, "Euskera"n. Oso gogoan izateko lana da honako hau: "Teatro vasco", 2 ale, Auñamendik 1965. urtean argitara emanak.

Azken urteotan, bere antzerti lanak alde batera utziak zituen. Aita Onaindiak, berarekin edukitako solasaldi bat laburtuaz, A.M. Labaien-en erantzuna ematen digu: "Azken urteotan giro galgarrria sortu bait da gure artean.

Euskaltzale gazteek artutako joera ez zan egokiena euskal kulturarentzat. Beste ekintza bideak, bortxa, indarkeria ta iraultza bere gogokoago zituzten eta atzera arazi dute euskal teatroaren aurrerapena. Azpi-jan eta bekaizkeria ere ez dabilta aien alegiñetatik urruti. Au guztia dala-ta, beste kultura zeregiñetan leia-tzea atsegiñago zait, eta bide ontatik jarraitzen dut".

Gerraondoan ere "bere lana estimatzekoa da itzultzaile bezala" Patrik Urkizuren hitzetan. Baina ez horretan bakarrik, zeren "50eko hamarkadan lehenbizikoa izan zen euskal antzezlanei buruz informazioa emateko orduan".

Baina Labaien ez zen gazteek hartutako bidearen oso aldekoa atera. 60ko hamarkadan, *Jarrai* antzeztaldea sortu zen ga-

raian, Arestiren eta beste zenbaiten eraginez antzerkiari beste ta-jujera bat eman zitzaion "eta momentu hartatik atzera samar geratzen hasi zen. Hala ere, beti egon zen puntaren puntan", Xabier Mendigurenen hitzetan. Patrik Urkizuk esango digu: "Egia ez zela gazteek egiten zutenaren oso aldekoa". Ondoren Labaien beraren hitzok aipatzen dizkigu: "Teatroa berri behar omen, ondo dago asmoa. Baina "Katua zinkezko teilatuaren gainean" eta antzeko berrikeri ezerezak egitekotan hobe da klasikoan gelditu".

Amaitzeko, esan dezagun zenbait antzerkilariren hitzak honeratuz, A.M. Labaien jaunak, alde edo moldez, euskal antzerkilarianari buruz egindako lan erraldoiak merezi duela bere bizitzan egin ez zaion moduko omenaldi berezi bat.

G.E.

EGAN-en kondairarako apunteak (I)

1. Historia-izpiak

1948. urtean, "Real Sociedad Bascongada de Amigos del Pais" Boletinaren eranskin moduan sortu zen *EGAN* aldizkaria. Lehen aleak 32 orri besterik ez zituen, haietako 12 euskaraz. Garai haietarako izugarriko aurrera-

kuntza zen eranskina, oso zaila baitzen euskaraz argitaratutako zerbait topatzea. Beraz hasiera batean elebiduna izan zen. 1954. urtean euskara hutsean idatzirik aldizkari literario bihurtu zen. Urte horretan "Julio Urkixo Euskal Filologji Mintegia" sortu zen, honek

bere gain hartuz *EGAN*-en ondarea.

Ekonomi aldetik murriztasun larriak jasan zituen eta bere burua finantziatu ezinean aurkitu zen. 1954 ezkerostik *EGAN* birmoldatu, eta itxura berria hartuta, aldizkariaren orriak euskal kulturari ireki zitzaizkion.

Aurten, bere sorreraren 46. urtea betetzen dela, esan dezakegu literatur gaiei loturik, eta euskara hutsean, idatzitako aldizkari zaharrena *EGAN* dugula.

1954. urtean 3 pertsonen esku utzi zen zuzendaritza: A. Arrue, A. Irigarai eta L. Mitxelenarenean alegia. Mitxelena zinema kritika egiten hasi zen, Arruek, berriz, gastronomiari heldu zion.

Aldizkariaren asmoa, sorreratik, urtean sei ale ateratzea izan zen. Baina ale bakarra argitaratu ziren urteak ere egon ziren (1984 adibidez). Aldizkari batek maiztasun bat beharrezkoa dauka, horregatik urtean gutxienez hiru ale ateratzea erabaki zen, Diputazioaren dirulaguntzaz.

EGAN-ek urte guzti hauetan literatur gaiak tratatu ditu, gehienbat. Literatura pluralista bat agertzen zaigu *EGAN*-en orrietan, klasikoetatik abanguardisteraino. Juan San Martinek behin esan zuenez, politikak ez du bertan sarrerarik izan, euskara herri guztiarena baita.

EGAN-en historian Euskal geo-

grafia osoko idazle gehienak parte hartu dute Euskal Herri bateratu baten itxura emanez, honela: poliki-poliki aldizkaria, bai neurritz eta bai edukinez, hazten joan dela.

EGAN sortu zen garaian, euskara hiltzorian zegoen; honen sorreraren ondoren euskal idazleei bere hizkuntzan idazteko aukera bat zabaldu zitzaien.

EGAN-en etapa desberdinak bizi izan dira. Lehena Mitxelena, Arrue eta Irigarai zuzendariena. Azken biak hiltzean, Mitxelenak J. San Martinen laguntza izan zuen. San Martinen garai honetan *EGAN*-ek ibilbide berri bat hartu zuen narratiban, eta euskal idazle berriei bere lekutxoia egiten utzi zitzaien. L. Mitxelena desagertzean, eta San Martin ararteko izendatu ondoren, 3. epeari eman zitzaion hasiera. Epe honetan Iñaki Zumalde zen zuzendari (1990-ean), baina handik oso gutxira amaitutzat eman behar izan zuten. 1992an laugarren epeari hasiera eman zitzaion, oraingoan Luis Mari Mujika zuzendari lanetan eta Gillermo Etxeberria idazkari egonik. 4. gn. epe honetan berrikuntza nabarienak egin dira, batez ere, itxurari dagokionez, eta azterketa literarioa eta kritika sailak indartu dira.

Ongi bereiztekotan, hiru epe garrantzitsu daude, Jean Haritschelhar Euskaltzainburuak *EGAN*-en azken etaparen aurkezpe-

nean argitu zuen moduan. 1948tik 1954ra lehen, garai honetan ia dena gaztelaniaz zen, non Gabriel Celaya eta de la Cuadra Salcedo gisako autoreek parte hartu zuten. Bestea 1954tik aurrera, honezkeroztik dena euskara hutsean. Eta hirugarrena 1992an hasitakoa.

EGAN-i esker atzerriko hainbat lan euskaraz irakurtzeko aukera izan dugu, askotan gazteleraz baino lehenago. Bere helburua kultur hedapena eta euskararen zabaltzea eta indartzea (hiltorian zegoen garai haietan, batipat) izan zen.

Euskara poliki-poliki indartzen ari den garai honetan, dena euskaraz idazten den aldizkari zaharrenaren historia eta edukiaren errepaso bat egin nahi izan dugu.

2. Egitura

EGAN-ek egitura jakin bat izan du urte askotan, eta honoko atal-letan banatua izan da:

a) Lehen orrietan pertsonen oroitzapenak eta horien agurrak, saiakerak eta zenbait estudio-mota literaturarekin zerikusia dutenak.

b) Bigarren saila: Olerkiak. Sail honetan euskal poetarik ospetsuenen lanak argitaratu dira, baita beste hizkuntzetatik itzuliak ere.

c) Hirugarrena: *Kontu-kontari* deiturikoa. Sail honetan ipuin,

kondaira edo narrazio laburrak argitaratzen dira. Honetaz gain, itzulpen ugari ere lekua utzi zaio.

d) Laugarrena: *Adabakiak*. Ohar, zuzenketa, azalpen edo kritika laburrak egiteko txokoa. Hasieran sail honi *Nahas-Mahas* zeritzon, eta bertan zinema gaiak ere lantzen ziren (batez ere Mitxelenak).

e) Bosgarrena: *Liburuak*. Berreziki euskaraz, eta noiz-noiz erdaraz, argitaratzen ziren liburuen edukina, eta haiei buruzko eritziak. Honetaz gain, sortu eta laster desagerturiko beste aldizkarien berri.

f) Seigarrena: *Antzerkia*. Zenbaki bakoitzean antzerki obra bat argitaratzen zen. Euskarara itzuli diren munduko antzerkigilerik onenen lanak argitaratu dira. Gabriel Arestiren obra guztiak, eta Pierres Lartzabalen lan ugari sail honetan. Besteen artean:

GABRIEL ARESTIREN: Mugalde herrian eginiko tobera (4-6, 1961, 262-289), Etxe aberatseko etxe galdua (4-5, 1962, 324-348), ...Eta gure heriotzako orduan (1-6, 1964, 267-285), Justizia txistulari (1-6, 1967, 177-189).

P. LARTZABALEN: Okillomendi alkate (3-4, 1952, 25-35), Sarako lorea (3-4, 1984, 167-195), Mugari tiro (5-6, 1984, 167-221), Berrettertx (1-2, 1985, 145-205), Suedako neskatxa (5-6, 1985, 179-225), lhauteriak (1-2, 1987, 129-170).

Baita galtzear zegoen zenbait obra, XIX. mendekoak zein XX. ekoak, berreskuratu du EGAN-ek; hala nola, Xabier Lizardik idatzi zuen antzerki bakar hura: Ezkondu ezin zitekeen mutila (1-4, 1953, 29-55).

Honetaz gain, ahazturik zeuden eskuizkribuetatik zenbait antzerki eta pastoral berreskuratu da. Nahiz eta eskuizkribuetatik transkribatzea eta inprimategi frogak zuzentzea izugarritzko lana izan, EGAN-en arduradunak urte askotan horrekin aritu dira.

3. Edukiak

Urte guzti hauetan EGAN-ek era guztietako arloak landu ditu, hauek aldizkariaren mamia eta muina izanik.

a) Edukien sailak:

1. LITERATUR AZTERKETA:

Ahozko literatura, lirika zaharra, pastoralak, antzerkia, bertolaritza, lirika modernoa, kritiken azterketak, autoreak, kanpoko lirika eta kanpoko narratiba eta antzerkia.

2. SORKUNTZA:

Testu zaharrak, garaiko testuak, poesia, ipuin eta kontakizunak, narratiba, antzerkia (historikoa eta modernoa) eta bertolaritza.

3. SORKUNTZA GAZTELANIAZ:

Poesia, narratiba eta antzerkia.

4. ITZULPENAK:

Poesia (gaztelania, frantsesa, ingelesa, alemaniera, italiara, galiziera, katalaneratik...).

Narratiba, biografiak eta abar (gaztelania, frantsesa, ingelesa, italiara, alemanieratik...).

Antzerkia (gaztelania, frantsesa, alemanieratik...).

5. HIZKUNTZA:

Historikoa eta azterketak (dialektologia, euskara batua, fonetika, lexikoa, morfologia, onomastika, ortografia, sintaxia, soziologia eta toponimia).

6. ADABAKIAK:

Berriketan, Emakumeak, Galderantzunak, Gastronomía, Munduz- mundukoa, Nahas-mahas. Baita orotarikoak, nekrologiak, pintura, musika, artea eta sariketak.

7. BIBLIOGRAFIAK:

Liburu-sailak, kritika eta erreseinak, eta zinema.

b) Arlo nagusienak:

1. LITERATUR AZTERKETA:

Sail honen barnean gehien landutako arloa *Autoreak* deiturikoa litzateke, zeinean Juan San Martin izaki ugarien idatzi duena. Gelditzen diren beste arlo guztietan lana ez da oso oparoa izan; esate baterako, lirika zaharrean 1948tik 1992ra 6 artikulua idatzi ziren, soilik.

2. SORKUNTZA:

Gehien jorratutako arloa *Poe-*

sia, *Ipuin* eta *Kontakizunak* ditugu. Poesia arloa gehien landu duen autorea Aresti dugu. Ipuin eta *Kontakizunak*, aldiz, Alzola Garediagak "Bitaño" izenordea erabiliz. Autore honek 14 zenbaitan utzi zuen bere obren testigutza.

Antzerki historikoari dagokionez, urte guzti hauetan obra bakarra agertzen da, Jean Etxeberriren "Arroltze Ghoina" (1, 1952, 17-23).

3. ITZULPENAK:

Sail honetan *Poesia*, *Narrati-ba*, *Biografia* eta *Antzerkia* itzuli da. Bai gazteleraz, frantsesez, ingelesez, alemanieraz, italieraz, galizieraz, katalaneraz eta abarrez eginiko obrak itzuliak izan dira. Gehienak gaztelaniatik. Gutxien landutako arloa antzerkia dugu, batez ere alemanieratik, zeinetik obra bakarra itzuli baita. D. Landart eta Lafittek "Amaren amak" (1-2, 1984, 143-173).

5. HIZKUNTZA:

Gutxien landu den arloa dugu hau. Honen barnean *Historiaren* arloa da oparoena; aipatzekoak Irigarai eta Krutwigen lanak. Arlo honetan, Euskaltzaindiaren eta Mitxelenaren obreren historia aipa dezakegu. Mota guztietako azterketak egin dira: fonetika, soziologia, sintaxia, ortografia eta abar. Arlo hauek, aldiz, ez dira oso oparoak izan.

6. ADABAKIAK:

Nahas-mahas gehien landu den arloa da, eta hemen ugarieridatzi dutenak Irigarai eta San Martin. *Emakumeak* deiturikoa gutxien landu zen, bakarrik 1959 urterarte.

Gastronomia arloan aipatzekoa, *Jan-edanei* buruz, Arruek egin zuen lan oparoa. San Martinek *pintura*, *musika* eta *arte*a saila ere landu zuen.

7. BIBLIOGRAFIA:

Sail honetan gutxien landu dena *Liburu sailak* izenekoa. *Kritika* eta *Erreseinetan*, aldiz, lan ugari aurki dezakegu. San Martin da sail honetan gehien idatzi duena. Aresti, Irigarai, Axular, "Txillardegia", Camilo Jose Cela moduko autoreen lanen kritikak ere egin dira sail honetan.

Zinema sailean Mitxelena da gehien idatzi duena, baina aipatzekoa da Ansolaren lana.

c) Autoreen ikuspegia:

Ondoren, ugarieridatzi duten eta aipagarrien diren autoreen ibilbidea EGAN-en, eta haien bizitza eta obrei buruzko zenbait xehetasun.

Badaiteke, artikulua edo adabakiren bat falta izatea, batzutan izenpetu gabe idazten zutelako; zalantzaren aurrean nahiago izan dugu ez sartzea. Zenbait obretan ez da lokalizaziorik agertzen; horrek esan nahi du

lokalizaturikoa hurrengoek berdin dutela. Agerturiko autoreen ordena kronologikoa da.

1) MANUEL LEKUONA ETXAGUREN:

1894. urtean Oiartzunen jaioa. Gasteizen eliz ikasketak egin zituen.

1951. urtetik euskaltzain oso dugu, eta zenbait urtetan bertako lehendakari.

Bere kolaborazioak, bai euskaraz eta bai gazteleraz, *Anuario de Eusko Folklore*, *RIEV*, *Euskeria*, *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*, *Zeruko Argia*, *Euzko Gogoia*, *Jaunaren Deya*, *EGAN* eta abarretan agertu dira.

M. Lekuona liturgia euskarara itzuli zuen komisioreen partaide izan zen. Bere obren artean lan historiko eta artistiko ugari dugu. Gaztelerako obren artean: *Métrica Vasca* (1918), *Poesía Popular Vasca* (1918), *Literatura oral euskérica* (1935), *Del Oyarzun Antiguo* (1959).

Euskarazkoen artean berriz: *Gasteizko elizbarrutiko Kristauikasbidea* (1918), *Jesus aurraren bizitza* (1948), *Gerozikatik Gurutziagara* (1952), *Zigor* (1963), *Bi antzerki eta bi hitzaldi* (1965), *Gerrateko nere hamabi kantak*.

I - LITERATUR AZTERKETA:

Ahozko literatura: Gai honi buruz dagoen guztia 1954. urtean egindako hiru artikuluetan

eta 1956ean argitaraturiko baka-rean.

"Belenen", "Bizia maite-irria", "Tanz- lied" (2-4, 1954, 5-10), "Gabon kantak" (5-6, 1956, 9-44).

Lirika zaharra: Arlo honetan Manuel Lekuonaren lana oso urria da, 1970. urtean idatzirik artikulua bakarra baitago. "Mon-dragoe sutan" (1-3, 1970, 27-48).

Autoreak: Orixe, Ayalde eta Basarriri buruzko hainbat aipamen artikulua hauetan:

"Orixen Euskaltzaindian sar-tzea Leitzañ" (1-2, 1958, 3-10), "Antonio Valverde Ayalderi buruz bi hitzaldi: Ayalde euskaltzale" (1-6, 1973, 12-23), "Basarriren figura euskal kulturari" (1-2, 1985, 7-16).

Bertsolaritza: *EGAN*-en bertso-laritzaren gaiari tratamendu urria eman zaio. Lekuonak Xenpelar, Basarri eta Uztapideri buruzko lanak egin zituen 1969-1986 urte tartean. "Xenpelarren urtea" (4-6, 1969, 25-32).

II - ITZULPENAK:

Narratiba, biografia eta abar:

a) Ingelesetik: Mark Twain eta Bruce Marshallen obra batzuen itzulpena.

"Bizirik dago ala hil zen? Mark Twain" (1-2, 1957, 23-31), "Aita Smith eta andereño komunista. Bruce Marshall" (1-2, 1958, 35-40).

b) Frantsesetik: Daniel Rop-

sen testu bat idatzi zuen. "Franziako idazle katoliku batek galde bat egin du: Al zan egiazki asto ta idirik Belengo estalpean? Daniel Rops" (5-6, 1956, 66-70).

III - SORKUNTZA:

Poesia: 1948-1956 tartean sei bat poesia inguru. "Jesus haurren bizitza" (1, 1948, 11-19), "Jesus haurren bizitza" (2, 1948, 11-17), "Gabon kantak" (5-6, 1956, 9-44), "Itun, Aurraitz, Aurtxoa txoratzen" (5-6, 1956, 71-72).

IV - ADABAKIAK:

Nahas-mahas. Orotarikoak: Sail honetan gai ugari jorratu zuen; haien artean galeserari buruzko artikulu bat. Printze Luis Lucian Bonaparteren omenez Euskaltzaindiak eginiko Batzarren xehetasunak ere ematen ditu. "Urkijo jaunaren liburutegia" (1, 1956, 4-11), "Katolikoen krisis osasungarri bat. Bruce Marshall" (3-4, 1957, 134-137), "Hizkuntzak Galesen" (5-6, 1957, 267-271), "Baionako Bazarra. Printze Luis L. Bonaparteri zorrak ordaintzen" (5-6, 1957, 333-335), "Bergara, herri bildu (1268-1968)" (4-6/1-6, 1970/71, 19-31), "Usurbil 'Herri-bilduaren' sei-reungarren urtea" (1-6, 1972, 15-31), "Aita Plazido Mujikaren omenez" (1-6, 1974, 12-26).

Pintura, musika eta artea: Gehien landu duen gaia erromani-koa Gipuzkoan, horri buruzko hi-

ru lan idatziz 1957, 1958 eta 1960 urteetan.

"Jesusen jaiotza edertian" (5-6, 1956, 56-59), "Edertiak Gipuzkoan", "Greko bi eta Divino Morales bat" (3-4, 1956, 6-10), "Romanikoa Gipuzkoan" (3-4, 1957, 156-161), "Romanikoa Gipuzkoan" (3-6, 1958, 142-144), "Romanikoa Gipuzkoan" (3-6, 1960, 177-181), "Beobide" (1-3, 1969, 14-19).

Nekrologiak: Aita Jose Antonio Donostia eta Eduardo Moko-roa jaunak hil zirenean, haien oroimenez eginiko artikuluak topa ditzakegu sail honetan. "Aita Jose Antonio Donostia" (5-6, 1956, 119-122).

V - BIBLIOGRAFIA:

Kritika eta erreseinak: Gehien landu zuen saila dugu hau. 1956-63 tartean 53 erreseina eta kritika idatzi zituen, haien artean autore ugariaren obrak: P. Arradoi, A. Sorrain, Aita Olabide, Xabier Lizardi, E. Bustintza, Orixe, Domingo Agirre, Villasante, Arrese Beitia, Lardizabal, Txillar-degi, Etxaide, Irigarai...

"P. Arradoi: Kattalinen gogoe-tak", "KIA: Saileko Juan Bautista Deunaren bizitza laburra", "Nora?", "El Bidasoa", "A. Sorrain: Lili txuria odoletan" (1, 1956, 57-60), "Aita Olabideren Itun zaharra" (2, 1956, 5-9), "E. Bustintza: Kirikiño", "Abarrak" (2, 1956, 86-87), "I. M. Manzidor: Gure pa-

troi haundia", "A. Eugenio Agirretxe: Arantzazuko erromes", "P.P.C.: Irea al dek diru hori", "Anaitasuna: supl. de Anaitasuna de Guipúzcoa nº 32" (3-4, 1956, 107-110), "Anaitasuna: supl. de Anaitasuna de Guipúzcoa nº 34", "Zeruko Argia 33zn.", "Kristiñau katezismoa" (5-6, 1956, 147-154), "M.B. Aldapeta: Kristoren Antz-Bidea", "Villasanteren: Euskal gramatika labur eta idazleen pusketa autatuak", "Bondalaitz-Etxanizen: Itun zaharreko kondaira", "Beloc'eko Editions Ezkila 1950-1957", "Karmel: Euskal egutegia", "Garmendiaren: Euskeraren iraupena eta euskal literaturaren aurrerapena", "P.P.C.-ren: Mutil bat gutxiago dantzan" (1-2, 1957, 114-115/118-122), "Egiaren: Oraingo Aste Santua", "Zugastiren: Argi- Bide txikia", "P.P.C.-n: Aita Santua ikusi nahi?" (3-4, 1957, 227-228/ 237-240-241), "Irigariren: Euskalerriko ipuinak", "Onaindia A., Pi'ren: Goi-zale" (5-6, 1957, 363-364), "Baserria diru-bidean", "Goazen Lourdesera", "P.Arradoi: Kattalinen gogoetak", "Meza deuna herriarentzat", "Bat, sei, hamar...edo, zenbat seme?" (1-2, 1958, 104-109), "Historia de Oñate" (1-2, 1960, 107-110), "Onbidea", "Santa Teresa de Jesús" (4-6, 1963, 234).

2) ANJEL IRIGARAI IRIGARAI:

Beran (Nafarroa) jaio zen 1899 urtean. Medikuntza ikaske-

tak, eta 1926tik aurrera mediku gisa lan egiten. Pablo Fermin Irigarai "Larreko" idazlearen semea.

Gure Herria, Revista Internacional de Estudios Vascos, Yakintza, Príncipe de Viana eta *EGAN* bezalako aldizkarietan kolaboratzaile, euskaraz eta gaztelaniaz idatziz.

1951. urtean *EGAN* aldizkariaren zuzendaritzaren partaide, Mitxelena eta Arruerekin batera. Aldizkari honetan "Euskal Literaturaren historia laburra" eta "Literatur euskararen inguruan" (1959) idatzi zituen. 1957an Zarautzen bere "Euskalerriko ipuinak" argitaratu ziren. "Kijote Mantxako" liburuaren atal bat euskaratu zuen 1928an.

Eusko Ikaskuntzako Batzorde Iraunkorreko kide izan zen 1977an.

Nafarroako euskara jasaten ari zen atzerakadaz eta euskararen batasunaz arduratuta, ikerketa sakonak egin zituen. Raimundo Olabide atzerrian egon zen garaian ordezkoko euskaltzain izendatu zuten (1941-42), baina Olabide hil zenean euskaltzain oso (1942-83). Askotan "Apat-Etxebarne" goitizena erabiltzen du.

I - LITERATUR AZTERKETA:

Ahozko literatura: Bi obra ditugu soilik. "Luzaideko otoitz tipiak" (J.M. Satrustegi eta A. Iri-

garai elkarlanean) (1-6, 1964, 19-35), "Akelarren ipuina. Enciclopedia ilustrada" (1-6, 1980/81, 169-170).

Lirika zaharra: 1977an idazten du atal honetan azaltzen den obra bakarra. "Orreaga" (1-6, 1977, 61-73).

Autoreak sailean, besteen artean, Axular aztertu zuen; bere biografian eta "Gero" obran sartuko da, aipatu gabe gelditu diren hutsuneak aztertuz. Axularrek zergaitik ez zuen nahi sorginkeriar buruz idatzi garai hartan, hain hedatua egonik, aztertu du Irigaraiek.

"Piarres de Axular" (1-4, 1953, 1-13) "Euskal literaturaren bilduma laburra" (1, 1956, 10-17), "Euskal literaturaren bilduma laburra. Leizarraga" (2, 1956, 12-13), "Euskal literaturaren bilduma laburra. Aita Estebe Materre" (3-4, 1957, 153-155), "Euskal literaturaren bilduma laburra. VII P. de Axular" (1-4, 1959, 25-30), "Mogel eta literatur euskara" (5-6, 1959, 130-138), "Mirande olerkariaren idatz lanak" (1-6, 1972, 90-93).

II - SORKUNTZA:

Testu-zaharrak: Sail honetan bere jaioterriko hizkuntzari buruz idatzi zuena aipatzeko. "XVII. mendeko hiru eskutitz" (1-2, 1955, 10-12), "Euskal literaturaren bilduma laburra. Joanes Etxeberri" (1-2, 1958, 27-30), "Baztan-Bidasotarren dantzak XVIII. men-

dean" (1-3, 1970, 49-51), "1812 urteko euskal gutun bat" (1-6, 1976, 19-22).

Garaiko testuak: Obra bakarra idatzi zuen arlo honetan. "Muxika Gregororen eskutitz bat 'Bertso berriei' buruz" (1-6, 1982, 179-182).

Poesia: "Maitasunezko bertso zaharrak" (1-6, 1975, 101-108), "Bidasoa poza eta mina" (1-6, 1976, 165-170).

Ipuin eta kontakizunak: "Patxi errementaria" (1-2, 1958, 31-34).

Narratiba: "Negian girea?" (1-6, 1967, 83-84).

III - HIZKUNTZA:

Historia: Aipatzekoak eta interesgarriak euskararen atsotitzei buruz egindako zenbait idazlan. Nafarroan euskararen egoera nola zegoen ere ikertu zuen. "Euskal literaturaren bilduma laburra IV: Atsotitzak eta errefrauak" (5-6, 1956, 76-78), "Atsotitzak" (1-2, 1958, 11-17), "Kaliforniako 1893. urteko asteari euskalduna" (1-6, 1972, 38-43), "Euskara itzali dan tokietako lekukoak" (1-6, 1980/81, 146-148).

Azterketak. Atal honetan, fonetika eta soziologia aztertuz, hiru lan. "Ikastolen kurso bat Iruñeko normalean" (1-6, 1973, 35-40), "Loiolan Euskaltzaindiaren biltzarrean egin itzaldia?" (1-6, 1964, 113-115), "Euskararen egoera Nafarroan lehen eta orain" (1-6, 1974, 27-32).

IV - ADABAKIAK:

Berriketan: 1956ean idatzi zuen arlo honetako obra bakarra. "Berriketan. Xabier Bellok diosku" (1, 1956, 1-3).

Nahas-mahas. Orotarikoak: Sail honetan gai ugari jorratu zuen Irigarai. Horien artean 1954ean Euskaltzaindiak bilera batean onarturiko arau ortografikoak komentatzen ditu, 1957an Nafarroako Diputazioak euskaren alde antolatu zituen hurrentzako serieak. 1961ean IKAS elkargoaren batzarrari buruz ere aritzen da, eta 1966ean "Bustintze" Kirikiño zenaren eta Larramendiren urteurrenen omenaldiei buruzko artikulu bana. "Nahas-mahas" (2-4, 1954, 28-31), "Nahas-mahas" (1-2, 1955, 43-46), "Nahas-mahas" (3-4, 1955, 35-40), "Nahas-mahas" (5-6, 1955, 39-46) "Nahas-mahas" (1, 1956, 43-46), "Nahas-mahas" (2, 1956, 68-72), "Nahas-mahas" (3-4, 1956, 80-83), "Nahas-mahas" (5-6, 1956, 137-138), "Nahas-mahas" (1-2, 1957, 94-98), "Nahas-mahas" (3-4, 1957, 206-209), "Nahas-mahas" (5-6, 1957, 350-355), "Nahas-mahas" (1-2, 1958, 86-89), "Nahas-mahas" (3-6, 1958, 222-226), "Nahas-mahas" (1-4, 1959, 60-66), "Nahas-mahas" (5-6, 1959, 179-185), "Nahas-mahas" (1-2, 1960, 84-89), "Nahas-mahas" (3-6, 1960, 218-222), "Nahas-mahas" (1-3, 1961,

110-115), "Nahas-mahas. Orotarikoak" (1-3, 1961, 122-128), "Nahas-mahas" (4-6, 1961, 230-236), "Nahas-mahas. Orotarikoak" (4-6, 1961, 243-247), "Nahas-mahas" (1-3, 1962, 70-76), "Nahas-mahas" (4-6, 1962, 292-297), "Nahas-mahas" (1-3, 1963, 116-122), "Nahas-mahas" (4-6, 1963, 220-226), "Nahas-mahas" (1-6, 1964, 144-148), "Nahas-mahas" (1-6, 1965, 96-104), "Nahas-mahas" (1-6, 1966, 118-122), "Nahas-mahas" (1-6, 1967, 88-93), "Nahas-mahas" (1-6, 1968, 135-141), "Nahas-mahas" (1-6, 1977, 167-175), "Nahas-mahas" (1-6, 1977, 193-200), "Juan de Huarte, haugi etxerat", "Garaziko laborariak", "Oraino Garazin", "Gaindi", "Huarte ikastegietan, Huarte, Aita familiako eta mediku", "Asisko pobrea eta Huarte", "Huarte eta inkisizioea", "Huarteren alaba Ageda", "Hiru hitz", "Juan Huarte bere adiskideekin", "Testamenduaren ozena", "Juduen gainean zenbait hitz", "Huartek nola ikusten duen ikaslea", "Teologoak", "Huartek Jondoni Pauloz bi hitz", "Medikuez zer dion Huartek erregeaz", "Gudarietzat", "Huarte berriz heldu balitz", "Huarte atzo bezala egun ere" (1-6, 1978/79, 167-268), "Arabako arkeologia. Euskal elkarte berria" (1-6, 1978/79, 299-300), "Medikuntzako tesis bat euskarak" (1-6, 1978-79, 307), "U.S.A. Reno Nevadatik, Gales eta Frisia

herrialdeetako mintzairak", "Interferon sendagailua-minbizia", "Euskal-idazle sendalariak", "Aranburu eta Bagoren liburua", "Jean Etxepare Baxenafartarra", "Palestindarren berri jakingarriak" (1-6, 1978/79, 300-310), "A. M. Labaien idazleari omenaldia" (1-6, 1980/81, 138), "Iparragirre gizatasunaren aldetik" (1-6, 1980/81, 149-152), "Bidasotar ministro ospetsua" (1-6, 1980/81, 163-164), "Leiren" (1-6, 1980/81, 273-286).

Nekrologiak: Zenbait pertsonaia esanguratsuren nekrologia: "A. Poli Zarrantz euskaltzaina hil" (1-6, 1978/79, 322), "Joakin de Irizar hil. Etxahun koblakaria zendu da. Charles edo Karl Bouda hil" (1-6, 1978/79, 326-327), "Salaberri-Soegile hil" (1-6, 1980/81, 138), "Labeguerie zenaren oroitzapena" (3-4, 1984, 139-140).

V - BIBLIOGRAFIA:

Kritika eta erreseinak: Atal hau gutxi landu zuen autore honek. "Onaindiaren euskal-literatura liburua" (1-6, 1973, 113-117), "J. Apecechea: Lizarraga del Elkanoren bibliografia eder bat" (1-6, 1977, 213), "Lizarraga Elkanoren liburu bat" (1-6, 1978/79, 308), "Joannes Ziburuko. Liburu berria: Sebero Altube zenaren bizitza", "Arantzadi Elkartearen aldizkaria", "El enigma de los berones", "Navarra ecológica y paisajística" (1-6, 1980/81, 178-187).

3) ANTONIO ARRUE ZARAUZ (1903-1976)

1903-ko Martxoaren 26-ean Asteasun jaio zen. Batxilergo ikasketak Lekarozko eskola batean burutu zituen, eta ondoren Oviedoko Unibertsitatean abokatu-ikasketak. "Urrea" goitzenaz ere sinatuko ditu bere lanak.

Gipuzkoako "Comunión Tradicionalista"-ko buruzagia izan zen, eta Madrilgo Batzarre Nazionaleko kidea ere.

Euskaltzaindiako partaidea izateaz gain, "Julio Urkijo" euskal filologiako mintegiko kide eta EGAN aldizkarian, A. Irigarai eta K. Mitxelenarekin batera, zuzendari. 1932-an "La Constancia" egunkarian euskaraz idazten hasiko da. Geroago "Herria", "Euzko Gogo", "Euskera", "Egan", "Zeruko Argia" eta "El Fuerista"-n sarritan idatziko ditu bere artikulu eta lanak. Hizlari aipagarria. 1962an argitaratu ez ziren euskarazko zenbait lan idatzi zuen. 1965ean "San Sebastián y la Real Compañía Guipuzcoana de Caracas". Beranduago, eta gaztelaniaz, "Cuatro poetas vascos actuales". Arruek literatur epaimahai askotan parte hartu zuen.

I - LITERATUR AZTERKETA:

Autoreak sailean bi lan besterik ez: "Juan Bautista Agirre" (1, 1954, 1-7), "Gerriko" (3-4, 1956, 5-9).

II - ADABAKIAK:

Gastronomia: Atal hau izan zen Arruek gehien jorratu zuena; 40 lan, gutxi gora behera. Gai zabala, bertan gai hauek landu zituela beste batzuen artean:

- * Euskal Herrian gastronomiari buruz idatzi diren liburuak.
- * J. Antonio de la Vegak idatzitako "La Guía Gastronómica de España".
- * Alemanek alkoholik gabeko ardo bat sortu dute.
- * Lengoraduaeren errezetari buruzko hainbat aipamen.
- * Zenbait errezeta.
- * Gipuzkoako Moko-Finen elkarteari buruzko artikulua.
- * Gastronomi txapelketen berri.
- * Koktelari buruzko zenbait istorio.

"Jan-edanak" (2-4, 1954, 25-27), "Jan-edanak" (1-2, 1955, 38-42), "Jan-edanak" (3-4, 1955, 41-47), "Jan-edanak" (5-6, 1955, 47-48), "Jan-edanak" (1, 1956, 47-49), "Jan-edanak" (2, 1956, 73-74), "Jan-edanak" (3-4, 1956, 84-86), "Jan-edanak" (3-4, 1956, 86-87), "Jan-edanak" (5-6, 1956, 133-136), "Jan-edanak" (1-2, 1957, 102-104), "Jan-edanak" (3-4, 1957, 210-212), "Jan-edanak" (5-6, 1957, 348-349), "Jan-edanak" (1-2, 1958, 79-82), "Jan-edanak" (3-6, 1958, 219-222),

"Jan-edanak" (1-4, 1959, 55-58), "Jan-edanak" (5-6, 1959, 175-178), "Jan-edanak" (1-2, 1960, 76-83), "Jan-edanak" (3-6, 1960, 213-217), "Jan-edanak" (1-3, 1961, 116-121), "Jan-edanak" (4-6, 1961, 236-239), "Jan-edanak" (1-3, 1962, 65-69), "Jan-edanak" (4-6, 1962, 289-291), "Jan-edanak" (1-3, 1963, 113-115), "Jan-edanak" (4-6, 1963, 216-219), "Jan-edanak" (1-6, 1964, 149-152), "Jan-edanak" (1-6, 1965, 105-108), "Jan-edanak" (1-6, 1966, 123-127), "Jan-edanak" (1-6, 1967, 94-96), "Jan-edanak" (1-6, 1968, 142-144), "Jan-edanak" (1-3, 1969, 77-81), "Jan-edanak" (4-6, 1969, 90-98), "Jan-edanak" (1-3, 1970, 92-97), "Jan-edanak" (4-6/1-6, 1970/71, 72-76), "Jan-edanak" (1-6, 1972, 95-102), "Jan-edanak" (1-6, 1973, 60-63), "Jan-edanak" (1-6, 1974, 68-71), "Jan-edanak" (1-6, 1975, 33-38).

Nekrologiak: Nekrologi bakar bat J. M. Sagarnaren omenez. "J.M.Sagarna (G.B.)" (4-6, 1961, 213-216).

Pintura, musika eta artea: "Musikaz" (1-4, 1959, 81-83).

III - SORKUNTZA:

Poesia: Atal honetako obra bakarra, P. Etxeberria eta Zugastirekin batera. "Olekiak: Lizarra, San Jose-lorea, Gazi-gezak" (2, 1956, 18-22).

Ipuin eta Kontakizunak: hiru

ipuin atal honetan. "Txantxangorria"(3-4, 1955, 8-13), "Ai, au gabaren zoragarria. Nere ama zerenaren oroimenez" (5-6, 1956, 60-62), "Turoczi" (3-6, 1958, 156-161).

IV - BIBLIOGRAFIA:

Kritika eta Erreseinak: Kritika eta erreseina gutxi. Hauen artean Martín Descalzo eta Díaz Plajarenak. Martín Descalzoren: "La Frontera de Dios", Díaz Plajaren: "El estilo de San Ignacio y otras páginas" (3-4, 1957, 234-237-240), "Hamasei seme Euskalerriko. Prosistas Navarros contemporáneos en lengua" (3-6, 1958, 238-239), "Zeru- menditik" (1-4, 1959, 94-96).

Zinema: "Hanno robato un tram (Trenbe bat ostu dute)" (3-4, 1956,97).

4) KOLDO (LUIS) MITXELENA

ELISSALT (1915-1987):

1915. urtean Errenderian jaioa. Filosofia eta Letrak lizentziatura ikasi ondoren, Madrilgo Unibertsitatean Filologia Klasikoa arloan doktoregoa, eta Salamanca-koan Filologia Indoeroparrean katedratikoa. E.H.U.-an errektore-ordea.

Izengoitizat "Adiskideberri" erabili ohi zuen. 1952. urteik euskaltzain oso da, "Julio Urkijo" Euskal Filologia Mintegiko zuzendari eta zenbait erakunde internazionaleren partaide ere. Bar-

tzelona eta Tolouseko Unibertsitateek "Doctor honoris causa" izendatu zuten.

Aldizkari ugarietan kolaboratzaile, Gerrate zibilean eta gerrateostean, kartzelan zegoen bitartean, idazten hasten da "Espectean" aldizkarian. EGANen asko idazteaz gain, bere zuzendari eta zuzpertzaille nagusienetakoa dugu. Honetaz aparte, "Fontes Linguae Vasconum"-en zuzendari eta "Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País"en kolaboratzaile nagusi.

Bere obretan, gaztelaniaz idatzirik daudenen artean, nagusi ikerketa filologikoak ("Apellidos Vascos" 1955, "Lenguas y protolenguas" 1963, "Textos arcaicos vascos", "Sobre el pasado de la lengua vasca" 1964,...besteen artean).

Euskaraz idatziriko gehiena kritika literariora zuzendua dago ("Idazlan hautatuak" 1972. Obra honetan oso maila altuko prosa eskaintzen zaigu).

Mitxelenarekin euskara hizkuntza modernoa izaten hasten da, edozein beharretara moldatzeko gauza bihurtuz. 1968. urtean Euskaltzaindiak euskara batua eraikitzearen erronka hasi zuenean, Mitxelena lan horretan garrantzi handikoa izan zen.

I - LITERATUR AZTERKETA:

Ahozko literatura, Kritiken azterketak, Literatura orokorra eta

Autoreak urriago landu zituen. Emaitzatzat bederatzi idazlan dauzkagularik, 1951-1987 artean idatziak.

Ahozko literatura: "Euskal kanta Zaharrak" (1-6, 1966, 134-135).

Kritiken azterketak: "Bigarren-go adabakiak" (3-4, 1984, 197-203).

Literatura orokorra: "Euskal Literaturaren etorkizuna" (3, 1951, 17-21), "Asaba zaharren baratza" (3-6, 1960, 121-134), "Euskal literatura eta... adarrak" (1-3, 1961, 123-125).

Autoreak: "Paul Claudel" (1-2, 1955, 62), "Pio Baroja" (5-6, 1956, 173-178), "Luisa Miserikordiakoa, Larramendi eta Peñaforida" (1-3, 1961, 126-128), "Koldo Mitxelena jaunaren hitzak Ossian saria jasotzean" (3-6, 1987, 21-24).

II - SORKUNTZA:

Testu-zaharrak, Ipuin eta Kontakizunak ataletan lan gutxi idatzi zituen. Ipuin bakar bat zuen Peillenekin idatzia.

Testu-zaharrak: "Sarako Joanes Etxeberriren 'Euskal-Herriko gazteari'" (1-6, 1965, 109-123).

Ipuin eta Kontakizunak: "Juseff Egiateguy, Larramendiren Zuberotar jarraitzaile bat", Peillenek eta Mitxelenak idatzia (1-3, 1963, 75-81).

III - HIZKUNTZA:

Historia: "Eranskin gisa" (1-3, 1963, 78-81).

Azterketak atalaren barruan *Dialektologia*. "Bizkaitarren erdal-ezena" (1-6, 1965, 139-140), "Euskera eta Iberikoa" (1-6, 1965, 141).

IV - ADABAKIAK:

Berriketan eta Nahas-Mahas ataletan bakoitzean hamar bat lan; beraz, epe horretan sail honi eskainitako lana, besteekin konparatuz, ez zen hain urria izan.

Berriketan: "Berriketan: Escudero maisuak esan digu" (1-2, 1955, 1-4), "Berriketan: Pio Barojak esan digu" (3-4, 1955, 1-4), "Berriketan: Estellako Aita Hilario Olazaraneke esan digu" (5-6, 1955, 1-5), "Berriketan; Migel Angel Alvarezek esan digu" (2, 1956, 1-4), "Berriketan: Migel Castellek esan digu" (3-4, 1956, 1-5), "Berriketan: Santiago Carre-rok esan digu" (5-6, 1956, 1-5), "Berriketan: Etxekoekin hizketan" (1-2, 1957, 3-8), "Berriketan: Aita Plazido Mujikak esan digu" (3-4, 1957, 127-133), "Berriketan: Izkuntzak Galesen" (5-6, 1957, 267-271), "Elgarresta jaunak esan digu" (3-6, 1958, 139-141), "Arnald Steiger irakasleak esan digu" (1-4, 1959, 3-5) "Jurgi Oteizak esan digu" (5-6, 1959, 115-120), "Iruñetik" (1-2, 1960, 3-7).

Nahas-Mahas. Orotarikoak: "Asmo Berri" (A. Arrue, A. Irigarai

eta Mitxelena elkarlanean) (2-4, 1954, 1-2), "Orixe gure artean" (2-4, 1954, 3-4), "Euskaltzaindiak eraturako sariketa" (1-2, 1955, 60-61), "Adabakiak" (5-6, 1956, 139-141), "Oar gisa" (5-6, 1959, 189), "Adabakiak. Ikasle" (1-3, 1962, 77-79), "Adabakiak. Narbaxa" (1-3, 1962, 79-80), "Adabakiak.Txantxiku" (1-3, 1962, 80-81), "Adabakiak. Betikoa" (4-6, 1962, 289-299), "Adabakiak. Aspaldiko" (4-6, 1962, 299-301), "Adabakiak: Etxaitar" (4-6, 1962, 302), "Aita Villasante'ri gutun-gisa" (1-3, 1963, 123-124), "Pro domo" (1-3, 1970, 11-26), "Barandiaran jauna eta gure kultura" (1-6, 1980/81, 123-128).

Nekrologiak: Nekrologi arloan Luis Martín Santos, Orixe eta Ibiñagabeitiaren oroigarriak idatzi zituen. "Orixeren heriotzean" (4-6, 1961, 157-163), "Luis Martín Santos" (4-6, 1963, 245-246), "Ibiñagabeitia, Andima" (1-6, 1967, 108-109).

V - BIBLIOGRAFIA:

Kritika eta Erreseinak: 1954-1967 tartean Mitxelenak idazle ugariren obren azterketa, zinemarekin gehien eta sakonkien landuriko arloa izaki. "Erraldoi berekoia" Oskar Wilde, Elizalde izulia. (2-4, 1954, 11-15), "Axular: Gero", "Juan Ramón Jiménez - Ametzaga, B.: Platero eta biok", "Domingo Agirre: Kresala" (2-4, 1954, 39-42), "Juan Gorostiaga: La poesía popular en el País

Vasco", "A. Emiliano, karmeldarra: Andre Mari gaztediaren eskuetan", "Juan Baxurko: Jesus", "Joxe Zapirain: Nere bizitzako bertso batzuk" (1-2, 1955, 54-57), "Camilo José Cela: Historias de Venezuela.La Cátira" (3-4, 1955, 64-66), "Jon Etxaide: Joanak-joan", "José de Artetxe: Vida de Jesús", "José Antonio Loidi Bizkarrondo: Amabost egun urgainen" (5-6, 1955, 69-74), "Liburuak. Juan Basurto: Inazio Deuna", "Karmengo Amaren egutegia" (5-6, 1955, 74-75), "Lizardi, X.: Bihotz-begietan" (2, 1956, 84-86), "Guraso zintzoa" A. Chejov, Elizalde izulia (3-4, 1956, 29-32), "Barandiaran, S.: Ilias'ena (Iliada euskaraz)" (3-4, 1956, 102-105), "Mogel, J.A.: Peru Abarka" (3-4, 1956, 105-107), "Ormaetxea, N.: Agustin Gurenaren Aitorkizunak" (5-6, 1956, 142-144), "Agirre, D.: Garoa" (5-6, 1956, 145-147), "Euzko-Gogoa eta Euskera" (5-6, 1956, 157-163), "Wast, H.: Bide izkutu" (1-2, 1957, 116-117), "Arrese, F.: Olerkiak" (1-2, 1957, 117-118), "Alvarez Enparantza, J. L. (Txillardegia): Leturia'ren egunkari izkutu" (3-4, 1957, 225-226), "Etxaide, Y.: Fernando Plaentxiatarra" (3-4, 1957, 226-227), "Altube, G.: El día cuatro de agosto de 1947 moría Manolete en la plaza de Vitoria" (3-4, 1957, 231-232), "Lardizabal, F. I.: Testamendu berriko kondaira edo historia" (3-4, 1957, 232-233), "Eliz-

- kanta sortatxoa" (3-4, 1957, 238), "Yankin. Arantzazu" (3-4, 1957, 241), "Berasaluze: Pipo konejuxu arroa. Nini, konejuxu argia" (5-6, 1957, 364), "Herrero Tornadijo, R.: Estudio Elemental de la gramática vasca" (5-6, 1957, 365), "Erkiaga, E.: Arranegi", "Sagarzazu, C.: Intza begietan", "Campion, A. - Mokoroa, J. M.: Erraondoko azken danbolinteroa" (1-2, 1958, 102-106), "Tournier, A.; Lafitte, P.: Lexique français-basque" (1-2, 1958, 110), "Anabitarte, A.: Poli, mutil umezurtz baten ibilaldia", "Jauregi, L.: Xenpelar bertsolaria: bizitza eta bertsoak", "Aprenda el Vasco" (3-6, 1958, 239-241/243-244), "Olabide: Itun Zar eta Berria", "Kerexeta, J.: Orbelak. Ipiña ta Ipiñatarren berri", "Lafitte, P.: Autor de la bible traduite en basque par le Père R. Olabide" (1-4, 1959, 85-101), "Ormaechea, N.: A. Olabide'ren itun zar eta berria" (5-6, 1959, 186), "Baroja, Pío-Etxaide, J.: Itsasoan laño dago. Xanti Andia itsas-gizonaren bizitza ta kezka", "Ormaetxebarria, I.: Euskera. Un poco de gramática y algo de morfología del verbo vasco", "P.P.C. Euskaltzaindia: Euskal-kantak", "Ikas. Bulletin trimestriel" (5-6, 1959, 192-197), "Alvarez-Enparantza, J.L. 'Txillar-degi': Peru Leartzako", "Kerexeta, J.: Bitargi", "Peña, J.: Euskal-irakasbide laburra", "Eizmendi, I.: Kantari nator", "Euskaltzaindia: Euskal-kantak", "San Martin, J.: Juan Antonio Mogel eta Urkitza, bere bizitza ta lanak. Zirikadak", "Manzisor: Santu bizitzak, egunean egunekoa", "Otaño, P.M.: Pedro Maria Otañoren bertsoak" (1-2, 1960, 101-118), "Schmid, K. - Arrue: Bravanteko Govevaren bizitza", "Muñoyerro: Lartaun eguzki-semea", "Estonba, J.M.: Izartxo", "Intxausti, J.: Euskal-aditza. Gipuzkoa. Bizkaierak. Paradigmas verbales y método nacional para su estudio", "Kerexeta, J.: Jesu-kristo gure Jaunaren barri ona. Lau ebanjeliotatik hitzez- hitz atera ta laurak alkartuta", "Estornes Lasa, J.: Cómo aprender el vasco fácilmente. Euskal aldizkariak" (3-6, 1960, 230-237), "Euskalerriko Bertsolarien Txapelketa 1961", "Artola, R.: Sagardoaren graziya ta beste bertso asko", "Soroa Lasa, M.: Gabon. Au ostatuba!!", "Apalategi, F.: Euskal mutilak armetan", "Ciriquiain Gaiztarro, M.: Los vascos en la pesca de la ballena", "Loramendi: Olerki ta idatzi guziak", "Aita Basilio Pasiotarra: Elurra ta sua. Santa Gemaren bizitza", "Kerexeta, J.: Apostoluen egiñak", "Villasante, L.: Nere izena zan Plorentxi", "Ibiñagabeitia, A.: Aprenda el vasco en 60 horas" (1-3, 1961, 141-152), "Villasante, L.: Historia de la literatura vasca" (4-6, 1961, 253-255), "Artola, P.: Ustez laguna detan ta beste bertso asko" (4-6, 1961, 256-257), "Urruzuno, P.M.: Euskalerritik zerura ta bes-

- te ipui batzuk" (4-6, 1961, 257), "Congreso de literatura y predicación franciscana en euskera: Cantabria franciscana" (4-6, 1961, 257-258), "Lasalle, L.: Gure Erlisionearen frogantza" (4-6, 1961, 258-259), "Anduaga, G.: Aitonaren uzta" (4-6, 1961, 259-260), "Cursos Polyglophone CCC: Curso LV. 'Vascuence'" (4-6, 1961, 260-261), "Zaitegi, J.: Platon'eneko atarian" (1-3, 1962, 85-86), "Erkiaga, E.: Arai-bar zalduna" (1-3, 1962, 87), "Gandiaga, B.: Elorri" (1-3, 1962, 88-89), "Alzaga, T.: Ramuntxo" (1-3, 1962, 89), "Apaolaza, A.: Patxiko Txerren" (1-3, 1962, 90), "Azkarate, R.: Galtzaundi ta beste bertso asko" (1-3, 1962, 90), "Bertsolariak: Errege eguneko bertso-sayoa" (1-3, 1962, 90), "Iraola, B.: Oroitzak eta beste ipui asko" (1-3, 1962, 90), "Larzabal, P.: Bordatxuri" (1-3, 1962, 91), "Bizkarrondo, I. (Bilintx): Bertso ta lan guziak" (1-3, 1962, 91-92), "Izeta, M.: Dirua galgarri" (1-3, 1962, 92), "Mujika, G.: Los titanes de la cultura vasca" (1-3, 1962, 92-93), "Michel, F.: Poésias populares de los vascos" (1-3, 1962, 93), "Azkue, D.: Mi pueblo ayer (Croquis donostiarra)" (1-3, 1962, 94), "Villasante, L.: Kristau Fedearen sustraiak, I. Jainkoa" (1-3, 1962, 94-95), "Erkiaga, E.: Batetik bestera galdugordeko ibillerak" (4-6, 1962, 303-304), "Oskillaso: Kurloiak" (4-6, 1962, 304-305), "Auspoa Li-
burutegia" (4-6, 1962, 305-306), "Larzabal, P.: Iru ziren; Herriko bozak edo nor alkate" (4-6, 1962, 306-307), "Ezkontza galdutak bertsoak I" (4-6, 1962, 307), "Zabala, A.M.: Gabon gau bat eta beste ipuin asko" (4-6, 1962, 308), "Labaien, A.M.: Malentxo alargun!" (4-6, 1962, 308-309), "Zavala, A.: Txirrita" (4-6, 1962, 309-310), "Goñi, F.: Lurdes-ko gertaerak" (4-6, 1962, 310), "Lau ebanjelioak. Arantzazu-ko praillek egiña" (4-6, 1962, 310-311), "Goi-argi Ars"ko erretore santuaren erakusaldiak" (4-6, 1962, 311-312), "Anabitarte, A.: Aprika-ko basamortuan" (4-6, 1962, 312-313), "Lafitte, P.: Grammaire Basque" (4-6, 1962, 313-314), "López Mendizabal, I.: Manual de conversación castellano-euskera" (4-6, 1962, 314), "Tserri buztan'go erreka errotaria" (1-3, 1963, 124-126), "Gaztelu: Musika ixilla" (1-3, 1963, 141-143), "Zaitegi, I.: Berriz ere goldaketan" (1-3, 1963, 144), "Auspoa: Aizkolariak ta beste ipui asko" (1-3, 1963, 146), "Imaz, F.: Bertso guziak" (1-3, 1963, 146-147), "Iturriaga, A.P.: Jolasak" (1-3, 1963, 148-149), "Hemingway, E.: Agurea eta itsasoa" Euskeratzalea: Angel Goenaga. (1-3, 1963, 149), "Tauer, N.: Bere idazkiak" (1-3, 1963, 149-151), "Etcheberry, J.B.: Michel Garicoitz Sainduaren bizia eta bertuteak" (Pierre Lafitte kalonjearen aintzin-solasarekin) (1-3, 1963, 151-152),

"Oteiza, J.: Quosque tandem...", (1-3, 1963, 152-153), "Zabala, A.M.: Larraitz, A.: Mir, J.: Periyaren zalapartak" (4-6, 1963, 235-236), "Zavala, A.: Azpeitiko premiyoaren bertsoak (1893-1895)" (4-6, 1963, 236), "Mogel, B.A.: Ipui Onak" (4-6, 1963, 237), "Alzaga, T.: Burruntziya" (4-6, 1963, 237-238), "Anduaga, G.: Egunsentiko txoria ta beste bertso asko" (4-6, 1963, 238), "Soroa, M.: Baratzan" (4-6, 1963, 239), "Amegaza, V.: Hombres de la Compañía Guipuzcoana" (4-6, 1963, 242-243), "Kerexeta, J.: Onaindia Eguneroko meza" (4-6, 1963, 244-245), "Grabieli Aresti'ri" (1-6, 1964, 157-160), "Elicegui, M.: Zavala, A.: Pello Errotaren bizitza, bere alabak kontatua" (1-6, 1964, 166-167), "Larzabal, P.: Senpere'n gertatua" (1-6, 1964, 167-168), "Echegaray, J.V.: Festa-
ra" (1-6, 1964, 169-170), "Cardaberaz, A.: Euskeraren berri onak" (1-6, 1964, 172-173), "Salaverria, S.: Neronek tirako nizkin" (1-6, 1964, 173), "Arozamena, J.M.: Donostia capital de San Sebastián", "Bertsolariak: Amar urteko bertso-papelak (1954-1963)" (1-6, 1964, 175), "Axular, P.: Gero" (1-6, 1964, 176), "Aita Gasteluzar'ek itz neurtuz egin zituen zenbait itzulpen" (1-6, 1965, 40-44), "Jondone Mikeleren izena" (1-6, 1965, 137), "Etxaide, Y.: Gorrotoa lege" (1-6, 1965, 159-161), "Mujika, L.M.: Bide-giroak" (1-6, 1965, 165-167), "Estornes La-

sa, B.: Fantasía y realidad. Antología literaria vasca" (1-6, 1965, 170-171), "Peña Santiago, L.P.: La 'argizaiola' vasca. Creencias, ritos y costumbres relacionados con la misma" (1-6, 1965, 173), "Fagoaga, I.: Unamuno a orillas del Bidasoa y otros ensayos" (1-6, 1965, 173-174), "Urquijo, J.: Refranero vasco. Los Refranes y sentencias de 1596" (1-6, 1965, 174-175), "Labayen, A.M.: Teatro éuskaro" (1-6, 1965, 175-176), "Lecuona, M.: Literatura oral vasca" (1-6, 1965, 176), "Azkue zena eta frantsesa" (1-6, 1967, 97-99), "1664-ko meditazioea 'Versuetan eguina'" (1-6, 1967, 99-100), "1793-an San Simoneko Markesak euskeraz egin zuen deia" (1-6, 1967, 100-101), "Jondane Gneli Arcangelia" (1-6, 1967, 104-105), "Alzola, N. (Bitaño): Atalak" (1-6, 1967, 116-117), "Altuna, P.: Euskera, ire laguna!" (1-6, 1967, 131-132).

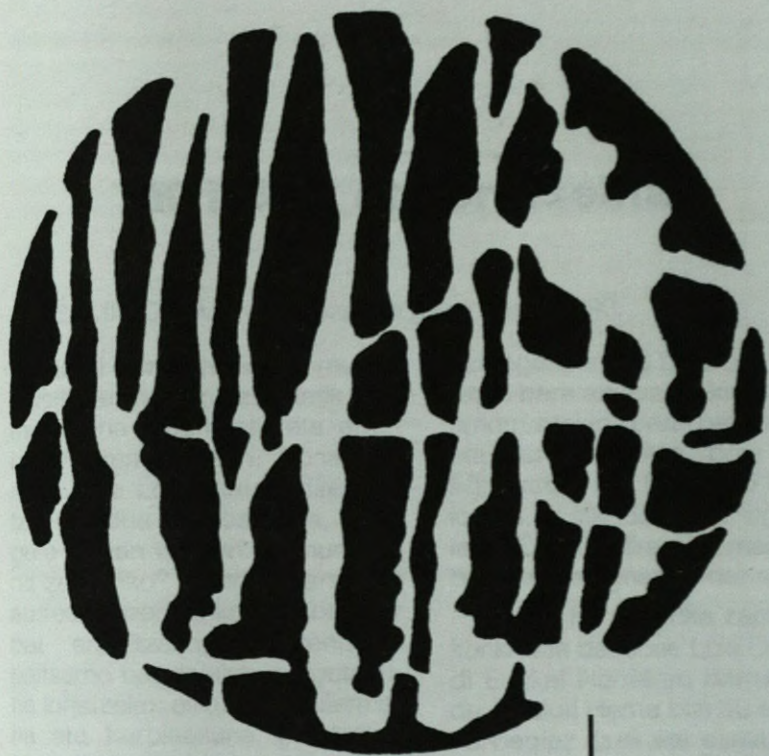
Zinema: Alor hau gehien landu duen autorea Mitxelena. Hainbat eta hainbat filme famatuak erreseina egin zuen, eta, beste artean, "Crimen perfecto", "Romeo y Julieta", "La vuelta al mundo en 80 días", "Duelo de titanes". 1954tik 1961era 50 bat kritika eman zituen argitara.

"On the waterfront (La ley del silencio)", "Julius Caesar (Julio César)" (2-4, 1954, 35-38), "Perfect crime (Crimen perfecto)", "The robe (La túnica sagrada)",

"Rashomon", "Escape from Fort Bravo (Fort Bravo)", "Cancha vasca", "Cangaceiro" (1-2, 1955, 47-52), "Limelight (Candilejas)", "Nous sommes des assassins" (3-4, 1955, 54-55), "Betrayed (Brumas de traición)", "Sign of the pagan (Atila, rey de los hunos)", "Veracruz", "Infernuko atea", "Rear Window (La ventana indiscreta)", "Muerte de un ciclista", "Ulisse (Ulises)" (5-6, 1955, 58-62), "Not as a stranger(No serás un extraño)", "Agente especial, Marty" (1, 1956, 50-52), "Robinson Crusoe", "Romeo and Juliet" (2, 1956, 79-81), "The most beautiful woman in the world", "Altri tempi", "Hombres olvidados", "City light" (3-4, 1956, 94-97), "Picnic: An American Tragedy", "A streetcar named Desire (Un tranvía llamado Deseo)", "Napoleón, Más dura será la caída" (5-6, 1956, 179-182), "Trapeze", "Calle Mayor", "Le ballon rouge", "El ferroviario" (1-2, 1957, 112-113), "La strada", "Les diaboliques", "Animal farm" (3-4, 1957, 217-219), "La batalla del Río de la Plata", "Si Versailles

n'était conté" (5-6, 1957, 361-362), "El hombre de las llaves de oro", "Arround de world in 80 days (La vuelta al mundo en 80 días)", "Las noches de Cabiria" (1-2, 1958, 97-100), "Un rey en Nueva York", "Du rififi chez les hommes", "Moby Dick", "To catch a thief (Atrapa a un ladrón)", "El puente sobre el río Kwai" (3-6, 1958, 234-236), "The prodigal (El hijo pródigo)", "East of Eden (Al este del Edén)", "The witness for the prosecution (Testigo de cargo)", "To Yuma (El tren de las 3'10)", "Gun fight at the O.K. Corral (Duelo de titanes)", "My darling Clementine (Pasión de los fuertes)", "Man of a thousand faces (El hombre de las mil caras)", "The man who never was (El hombre que nunca existió)", "The one that got away (El único evadido)", "Across the bridge (Al otro lado del puente)", "Mon oncle (Mi tío)" (1-4, 1959, 75-77), "On the beach (La hora final)", "Il Generalle della Rovere" (1-2, 1960, 97-100), "El séptimo sello" (1-3, 1961, 129-131).

Anabel Gómez
Maite Manzano
Nerea Mujika

KRITIKAK ETA
ERRESEINAK

Kritikak eta erreseinak

JOSE LUIS OTAMENDI, *Poza eta gero*. Susa, 1990.

Garai bortitz hauetan, mundu artistikoaren aho askotatik samurtasuna aldarrikatu eta errei-bindikatzen denean, hona hemen Jose Luis Otamendiren hitza, mindua eta samurra, lirika gure artean erruten. Samurtasuna zertarako? munduko arazoen aurrean jarrera tinko eta abegikor bat eraikitzeko; minarentzako baltsamo bat delako; malgutasuna forjatzeko; elkarrekiko ulermena eta hurbiltasuna garatzeko; bide alternatibo bat eskaintzeko. Lirika zertarako? barne sendimenduen errepresioari ezetz esateko eta kanpoan sentimendu horiek espazio bat edukitzeko; benetako sentimendua lantzeko, sentiberakeriaren arerioa bait da lirika, gustatzen ez zaigunari erantzuteko, errebeldia bat egituratzeko, "zainetan murrailak".

Maitasuna hala edo nola, agerian edo erdi izkutuka beti dago poemotan. Ez da ordea nagikerietan etzaten den maitasun horietakoa, hutsala eta utzia, baikik eta kostatuta ahala kostatuta, bere

ezeinegonean eta bere bizi dardarean, bere ahuleziarekin eta bere amorruekin, bere betazuloekin eta bere begiekin, bere barne borroketan eta bere aho korapiloetan, zutik dirauena eginahalean. Otamendirentzat maitasuna benetako asignatura da.

Poeta honen lirika zabala eta konkretoa da. Jose Luis Otamendi Euskal Herriaren barruan bizi da. Euskal Herria bizi du eta barne begiez ikusi eta sentitzen du bizi minez gure errealitatea eta poesiaren bidez interpretatu. Gizartearen buru belarri sartzen den poeta da, Euskal Herriko plazan maiz hara-hona dabilena. Inguaruarekin batera jaiotzen delako inguruaren laguna den hitz konkretuari deitso, egia esaten duen hitz zehatzari, mugagabetasun antzuetan gal daitezkeen hitz erabiliegiei muzin eginez. Hitz konkretoa lan-tresnatzat hartuta, adieraziko dizkigu bere mindurak eta bere herriarenak, batera bait doaz. Horrela, saboteatu, konplot, setiatu, beldurra edo

preso bezalako hitzak, egoera baten salatari, agertuko dira. Poema batean "ilunpetan / izar beltzak ziruditen gure eskuek" (35 orr.) diosku. Hala ere, egileak zuhaitzak inausten dihardu, itxaropena, ahal duen neurrian, bere neurrian ereiten. Esperantzaren eta desesperantzaren arteko ez-baian, bi mutur horien balantzan sortzen da poemagintza hau ("ia dena esana zegok / eta dena egiteko oraindik" 61 orr.), aldatu nahi izango lukeena, baina dirudenez aldagaitza suertatzen dena. Kinka horren sokatik dator poemarioan zehar elkargainka lerrotatzen diren irudi nahasiak,

lokamutsen antzekoak, surrealistikoak dena atzekoz aurrera jartzeko duen arrarotasun erakar-garriarekin, irudimen hankaz goratuarekin, agian eta beti ere nire irudiko, batzutan idazkera automatikoegiaren antza eduki lezaketen irudiok.

Konformagaitzak garelako idazten dugu poesia, zerbaiten bila, beharbada inoiz aurkituko ez dugun horren bila gozelako idazten ditugu bitakorako ohar-rrak bezalakoak, batzutan premia larrikoak, urgentziatzkoak diruditenak, beste batzutan ohar soilak.

Amaia Iturbide Mendinueta

PATZIKU PERURENA, *Marasmus femininus*. Elkar, 1993, 296 or.

Argitaratu aurretik ere eman zuen zer esanik eta sortu zuen jakinmin eta morborik franko Patziku Perurenaren zorioneko liburu honek. Leitzan bizi den goizuetarrak "emakumeen aurka kristorenak esaten dituen liburu" idatzia zuela zabaldu zen zurrumurrua, eta inor ez zela lan hura argitaratzen ausartzen, "oso gogorra" zelako. Iazko abenduan argia ikusi zuenetik, hainbat kritika latz izan ditu Perurenaren eleberri itxurako saiakerak, emakumeen aldetik patipat (G. Lasarte eta Itxaro Bordaren eraso bortitz bana *Euskaldunon Egunkaria*-n,

urtarrilaren 2an lehena eta, bi ataletan, otsailaren 22 eta 23an bigarrena); aldeko iritzirik ere izan da, baina, nik dakidala behintzat, bakarra eta bera ere goititzen ezezagun batez sinatua: Zubimusuko Bixentek *El Diario Vasco* egunkariko *Zabalik* saillean argitara emana (bi ataletan hau ere, urtarrilaren 19 eta 26an).

Benetako amorrazioa sentiarazi didan pasarte bat baino gehiagorekin topo egin badut ere, nik neuk liburua erraz eta interesez irakurri dut, eta irakurri ahala hainbat galdera planteatu dizkiot

neure buruari. Nik beti pentsatu izan dudanaren aurkako iritzi asko dago liburu osoan zehar, eta Patzikuk Joana izeneko pertsonaiaren bidez emandako arrazoiei nola aurre egin, nola erantzun pentsaten geratu izan naiz askotan, aurrera jarraitu baino lehen irakurri berriari buruzko nire iritzia ahalik eta argien utzi nahian. Eta litekeena da, ibili-ibili eginda, oharkabean bada ere, zerbait aldatu izana nire pentsamenduan liburu honen eraginez. Bestela esanda, pentsatzera behartu nau liburuak behintzat; ez da gutxi esatea, saiakera bati buruz ari garelarik.

Dudarik gabe, liburu ausarta da *Marasmus femininus*, gogorra, oldarkorra, *iraultzailea* (hitza-ren zentzu etimologikoan, hau da, gizartean onartu eta asentaturiko hainbat ideia nagusi hantkaz gora botatzen ahalegintzen delako), eta baita ahoberoa ere. Ahoberoegia aukeran, Patzikuk —Joanaren bidez— ideiak bota eta bota egiten baititu, parrastada etengabean, baina ukitzen dituen auziak oro egoskorkeria bero baten muga eskuetatik baino ikusi gabe, dudaren lilurari zirrikiturik estuena ere utzi gabe, harrokeria zapaltzaile batez. Horixe izan da behintzat nire inpresio orokorra liburu irakurri ostean.

Egoskorkeria latz, oldarkor, iraultzaile eta bero horren bidez, Joanak Patzikuren betiko kontraesanak utzi dizkigu agerian,

garbi-garbi, begien bistan. Dena den, ezin da ukatu liburuak mundu-ikuskerara edo kosmogonia berrezi bat jarri digula begi aurrean, gaurko gizartea eta gaurko mundua ikusi, ulertu eta kritikatzeko pentsamendu sistema oso bat, joera nagusietatik apartekoa, eta hori guztia lan literario bizi eta aberats baten bidez gainera. Aldez kontra eta aldez miresle nauka, beraz, Patzikuk, bere guztizko duen Orixek Joxe Azurmendi izan zuen bezala.

Zer dugu Patziku Perurenaren kontra?

Arestian aipatu bezala, liburu honetako pertsonaia nagusiak, Joanak, egileak hango eta hemengo bere idazlan eta iritzi agerpenetan erakutsi dituen kontraesan nagusiak uzten ditu agerian. Ikus ditzagun horietako batzuk puntuz puntu.

1. Joanaren zakil ezkutua

Zenbaitetan oso sinesgarri gertatzen bada ere, beste zenbaitetan aiseegi igartzen zaio Joanari gizonezkoa den kontalaria batek mugitzen duen txotxongi-
loa baino ez dela. Badira Joanaren niri behintzat —nire bizi-
esperientzia eskasaren ondorio ote?— emakume batengan oso sinesgaitzak iruditzen zaizkidan zenbait ezaugarri: sexuari buruzko bere ikuspegi gordina —larua jotzea plazer huts gisa har-

tzen du, ez zaio axola gauean ohaide izan duenak goizean hitzik gabe ospa egitea, 196. orr.—, abortoari buruzko ikuspegi arina —"xarraxt eta fuera! *Egun bateko damua, eta bizi guziko pakea*", 238. orr.—, etxeko lanei buruzko ikuspegi positiboa —92 eta 93. orr.—, eta abar. (Honen bermagarritzat har liteke G. Lasartek bere komentarioan aipatzen duen lapsua ere: "Ahizpa" ordez "arriba" idazten du Joanak 162. orrialdean).

Zilegi du idazleak, jakina, pertsonaia bitxi eta harrigarriak asmatzea, irakurlea txundituta utziko dutenak, baina sinesgarritasun eta koherentzia pittin bat nahitaezkoa da horrelakotan. Kasu honetan, Joanak ez du zalantzarik uzten: Patzikuren *alter ego* baldarregi mozorrotu eta disimulatua da.

2. Zezen bat ordenadorearen aurrean

Zer egiten du, bestalde, arraioaren, jakintzaren eta kulturaren hain aurkari gogorra den pertsonaia egoskor horrek —Joanak, alegia— hango eta hemengo, aspaldiko eta oraingo aipuz dotore eta taxuz zipristindutako eta argudio, logiko eta arrazoiz egoki ehundutako gutun erudito hauek idazten? (Gainera, arraioa!, pertsonaia hori emakumezkoa ez da barren!).

Patziku Perurenaren betiko

kontraesanaren isla da Joanarena. Patziku bere etxeko ordenadorearen aurrean erakusten zuen argazki bat komentatuz kontraesan hori agerian uzten duen komentarioa egin zidan behin adiskide batek: zer egiten du zezen batek ordenadorearen aurrean?

3. Egon hadi geldi eta jango duk mehe!

Estatuari eskubideak eskatzea jokabide nardagarria iruditzen zaio Joanari. Dударik ez, umiliagarria eta tristeza da Estatuari eskubideak eskatzea, batez ere Estatu hori onartzen ez dutenentzat. Oso ongi, ados gaude horretan, baina Mariak haurdun geratu eta, Joanaren aholkuei jarraituz, abortatzea erabaki balu, gaizki hartuko al luke abortatzeko aukera libre eta doanekoa? Eta femenistek abortatzeko eskubidearen alde azaldu eta borroka egin izan ez balute, orduan zer? Orduan ez zen *Xarraxt eta fuera!* egiterik izango, orduan latzago eta odoltsuagoak izango ziren hori adierazteko idatzi beharreko onomatopieiak.

Orobat, beste hainbeste esan daiteke Iraultza Frantsesaren inguruan Patzikuk Joanaren bidez egiten duen gogoetari buruz. Ez zuten dena ondo egingo orduko iraultzaileek, eta litekeena da, bai, gaurko munduak dituen gaitz nagusietako batzuk —burgesiaren nagusigo lotsagabeak

adibidez— iraultza ondorengo urteetan izatea lehen agerpena. Baina ez ote zuen orduko munduak iraultza baten premia? Ez ote zegoen orduan askatasuna eta berdintasuna aldarrikatu behar larririk? Aristokrazia aberatsaren menpe eta erregearen zerbitzura bizitzen jarraitu behar ote zuten orduko nekazari eta burgesek? Patziku bera jarriko nuke orduko menperatuen larrian, ea makurturik jarraitzeko prest ote zegoen. Baina ez, garai hartan bizi izan balitz konte edo markes izatea egokituko zitzaio-lakoan egongo da, edota, titulurik ezean, Elgorriko noblearen babesa izango zuelakoan gutxienguz.

Eta beste gai batzuen ingurura joz gero, antzeko gogoetak egin daitezke. Izango ote zuen, esate baterako, Perurenak euskarazko liburuak idatzi eta argitaratzerik, inork inoiz eskubide horren aldeko borrokarik egin izan ez balu? Soldaduskari uko egiteko eskubidearen aldeko borroka egin beharrean, zintzo-zintzo joan behar ote lukete koartelera intsumisoek Joana eta Patzikuren ustetan? Eta abar, et abar...

4. *Zuk lan eta nik jai!*

Norberak egiten dituenak ez gainerako lan guztiak erraz eta erosotzat emateko joera dugu denok, eta neu lehena horretan. Patzikuri ere antzeko zerbait ger-

tatzen ote zaion nago. Etxeko lanetan ez dut nik, egia osoa esateko, eskarmentu handiegirik, baina honako hau esateko lain bai behintzat: guztiz nekagarri eta frustranteak direla. Zergatik? Bi motibo nagusirengatik, besteak beste: batetik, inorentzat egiten delako (garbitu berria berehala da narraz; erosketak egin, bazkaria prestatu, ordu laurdenean dena jan eta gero garbitzeko ontzi mordoia baino ez da geratzen...)

Alferrik esango die Patzikuk etxeoandreei —neskame izan den eta etxeo lanei beldurrik ez dien Joanaren bidez eginagatik ere— eurena dutela, etxeoandretza, denik eta ogibiderik ederrrena. Ez diete sinetsiko, ez behintzat Patziku bera etxeo lanei eurak bezain lotua ikusi arte. Sinatuko ote luke Patzikuk bere bizitza osoan etxeo lanak izatea ogibide, gaur egun liburuak irakurri, idatzi eta hitzaldiak emateko duen astiaren laurdenik ere izan gabe? Ez al zaio logikoa iruditzen eguna joan eta eguna etorri, etxetik irten gabe, lan makur eta frustrante bati estu lotuta bizi den etxeoandreak beste bizi-modu bat izatea amets? Bada egin dezala aproba, pasa ditzala urte batzuk etxeoandretzan, bere eta besteren lanak eginez, ea zer ondorio ateratzen dituen. Sinegarriago eta baliagarriago irudituko zaizkigu seguru asko bere iritziak orduan.

Ez zait gaizki iruditzen egun eta hemengo gizarteak ohore bereziz jantzi ohi dituen lanbideen distiraren faltsutasuna salatzea. Ez zait gaizki iruditzen etxeko lanak beste edozein zereginen parekoak direla esatea, beste edozein eginkizunek bezainbat kategoria edo gehiago duela, alegia, etxekoandretzak. Baina emakumeak bere kabuz hartu beharko du erabakia auzi horren inguruan, ez lan mota ezberdinak ezagutzeko aukera (pribilegioa?) izan duen gizonak emandako aholku paternalistari jarraituz. Zer nahi du Patzikuk? Etxekoandreak, beste ezertan aproba egin gabe, Patzikuren —edo Joanaren berdina dio— gomen-dioa jarraituz, etxean etsi dezan? Tira, distira faltsuko edozein lanbideri dagokion soldata izango balu sikiera, akaso; baina etxekoan galtzontziloak debalde eta kanpokoanak miseria umiliagarri baten truk garbitu behar baditu... nahiko lan! (Eta, Patzikuren ustez, eskubideen alde borroka egitea ergelkeria denez, nekez pentsa liteke desoreka hori inoiz aldatuko denik).

5. *Bi erabateko berdintasun guztiz ezberdin*

Berdintasunaren aurkako hizlari amorratua dugu Joana. Eta ez du arrazoi faltarik horretarako. Emakumeak eta gizonezkoak ez gara berdinak, eta ezta izan beharrik ere. Bada alderik, nire us-

tetan, ez bakarrik jaso dugun hezkuntzaren ondorioz, baita berezko izaeran ere, munduaren aurreko jarrera eta jokabideetan, Joana eta Patzikuk egoki ikusi duten moduan. Ezberdintasun hori zertan datzan zehaztean, Joana eta Patzikuk ezaugarri noblez jaxten dute gizonaren izaera eta makurrez emakumearena; beste ikuspuntu batetik begiratu —benetan eme litzatekeen Joana baten ikuspuntutik agian—, alderantziz ere izan zitekeelakoan nago. Baina, bai, kontua da zenbait irakurlerentzat oso mingarriak izatera hel daitezkeen adjetibazio baldar eta eztabaidagarri horiek alde batera utzita, ados nagoela funtsezko ideia nagusian: bada alderik gizonezkoen eta emakumezkoen artean; eta ez dut uste feminista guztiek ukatzen dutenik hori, ezta hurrik eman ere. Ondo, beraz, horraino. Baina ezberdintasun hori bada goela onartzetik derrigor bete beharreko arau nagusitzat jotzera jauzi handi eta arriskutsua dago, Joana eta Patzikuk batere kezka edo beldurrik gabe egiten dutena.

Emakume eta gizonezkoen arteko ezberdintasunak lege bihurturik, Patzikuk gizonezko guztiak berdinak nahi gaitu, benetako gizon: gure senari lotuak, nobleak, zakar eta bapatekoak, *xamurkeria* eta *marigixonkeria* arrasto orotik libre; emakumeak

ere, orobat, benetako emakume: guztiak gezur ttikien zale, kultura eta jakintzaren mundutik urrun, gizonaren indarra bereganatu, etxekotu eta domatu beste ametsik ez duten izaki iruzurgile eta bihurriak. (Lehenago genioena: nobleak dira gizonaren ezaugarriak Patzikuren ikuspuntutik, eta makurrak emakumearenak).

Berdintasun nahi horrek joera sexualen azterketan jotzen du gailurra. Patziku bezala, Joana homosexualitate arrasto orotik urrun dago, noski. Berarentzat *emantxa lesbiana* guztiak maskoen, sadikoen, maniakoen eta —hara!— bioladoreen parekoak dira (134. or.) Baina zerk bereizten ote ditu maila horretatik ohizko jokabideari eusten dieten heterosexual "normalak", "naturalak"? Hori ez digu azaltzen Joanak. Joana ez dago *nahi duenak bere gustoak eta gutziak nahi dituen gisan egin ditzanaren kontra* (134. or), baina argi ageri du sexuari buruzko ikuspegi aski monolitikoa duela, falikoa ez esatearren (falikoegia emakume bategan sinesgarri izateko, sail honetako lehen puntuan ikusi dugun bezala).

Beraz, askatasuna bai, ematen du Patzikuk norbera nahi duen bezalakoa izan dadin, baina kontuz gero!, badira eta jarraitu beharreko ereduak badira eta gainerako guztien gainetik dauden gizonezkoak eta gaine-

rako guztien gainetik dauden emakumezkoak, eta, besteak beste, sexuaren inguruan duten jokabidean antzemango diezu horiei, ez baituzu horien artean homosexualitate arrasto txikienik ere aurkituko... Beste zenbaite-tan bezala, gai honen inguruan ere eskuinik arriskutsuenaren bertiko joeretatik gertu ikusten dugu Patziku.

6. Emakumearen "bentajak" agerian

Nire irakurketaren arabera, Patzikuren liburu hau ez da berez eta huts-hutsean "emakumeen aurkakoa", artikuluaren hasieran aipatu ditudan zurrumurru haiek zioten gisan. Nik ulertu dudanaren arabera, liburu hau emakumearen alde ere mintzo da, bai behintzat zenbait pasarteri —jorrailaren 15eko gutunari berezki— erreparatzen badiegu.

Lehen esan bezala, gizon eta emakumeen arteko ezberdintasunen aldeko amorratu agertzen zaigu Patziku liburu honetan, eta berdintasun nahi oro gaitzesten du. Gizon izateko modu bat eta emakume izateko beste modu bat aldarrikatzen ditu Perurenak, baina, hori bai, bat eta bakarra kasu batean zein bestean, aurreko atalean ikusi dugun bezala. Mezu bat du, beraz, Patziku Perurenak arrentzat eta beste bat emeentzat.

Gizonei gorputzaren indarrari

ixpiritu xuriarenari baino garrantzi bandiagoa emateko esaten die Perurenak, gizon nobleak izateko. Noblezia horren eredu eta adibide, Nietzsche, Elgorriko noblea... eta batere ezagunak ez diren hainbat eta hainbat gizon anonimo ditugu, *gizon nobleak, larru beteko gizonak ez baitu bere ondotik historia haundirik uzten* (23. or.) Eredue noble horretako ezezagunen artean, era askotako gizonak sar daitezkeela iruditzen zait niri, maitagarri eta miresgarriak hainbat, benetan izugarri eta gorrotagarriak beste batzuk. Ezagunei dagokienez, nahi duena esango du Patzikuk baina kulturaren eta jakintzaren mundukoak dira, baita eurek nahi ez badute ere. Alegia, zer ote dute Elgorriko noblearen lanek —edota, jakina, Patziku Perurena berarenak ere— kulturaren eta jakintzaren munduak (189. orrialdean irakur dezakegunez) beti berekin duen txorakeria, *ahulleria eta asmaxio xuri* kategoriatik libre izateko?

Emakumearentzako mezua oso bestelakoa da. Patzikuk erakusten digun ikuspegitik, emakumea —gezur ttikien beharrean den izaki ahul, mendekari eta iruzurgilea izanagatik ere, gizonaren indarra bereganatzera beharturik dagoena— *gixona* —behar bezain noblea ez den gizona— kezkatzen duten arrazoi hutsal guztien gainetik dago. Ez

dirudi emakumea, Patzikuren ikuspegitik, inola ere gizona baino gehiago izatera hel litekeenik, baina emakumea, zalantzarik gabe, *gixona* baino argi eta azkarragoa da askozaz ere:

Kultura guziak, jakintza guziak, gizonak asmatutako hitz guziak, bizitza ordezkatu eta ondorioz ukatu baizik ez din egiten. Eta gixonak, gixon arraxoidun izan nahi baldin badu, han konpon dadila bere txorakeria, ahulleria eta asmaxio xuri horiekin, (189. or.).

Azkenaurreko gutunean ere emakumeen indar berezi hori azpimarratzen du Joanak, Nietzscheren esaldi bat komentatzen ari dela:

Gizona etengabe emakumeagan gorderik dagoen egia bilatzen saiatzen baldin bada, eta gure atseginin haundiena horixe baldin bada, nola hasiko gaitun bada gu, gugan gordea daukagun egia hori erakusten? Hartara, geure nortasun eta grazia guzia, eta aldi berean, gizonaren izpiritu grina, beti gugan bizi duen egi grina, desegin baizik ez geniken eginen eta! (264. or.)

Patzikuk liburu honen bidez emakumeei esaten diena, berriz, honako hau da nire irakurketaren arabera: "Tira, zuek gutako gehienak baino gehiago zarete, gutako gehienak baino askoz ere argi eta azkarragoak gutako gehienak baino maila bat gorago

zaudete beti. Zuek bitzta zuzenean bizi duzue; gu —edo gutako gehienak behintzat— bitzta ukatu eta ordezkatu baino egiten ez dituen jakintza eta kulturaren inguruan gabilta beti, ezerezean igeri, jainko izatera ailega gaitzkeela sinetsita. Ez zaitezte tuntunak izan, jarraitu ezazue orain artean bezala, ez zaitezte gu imitatzen hasi, ez iezaezue jarraitu gure pausoei, ez egiozue kasurik egin jakintzaren eta kulturaren lilura faltsuari, ez zaitezte gu gizonon indarrak berezkoe-nak, bizienak, distiratsuenak ahuldu eta guztiz pattalduta, gizon edo marigixon bihurtuta utzi gaituen droga menperatzaile horren itzalpe hilgarrian sar; gera zaitezte etxeko txokoan, etxeko eta bizitzako gauza ttikiak zaintzen, horietan baitago, zuek ederki dakizue, benetako bitzta eta benetako lilura; jarraitu ezazue zuen mundu ezkutu eta liluragarria zeuen baitan sakon gordetzen, ez ezazue sekretu hori agerian utzi, sekretu horixe baita, bere sekretu izaerari esker, gu gizonon bizipozik handiena”.

Paternalismo gutxiagoz —norberaren ideiak emakume baten bidez ematea disimulo hutsa da kasu honetan— eta *apalltasun* gehiagoz —emakumeak duen “bentaja” gehiago azpimarratuz (187, 188 eta 190 orrialdean hitz horrekin egiten duen bezala)

eta, batez ere, norberaren zein gogaide gertukoenen kontraesanak aitortuz eta zalantzari arnasa hartzeko zirrikituak utziz— eman izan balu, beharbada beste erantzun bat izango zuen Patzikuren mezuak, ez baita, azken finean, hain zentzugabea bere tesi nagusia nola tesi hori emateko modua. Nik behintzat kontuan hartzeko moduko xehetasun benetan interesgarriak aurkitu ditut Patzikuk gizonezkoei zein emakumezkoei liburu honen bidez igorri dizkigun mezuetan, batarren zein bestearen aurrean oso kontuz eta oso begi kritikoz paratu behar dugula iruditzen bazait ere.

Zer dugu Patziku Perurenaren alde?

Kontraesanak ugariak izanik ere, liburuak badu meriturik eta interesik. Laburragoa izango naiz horien agerpenean

1. Kosmogonia pertsonala

Marasmus femeninus “nobela, prosa, literatura, filosofia edo zer arraio den” ez dakiela dio G. Lasartek Perurenaren liburua komentatzean. Itxaro Bordak, berriz, Elkar argitaletxeak lan hau saioen bilduman zergatik argitaratu ote duen galdetzen du. Ez dut uste garrantzi handikoa denik kasu honetan auzi horiek erabakitzea, baina, dena den, ez zait iruditzen zilegi litzatekeenik

Patzikuren liburu hau saioaren mailara iristen ez denik edo antzekorik esatea. Kontraesan eta guzti bada ere, mundua eta, bereziki, gure gizartea begiratu eta ulertzeko pentsamendu sistema oso bat aurkeztu digu Perurenak, mundu-ikuskerara edo kosmogonia berezi eta pertsonala, hainbat idazle handiren eraginpean sortua, hori bai, baina egilearen beraren galbahetik pasea.

Gainera, pentsalari ezezik idazle ere badenez, jantzi literarioa eman dio Patziku Perurenak bere mundu-ikuskeraren agerpenari, genero epistolarrari oso etekin ona atereaz.

2. Pentsamendu asentatuen iraultza

Bere pentsamendua eskuindartzat jotzeko arrazoirik falta ez bada ere, bizi dugun eta bizi gaituen gizartearen azpiak *iraultzen* saiatzen den idazlea dugu, du-darik gabe, Patziku Perurena, eta bere jarduna, orain arte ikusi dugunez, beti kontraesan berberen agertoki bada ere, ezin da ukatu tarteka-tarteka irakurleon kontraesanak agerian uzten ere asmatzen badakiela, bai nireak behintzat. Egungo gizartearen indartu eta asentatuta dauden iritzi nagusi asko *irauli* eta hankaz gora jartzen ditu Perurenaren ikuspegi ezohizkoak.

Niri, esate baterako, oso interesgarriak iruditu zaizkit jakintza

eta kulturari egiten dizkion kritikak, edota baita estatistiken indar gero eta zorabiagarriagoaren aurrean agertzen duen haserre bizia, edota familiaren inguruan egiten duen konparazioa; *Kaso honetan, kaiola eta familia gauza bera ditun, eta txoria zein amodioa berdin.* (223. or.) Patzikuren kontraesanak agerian uzten dituen arren, badu mami eder eta bizigarririk Joanak *jendaje publiko atxoauretueri* buruz esaten dituenak ere. *Eta beste aldetik, holako pailaso jendajea bakantzekotan, itsu itsuan txalotu beharreen, kritika zorrotz eginez eskarmenta arazi beharko liken, zuzenbidez, hari begira erdi, mozo-rrotuta eta ahotik erde arraka egoten den gizartea sanoxeagoa balitz. Baina, ikusten dun zainen gutxi duen sanotik gure honek* (62. or.) .

Emakume-gizonezko bereizketaren aurrean esaten dituenek buruz, esana dut lehendik ere zein den nire iritzia. Ulertzekoa da zenbait irakurle —emakumeak batipat, noski— oso mindurik egotea hainbat baieztapen ahobero eta zapaltzailerekin baina ez du interes faltarik Patzikuk funts-funtsean planteatzen digun kezkek.

3. Prosa bizi eta sentitua

Liburua salbatzen duen arrazoi bakarra hizkuntza da, dio G. Lasartek Perurenaren liburuari

egindako komentarioan. Iñaki Seguroiak, berriz, honela dio liburuari paratutako gibel-sola-sean, bazterretan zabaltzen ari omen den "Gaitzeuskalki Sintetiko Barrenutza" gaitzetsi ondoren: *Begien bistakoa dun ordea oso beste kasta batekoa dela liburu honetan irakurtzen dena; horretan ia mirakuluzko salbuespena zirudín Joana honek, inon salbuespenik bada.* Beraz, ez dut uste nire goraipamenean beharrea denik Perurenaren prosa bizi eta sentitua.

Posdata.

Oso gai labain eta zailak dira *Marasmus femininus* honek bere orrialde ugarietan zehar irakurleari planteatzen dizkionak. Nekez izango da inon Joanak

bere gutunetan agertzen dituen iritzi guztiekin ados dagoen irakurlerik (ezta Perurena ere agian?), baina baita ezertan arrazoi ematen ez dionik ere. G. La-sarte eta Itxaro Bordaren komentarioek ez dute dudarako tarte handirik uzten: liburuak irakurri ahala irainduta sentitzen dira, itxura batean behintzat, emakumeak. Nire iritziak irakurtzeko beta, egonarría eta eroapena izan duzun irakurle horri ohar ttiki bat egin nahi nizuke, badaezpada ere, perspektiba gal ez dezazun, nire jardunari behar baino garrantzi handiagoa eman ez diezaiozun: ez ahaztu ni ere gizonetzkoa naizela, eta ez dela oraindik liburu honek txakur txiki bat balio duenik uste duen emakumerik ezagutu.

Juan Luis Zabala

LUIS LANDERO, *Juegos de la edad tardía*. Tusquets Editores, 404 or.

Luis Landero autorearen *Juegos de la edad tardía* lehen eleberriak beraldiko arrakasta ezagutu du Espainian *Andanzas* sortan argitaratu bezain azkar. Bederatzi hizkuntzetara itzulia, eta hainbat edizio ukan dituen, eleberriak, euskal idazleen ezagumenerako, hurbileko aipua merezi duela uste dugu. Liburuak berrehun mila ale baino gehiago saltzea lortu du, eta Espainiako Literatur Saria, Kritika Saria, Ita-

lian Gr. Cavour deiturikoa bereganatu ditu, besteen artean. Autoreak aitortzen digunez, Estremadurako jaiotetxean haurtzaroan ez omen zuen liburu bat eskuartean ukan harik eta, etorkin eta labori baten seme gisa, hirira irten zen arte. Dena den, etxean ahozko literatur oparoa jaso zuen. Gaur egun, telebistaren eraginez, itoa dagoen literatura aberatsa, aspaldiko erromantzez, leiendaz, ipuinez eta kontaketez

hornitua jaso zuen. Pubertaroan, beste gazte askok bezala, poema ezkutukoak ere idatzi zituen, batez ere, bere bihotzeko musari. Lehen poema idazterakoan mundu guztia bere inguruan miresle geldituko zela, uste izan zuen, baina dezepzio frustragarriak jasan zituen... Bere poesiak ez zuen inor txunditu. Agian, porrot hura bere narraziogintzaren atari eta giltza bihurtu zen.

Landerok eskaini digun eleberria bi gizonen bizi-zertzeladek gauzatzen dute. Bi gizon, nolabait, arloteen biografia hitsa da, pixkanaka idealizatzen eta zuzpertzten hasten dena. Bi gizon grixen desnortasunak, erresorte bezala, irudimenaren jokuen bitartez utopia gozo baten sareak bilbatzea lortzen du, ilusioa bertsotuz. Telefonoaren bitartez, Gregoriok Gil adiskide arlotearen baitan mito anakroniko zenbait biztea eskuratzen du. Telefonoaren urruntasuna aitzaki dela, Gregoriok hariaren beste aldeko entzulearengan amets arraroak, utopia ederrak, lilura itzelak jaiotarazten ditu. Utopien haritan, pixkanaka, Gregoriok gaztearoko ametsak aspaldian itoriko liluramenduak, harrandikeria suntsituak berriztatzen ditu. Behin bateko Gregorio hitsa Faroni delakoa bilakatzen da, eta bere histasun arlotetik jaikita, beste tipo garaile, azkar, amodiotan dandy, kultua bihurtzea lortzen du. Ho-

rrela, Gilengan amets faltsuen euforia jaiotzen da parodia bidez. Gizon gizagaisoa ilusio berrien xarmara iragaiten da hariak eta Gregoriok muntaturiko haria espejismo hutsa dela egiaztatzen den arte. Bi protagonista horien ilusio-jokua ez da gertatzen pubertaroan, aro larrian baino. Utopia gozo, liluragarri eta xumean bizitzeko autoreak telefono gailuaren urruntasuna profitatzen du maisuki.

Eleberriaren originaltasuna eta azertua utopia guztien muntaia bide horretaz baliaturik egitea da, hots, sasi-amets guztiak adiskidearengan lopide hori dela medio gauzatzea. Eleberriak psikologi baliabideak bilbatzen ditu, behin eta berriz, Gil laguna bere amarruen maindirean eror dadin, utopian harro eta zoriontsu sentitzearren. Gregorio arloreak adiskidearen xalotasun du elikagai. Parodiaren bitartez bi gizon hits anodinoen ihesnahia maisuki isladatuta. Bietatik inork ez du ezpalik, ez eta ahalbiderik, bizi-tzan ezer handirik, benetan, egiteko, baina gezurraren bitartez ilusioaren hariak luzaroan irautea lortzen dute, hariak eta egiaren latza (porrot esistentzialarekin batera) Gregorio aitortu beharrean aurkitzen den arte.

Eleberria oso ongi landua agertzen da. Idazkera malguki bilbatua, segidazko hatsa hizkera laun eta aberatsean emana. Barneko tramaren gainean giza

deskribaketak, karakterizazioak, kera sugerituak, ironia lortuak fineziaz. Nahiz eleberria hiritar giroan kokatu, baditu pasarteak zertzelada errural eta xalotan atonduak. Hona zehaztaperen deskriptibo zenbait, ukitu psikologikoz egokituak: "Su tío... detuvo el dedo con el que seguía la lectura, y se volvió con una sonrisa desmañada", "Con los ojos estancados en el vacío..., fuera ya, casi definitivamente, de toda época, costumbre o afición", "...Y los balcones se cerraron y el silencio volvió de nuevo a hacerse prodigioso", "Por su margen quimérico, asomándose a la luzcidez como un ratón al entrepaño de una alacena, el tío lo acompañaba con un balanceo errático", "Luego hubo un rápido intercambio de monedas y al fin se quedó solo, debatido entre la sensación de ridículo y el aire aromado de limón...", "El virtuosismo desdeñoso de sus dedos, y hasta lo que contaban había quedado impregnado por su presencia inagotable".

Deskribaperen somatikoak egitean ere ñabardura, zehaztaperen ahalbide eta adierazpen sotil antzekoak, idazlearen mais-tasuna isladatuz. Esan daiteke azalpen fisikoen azpitik halako aire psikologikoa doala, batzutan agirikoa, bestetan izkutukoa hari bestekoak bailiran. Hona adibide zenbait: "El mentón sostenido en el trípode de los dedos, o ha-

ciéndose una visera en la frente, el otro antebrazo fuertemente asentado en el muslo, la mano colgando en el vacío y los ojos fuertemente fijos en su propio horizonte", "Su cabeza descubierta, acostumbrada al sombrero, blanqueaba con obscena desnudez de matrona recién salida de la enagua. Lucía un bigote finamente caligrafiado sobre una boca semejante a un higo pasón", "...Con flequillo de ida y vuelta, cara granujiente y dientes de conejo, que era de los que más hablaban y que —a pesar de su aspecto iluso de horteliza— tenías más historias de mujeres que contar", "...Ojos de asomada turbia. Los hombros, abatidos, los remansos de grasa, la ausencia de caderas, la incipiente papada, le daban un aspecto de lagarto indefenso y reconciliado con su propio asombro". Hemen "asomada turbia" eta "propio asombro" delakoak zehaztaperen somatiko baten lotune psikologiko bezala. Berdin ondorengoan soinaren zehaztapereni "rencor sin objeto", "con la vista fuera de la voluntad" oldozpen animikoak tartekatuz: "Caminaba encogido y sucio junto a las paredes, arrastrando los pies, rumiando su rencor sin objeto, deteniéndose con la vista fuera de la voluntad, el pensamiento en ningún sitio, colgado del labio un cigarrillo a medio arder". Jazkien deskribaperetan

ere nabartasun bera, maiz, barrokismoa ere alboratu gabe. Ironia, berriz, franko bere lerroetan, ia eleberria osoa ironia gazi-goza baten islada delarik. "Yo hubiese sido un buen conquistador de tierras", decía, "pero el destino me ha condenado a una época en que la única gran empresa se reduce a la conquista del puchero", "Gregorio tuvo entonces el último arrebató lírico de su juventud: se detuvo ante unas ramas bajas, arrancó una hoja seca y dijo: "Qué bonita es, parece el corazón de una estrella".

Esan daiteke Landeroren idazkera nabarraren gain, aipatzekoa dela gauza txokante eta txuleskoen azalpena (beti parodiaren mesedetan). Bere eleberria irakurtzean ez da asperdura-

rik, ez eta gainbera tematikorik sentitzen; irakurleak hatsa azkenera arte mantentzen du interesaren haritan. Liburuan azpiga nagusi den utopiaren hutsegitea giza bizitzan erroturiko zerbait da.

Beraz, telefonoa bezalako aparailu prosaiko baten bitartez eleberriak idealizazio anakronikoen kritika dagi, estilo zuzen (batzutan barroko, eta gehiengotan armoniatsu baten) andanetan giza errealitate bat psikologia apartaz isladatuz. Errealitate gaitzak nobelan bere kontrazal idealizatua aurkitzen du utopia eta liluran, nahiz eta lilura deslilura bilutsean geratu egiaren latza desestaltzean. Baina desestalteta fineziaz eta umorez ematen da...

Luis Mari Mujika

PAKO ARISTI, *Auto-stopeko ipuinak*. Erein argitaletxea, 203 or.

Pako Aristi narraziogile eza-gunak oraingoan hogeita hamaika kontaketa labur eskaintzen dizkigu idazkera zalu, solte eta uhinkorraz. Ipuin batzuk sketch umil gisa pasatzen dira irakurlearen aitzinean, gauza arrunten ondoan, beste sugerigarriagoak eta maliziosoagoak ere aurkeztuz.

Errelato laburrek beti dute ezezaren arriskua, zerbait hutsa-

laren usna. Ondo egiten direnean, ordea, sugerigarri izateaz gain, trinkoak ere gerta daitezke. Idazleak denetatik eskaintzen digu, baina sugestioaren eta ongi eginaren xarmaz ugariago. Haren hemen, katxondeoaren alboan, ukitu psikologiko xumeak, ironia xuabea, pasarte erotiko esperatzeakoak, eta aldarte bihurrien eszenategi aukeratuak... *Maitemintzea, benetan zer den* delakoan, trenaren eszenifikazio sotila pro-

fitatuz, amodioaren oroipen-bilduma sotila. *Parkinson* ipuinean gizon zaharkituen aldarte ohizkoak (parkea, bakardadea, useoi janaria botatzen dien agureak, koadro umil, kasik ebanjelikoak, bizitzaren ironia ahanzi gabe...).

Kandela gorria ipuinean, sentsualitate apalago baten bidetik, trazo lortuak. Beste bi ipuinetan sentsualitate askoz gordinagoa eskaintzen digu; hemen, emagaldu baten deskrazia dela eta, jarrera sotilagoa. Ternezia ere badu ipuinak ildo xumetan... Bai, badakigu beti ez dela horrela Aristiren luman, beste errealismo sentsual (edo pornografiko baten bidetik) "zakilaren" mendea tente, han-hemen astokiago azaltzen dena, adibidez, *On the road* eta *Arrosa koloreko* dela-koetan... Azken aldiko euskal literaturak maiz eskaintzen digu erotismo "asto" hori, erdal autoreetan nabarduraz eta terneziaz beteagoa eman ohi den sentsualismo gozoa. Andu Lertxundiren *Otto Petteko* sentsualismoa, adibidez, umotuagoa da, gozoagoa, armoniatsuagoa, nahiz eta errealismoa ez alboratu... Behar bada, jarrera hauek lehendiko euskal errepresio sexualaren iheste ankerak dira, oreka gabekoak, aintzinako ildotatik desmarkatu nahiak. *Kandela gorria* ipuinean eta beste batzutan, aldiz, sentsualismo askoz xume eta sugerikorragoa Aristik.

Kotxeko giltzak ipuinean autorearen euskara-motaren hautapena kotsideratuko nuke. Bide hau lexikoaren aldetik, kotzesio gehiegi egin gabe, azkenaldiko autore batzuen jarrera lexikal maximalista baino jatorragoa deritzaigu... Badirudi idazle batzuen postura gaur hainbat hitz zahar arkaizante eta lokalismo huts berriztatzea dela, nolana, testuaren ulerpena gaitza, liseriezina gertatu arren. Tentaldi hau arrisksua da, garbizalekeria solapatua delako, nahiz eta berez neologismoz ukitua ez izan. Kuestioa da testuak irakurlea liluratu egin behar duela, atsegina sentiarazi, eta ez orria lexiko-bilatze prosaiko eta etengabea bihurtu (hiztegia orri bakoitzean lau edo bost aldiz behatu beharrean bere burua aurkituz...). Noski, oreka gaitza da, baina penagarria eta nekoso egiten da zenbait liburu berri, orain hamabi bat urtetako eskasia eta txabakanismo lexikala era hain ankerrean garaitu nahiaz. Lokalismo lexikalekin arreta gehiagoz jokatu behar dugu, literaturaren xarma eta balioa ez baitago hiztegi hutsuan... Aristik badakizki, aproposki, erderakadak, prezisamente, botatzen, baina ez da autore zabarra, hala ere, larrapastada horiek irakurketa soil eta malgu baten mesedetan egiten dituelako, ene ustez... Adibidez, *Ehun gradutako bakardadea* ipuinean honakoa: "Sukaldeko sua lehen-

dabizi, gero labadora, kalentadorea, hozkailua, sekadora, ontzitegia, armairuak, patatak zuritzeko tresna bat, bentiladorea, fregona, kafetera...". Noski, guztiz ulergarria, nahiz eta euskara garbiaren desmesdetan baten baino gehiagoren iritzitan... Onartzen dugu testua, behar bada, *kalentadorea* (berogailua) eta *kafetera* (kafeontzia) kasuetan ezik... Euskarak sortzeko duen ahalbidea alboko hizkuntzena bezain oparoa da, kuestioa, ordea, orri bakoitzean han-hemen aurkituriko fosil guztiak berpiztu behar al ditugun horretan dago. Narrazioan, behintzat, jokabide zenbait pedante eta arriskutsu egiten zai-gu...

Ehun gradutako bakardadea eta *Bai, nahi dut* ipuinetan originaltasuna eta xarma lotuta, ironia baten haritan. Azkenean Inesek onartzen du senargai *itsusia*, gaziari halako puntu gozoa bilatuz. Ipuin honetan, bestalde, erruralitate baten puntu nabarmenak. Errualitate sugerikor hau present beste errelato batzutan ere, eta narrazio modernoan (aski da García Márquez, Rulfo, Cela, Delibes irakurtzea) errualitate kontraesankor, bortitza (batzuetan gaitza, bestetan xumea) ez da nahastekoa kostunbrismo edo ohiturismo dekadente batekin, euskal kritiko zenbaitek egiten duenez. Hegoamerikako narrazioa errualismo sugerente horre-

taz beteta dago, dudarik gabe. Tematika hiritartua, ez da, inolaz ere, modernotasunaren giltza, giza errealitatea oso nabarra delako... Dena den, gaiaren trataerak eginen du lan bat moderno edo anakroniko eta astun.

Distantziaren teorema berria aspaldiko kontakizunak berritze-ko modu egokia deritzeaigu. Aintzinako ipuin zeltiko-galziarren xarma hartzen diogu. Hain zuzen, gure ipuin eta erromantze askok irakurketa modernoago bat ukan dezake, egungoaren mintzoa eta fantasia eskainiz. A. Cunqueiro galziarrak honelako berrikakuntza aski egin zuen narrazio zaharrak zahagi berrietan sartuz...

Heriotzak, eta herioak, badu, noski, sarrera errelato hauetan, esperatzekoa zenez. *Loaren bezperan* ipuinean, zehazki, herioarekin jokua eta fabulazioa, itxuraz, gertakizun baten andanan ezarria. Ipuin freskoa eta makabroa ("Sagarrondo beso batek heldu zion gerrian zerman zinta urdinetatik, eta, kutxa hutsik lagata, adarrean zintzillika gelditu zen neska"). Eta ondoren bitxiaren eszenografia, asmakizunaren saretan bilbatua ("Neska piztu egin zela, eta ez zuen inork inguratu nahi"). "Baina hura hilik zegoen, eta jendeari irrintziak mututu eta oiloipurdiak txapaldu zitzaizkionean, arbolatik jaitsi eta lur eman zioten".

Gutun urdinak ipuinari *Marke-
ren alaba* erromantze zaharraren
usna zenbait hartzen diogu, na-
hiz egitura propioa eduki. Amo-
dioaren sareak, eskutitza bidez,
ilusioa desliluraz, oroipen patta-
lak eta itxaropenari ixten ez zaion
errematea Buenos Airesko bi-
dean...

Kapellmeister delakoa musi-
karen ardatzetik, autoreari hurbil-
leko zaion esperientzia baten il-
doa, agian... *Hilean behin, azken
igandean* ipuinean bezala, musi-
ka-akorde baten gozotasunezko
pasarte-adatsak, sotilki isuriak.
Suizidioa egunero hoska dela-

koan, iruditeria gaitzean, tren-
ren tematika profitatuz, "gurpil
azpian zegoen haragi pila hura
iraulitako tomatea iruditu zait"
makabroa. Ipuin osoa bortitza,
"baina gozamenerako giltzak bere
gorputzaren bihurtunetan gor-
deta".

Pako Aristik eskaintzen digun
errelato-bilduman zertzelada, zir-
to, ironia eta maitasun xuabe
anitz. Poesia ere ez zaio falta
prosari. Autoreak, ausaz, pre-
tentsiorik izan ez badu ere, ipuin
llaburren geografia urrian gauza
gustagarri franko eskaini digu,
beti solte eta beti malgu.

Luis Mari Mujika

PATXI ZABALETA, *Ukoreka*. Txalaparta argitaletxea, 1994, 409 or.

Patxi Zabaleta euskaltzain eta
idazle nafarrak bigarren eleberria
eskaintzen digu *Ukoreka* izenbu-
ruepan. Hedadura handiko ele-
berria zinez, ezen eta larehun
orriak erraz gaintitzen baiditu
hizki ez hain tipiaz.

Ukoreka nobelaren eszenate-
gia, nolabait, hurbilekoa egiten
zaigu, lehen zatian behintzat,
Fraisoron hasi eta Araitz eta La-
rraungo lurretan banatzen baita,
Araxes hidronimoa, *Azpirotz*, *Le-
zaeta* eta *Guntza* (tokizien asma-
tua) Nafarroa goi-mendebaleko
mugak argitan utziz. Guntza hori
izan daiteke *Gaintza* eta *Intzaren*

arteko sinkopa fabulatua... ("Ez
zekien oraindik Beñatek erreka
hark Araxes izena zuenik, baina
erreka ttiki bat besterik ez zenez
gero, bertan itozteko inolako
arriskurik ez zegoela uste zuen",
"Betirako. Guntza izena du he-
rriak eta Kexuri baserriak. Araiz-
ko haranean, Guntzaraino auto-
busean etorri ziren, Erramun eta
biak"). Eta Lezaetako *Bentaza-
harrearen* protagonismoa elebe-
rriaren lehen zatian, Azpirotz al-
dapa hasierako kokagunean
("Bentazarreak sukaldea eta
otordurik gabe ez din iraunen",
berekiko bezala hitzegiten zuen,

Erramuni begiratu gabe leihotik errepidera so"). Autobusa ere hurbilekoa egiten zaigu haurtzaroen ezaguturiko Aresoarraren antzekoa baita eleberrian azaldua, hots, gizakiak eta abereak autobus berean ferira joaten zirenekoa (abere *xeheak*, noski) ("Autobusak atzean aziendak eramateko tokia zeukan; luzeraren hirutatik bat edo; beste hirutatik bi pertsonak joateko aulkiak zituenekoa zen...").

Nobelaren haria aurrerantz doan heinean beste eszenategi urrunagoak (Iruñeako inklusa, komentua, ostatua, eta abar). Eleberriari lekukotasun erreala goa emanaz, oraindik, Nafarroan ezagun izan diren aita Olazararen, Intza, Riezu, aita Pedro Leitzakoa bezalako pertsonaiak.

Ukoreka eleberriak oinarri etnografiko sakon bat isladatzen du, errekurtsio hori ongi menderatzen duela autoreak, nahiz eta eleberriaren helburua nobela kontubrista osoro ez izan. Honez zertxobait geroago... Zabaletak maisuki menderatzen du pertsonaiei bizikide zaien giroa (bai tresna, aparailu, apero, ontziteria, abel mundua, eta beste aldeak). Sukaldea deskribatzean, adibidez: "Kexuriko sukaldea ilun samarra zen eta Beñatek Kote mahaiaren atzean, bularretik gora besterik ez zuen ikusten... Maria beko sua astindu eta berritzen ari zen. Ardangai pus-karen bitartez mantendua eduki-

tzen zuen... Gero hautsak kendu eta hauspoaren haizez astindu eta berriro sua biztu arte"). Ohatzea berriz: "Mantala bat zuten jantzi guztia. Eta lo egiteko kamaina, bi enbor eta tartean belar lehorra eta arto zurikinak, eta gainerako estalkiak". Eta hurrengo zehaztapenak iturri ondoan: "Lixua egiteko kuela, xorrota, errauts perrada eta zatarrak, lau habeko estalpean". Eta bide berdinetik, ohatzearen zertzelada etnografikoetara itzuliz: "Kamainak azpian iraskor iharra eta arta zurikina zituen, ongi zabaldurik". Etnografiara loturiko lexikoan (eta, nolabait, Orixek *Euskaldunak* poema nagusian eskaintzen digun adierazpenen ezagumen sakon batetik) *petrala* (jatorriz erromanikoa, latineko *pectorallem-etik*), *kuela*, *perrada*, *burduntzia*, *pertika*, eta beste hainbat.

Giroan ere nabarmen garaiko ahozketasunaren nagusitza kontakizunen aldetik. Eleberriko jendeak astirik du elkarri entzuteko eta belaunaldi batek besteari bere lekukotza luzatzeko, ipuin eta kontakizunen bidez... "Ba omen zen behin zurubi haundi bat, ibai zabal baten ertz batetik besteraino egin behar zuena... Eta? —galdetzen zioten denek. Askotan entzuna bazuten ere kondaira hura...". Molde honetako adierazpenak, noski, Beñat behin Iruñeara hurbiltzen denean, ematu egiten dira, eta bertan bizitzaren andanak garratzasuna, mugikor-

tasuna, akzioa, kontrajarrerak, amarrua, sentsualitate gordina, eta abar jasotzen ditu.

Idazkeraren aldetik aipagarri autoreak deskribapen fisiko edo somatikoeetan azaltzen duen trebetasun solte eta oparoa. Gehien kalparrak, ile-adatsak, hatzak, besoak, eta sentsualitatez ukituriko beste zehaztapenak han-hemen barreiatuta. Hona testu zenbait: "Beñatek atzapar latzak eta haundiak zituen bere adineko mutikoen aldean, atzazalka zikin samarrak eta ordurako sudurpean mostatxo pitin baten iluna nabari zitzaion", "...Luzanga zen, serail seraila, baina gaztea...". Zabaletak *luzanga* eta *seraila* epitetoak aski maiz deskribapenetan ("Soin luzanga eta seraila dardarka zebilen zotinen aiora..."). Ez dira, dena den, deskribapen barrokoak bereak, baina bai adierazgarriak, eta, bereziki, zehatzak. Eta oraindik: "Gakotz motz motza zen, masail gorri gorrikoa, baina trapatua eta bere atzaparrek burdinezko eskunarruz estalitakoak ziruditen", "Biluzik luze eta seraila, kalpar beltzaran sapats nahasia bizkarrean behera, zango zabal, eskuak gerrian...". Eta berriro goiko bi epitetoak: "Luzanga eta seraila zen, soin eder eta ongi taiututakoa. Bular lerdanak tente tenteak; kalpar beltzaran luzeak". Deskribapenak, maiz, herri tradizioetik jasoriko iturriaren usna: "Sosaren aipamen hutsa entzun bezain agudo, tinko gelditu zen, adi adi,

sugea ondoan sagua somatzen duenean bezelaxe". "Oilo biko-rrak" ere herri xumearen irudimenetik hartuta: "Don Paulori hotzikara bizkor eta luze bat jaitsi zitzaion lepotik onetaraino behin eta berriro. Oilo bikorrek atera zitzaizkion soin guztian zehar...".

Esanen nuke deskribapen hauek, modernoak baino gehiago, gardenak direla, eta euskal espresaera tradiziozko batean atonduak. Behar bada, sugerigarritasunezko ukitua falta zaie, baina plastikoak dira, behintzat...

Zehaztasun eta nabartasun bera jazkiak direla, garaiko indumentariaren ezagumen argia isladatuz. Deskribapenetan ez dago eskapismorik edo ihesketarik, lexiko oztopoak direla eta. Behar duenean adierazpen egokia dakar, eta kitto ("Txamarreta haundiegia zeraman, alde guztietatik petralak zintzilik eta aise nabaritzen zen ez zela berria, ezta berretzat egina ere; atorra zuria lepoan... Gainera artilezko galtzerdi lodiak, galtzak orpo eta zangoetan galtzerdietan bildurik eta abarken litzez estuturik zeuzkan", "Kapusai bat, bizkar gainean, sorbaldan beste gaineko estalki txiki bat zuelarik eta azpian txoraztez lotutako alkandora zuria. Galtza grisak, arraztodunak eta larruzko bota luzeak...").

Pertsonaietan apaiza nabarmenduko nuke, eleberrian elizgizonen presentzia kualitatiboa baita. Fraideen pasarteak garran-

tzizkoak dira ("Bere sotana luzean lanparoi haundi bat ikusten zen sabelaren lodiak aurre alde-rako bihurtune eginerazten zion toki bereberean", "Apaiz lodikote eta zahar hura urduri eta izerditan zutitu egin zen. Sakeletik musu zapi zuri bat atera eta doloztadura kendu gabe kopetako izerdia txukatu zuen". Hurbileko pertsonaia bezala, sakristauren karakterizazio zorrotz hau: "...Gizaseme makal eta goibela zen..., eta herriko sakristaua izateaz gainera, zurgina, leihoak jartzen zituena, haginak ateratzen zituena (*sacamueltas* benetakoa!), kalparra gizakiei eta ilea ardiei moztzen ziena zen eta behi bat eta behorra bere gurdiaz zeukana". Beraz, herrisketako *fac totum* arlote horietakoa...

Eleberraren beste alde nabarietako *Benat*, eta lehenago *Kotte* elbarriari, atxikitako drama-kutsua. *Kotte* benetan gizaseme maitagarria bilakatzen da bere maluran eta deskrazian. Mariaren etsipen-areira ere ongi eramanda bere laburtasunean. Herria present gizon eta abereetan.

Kanposantuko pasarte erruralitate makabro baten koadro aparta, nire ustetan ("Behin zendua zuloan, ingurura begiratu zuen; langileak lozorroan zeudela ziurtatu zuen eta aitzurkada zehatz batez lepoa moztu zion hildakoari. Gero belar batzuetan aitzurra ongi garbitu zuen, burua kalparretatik zintzilik hartu, belar

haietan gorde eta berehala zenduaren burua egon behar zuen tokira lurra botatzen hasi zen". Hau dena Iruñeako hilerriko lurperatzaileak ongi moskortu ondoren... Ala ere, Zabaletarengan herioak eta malurak ez du jasotzen (beti erruralitate ondu baten andanan) García Márquez, Rulfo edo Cela batek testuari itsastendion erruralitate gordinaren xarma berezia... Zabaletaren jarrera askoz peto eta plastikoagoa da, irudimenaren lilurara gutiago makurtua. *Kexuri* etxe arlote eta errearen azalpenak ere badu bere garraztasun bizia, baina, agian, etnografiako kutsuan ematua gelditzen da, nolabait...

Bestalde, aipatzekoa eleberrian aski nabarmen dagoen alderdi sentsuala. Anaren gorabehera amodiozkoetan osoro present. Eta Zabaletak errealismo gordinera jotzen du, eskrupulurik gabe, behar denean... Bertan, jarrera ohikoen gain, intzestoa eta homosexualitate argi. Komentuko giro katramilatuan (eta gogora Humberto Ecoren giro nabarra bere *La Rosa* eleberrian) zehaztapen anitz ("Horra nola bi buruko txahalak edo sei hankako axuriak jaiotzen diren, senidea senidearekin estaliz gero", "Begira Beñat; hemengo fraide asko eta mutiko ugari eskarrekin musukatzen da eta batak besteari atzetik larrua jo edo xurgapena edo ukimenduak egiten dizkiotela jakinen duzu ba?", "...Eta hasperenak hasi zitzaizkion berriro arnas

hestutzen. Mutilak eskua hartu zion igurtzika eta bere barrabil zakutora eraman berriro. Ilunbean irri xehe ihes egin zion...". Behar bada, errealismo gaitzeko sentsualismoa da, zuzenedia, zakarregia, baina, nabarmenki, gurean ohiko izan diren lotsetatik urrundua. Dena den, bada beste sentimentalismo limuri, sugerikor, erdibidetakoa ere, bere lilura duena... Antza, errealismo gotorrezko sentimentalismo hau eleberriaren andana gaitzean sartzen da, eta alde horretatik ongi ahokatzen da.

Eleberriari akatsen aldetik, paisajismo baten alde sugerentearen gabezia aurkitzen diot, baina hau izan daiteke idazle batzuen hautapena, soilik. Eleberriaren errealismoa, agian, pe-toegia da, zeharbide eta narrazio sugestibo-girotan ez hain kokatua... XX. mende amaieran, noski, errealismoa ezin daiteke izan XIX. mende amaierakoa bezala. Tartean surrealismoa, sinbolismoaren jarrera arras subjektiboan lanketa eman da... Karakterizazio irmo eta trinkoak egitea, ordea, aukera ere izan daiteke, eta Zabaletaren idazkera gehiago makurtzen da errealismo zuzen batera.

Hizkeraren aldetik, nabarmen autorearen lehia euskara batua- ren ildotik, nahiz eta leitzarrak in-

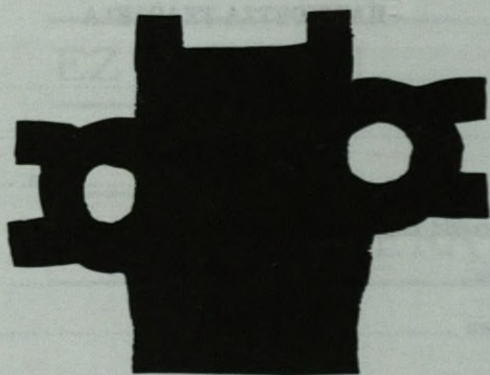
gurugiroko mintzoaren zertzelada anitz eskaini. Zabaletaren euskara soltea, gardena eta malgua da, eta gehienbat ihes egiten du garbizalekeriatik, lokalismo gehiegikoen berrizte anakronikoetatik (etnografiakoa, eta derrigorrezko, lexiko kasuetan ezik). Behar bada, *farre* (*barre ordez*), *sumangile* (*surangila ordez*) hurbileko euskararen kontsezioak dira. Beste idazle nafar batzuen aparteko bidea ikusita, Zabaletarena euskara arautua- ren ildotan sartzen da, gehienbat. Lexiko aberatsa, baina gardena, gehiegizko fosiletara itzuri gabe. Eleberriak oreka on bat gordetzen du ulermenaren aldetik.

Ukoreka irakurrita, trilogia izateko bokazio duen eleberrian, hizkera eta tramaren aldetik (gogora Bentazarrea, Kexuri, Kotte, komentuko gorabeherak, Fraidearen heriotza, On Ximeno- ren pertsonaia bihurria, kanposantuko koadroa, Anaren amodio korapilotsua, Beñaten andana etengabeak...) sare on bat lortzen da, eta liburuan egun Nafarroan loratzen ari den literatura trinko eta oparoaren beste emaitza on bat da, eta hori dena hainbat nafarrentzat euskara hizkuntza arrotza eta inportatua izan bide den unean... Eskertzekoa eta mirestekoa.

Luis Mari Mujika

Argitarapen honen edizioko laguntzaile:

En la edición de esta publicación colabora:

kutxa fundazioa

fundación kutxa

EGIN ZAITEZ HARPIDEDUN

JAKIN aldizkariari lagunduz
zeure kulturari
laguntzen diozu

HARPIDETZA-TXARTELA

Izen-deiturak

Helbidea

Herria Posta-kodea Tfnoa.

Banku edo Aurrezki-kutxa

Kontu-zenbakia Sukurtsala

Kontuaren jabea

Entitate horretako kontuan zordun itzazue JAKINEk nire izenean
aurkez diezazkizuen ordainagiriak. Agur.

Sinatzailea

Helbidea

EGIN EZAZU HARPIDEDUN BERRI BAT

Zenbat eta gehiago izan harpidedunak
orduan eta
eginagoa aterako da JAKIN

ELHUYAR

ZIENTZIA ETA TEKNIKA

—————
EZ GELDITU
—————

AZALEAN
—————

ZATOZ MUINERA
—————

Elhuyar. Zientzia eta Teknika aldizkaria jaso nahi dut. Urtean honen hamaika ale jasoko ditut eta gainera doan **Elhuyar** aldizkariaren bi ale.

Izena _____

Helbidea _____ Lanbidea _____

Hiria _____ Telefonoa _____

Ordainketa:

Kontu korronteraren zenbakia: _____

Bankua: _____

Sukurtsala: _____

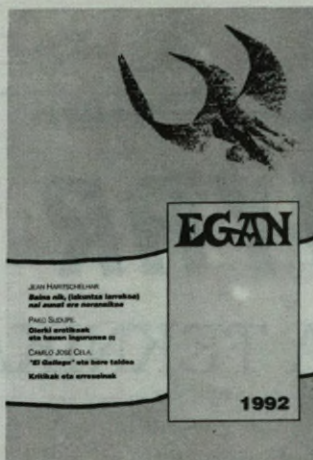
- 1993.erako 5.000 pta. Euskal Herria, Espainia eta Frantzia.
- Bi urterako 9.300 pta.
- Hiru urterako 14.000 pta.
- 1993.erako 6.200 pta. beste herrietan.

Harpidetza-txartela: ELHUYAR KULTUR ELKARTEA. Asteasuain poligonoa. 14. pabillioia.

Txikiardi auzoa. 20170 Usurbil (Gipuzkoa)

Tel. (943) 363040 (943) 363041; Fax-zk.: (943) 363144.

hilero zure eskutan

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen
Elkarteko BOLETIN-aren
euskarazko gehigarria

Harpidetuzaituzte: Urtean bi ale: 1.500 pezta.
Dendan ale bakoitza: 1.100 pezta.
Atzerrian: 1.800 pezta.

Gainera, aurten harpide egiten direnei, azken lau aleak dohain bidaliko dizkiegu, (aleak agortu arte).

Informazio gehiago nahi baduzu, eskatu konpromisorik gabe, eta ale bat bidaliko dizugu dohain.

Gure helbidea: **EGAN**
Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea
P^o Ramón Mª Lili, 6-4^a-C
Postakutxatilla 992 - 20080 - DONOSTIA

HARPIDE TXARTELA

Izen deiturak _____
Helbidea _____
Herria _____ Posta-kodea _____ tel. _____
Banku edo Kutxa _____
Kontu zkia.: _____

Oharra: Harpidedun naizenez gero, igor iezazkidazu dohain, azken lau aleak.

Urteko harpide saria: 1.500 pezta (2 ale) (1.800 atzerrian)
Dendan ale bakoitzaren prezioa: 1.100 pezta.

Egunkaria

ANTOKIAN, BULEGOAN, ESKOLAN, ETXEAN... HAR DEZAKEZ

EPEA	EGUNERO	LAU EGUNEZ
3 hilabete	7.750 pta. / 375 libera	
6 hilabete	15.500 pta. / 750 libera	10.500 pta.
9 hilabete	23.250 pta.	15.750 pta.
10 hilabete	25.900 pta.	17.500 pta.
11 hilabete	28.400 pta.	19.300 pta.
12 hilabete	31.000 pta. / 1.500 libera	21.000 pta.

IZAN ZAITEZ HARPIDEDUN

Izena..... Tfno.....
 Abizenak.....
 Helbidea.....
 Ordaintzailea*.....
 I.F.K. edo N.A.Z.....
 Banketxea..... k.k.zbk

libre helbide honetara

EGUNKARIA

Posta Jakituna 16-1. 20010

POSTOSTIA

90-22 Tfnoa (Arantxa)

(*) Bete soilik ordaintzailea eta harpideduna desberdinak direnean.
 Kontrako agindurik ez den bitartean,
 harpidetza automatikoki berriztuko zaizue.

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

JOSE LUIS OTAMENDI, <i>Poza eta gero.</i> (Amaia Iturbide Mendinueta)	277
PATZIKU PERURENA, <i>Marasmus femerinus.</i> (Juan Luis Zabala)	278
LUIS LANDERO, <i>Juegos de la edad tardía.</i> (Luis Mari Mujika).....	287
PAKO ARISTI, <i>Auto-stopeko ipuinak.</i> (Luis Mari Mujika)	290
PATXI ZABALETA, <i>Ukoreka.</i> (Luis Mari Muji- ka)	293

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

Urteko harpidetza	1.500 pta.
Atzerrian	1.800 pta.
Ale atzeratuak	1.100 pta.

BOLETIN

De la Real Sociedad Bascongada
de los Amigos del País

Suscripción anual	3.000 ptas.
Número suelto	2.000 ptas.
Número atrasado	2.200 ptas.

**EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETIN"-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA**

Idazkaritza: Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Saila
992 Postakutxatila — DONOSTIA